

H. C. Blomqvist
Mats Lundahl

Den snedvridna ekonomin

SNS Förlag

Den snedvridna ekonomin

H. C. Blomqvist
Mats Lundahl

Den snedvridna ekonomin

SNS Förlag

SNS Förlag
Box 5629
114 86 Stockholm
Telefon: 08-507 025 00
Telefax: 08-507 025 25
E-post: bok.info.order@sns.se
Hemsida: www.sns.se

SNS Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

- grundades 1948 som en ideell sammanslutning
- är fristående i förhållande till politiska partier och intressegrupper
- sprider kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden samt är ett obundet forum för öppet utbyte av idéer i sådana frågor
- verkar genom forskning och utredningar, bokutgivning, seminarier och konferenser

Den snedvridna ekonomin

H C Blomqvist och Mats Lundahl

Första upplagan

Första tryckningen

© 1999 Författarna och SNS Förlag

Omslag: Mona Rönningen

Sättning: Ord & Form, Uppsala

Tryck: WSOY, Borgå, Finland 1999

ISBN 91-7150-742-6

Innehåll

Förord 7

1. Velfärd, statliga interventioner och politisk ekonomi 9
2. Några analysredskap 25
3. Vinsterna av utrikeshandel: det grundläggande teoremet 56
4. Handel, snedvridningar och velfärd 74
5. Instrumentella snedvridningar: svensk jordbrukspolitik 100
6. Importsubstitution i u-länder 121
7. Tåtortsfavorisering 141
8. Det sydafrikanska apartheidsystemet 170
9. Den socialistiska planekonomin: prissystemet ur funktion 190
10. Intressegrupper och kollektivt agerande 211
11. Direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter 236
12. Staten som intressegrupp: maktutövningens ekonomiska logik 254
13. Plundrarstaten: Haiti och Dominikanska Republiken 286
14. Från den perfekta ekonomin till plundrarstaten:
snedvridningarnas interna logik 310

Register 317

Förord

Föreliggande arbete är resultatet av en lång process. Boken går tillbaka på en kurs i internationell handelspolitik och politisk ekonomi som har givits vid Handelshögskolan i Stockholm under en följd av år och där bägge författarna har varit engagerade. Någon lämplig kursbok fanns inte att uppbringa för ändamålet. I stället har vi fått använda kurskompendier med urval ur lämplig litteratur.

Boken går ämnesmässigt "på tvären" jämfört med traditionella läroböcker i nationalekonomi, eftersom avsikten är att belysa problematiken med snedvridningar ur olika synvinklar. Den huvudsakliga tyngdpunkten ligger dock på delområdena internationell handel, utvecklingsekonomi och politisk ekonomi.

De frågeställningar som behandlas i boken kräver ofta att en ganska avancerad analytisk apparat används. En god grund i ekonomisk teori är därför en förutsättning för att arbetet skall kunna ge fullt utbyte. Vi har emellertid strävat efter att den skall vara så lättläst som möjligt. Bland annat därför används grafisk analys i stor utsträckning, samtidigt som vi har försökt ta fram intuitiva förklaringar till de resultat som erhålls. Vi tror också att boken i sina huvuddrag är begriplig också för en bredare läsekrets, även om denna kanske inte kan tillgodogöra sig alla analytiska detaljer. Speciellt hoppas vi att ekonomisk-politiska beslutsfattare skall ha nytta av den.

Vi står i tacksamhetsskuld till flera årskurser på Handelshögskolan som har fått agera som försökspersoner för hur texten fungerar i undervisningen och som därmed har hjälpt oss att slipa bort sakfel och klumpig argumentering. Kapitel 12 har, i något förenklad form, publicerats tidigare, i *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* (årgång 50, tredje serien, 1997). Vi tackar tidskriftens utgivare för tillstånd att återge texten i denna bok. Vi är också tacksamma för det publiceringsstöd vi erhållit från Svenska handelshögskolans lärares och forskares fond.

Helsingfors och Stockholm i september 1998

Hans C Blomqvist

Mats Lundahl

1. Välfärd, statliga interventioner och politisk ekonomi

De fundamentala frågorna i alla samhällsekonomiska resonemang är dels hur resursallokeringen går till, hur ekonomins produktionsresurser sysselsätts i olika aktiviteter, dels hur produktionsresultatet fördelas mellan medborgarna och vilka konsekvenserna av en given allokering blir för den samhälleliga välfärden. Beträffande resursallokeringen finns det i princip två möjligheter: Antingen sköts allokeringen opersonligt av "marknadskrafterna" eller också används administrativa processer. Resurserna allokeras då med hjälp av mer eller mindre central planering. I praktiken är det ekonomiska systemet nästan alltid en blandning av de båda sätten att organisera en ekonomi. I en marknadsekonomi spelar den offentliga sektorn för det mesta en omallokerande roll, och dessutom allokeras resurser *inom* både företagen och den offentliga sektorn vanligen av administrativa processer, inte av marknader. Den gren av nationalekonomin som sysslar med *hur väl* resursallokeringen fungerar är välfärdsekonomin. Då man bedömer inverkan av olika karakteristika hos marknaderna eller av ekonomisk-politiska ingrepp är det just välfärdseffekten man är ute efter.

I alla diskussioner om välfärd är två begrepp centrala. Det ena är resursallokeringens *effektivitet*, dvs huruvida samhället får ut det mesta möjliga av sina knappa resurser. Det andra gäller allokeringens *jämlikhetsaspekt*. Fördelas resurserna på ett rättvist sätt mellan samhällets medlemmar? I denna bok, som analyserar olika typer av *snedvridningar* i ekonomin, är det självfallet också dessa två frågor som står i förgrunden. Dessutom skall vi diskutera orsaker till att snedvridande ingrepp överhuvudtaget företas. Ofta återfinns förklaringen i vad man kallar den *politiska ekonomin*, dvs i dragkampen mellan olika samhällsgrupper som försöker förändra resursallokeringen och inkomstfördelningen till sin egen fördel. Snedvridningar kan emellertid också vara en oavsiktlig följd av ekonomisk-politiska ingrepp som t ex syftar till att åstadkomma jämvikt i ekonomin vid full sysselsättning.

Detta inledande kapitel syftar till att ge en analytisk ram för resten av arbetet. Vi skall dels definiera en grund för jämförelser, den ”optimala” resursallokeringen, dels i allmänna termer diskutera vad det kan finnas för orsaker till att den faktiska allokeringen avviker från den optimala. Låt oss dock börja med en diskussion om de två grundbegreppen, jämlikhet och effektivitet, som båda är relevanta för det vi menar med välfärd.

Jämlikhet

Begreppet jämlikhet kan stå för två helt olika saker. Å ena sidan talar man om *horisontell* jämlikhet, vilket innebär att alla bör få lika stor lön för samma arbetsinsats, oavsett t ex hudfärg eller kön. Med detta synsätt innebär jämlikhet helt enkelt frånvaro av diskriminering. *Vertikal* jämlikhet har i sin tur att göra med inkomstfördelningen mellan individer som gör olika arbetsinsats eller har olika förutsättningar (t ex intelligens- eller utbildningsmässigt). Horisontell jämlikhet stöds av de flesta medan däremot vertikal jämlikhet ofta ifrågasätts. Även om extrem fattigdom ganska entydigt uppfattas som ett ont, är det långt ifrån klart i vilken utsträckning en utjämning av inkomsterna är önskvärd. De politiska partierna har olika ambitioner. Om inkomstolikheter klart kan förknippas med olika identifierbara, t ex etniska, grupper i samhället, med geografiska regioner eller med yrken, kommer de att utgöra en grund för försök att påverka fördelningen via den politiska beslutsprocessen genom lobbying eller genom att man bildar partier grundade på grupptillhörighet.

Effektivitet

Ekonomisk effektivitet har att göra med ekonomins förmåga att utnyttja givna resurser. Effektivitet innebär på produktionssidan att man maximerar värdet av den produktion som kan åstadkommas med en given uppsättning produktionsfaktorer. På konsumtionssidan betyder det att produktionsresultatet fördelas mellan medborgarna så att ingen enskild individ kan få det bättre utan att någon annan samtidigt får det sämre. Effektivitet, definierad på detta sätt, går under beteckningen *paretooptimalitet*. Det är emellertid inte fråga om att entydigt definiera den ”bästa” allokeringen. Det finns ett oändligt antal kombinationer som uppfyller

kravet. Begreppet *paretooptimum* ger bara en partiell rangordning.

Definitionen på effektivitet i termer av paretooptimalitet är central i ekonomisk teori. Den är attraktiv därför att den undviker jämförelser av olika individers nytta och därmed utesluter frågor av jämlikhetskaraktär där objektiva mått är svåra att konstruera. Snedvridningar av ekonomin, som utgör huvudtemat i detta arbete, avser just avvikelser från paretooptimalitet.

Centralt för vårt tema är frågan om ett givet ingripande för ekonomin mot paretooptimalitet eller i stället åstadkommer en snedvridning. Man kan (som vi senare skall göra) visa att paretooptimalitet – på vissa villkor – kommer att följa om *alla marknader i ekonomin arbetar under fullständig konkurrens*. Detta är ingenting annat än Adam Smiths idé om den ”osynliga handen”. Genom att de enskilda aktörerna i ekonomin strävar efter att maximera sin egen nytta kommer som en biprodukt också samhällets nytta att maximeras. Marknadens förmåga att koordinera de ekonomiska aktiviteterna har emellertid sina begränsningar. I sådana fall finns det ett motiv för staten att intervensera. Ibland ingriper dock staten också när inga klara problem med marknadens funktion föreligger. Bakom sådana ingripanden döljer sig ofta olika typer av särintressen. Interventioner kan också göras för att höja den nationella samhälleliga välfärden på bekostnad av omvärlden.

Snedvridningar och statliga interventioner

Om marknaderna effektivt tar hand om allokeringen av resurser, borde inte då staten undvika att blanda sig i detta och i stället koncentrera sig på sådana omfördelningar av inkomst och förmögenhet som uppfattas som ”rättvisa”? Svaret är inte givet. Det finns två problem i detta sammanhang. För det första är det i praktiken svårt att omfördela inkomster och förmögenheter utan att detta har allokeringseffekter. För det andra gäller att marknadssystemet är optimalt endast förutsatt att fullständig konkurrens råder, inklusive att det inte finns externa effekter (se nedan) eller skalfördelar. I annat fall är snedvridningar redan inbyggda i marknadernas funktionssätt, vilket ger anledning för den offentliga sektorn att ingripa. Dessutom är fullständig konkurrens en tillräcklig men inte nödvändig förutsättning för paretooptimum. Detta optimum kan – åtminsto-

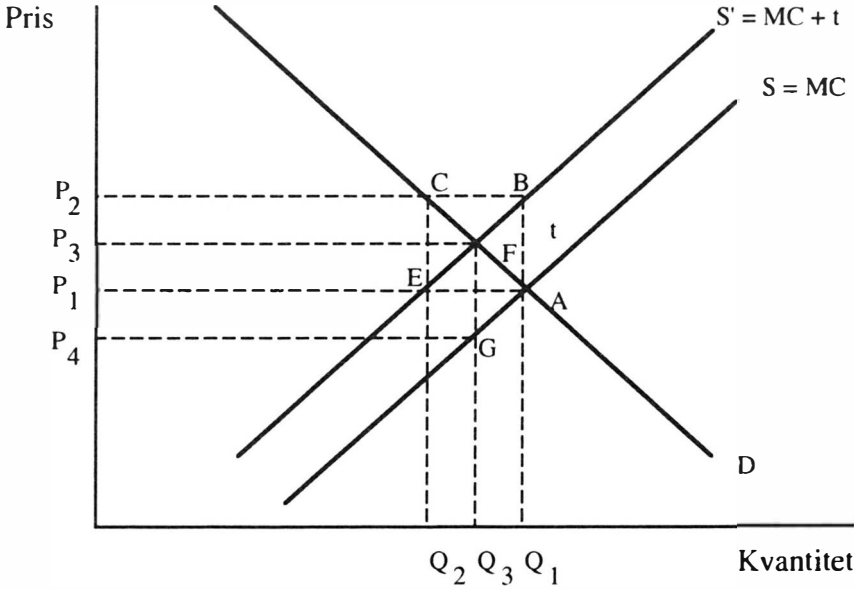
ne i teorin – uppnås också på andra sätt, t ex genom central planering. Vi börjar med att se på problemet med "second-best", frågan om vad som är den optimala politiken beträffande de andra marknaderna ifall det finns en snedvridning på någon marknad.

Second-best-problematiken

Antag att vi har två varor, nödvändighetsvaror och lyxvaror. Staten vill påverka inkomstfördelningen genom att betala bidrag till de fattiga. Eftersom både rika och fattiga köper nödvändighetsvaror, men nästan bara de rika köper lyxvaror, kan bidragen finansieras t ex genom att staten lägger en skatt på lyxvaror. Detta visas i *figur 1.1*. D är efterfrågekurvan och S är utbudskurvan för varan (som också visar marginalkostnaden, MC , för att producera den). Om ingen beskattning äger rum produceras kvantiteten Q_1 till priset P_1 . Marknaden är i jämvikt i punkt A . Låt oss nu införa skatten t kronor per producerad enhet. För att producenterna skall få lika mycket betalt som tidigare vid produktion av Q_1 enheter krävs att konsumenterna betalar priset P_2 . Vi skulle då hamna i punkt B . Denna punkt ligger emellertid till höger om efterfrågekurvan. Till priset P_2 är konsumenterna bara villiga att köpa Q_2 enheter. Vi förflyttar oss från B till C i diagrammet. Producenterna skulle fortfarande få P_1 (punkt E).

Som vi ser leder skatten till att konsumenterna får betala mer för varan än vad producenterna får. Punkterna C och E är emellertid inga jämviktspunkter. I punkt E överstiger det pris producenterna erhåller deras marginalkostnad för att producera varan. Det lönar sig då för dem att öka produktionen. De skulle vilja producera i punkt A . Producenterna kan emellertid få avsättning för en större mängd endast om det pris konsumenten måste betala faller. Den nya jämviktspunkten blir F där efterfrågekurvan skär S' -kurvan. Den senare kurvan visar marginalkostnaden för att producera varan inklusive produktionsskatten. Q_3 enheter produceras. Konsumenterna betalar ett pris på P_3 (punkt F) och producenterna får ett pris på P_4 (punkt G). Det lönar sig inte att producera mer, eftersom till höger om F och G summan av marginalkostnaden för att producera varan och skatten uppgår till mer än vad konsumenterna är villiga att betala.

Figur 1.1. En skatt på lyxvaror

Beskattningen leder till att konsumenterna av lyxvaror betalar mer för varan än vad producenterna erhåller (mellanskillnaden är skatt). Konsumenterna köper så mycket att deras marginella nytta är lika med det nya, högre priset, medan producenterna vill sälja så mycket att deras marginalkostnad är lika med det nya, lägre, priset. Den marginella nyttan för konsumenterna är nu högre än den marginella kostnaden för samhället att producera varan. Det skulle alltså vara samhällsekonomiskt lönsamt att producera mer, men privatekonomiskt lönar det sig inte. Beskattningen har introducerat en snedvridning i systemet. Endast sk klumpsummeskatter och -transfereringar, vilkas storlek är oberoende av individernas beteende och därför inte påverkar detta, är neutrala ur allokeringsynvinkel. Problemet är att klumpsummebeskattning av rättviseskäl sällan kommer i fråga.

Det är emellertid möjligt att det finns snedvridningar i systemet redan *innan* staten skall fatta sitt beslut om att beskatta lyxvaruindustrin. Antag att nödvändighetsvarorna redan beskattas. Vilken är då den optimala politiken? Ifall optimal resursallokering är det enda man behöver ta hänsyn till är den bästa, *first-best*, lösningen helt enkelt att angripa sned-

vridningen ”vid källan”, dvs att avlägsna skatten på nödvändighetsvaror. Om emellertid detta inte går för sig, t ex av statsfinansiella skäl, kunde man föreställa sig att det vore optimalt att se till att det åtminstone inte finns snedvridningar i lyxvaruindustrin.

Detta resonemang håller dock inte. Orsaken är i princip att en snedvridning på en marknad slår igenom på alla andra marknader i och med att varor och produktionsfaktorer är substitut eller komplement till varandra. En skatt på nödvändighetsvaror sänker t ex den privata alternativkostnaden för att producera lyxvaror (det produktionsfaktorerna kunde ha tjänat i alternativ användning). Detta kommer att leda producenterna till att producera för mycket lyxvaror (och för lite nödvändighetsvaror) jämfört med vad som är socialt optimalt. För att rätta till detta måste en skatt läggas också på produktionen av lyxvaror. Snedvridningen på marknaden för nödvändighetsvaror återstår emellertid. Vi har alltså en ”näst bästa”, *second-best*, lösning.

Marknadsmislyckanden

När uppkommer då snedvridningar om de inte introduceras av den offentliga sektorn? Marknadsmislyckanden är en term som omfattar alla situationer där fria, oreglerade marknader inte åstadkommer en socialt optimal resursallokering. Det finns flera olika orsaker till detta, främst ofullständig konkurrens, externa effekter och icke-existerande marknader.

Det förstnämnda fallet är det enklaste. Ifall konkurrenssituationen avviker från fullständig konkurrens kommer företagen att producera ”för lite”, dvs den marginella nyttan för konsumenterna är större än den marginella kostnaden för samhället av att öka produktionen. Samhället reagerar traditionellt på snedvridningar som introduceras av monopol genom konkurrenslagstiftning. Eftersom man på detta sätt kan angripa problemet ”vid källan” är *second-best*-lösningar i detta fall sällan aktuella. Exempelvis kan kartellbildning (samarbete mellan företag i samma bransch i syfte att hålla priserna uppe) och fusioner i vissa fall förbjudas och monopol åläggs kanske att delas upp i flera, självständiga företag. (Detta är dock inte ändamålsenligt vid s k naturliga monopol, där ett stort företag på grund av skalfördelar kan producera billigare än flera små.) Konkurrenslagstiftningen varierar emellertid starkt mellan olika länder. Små, öppna ekonomier är

ofta tolerantare än stora, eftersom man kan hävda å ena sidan att en liten marknad inte rymmer särskilt många effektiva företag, å andra sidan att den utländska konkurrensen i praktiken eliminerar de inhemska företagens marknadsstyrka. Vi skall i det följande så gott som enbart behandla små, öppna ekonomier och kommer därför i fortsättningen att med något enstaka undantag bortse från fallet med ofullständig konkurrens.

Externaliteter eller externa effekter innebär att produktionen av en vara eller tjänst åstadkommer kostnader eller fördelar för utomstående som producenten inte beaktar i sina kalkyler. Eftersom alla samhällets kostnader eller nyttoposter inte beaktas, leder producentens beslut till en felallokering ur samhällsekonomisk synvinkel, även om det är optimalt ur ett företagsekonomiskt perspektiv. Exempel på negativa externaliteter är den nedsmutsning av luft och vatten samt det buller som oftast är en följd av industriproduktion, men som producenten inte kalkylerar med då han bestämmer hur mycket som skall produceras. Positiva externaliteter är t ex de möjligheter till rekreation och fiske som ett dammbygge för med sig. Problemet med externaliteter är att marknader saknas för de "produkter" det gäller. De optimala kvantiteterna måste därför slås fast på något annat sätt av staten. Det finns då i princip två möjligheter. Man kan lagstifta direkt om vad man får och inte får göra beträffande miljöförstörande produktion etc. Det andra sättet är att man genom skatter och/eller subventioner sätter ett "pris" på miljön. Man skapar på så sätt en konstgjord "marknad" för nedsmutsning.

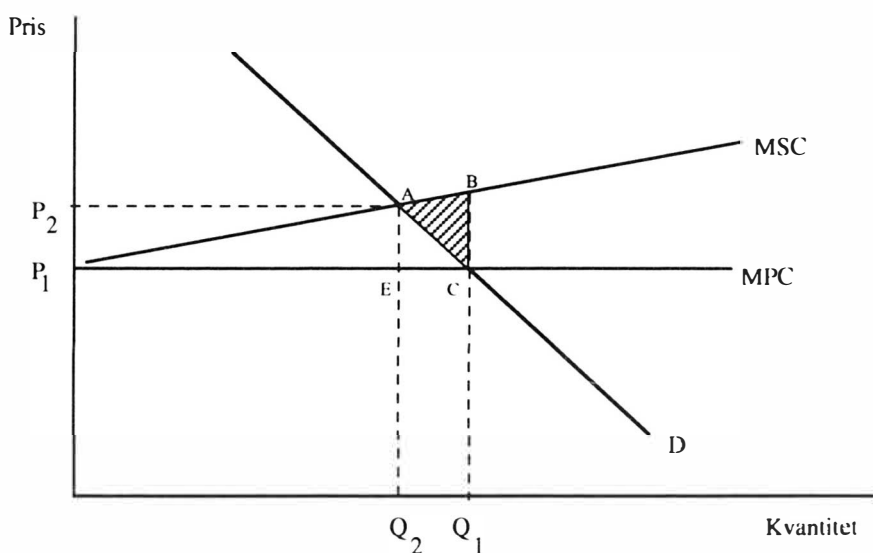
Låt oss ta ett exempel. En industribransch som producerar pappersmassa släpper ut förorenat vatten i naturen. Eftersom det är billigare att släppa ut vattnet orenat än att rena det, kommer företagen att göra detta, trots att andra användare av vattnet drar på sig kostnader i form av rening, försämrat fiske och negativa effekter av konstbevattning av närbelägna åkrar med förorenat vatten. Den sociala kostnaden överstiger således den privata. *Figur 1.2* illustrerar problemet. MPC står för den privata marginalkostnaden (som för enkelhets skull antas vara konstant) och MSC för den samhällsekonomiska kostnaden. D är efterfrågan på pappersmassa.

Utan regleringar kommer massabranschen att producera Q_1 till priset P_1 . Den samhällsekonomiskt optimala kvantiteten är emellertid Q_2 och det optimala priset P_2 . (Eftersom samhället också värderar pappersmassa kommer produktionen av denna, och därmed nedsmutsningen, inte att

gå ned till noll även om man beaktar de sociala kostnaderna.) Företagen kommer dock inte att producera den samhällsekonomiskt optimala kvantiteten om de inte tvingas till detta. Å andra sidan är det ofta svårt att kategoriskt förbjuda den nedsmutsande aktiviteten eftersom den – som vi just konstaterade – också har positiva välfärdseffekter. I stället blir problemet hur man skall förmå företagen att producera den samhällsekonomiskt optimala mängden.

Vilken blir välfärdsförlusten av felallokeringen? Vid Q_1 är den samhällsekonomiska marginalkostnaden BQ_1 medan marginalnyttan är CQ_1 . En minskning av produktionen minskar alltså kostnaderna mer än nyttan och är således samhällsekonomiskt lönsam. Den samhällsekonomiska merkostnaden för att producera i Q_1 i stället för i Q_2 är lika med ABQ_1Q_2 och nyttotillskottet är ACQ_1Q_2 . Marginalkostnaden överstiger marginalnyttan med den streckade triangeln ABC.

Figur 1.2. Välfärdsförlust av extern effekt

För att eliminera felallokeringen kan staten lägga en skatt på produktionen av pappersmassa med P_1P_2 per enhet. Detta gör det fördelaktigt för branschen att producera endast Q_2 . Man kan också genom licenser o dyl tvinga företagen att producera Q_2 . Skillnaden består i att staten i det

första fallet får skatteinkomster – som kan användas t ex till att städa upp efter nedsmutsarna – medan industrin i det senare fallet får en övervinst på AEP_1P_2 (såvida inte licenserna auktioneras ut av staten). Det finns i det senare fallet heller inga incitament för företagen att investera i mera miljövänlig teknik. (En mera komplicerad variant är att utsläppens omfattning regleras, inte produktionens. Detta har den fördelen att det skapar incitament att investera i miljöbesparande teknik, förutsatt att intäkterna från en ökad försäljning täcker kostnaden för investeringen). Dessutom är metoden med direkt reglering ofta krångligare, administrativt sett.

Den tredje huvudorsaken till marknadsmisslyckanden är avsaknaden av en marknad för vissa typer av produktion. Ofta har detta att göra med att informationen om framtiden är bristfällig. En viktig sådan brist är avsaknaden av terminsmarknader för flertalet varor, dvs marknader för köp och försäljning som äger rum i framtiden. Genom att hushållen väljer hur mycket de konsumerar i dag och hur mycket de sparar väljer de att skjuta en del av sin livstidskonsumtion på framtiden. Företag som investerar skapar en beredskap att utbjuda sina varor och tjänster i framtiden. Nuet och framtiden hänger ihop, men då det sällan finns marknader för framtida transaktioner är de ekonomiska aktörernas beteende i dag inte nödvändigtvis optimalt. Undantag finns dock. Det finns terminsmarknader för t ex utländsk valuta och många viktiga råvaror. I dessa fall är organiserandet av en terminsmarknad enkelt, eftersom man vet exakt vilken vara man handlar med. Däremot uppstår inga terminsmarknader för t ex bilar, då man inte kan veta hur exempelvis nästa års modell ser ut.

På liknande sätt finns det brister i försäkringsmarknaden. De ekonomiska aktörerna undviker vanligen riskfyllda aktiviteter, allt annat lika. Det skulle därför finnas en marknad för försäkringar, dvs kontrakt som till ett visst pris eliminerar risken för försäkringstagaren. Problemet är att marknadssystemet inte i alla situationer kommer att skapa försäkringsmarknader. Ett sådant fall är då vi har en s k moralisk risk (moral hazard). Detta betyder att en försäkring ändrar försäkringstagarens beteende så att det blir mer sannolikt att den händelse denne är försäkrad mot verkligen inträffar. Om företag t ex kunde försäkra sig mot förluster, skulle incitamentet att undvika sådana falla bort. Sannolikt skulle alla försäkringsbolag då göra förluster. Oberoende av hur höga premierna är skulle resultatet bli detsamma. Ingen kommer därför att vilja erbjuda försäkringar.

Ett annat fall är då vi har ett s k negativt urval (adverse selection) av försäkringstagare. Om t ex premierna för en livförsäkring är uträknade på basis av den sannolika livslängden för hela befolkningen, kommer de att vara mycket attraktivare för sådana individer som tar stora risker (t ex bergsbestigare) än för dem som betar sig mera genomsnittligt. Samma sak gäller för personer som lider av en kronisk sjukdom (som inte försäkringsbolaget känner till). Försäkringsbolagets kunder kommer då att i genomsnitt representera höga risker jämfört med befolkningen i allmänhet. Detta tvingar i sin tur försäkringsbolaget att höja sina premier så att de blir oattraktiva för de individer som utgör "låga" risker. En möjlig lösning är i vissa fall prisdiskriminering, t ex så att icke-rökare beviljas billigare livförsäkringspremier än rökare. Här blir dock kontrollmöjligheterna små, och därmed möjligheterna till fusk stora. I de bägge föregående fallen kommer marknaden att saknas helt – eftersom utbudssidan faller bort – ifall de som bjuder ut produkterna inte kan kontrollera kunderna så att missbruk kan upptäckas och bestraffas.

Snedvridningar som politik: en översikt

Statliga interventioner i prissystemet är vanliga även i fall där inga marknadsmisslyckanden eller second-best-problem är uppenbara. Eftersom sådana interventioner är svåra att motivera med hjälp av traditionell ekonomisk teori är frågan varför de då förekommer. Svaret på frågan återfinns oftast i den s k politiska ekonomin, dvs det är fråga om att försöka manipulera marknaderna till förmån för det egna landet, den egna gruppen eller det egna företaget. Inte sällan är staten själv – dvs den elit som fattar beslut i statens namn – den viktigaste intressegruppen. Denna bok handlar till stor del om snedvridningar som införs utan att allokeringsproblemen är utlösande orsak.

Många av de vanligaste snedvridningarna av politisk-ekonomisk natur återfinns i den *internationella arbetsfördelningen*. Efter att ha presenterat våra analysredskap inleder vi med att se på tesen att frihandel ger upphov till en optimal arbetsfördelning, och hur olika ingrepp, såsom tullar, kvoter och subventioner, påverkar situationen. Kapitel 5 tar upp ett exempel: den svenska jordbrukspolitikerna där politikerna har gått ett särintresse långt till mötes med stora samhällsekonomiska effektivitetsförluster som

följd. (Problematiken går i hög grad igen i de övriga nordiska länderna och den europeiska unionen, EU.) Därefter granskas importsubstitutionspolitiken i u-länder. I bägge dessa fall är de faktiska motiven för snedvridningen inte nödvändigtvis desamma som de officiella och i bägge fallen blir felallokeringarna och de samhällsekonomiska kostnaderna ofta mycket höga.

Snedvridningar kan också ta formen av "felaktiga" faktorpriser. Typiskt för många u-länder är att kapitalkostnaderna är alldeles för låga, relativt sett. Detta leder till att en onödigt kapitalintensiv teknik används, samtidigt som möjligheterna att sysselsätta den resurs som vanligen är den rikligaste – arbetskraften – är mindre än vad de kunde vara. Ofta är denna snedvridning en direkt följd av en importsubstituerande politik och främst då av en övervärderad valutakurs som i regel är en konsekvens av denna. Detta är dock inte den enda orsaken. Ofta subventioneras kapitalanvändning med hjälp av förmånliga beskattningsregler eller med hjälp av reglerade räntor. Samtidigt kan lönenivån i den formella sektorn vara förhållandevis hög som en följd av fackföreningarnas aktivitet och av det faktum att multinationella företag ofta utgör en betydande del av den moderna sektorn. Vi skall här studera hur snedvridningar på faktormarknaderna samverkar med sådana snedvridningar som orsakas av importsubstitutionspolitik.

Det finns emellertid också gott om rent *inhemska* snedvridningar. Ett exempel på detta är fallet med "tätortsfavorisering", som studeras i kapitel 7. Termen avser en situation då staten på olika sätt gynnar tätorterna och missgynnar landsbygden och jordbruket. Detta kan ske på olika sätt. De relativa priserna kan snedvridas till förmån för den urbana sektorn, beskattning och subventionering kan gynna denna sektor, offentliga investeringar kan koncentreras till städerna etc.

En annan typ av snedvridningar uppstår då olika samhällsklasser och/eller etniska grupper pressar fram ekonomiska fördelar för den egna gruppen. Ett extremt system för favorisering av vissa etniska grupper framför andra finner vi i det sydafrikanska apartheidsystemet. Till att börja med baserades rasdiskrimineringen helt enkelt på att de svarta berövades jordbruksmark. Senare fungerade det å ena sidan via en på ras baserad reglering av tillträdet till vissa yrkesgrupper, å andra sidan genom en likaså rasbaserad reglering av utbildningsmöjligheterna. Detta försvårade syste-

matiskt för svarta afrikaner att etablera sig i ”medelklassyrken”, samtidigt som det fria flödet av arbetskraft mellan sektorerna hindrades och inkomstfördelningen snedvreds till de vitas förmån. Som en följd av regleringarna uppstod ett efterfrågeöverskott på utbildad arbetskraft som kunde tillgodoses endast genom invandring. En kombination av avtagande invandring och ökade krav på yrkesskicklighet kom emellertid från 1970-talet och framåt att leda till allt större brist på utbildad arbetskraft. Systemet blev så småningom ohållbart. Apartheidproblematiken analyseras i kapitel 8.

I kapitel 9 behandlas de snedvridningar som har kunnat iakttagas i länder med en renodlad planekonomi. I detta fall har prismekanismen helt satts ur spel och resursallokeringen har ägt rum med hjälp av administrativa planeringsrutiner. Eftersom både priserna och de kvantiteter som skall produceras fastslås ”utanför” systemet är det dock ingenting som garanterar att utbudet sammanfaller med efterfrågan. Svårigheterna mångfaldigas av det faktum att de enskilda marknaderna inte kan betraktas var och en för sig. Alla hänger samman genom att de olika branscherna levererar insatsvaror till varandra. Samtidigt skapas en tungrodd och maktfullkomlig byråkrati som ofta ser mer till sitt eget intresse än till samhällets intresse i stort.

Så här långt har vi granskat främst vilka *effekter* olika slag av snedvridningar får för den samhälleliga välfärden. Eftersom dessa effekter nästan alltid är negativa ur helhetens synvinkel är det väsentligt att gå ett steg vidare i analysen och ställa frågan varför de då alls införs. Vi har redan sett att särintressen ofta ligger bakom snedvridande ingrepp. Det återstår därför ännu att granska logiken bakom dessa gruppers agerande. Kapitel 10–13 ägnas åt att studera detta.

Vilka snedvridningar som förverkligas avgörs på en ”politisk marknad” där interventioner genomdrivs av politiker i utbyte mot stöd – t ex i form av röster – från särintressena. I vilken mån detta lyckas beror på hur väl särintressena förmår organisera sig. Detta är normalt enklare för små grupper än för stora. Med tiden binds ekonomin kanske upp allt mer av nätverk av intressebevakare, med negativa konsekvenser för tillväxt och strukturförändringar. Dessa frågor belyses i kapitel 10. För att lyckas måste emellertid lobbygrupperna också lägga ned reala resurser på att bearbeta politiker och tjänstemän. Dessa resurser kan då inte användas

för att producera de varor och tjänster som medborgarna efterfrågar. Påtryckningarna kan därför karakteriseras som samhällsekonomiskt "direkt improduktiva" aktiviteter. Dessa aktiviteter analyseras i kapitel 11.

Ett extremt exempel på intressebevakning och samhällsekonomiskt improduktiva aktiviteter har vi i de fall staten själv blir ett särintresse. För att analysera detta fall räcker det inte att se staten som en välmående men "utomstående" aktör i det ekonomiska systemet. I stället måste man granska de ekonomiska incitamenten för den politiska eliten, den som fattar beslut å statens vägnar. Det blir då uppenbart att makthavarnas egenintresse kan påverka besluten. Missbruk av denna typ förekommer i alla stater. Ibland urartar emellertid egenintresset till den grad att det uppkommer en s k *plundrarstat*, där den offentliga förvaltningen har som enda målsättning att göra de inblandade politikerna och tjänstemännen förmögna. Kapitel 12 ger en teoretisk översikt av detta problem medan kapitel 13 går in på två typexempel på plundrarstater: Haiti och Dominikanska Republiken. Kapitel 14 sammanfattar kort den logiska linjen från den perfekta marknadsekonomi utan snedvridningar till den genomkorrumperade plundrarstaten.

Litteratur

- Arbeten som behandlar effektivitets- och (delvis) jämlikhetsproblematiken på ett allmänt plan, samt diskuterar problematiken kring marknadsmisslyckanden: Axelsson, Roger; Holmlund, Bertil; Jacobsson, Roger; Löfgren, Karl Gustaf och Puu, Tönu (1988): *Resursfördelningsteori*. Studentlitteratur, Lund.
- Bator, Francis M (1958): "The Anatomy of Market Failure", *Quarterly Journal of Economics*, vol 72.
- Begg, David; Fischer, Stanley och Dornbusch, Rudiger (1994): *Economics*. 4:e upplagan, McGraw-Hill, London.
- Bohm, Peter (1992): *Samhällsekonomisk effektivitet*. 4:e upplagan, SNS Förlag, Stockholm.
- Johansson, Per-Olov (1991): *An Introduction to Modern Welfare Economics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Koplin, H T (1971): *Microeconomic Analysis. Welfare and Efficiency in Private and Public Sectors*. Harper & Row, New York.

Mattsson, Bengt (1988): *Cost-benefitkalkyler*. Esselte Studium, Akademiförlaget, Göteborg.

Nath, S K (1969): *A Reappraisal of Welfare Economics*. Routledge & Kegan Paul, London.

Litteratur som tar upp principerna för den internationella arbetsfördelningen

Caves, Richard E; Frankel, Jeffrey A och Jones, Ronald W (1993): *World Trade and Payments: An Introduction*. 6:e upplagan, Harper Collins, New York.

Krugman, Paul R och Obstfeld, Maurice (1988): *International Economics: Theory and Policy*. Scott, Foresman & Co, Glenview, IL.

Salvatore, Dominick (1993): *International Economics*. 4:e upplagan. Macmillan, New York.

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London.

En ingående behandling av den svenska jordbrukspolitiken finns i

Hedlund, Stefan och Lundahl, Mats (1985): *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik*. Liber Förlag, Stockholm.

Importsubstitutionspolitiken i u-länder diskuteras i t ex

Blomqvist, Hans C och Lundahl, Mats (1992): *Ekonomisk utveckling. En introduktion till u-ländernas ekonomiska problem*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 8.

Krueger, Anne O (1978): "Alternative Strategies and Employment in LDCs", *American Economic Review*, vol 68.

Krueger, Anne O (1984): "Trade Policies in Developing Countries", i: Jones, Ronald W och Kenen, Peter B (red): *Handbook of International Economics*, vol I, North-Holland, Amsterdam.

Little, Ian; Scitovsky, Tibor och Scott, Maurice (1970): *Industry and Trade in Some Developing Countries: A Comparative Study*. Oxford University Press, London.

Papageorgiou, Demetrios; Michael, Michael and Choksi, Armeane (1991): *Liberalizing Foreign Trade*, vol 7, Basil Blackwell, Cambridge, MA.

Snedvridningar på arbetsmarknaden analyseras ur ett principiellt perspektiv i:
Lundahl, Mats och Wadensjö, Eskil (1984): *Unequal Treatment. A Study in the Neo-Classical Theory of Discrimination*. Croom Helm, London och Sydney.

Det klassiska arbetet om tätortsfavorisering är

Lipton, Michael (1977): *Why Poor People Stay Poor: A Study of Urban Bias in World Development*. Temple Smith, London.

Apartheidsystemets snedvridande effekter behandlas i

Lundahl, Mats (1992): *Apartheid in Theory and Practice. An Economic Analysis*. Westview Press, Boulder.

Problemet med snedvridningar i en planekonomi belyses bl a i

Halm, George N (1970): *Economic Systems. A Comparative Analysis*. 3:e upplagan. Holt, Rinehart & Winston, London.

Kornai, János (1992): *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford.

Winiecki, Jan (1988): *The Distorted World of Soviet-Type Economies*. Routledge, London och New York.

Intressegruppernas beteende och konsekvenser av detta behandlas i bl a

Olson, Mancur (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge, MA.

Olson, Mancur (1982): *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. Yale University Press, New Haven; sv övers *Nationers uppgång och fall*. Ratio, Stockholm 1984.

Teorin om direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter presenteras i

Bhagwati, Jagdish (1982): "Directly Unproductive, Profit-seeking Activities", *Journal of Political Economy*, vol. 90.

Krueger, Anne O (1974): "The Political Economy of Rent-Seeking", *American Economic Review*, vol 64.

Staten som egenintresse diskuteras t ex i

Brennan, Geoffrey och Buchanan, James M (1983): "Predictive Power and the Choice of Regimes", *Economic Journal*, vol 107.

Gunnarsson, Christer och Lundahl, Mats (1996): "The Good, the Bad and the Wobbly. State Forms and Third World Economic Performance", i: Lundahl, Mats och Ndulu, Benno J (red): *New Directions in Development Economics. Growth, Environmental Concerns and Government in the 1990s*. Routledge, London och New York.

Levi, Margaret (1988): *Of Rule and Revenue*. University of California Press, Berkeley.

Exempel på hur plundrarstaten fungerar ges i

Lundahl, Mats (1992): *Politics or Markets? Essays on Haitian Underdevelopment*. Routledge, London och New York.

Lundahl, Mats (1993): *Kleptokrati, socialism och demokrati*. SNS Förlag, Stockholm.

2. Några analysredskap

Välfärdsproblematiken är komplicerad, och för att klara av en mera djupgående analys behöver vi behärska några tekniska finesser, ”verktyg”, som kan användas vid studier av allokeringseffekterna vid olika snedvridningar. Detta kapitel ger en uppsättning sådana verktyg. Vi börjar med att granska egenskaperna hos den linjärt homogena produktionsfunktionen (som ofta väljs i stället för en mera allmän formulering därför att den är lättare att hantera). Därifrån går vi över till en specifik grafisk teknik för att presentera produktionsfunktionen, det s k faktordiagrammet, och med hjälp av detta kan i sin tur ett annat grafiskt verktyg, boxdiagrammet, konstrueras, vilket tillåter att vi samtidigt beaktar både varu- och faktormarknader. Ur detta diagram kan man härleda produktionsmöjlighetskurvan, som visar alla de kombinationer av (två) varor som en ekonomi kan producera med givna resurser. Om denna kombineras med samhälleliga indifferenskurvor (som åskådliggör samhällets preferenser) och relativa varupriser kan vi belysa samspelet mellan produktion (utbud) och efterfrågan.

Boxdiagrammet med de relativa faktorpriserna och kombinationen av produktionsmöjlighetskurvan, indifferenskurvorna och de relativa varupriserna bildar tillsammans en enkel allmän jämviktsmodell som kan användas för studier av hur olika ingrepp eller marknadsförhållanden påverkar den samhälleliga välfärden. Vi visar även att det, under vissa förutsättningar, råder ett entydigt samband mellan varupriser, faktorpriser och produktionsteknik. Detta underlättar en analys av vad som sker beträffande resursallokering och inkomstfördelning efter t ex ett statligt ingrepp.

Linjärt homogena produktionsfunktioner

Produktionsfunktionen uttrycker hur mycket insatsfaktorer som behövs för att producera en given mängd av en viss vara:

$$(2.1) \quad Q = Q(K, L),$$

där Q är producerad mängd och K och L står för insatserna av kapital respektive arbete. Inom ekonomisk teori arbetar man ofta med linjärt homogena produktionsfaktorer, eftersom dessa ur analytisk synvinkel har en rad tilltalande drag. En linjärt homogen funktion har egenskapen

$$(2.2) \quad \lambda Q = Q(\lambda K, \lambda L),$$

där $\lambda > 0$, dvs att om insatserna av kapital och arbetskraft ökas proportionellt lika mycket (t ex fördubblas) ökar även produktionen i samma proportion. Produktionen uppvisar alltså inga stordriftsfördelar (konstant skalavkastning).

Produktionsfunktionen antas också uppfylla följande villkor:

$$Q_K \equiv \frac{\partial Q}{\partial K} > 0$$

$$Q_L \equiv \frac{\partial Q}{\partial L} > 0$$

$$Q_{KK} \equiv \frac{\partial^2 Q}{\partial K^2} < 0$$

$$Q_{LL} \equiv \frac{\partial^2 Q}{\partial L^2} < 0$$

$$Q_{LK} \equiv \frac{\partial^2 Q}{\partial K \partial L} > 0$$

$$Q_{KL} \equiv \frac{\partial^2 Q}{\partial L \partial K} > 0$$

Villkoren säger i klartext följande: De bägge produktionsfaktorernas marginalprodukter är positiva, men avtagande. Ökas insatsen av enbart den ena faktorn ökar produktionen, men tillskotten blir allt mindre. Bägge produktionsfaktorerna har alltså *avtagande avkastning*. Ökar man däremot t ex kapitalinsatsen kommer *arbetets* marginalprodukt att öka och vice versa. Detta betyder att då arbetskraften får mer kapital till sitt förfogande ökar dess produktionsförmåga och, omvänt, en enhet kapital blir mer produktiv ju fler arbetare den kombineras med.

Marginalprodukternas storlek beror i fallet med linjärt homogena produktionsfunktioner enbart på i vilka proportioner kapital och arbete används, dvs på kvoten mellan faktorinsatserna (*faktorproportionerna*). För att se detta kan vi modifiera (2.2) så att vi sätter $\lambda = 1/L$. Vi kan då skriva om produktionsfunktionen (2.2) som

$$(2.3) \quad q = \frac{Q}{L} = Q\left(\frac{K}{L}, 1\right)$$

eller

$$(2.4) \quad Q = LQ\left(\frac{K}{L}, 1\right) = Lq(k),$$

där $k = K/L$.

Vi kan då skriva marginalproduktiviteter som

$$(2.5) \quad Q_K = \frac{\partial Q}{\partial K} = \frac{\partial(Lq)}{\partial K} = Lq_k \frac{\partial k}{\partial K} = q_k > 0$$

och

$$(2.6) \quad Q_L = \frac{\partial Q}{\partial L} = \frac{\partial(Lq)}{\partial L} = q + Lq_k \frac{\partial k}{\partial L} = q + Lq_k \frac{-K}{L^2} = q - kq_k > 0$$

där

$$q \equiv q(k) \text{ och } q_k \equiv q_k(k) \equiv \frac{\partial q}{\partial k}$$

Således beror marginalprodukterna enbart av kapitalintensiteten, K/L . Men hur ser detta beroende ut? För att inse detta måste vi gå till *förändringen* i marginalprodukterna:

$$(2.7) \quad Q_{KK} = \frac{\partial q_k}{\partial K} = q_{kk} \frac{\partial k}{\partial K} = \frac{q_{kk}}{L} < 0$$

och

$$(2.8) \quad Q_{LL} = \frac{\partial(q - kq_k)}{\partial L} = q_k \frac{\partial k}{\partial L} - kq_{kk} \frac{\partial k}{\partial L} - q_k \frac{\partial k}{\partial L} = -kq_{kk} \frac{-K}{L^2} = \frac{k^2}{L} q_{kk} < 0$$

Vi har antagit att Q_{KK} och Q_{LL} bägge är negativa. Då är följaktligen också

$$\frac{\partial Q_K}{\partial k} = \frac{\partial q_k}{\partial k} \equiv q_{kk} < 0$$

Ökar kapitalintensiteten sjunker alltså kapitalets marginalprodukt. Vi kan också ta fram tecknet på

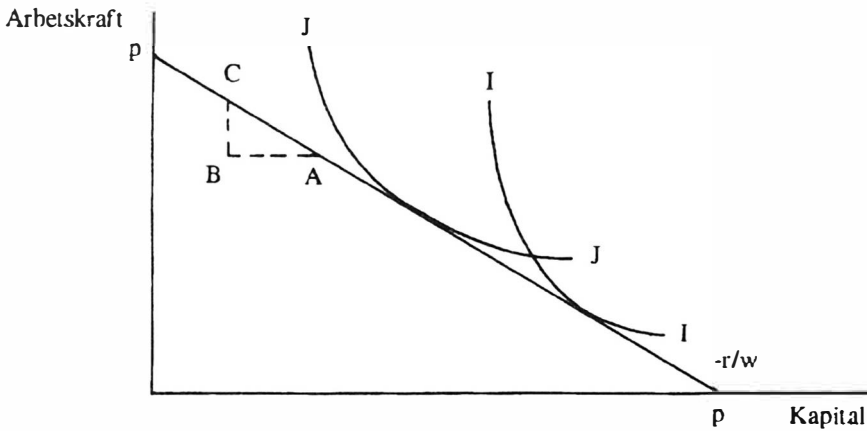
$$(2.9) \quad \frac{\partial Q_L}{\partial k} = \frac{\partial(q - kq_k)}{\partial k} = q_k - q_k - kq_{kk} = -kq_{kk} > 0$$

Arbetskraftens marginalprodukt ökar då kapitalintensiteten gör det.

Faktordiagrammet

Produktionsfunktioner kan åskådliggöras grafiskt med hjälp av det så kallade faktordiagrammet, *figur 2.1*. I figuren mäter vi faktoråtgången på de bägge axlarna, *tex* kapital på den horisontella och arbetskraft på den vertikala. De bägge kurvorna, *II* och *JJ*, är produktionsisokvanter för de två varorna, låt oss kalla dem industri- respektive jordbruksvaror. Isokvanterna anger de olika kombinationer av kapital och arbetskraft som krävs för att producera en viss mängd av varorna. (För var och en av produkterna finns en serie isokvanter, från sydväst till nordost, där en isokvant som ligger längre åt nordost står för en större produktionsmängd än en som ligger längre åt sydväst.) Om vi fortsättningsvis antar att produktionsfunktionerna är linjärt homogena måste isokvanten för två enheter ligga precis dubbelt så långt från origo som isokvanten för en enhet. Isokvanterna är kontinuerliga kurvor, vilkas egenskaper bestäms av antagandena som återfinns i början av detta kapitel, eftersom det antas att det existerar substitutionsmöjligheter mellan arbete och kapital i produktionen av bägge varor.

Figur 2.1. Produktionsisokvanter

Om vi rör oss längs en given isokvant från nordväst mot sydost minskar arbetsinsatsen med dL medan kapitalinsatsen ökar med dK . Om vi total-differentierar uttrycket för produktionsfunktionen (2.1) och sätter differentialen lika med noll kan vi se vad som sker på faktorsidan vid en given produktion, dvs då vi rör oss längs isokvanten:

$$(2.10) \quad dQ = Q_K dK + Q_L dL = 0$$

och

$$(2.11) \quad \frac{dL}{dK} = - \frac{Q_K}{Q_L}$$

Isokvantens lutning ges av kvoten mellan faktorenas marginalprodukter.

Faktordiagrammet visar också de olika produktionsfaktorernas marginalproduktivitet. Om vi som tidigare antar att arbetskraftens marginalproduktivitet ökar med den mängd kapital som står till förfogande (och vice versa), innebär en rörelse från nordväst till sydost längs en isokvant att arbetskraftens marginalproduktivitet ökar (och kapitalets minskar) eftersom kvoten mellan arbete och kapital minskar.

Vi kommer genomgående att anta att produktionsisokvanterna för de två varorna skär varandra *endast en gång*. Detta antagande innebär att vi alltid vet vilken av varorna som är (mest) kapitalintensiv respektive arbetsintensiv. (Skulle isokvanterna skära varandra två gånger avgör de re-

lativa faktorpriserna vilken vara som är kapital- respektive arbetsintensiv.

Lutningen på den räta linjen pp anger de relativa faktorpriserna i ekonomin, dvs hur många enheter arbetskraft som på marknaden kan bytas mot en given mängd kapital. AB enheter kapital kostar t ex BC enheter arbetskraft. Det relativa priset på kapital, r/w (där r står för kapitalkostnad och w för lön), är alltså BC/AB . Ju flackare lutning på p , desto dyrare är arbetskraften, relativt sett; desto fler enheter kapital krävs för att "köpa" en given mängd arbetskraft.

En linje som pp går också under namnet *budgetlinje*. Budgetlinjen är en *isokostlinje* som kan uttryckas med ekvationen

$$(2.12) \quad C = wL + rK$$

Ekvationen visar vilka olika kombinationer av arbete och kapital som ger samma kostnad. Differentierar vi (2.12) och sätter differentialen lika med noll får vi, vid givna faktorpriser:

$$(2.13) \quad dC = w dL + r dK = 0$$

eller

$$(2.14) \quad \frac{dL}{dK} = - \frac{r}{w}$$

dvs faktorprislinjens lutning. Den totala kostnaden, C , påverkar inte lutningen men bestämmer hur långt från origo budgetlinjen ligger.

Varje punkt på en isokvant anger en given faktorkombination och olika faktorkombinationer kan användas för att producera samma mängd av varan. Vilken produktionsteknik som kommer att väljas ges av de relativa faktorpriserna i ekonomin. (Som vi strax skall se, spelar det däremot ingen roll hur mycket vi vill producera.) För varje given kostnadsnivå lönar det sig att producera så mycket som är tekniskt möjligt. Maximumpunkten befinner sig där isokostlinjen tangerar en isokvant. (Det är också möjligt att producera på vilken annan punkt som helst på isokostlinjen, men alla övriga punkter ligger på lägre isokvanter än tangeringspunkten.) Omvänt, om man vill producera en given kvantitet, sker detta

billigast i tangeringspunkten mellan motsvarande isokvant och en isokostlinje.

Producenterna antas i ovanstående resonemang maximera sina vinster, dvs de anställer produktionsfaktorer upp till den punkt där värdet av deras marginalprodukt är lika med faktorersättningen:

$$(2.15) \quad w = PQ_L$$

$$(2.16) \quad r = PQ_K$$

där P är varans pris. Elimineras man P ur (2.15) och (2.16) gäller att

$$(2.17) \quad \frac{r}{w} = \frac{Q_K}{Q_L}$$

dvs att lutningen på faktorprislinjen (budgetlinjen) måste sammanfalla med lutningen på isokvanten. (Detta är givetvis villkoret för att de bägge linjerna skall tangera varandra.)

Om man alltså känner de relativa faktorpriserna kan man bestämma förhållandet mellan faktorernas marginalprodukter. Då vet vi också i vilka proportioner produktionsfaktorerna används. Eftersom vi tidigare visat att marginalprodukterna är en funktion endast av faktorintensiteterna måste också gälla att de senare är oförändrade så länge som de relativa faktorpriserna är konstanta. Detta betyder att den optimala faktorintensiteten är oberoende av produktionsvolymen. Om vi låter isokostlinjen parallellförskjutas utåt från origo kommer således punkterna för optimal produktion att ligga längs en rät linje som går genom origo.

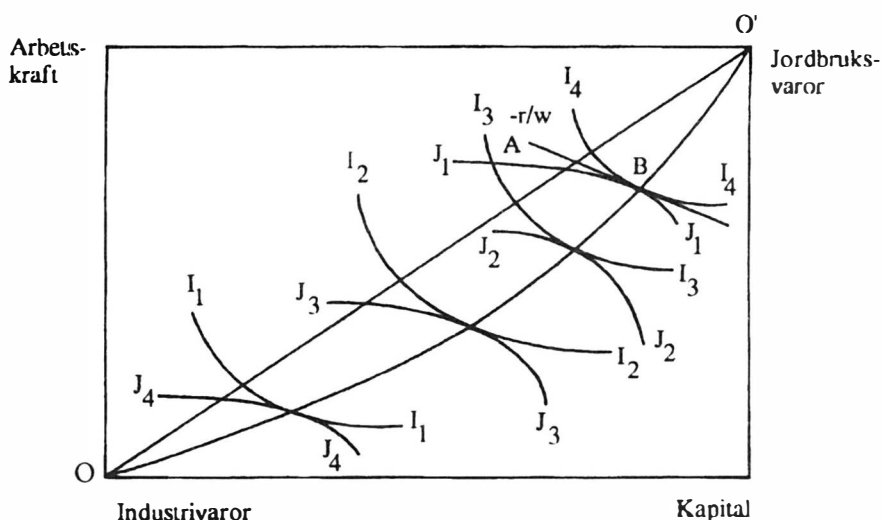
Boxdiagrammet

Genom att kombinera två isokvantdiagram (vi antar då att ekonomin producerar endast två varor) kan vi konstruera ett *boxdiagram*, som visas i *figur 2.2*. Boxdiagrammet visar både varuproduktion och faktoranvändning samtidigt. Det är därför ett kraftfullt verktyg för analyser som måste beakta hur olika marknader hänger ihop. Precis som i *figur 2.1* mäts arbetskraft på den vertikala axeln och kapital på den horisontella. Isokvan-

terna för industrivaror går från sydväst till nordost – även detta precis som i *figur 2.1*. Boxens sidor visar den totala faktorutrustningen i ekonomin och lutningen på diagonalen OO' den relativa faktortillgången.

Finessen med boxdiagrammet är att vi kan lägga in en andra vara: jordbruksvaror. Produktionen av dessa mäts från nordost till sydväst, med utgångspunkt i O' , medan faktoranvändningen inom jordbruket mäts nedåt (arbetskraft) och åt vänster (kapital). I figuren visas ett antal punkter där I och J-isokvanter tangerar varandra. Alla dessa punkter är intressanta därför att det från en sådan punkt inte är möjligt att öka produktionen av den ena varan utan att minska produktionen av den andra. Alla sådana punkter är således *effektiva*. Inga andra punkter har samma egenskap. Utgår vi från t ex punkt A ser vi att det är möjligt att öka produktionen av industrivaror utan att produktionen av jordbruksvaror behöver skäras ned. Det som krävs är en omfördelning av produktionsfaktorerna mellan de två sektorerna. Förbinder vi alla effektiva punkter med varandra får vi den sk *kontraktkurvan*. I vår figur ligger denna – händelsevis – under diagonalen. Detta betyder att produktionen av industrivaror är relativt kapitalintensiv och produktionen av jordbruksvaror relativt arbetsintensiv. Detta måste gälla vid alla faktor- och varupriser eftersom tangeringspunkterna för isokvanterna bestäms enbart av de bägge branschernas teknologier.

Figur 2.2. Boxdiagrammet

Drar man de gemensamma tangenterna genom alla effektiva produktionspunkter får man de relativa faktorpriser som leder till just denna produktion. Efter hand som vi rör oss från sydväst till nordost längs kontraktkurvan produceras allt mer industrivaror i förhållande till jordbruksvaror. Detta driver upp efterfrågan på kapital i förhållande till efterfrågan på arbetskraft, eftersom produktionen av industrivaror är relativt sett kapitalintensiv. Prislinjen blir allt brantare, dvs det relativa priset på kapital stiger.

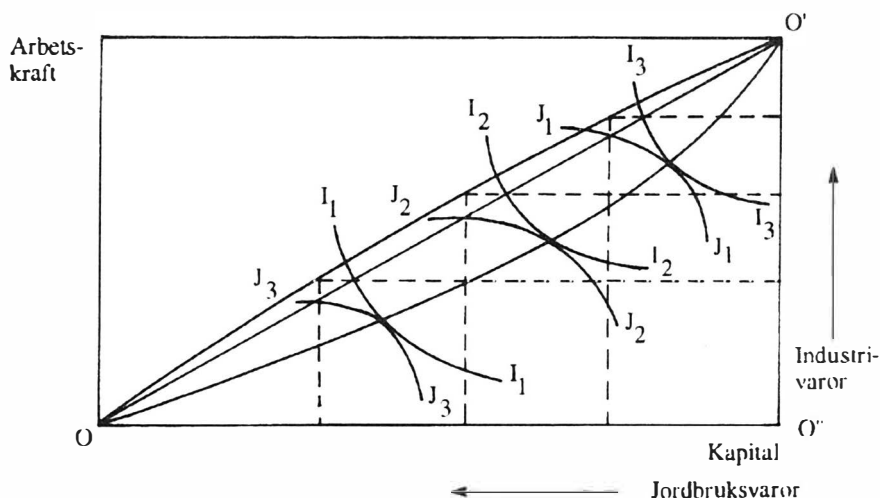
Samtidigt äger emellertid en faktorsubstitution rum. Kapital ersätts med arbetskraft i bägge branscherna. Detta kan man se genom att dra räta linjer från O till punkter som ligger allt längre åt nordost på kontraktkurvan. Dessa linjer blir allt brantare (i relation till den undre horisontella axeln). Omvänt gäller att linjer från O' till kontraktkurvan uppvisar en allt mindre vinkel med den högra vertikala axeln. Arbetsintensiteten ökar alltså även inom jordbrukssektorn.

Produktionsmöjlighetskurvan

Boxdiagrammet innehåller indirekt information om de relativa varupriserna. Ju dyrare arbetskraften blir i förhållande till kapitalet, desto dyrare blir den arbetsintensiva varan – jordbruksvaran – i förhållande till den kapitalintensiva varan – industrivaran. (Vi kommer att bevisa detta formellt längre fram.) Om vi emellertid vill undersöka hur produktionsstrukturen förändras då varupriserna förändras, eller vad som händer om den relativa faktorutrustningen förändras eller tekniska framsteg äger rum är det ofta praktiskt att utgå från *produktionsmöjlighetskurvan* (transformationskurvan). Denna kan härledas från boxdiagrammet. Detta visas i *figur 2.3*. Vi utgår från kontraktkurvan och de produktionsisokvanter som tangerar varandra på denna. Tre sådana par av tangerande isokvanter har lagts in i figuren.

För att härleda produktionsmöjlighetskurvan använder vi de punkter där isokvanterna skär diagonalen. Eftersom vi arbetar med linjärt homogena produktionsfunktioner kan diagonalen användas som måttstock för produktionen av de bägge varorna. (Varje punkt på diagonalen motsvarar en given kombination av arbete och kapital, och produktionen ändras i samma proportion som mängden produktionsfaktorer.) Från diagona-

Figur 2.3. Härledning av produktionsmöjlighetskurvan

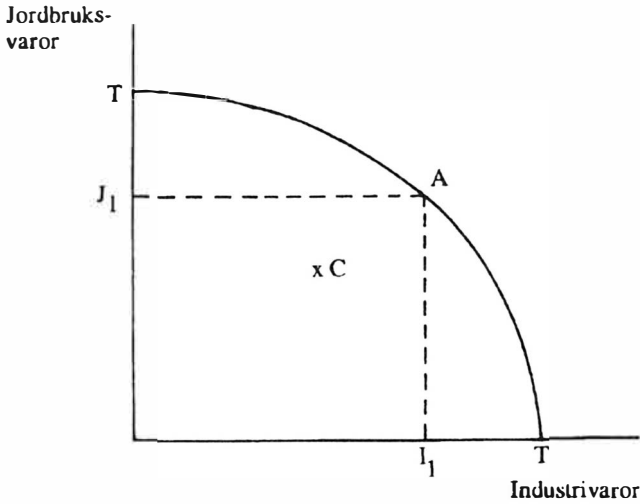
len projicerar vi mängden jordbruksvaror på den horisontella axeln och mängden industrivaror på den vertikala. För att få fram produktionsmöjlighetskurvan behöver vi nu bara dra ut de lodräta projektlinjerna uppåt och de vågräta åt vänster tills de skär varandra. Skärningspunkten anger den mängd jordbruksvaror ekonomin som mest kan producera, givet mängden industrivaror, och vice versa. Vi har alltså härlett en punkt på produktionsmöjlighetskurvan. I figuren har tre punkter härletts. I princip kan givetvis ett oändligt antal punkter tas fram på samma sätt. Förbinder vi dessa med varandra får vi den fullständiga produktionsmöjlighetskurvan.

I figur 2.4 har vi lyft ut produktionsmöjlighetskurvan ur boxdiagrammet och vridit den 90 grader. På den horisontella axeln mäts nu produktionen av industrivaror och på den vertikala produktionen av jordbruksvaror. Punkten A är en (tekniskt) *effektiv* produktionspunkt. Givet en produktion av industrivaror på I_1 kan ekonomin maximalt producera J_1 jordbruksvaror.

Alla punkter på produktionsmöjlighetskurvan är effektiva. De visar, givet ekonomins faktorutrustning (arbete, kapital, jord etc) och givet den rådande teknologin, vilka kombinationer av de två varorna som *maximalt* kan produceras. En punkt som C, å andra sidan, är ineffektiv. Eko-

nomins resurser tas inte i anspråk fullt ut, utan det är möjligt att öka produktionen av den ena varan utan att produktionen av den andra måste minskas.

Figur 2.4. Produktionsmöjlighetskurvan

Vi är också intresserade av att få ett mått på produktionsmöjlighetskurvans lutning. För detta behövs de två produktionsfunktionerna

$$(2.18) \quad I = I(K_I, L_I)$$

$$(2.19) \quad J = J(K_J, L_J)$$

Produktionsmöjlighetskurvan definieras under förutsättning av en given kapitalstock och given arbetskraft:

$$(2.20) \quad \bar{K} = K_I + K_J$$

$$(2.21) \quad \bar{L} = L_I + L_J$$

Om vi differentierar (2.18) — (2.21) får vi förändringarna i produktion och faktoranvändning när vi rör oss utefter produktionsmöjlighetskurvan:

$$(2.22) \quad dI = I_K dK_I + I_L dL_I$$

$$(2.23) \quad dJ = J_K dK_J + J_L dL_J$$

$$(2.24) \quad 0 = dK_I + dK_J$$

$$(2.25) \quad 0 = dL_I + dL_J$$

Vi kan därefter lösa ut

$$(2.26) \quad dK_J = -dK_I$$

$$(2.27) \quad dL_J = -dL_I$$

och substituera in i (2.23). Detta ger

$$(2.28) \quad dJ = -J_K dK_I - J_L dL_I$$

Kombinerar vi (2.28) med (2.22) får vi produktionsmöjlighetskurvans lutning i termer av förändringar av faktorinsatserna

$$(2.29) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{J_K dK_I + J_L dL_I}{I_K dK_I + I_L dL_I}$$

Detta uttryck kan i sin tur förenklas. Vi vet att om producenterna maximerar sina vinster kommer de att betala de bägge produktionsfaktorerna med värdet av deras marginalprodukter:

$$(2.30) \quad r = P_J J_K = P_I I_K$$

och

$$(2.31) \quad w = P_J J_L = P_I I_L$$

där P_J och P_I är priserna på jordbruksvaror respektive industrivaror. Ur dessa uttryck kan vi lösa ut marginalprodukterna:

$$(2.32) \quad J_K = \frac{r}{P_J}$$

$$(2.33) \quad I_K = \frac{r}{P_I}$$

$$(2.34) \quad J_L = \frac{w}{P_J}$$

$$(2.35) \quad I_L = \frac{w}{P_I}$$

Dessa uttryck kan därefter substitueras in i uttrycket för produktionsmöjlighetskurvens lutning (2.29):

$$(2.36) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{\frac{r}{P_J} dK_I + \frac{w}{P_J} dL_I}{\frac{r}{P_I} dK_I + \frac{w}{P_I} dL_I}$$

Efter förkortning återstår

$$(2.37) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J}$$

Produktionsmöjlighetskurvens lutning sammanfaller i vinstmaximum med de relativa varupriserna.

Produktionsmöjlighetskurvens form

Lutningen på kurvan TT ger ett mått (i reala termer) på alternativkostnaden för att producera de bägge varorna (den marginella transformationskvoten). Denna alternativkostnad tilltar med produktionsvolymen. Rör vi oss åt sydväst från punkt A i *figur 2.4*, längs med produktionsmöjlighetskurvan, under det att vi hela tiden minskar produktionen av jordbruksvaror lika mycket, finner vi att tillskotten till produktionen av industrivaror blir allt mindre. Detta betyder att produktionen av industrivaror på marginalen blir allt dyrare i termer av jordbruksvaror. Omvänt gäller, givetvis, att en given minskning i produktionen av industrivaror leder till

allt mindre öknings i produktionen av jordbruksvaror (rörelse åt nordväst längs TT). Den tilltagande alternativkostnaden ger produktionsmöjlighetskurvan dess karakteristiska, utåtbuktande (konvexa) utseende. (I gränsfallet med konstant alternativkostnad blir transformationskurvan en rät linje. Tillskottet av den ena varan när produktionen av den andra varan minskas är då hela tiden detsamma.)

Man kan lätt visa att alternativkostnaderna, som de ges av produktionsmöjlighetskurvan, är direkt tolkningsbara i termer av marginalkostnader. Vi har redan härlett alternativkostnaden i termer av J för att öka produktionen av I som förhållandet mellan varupriserna (det relativa priset på I eller priset på I i termer av J) (2.37). Men vid fullständig konkurrens vet vi att priset på en vara är lika med dess marginalkostnad, dvs

$$(2.38) \quad P_I = MC_I$$

$$(2.39) \quad P_J = MC_J$$

så att

$$(2.40) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J} = - \frac{MC_I}{MC_J}$$

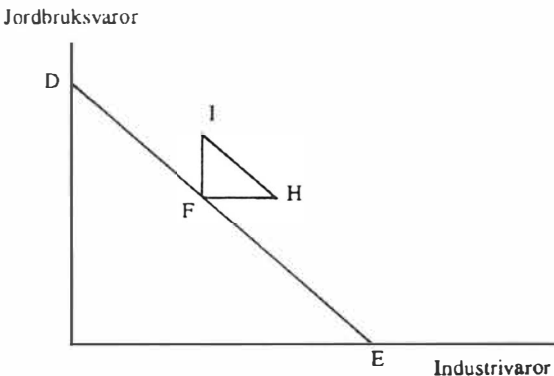
Man kan tänka sig olika orsaker till att produktionsmöjlighetskurvan buktar utåt. Ett enkelt fall är då någon faktor, t ex kapitalet, är *branschspecifik*, dvs orörlig mellan branscherna. I så fall kommer den avtagande marginalavkastningen i bägge branscherna direkt att leda till en konvex produktionsmöjlighetskurva. En annan möjlighet är att produktionsfaktorererna är olika produktiva. De arbetare som är skickligast på att producera industrivaror är de som först anställs inom branschen. Skall produktionen av industrivaror expandera får man ta till mindre och mindre skickliga arbetare, dvs arbetare som tillför allt mindre till produktionen.

Vi har i det föregående emellertid arbetat med *homogena* produktionsfaktorer, dvs alla arbetare är lika skickliga och allt kapital likvärdigt. Vi har inte heller lagt någon restriktion på kapitalets rörlighet över branschgränserna. Trots detta kan man, givet att produktionsfunktionerna är linjärt homogena, visa att produktionsmöjlighetskurvan – utom i undantagsfall – måste bukta utåt. Detta kan göras t ex med utgångspunkt i *figur 2.5* och *2.6*.

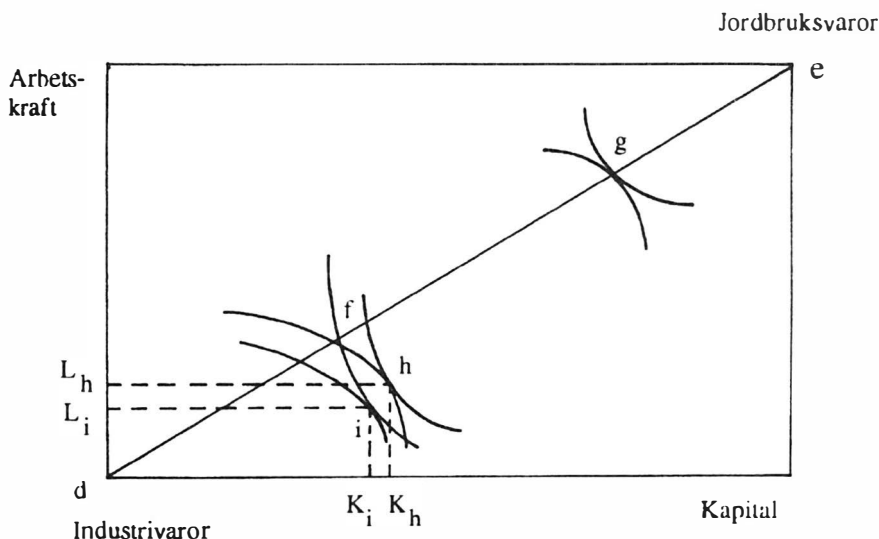
I punkt D i *figur 2.5* produceras enbart jordbruksvaror och i punkt E enbart industrivaror. Dessa punkter svarar mot punkterna d och e i box-diagrammet i *figur 2.6*. Ekonomin kan emellertid också producera på vilken punkt som helst på diagonalen i boxen, t ex f, genom att använda samma tekniker som i e och d (dvs de tekniker som ges av kapitalintensiteten K/L – kapitalintensiteten för hela ekonomin). Punkt f motsvaras av punkt F i *figur 2.5*. Linjen DFE måste vara rät därför att en given ökning av produktionen av industrivaror var som helst längs linjen kräver konstant minskning av produktionen av jordbruksvaror. (Detta följer av antagandet om linjär homogenitet.) För att produktionen skall vara effektiv, så att vi befinner oss på kontraktkurvan respektive produktionsmöjlighetskurvan, krävs att två produktionsisokvanter tangerar varandra i boxen, vilket i sin tur innebär att kvoten mellan de två faktorernas marginalprodukter är lika i de bägge produktionsgrenarna. Antag att detta gäller någon punkt på diagonalen, t ex i g. Men i så fall gäller detsamma i alla punkter på diagonalen, eftersom med linjärt homogena produktionsfunktioner lutningen på isokvanterna är densamma längs en stråle från origo (e eller d). Produktionsmöjlighetskurvan blir då den räta linjen DE.

Detta är dock ett rent specialfall, som innebär att ekonomin använder samma teknik i bägge produktionsgrenarna vilket knappast är speciellt sannolikt. Om det i stället är så att två produktionsisokvanter skär varandra i punkt f ligger de effektiva produktionspunkterna utanför diagonalen, t ex i h och i, vilka motsvaras av H och I i *figur 2.5*. Produktionsmöjlighetskurvan måste alltså innehålla punkter som H och I, nordost om den räta linjen DE.

Figur 2.5. Produktionsmöjlighetskurvans konvexitet, I

Figur 2.6. Produktionsmöjlighetskurvans konvexitet, II

Vi kan därför upprepa resonemanget. I punkt i i boxdiagrammet (punkt I i figur 2.5) används L_i arbetsenheter och K_i kapitalenheter inom industrin. Om vi ökar produktionen av industrivaror så att vi förflyttar oss till punkt h (H) (alltså med FH) måste vi öka faktorinsatserna inom industri-sektorn med $L_h L_i$ och $K_h K_i$. Men samma faktorinsats kunde ha använts för att producera IF jordbruksvaror. Vi kan rita en ny box med sidorna $L_h L_i$ och $K_h K_i$ med ändpunkterna i och h och diagonalen ih . Därefter kan vi upprepa resonemanget ovan och visa att de effektiva produktionspunkterna mellan I och H måste ligga nordost om IH ifall faktorintensiteten skiljer sig åt mellan produktionsgrenarna.

Slutligen uppstår frågan om inte t ex IH kan utgöra ett linjärt segment på en produktionsmöjlighetskurva som för övrigt buktar utåt. Svaret är nej. Såväl I som H motsvaras i boxen av punkter där två isokvanter tangerar varandra, men där de tekniker som används skiljer sig åt. När man rör sig från I till H längs den räta linjen IH , överflyttas produktionsfaktorer från jordbruket till industrin i fixa proportioner: $(K_h K_i)/(L_h L_i)$. Rent slumpmässigt skulle det kunna vara så att t ex jordbruket använder just dessa faktorproportioner, men som vi redan vet använder industrin en annan teknik. För att rörelsen utefter IH , som motsvaras av diagonalen i

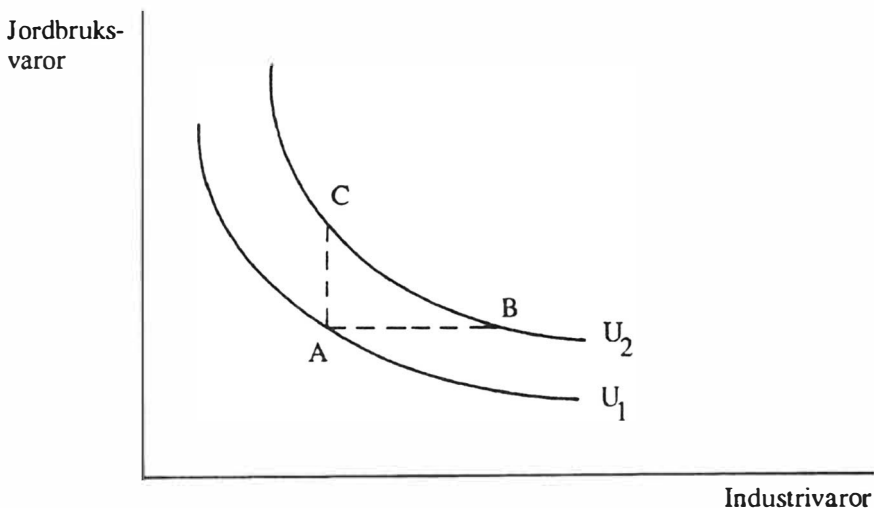
den nya boxen, skall vara en rörelse längs kontraktkurvan krävs att faktorproportionerna förblir konstanta i bägge produktionsgrenarna, så att inte isokvanternas lutning i tangeringspunkterna förändras. Detta är dock omöjligt. Jordbrukets faktorproportioner förändras inte när man rör sig från i till h , men industrins måste göra det, eftersom denna från början använde en kapitalintensitet K_h/L_h som inte sammanföll med $(K_h K_i)/(L_h L_i)$. Isokvanterna måste alltså skära varandra längs diagonalen ih .

Samhälleliga indifferenskurvor

Produktionsmöjlighetskurvan beskriver ekonomins utbudssida. För att beskriva efterfrågesidan använder vi *samhälleliga indifferenskurvor*. Indifferenskurvor illustreras i *figur 2.7*.

Indifferenskurvor är lättast att beskriva när de avbildar en enskild individs preferenser. En given indifferenskurva, t ex U_1 , visar vilka kombinationer av industri- och jordbruksvaror som ger individen samma nytta. U_2 ligger nordost om U_1 och representerar då en högre nyttonivå än U_1 . Detta inser vi lätt om vi betraktar en godtycklig punkt på U_1 , t ex A . Alla punkter på segmentet CB föredras framför A , därför att de representerar mer av åtminstone den ena varan än A . Motsvarande resonemang kan föras för alla punkter på U_1 . U_2 representerar alltså i sin helhet en högre nyttonivå än U_1 .

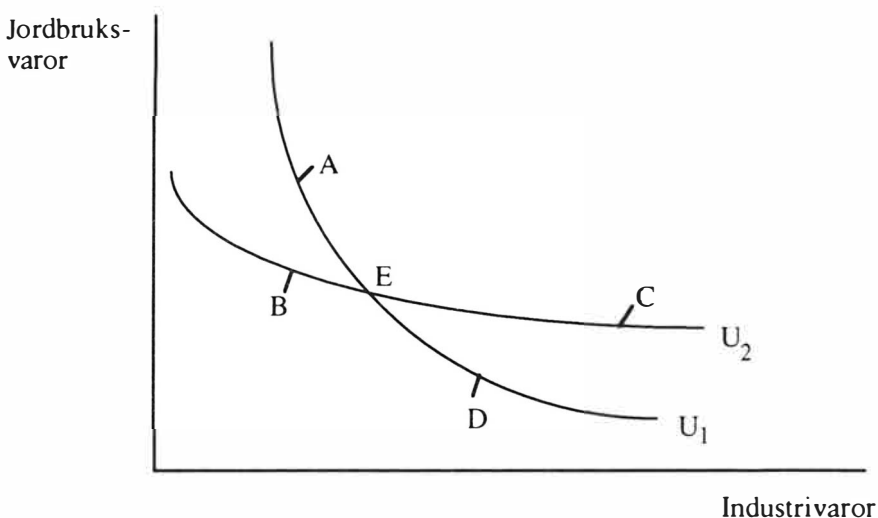
Figur 2.7. Indifferenskurvor

Indifferenskurvan har en negativ lutning. För att avstå från en given kvantitet av den ena varan kräver individen mer av den andra, och om hans marginalnytta av varan är avtagande kommer han att kräva allt större tillskott av t ex jordbruksvaror för att successivt avstå från en given kvantitet av industrivaror och vice versa. Som en följd av detta buktar indifferenskurvorna inåt. De är *konvexa mot origo*. Lutningen på en kurva, som alltså anger hur mycket konsumenten på marginalen är beredd att avstå från jordbruksvaror för att få mera industrivaror, *den marginella substitutionskvoten i konsumtionen*, minskar således då man rör sig mot sydost längs en given kurva. (Motsvarande gäller för industrivarorna när man rör sig åt nordväst.)

Individens indifferenskurvor kan inte skära varandra. Detta visas med hjälp av *figur 2.8*. I figuren skär de två "indifferenskurvorna" varandra. Detta leder emellertid till *intransitivitet* i individens preferenser, dvs till att alternativ B som är likvärdigt med alternativ C föredras framför alternativ D som i sin tur är likvärdigt med alternativ A. Därmed borde B föredras framför A. Samtidigt föredras emellertid A framför B ifall vi jämför dessa två punkter direkt. För att vi skall slippa denna typ av inkonsistens (*intransitivitet*) i individens beteende krävs att indifferenskurvor inte skär varandra.

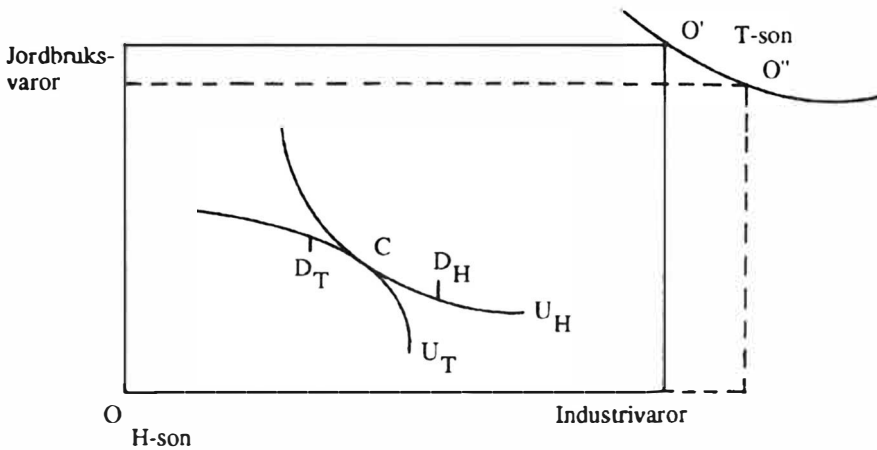
Figur 2.8. Intransitivitet i preferenserna

Indifferenskurvor används även på samhällsnivå för att uttrycka "hela samhällets" preferenser. Denna variant av indifferenskurvor är betydligt mer komplicerad även om de samhälleliga indifferenskurvorna ytligt ser ut precis som individuella kurvor. En samhällelig indifferenskurva kan definieras som alla de kombinationer av våra bägge varor som ger varje medborgare i samhället på förhand godtyckligt bestämda nyttonivåer. ("Samhället" är indifferent mellan de olika varukombinationerna just därför att nyttonivån inte ändras för någon medborgare.)

Hur en sådan kurva kan härledas illustreras i *figur 2.9* för det enkla tvåpersons-fallet. Samhället antas bestå av två individer: H-son och T-son. Samhällets totala tillgång på varor ges av axlarna i boxen i figuren. H-sons nyttonivå mäts åt nordost från O, T-sons åt sydväst från O'. I punkt C har individerna fördelat hela produktionen mellan sig. Punkt C är dessutom paretooptimal. Indifferenskurvorna tangerar varandra. Ingen kan få det bättre (mer av någon vara) utan att den andre får det sämre (mindre av någon vara).

Figur 2.9. Samhälleliga indifferenskurvor

För att få den första punkten på den samhälleliga indifferenskurvan behöver vi den minsta totala mängd av vardera vara som ger H-son och T-son de nyttonivåer som ges av punkt C. Om vi mäter från punkt O är denna kombination tydligtvis den som ges av punkt O', dvs totala indu-

striproduktionen och totala jordbruksproduktionen. Individerna har delat dessa mellan sig i den proportion som ges av punkt C.

Det räcker emellertid inte med O'. Vi måste ha flera punkter om vi skall kunna konstruera en kurva. I definitionen av den samhälleliga indifferenskurvan ingick att varken H-sons eller T-sons nyttonivå får förändras. Detta kan vi åstadkomma genom att låta T-sons indifferenskurva "glida" längs H-sons så att de bågge kurvorna fortsätter att tangera varandra. En möjlig ny tangeringspunkt är D_H på U_H , som då skulle tangera punkt D_T på U_T . T-sons nytta kommer att vara oförändrad om han även i D_H konsumerar lika mycket av såväl industrivaror som jordbruksvaror som i C. Men då kan vi inte längre mäta T-sons nyttonivå från O', utan även T-sons origo flyttas åt höger i motsvarande grad. Han måste få så mycket industrivaror som anges av avståndet mellan D_T (som den är utritad) och den högra vertikala axeln i boxen. Till detta skall vi lägga H-sons konsumtion av industrivaror. Det krävs totalt sett mer industrivaror än tidigare. T-sons nya origo måste ligga på den streckade vertikala linjen, som har erhållits genom att från vänster addera H-sons och T-sons konsumtion. (Alternativt kan vi börja i D_H , med H-sons nya konsumtion av industrivaror och till denna lägga T-sons oförändrade – avståndet mellan C och den vertikala axeln genom O'.)

Vi kan därefter addera även H-sons respektive T-sons konsumtion av jordbruksvaror i D_H respektive D_T , och mäta totalkonsumtionen från undersidan av boxen. Detta talar om för oss att T-sons nya origo måste ligga även på den streckade *horisontella* linjen. Det nya origo ligger således i O". För att kompensera H-son och T-son för mindre totalkonsumtion av jordbruksvaror måste deras sammanlagda konsumtion av industrivaror öka. (Vi har antagit att T-sons konsumtion är densamma i C och i D_H .) Punkten O" visar exakt hur stor total kompensation som krävs för den givna totala minskningen. O" ligger således på den nya samhällsekonomiska indifferenskurvan.

Man kan på detta sätt i princip konstruera en samhällelig indifferenskurva, säg U_1 i *figur 2.8*, också för flera individer. Så långt är allt gott och väl. Vi utgick från en given inkomstfördelning mellan H-son och T-son – den som ges av punkt C. Problemet med samhälleliga indifferenskurvor är emellertid att när inkomstfördelningen ändras (vilket den t ex typiskt gör över tiden) uppkommer intransitivitet (indiffe-

renskurvorna skär varandra). Vi kan se detta genom att välja en ny effektiv konsumtionspunkt i vår ursprungliga box (*figur 2.9*), t ex någonstans nordost om punkt C. I denna nya tangeringspunkt har H-son fler resurser och T-son färre. Inkomstfördelningen har förändrats till T-sons nackdel. Även i denna punkt har emellertid T-son kvar sitt ursprungliga origo, O'. Om vi vill konstruera en ny samhällelig indifferenskurva, givet den nya inkomstfördelningen, kommer således även den att gå genom O'. Däremot kommer den inte att gå genom O". Det marginella tillskott av industrivaror de bägge individerna skulle kräva för att kompensera för den givna marginella minskningen av den totala jordbruksvarukonsumtionen kommer knappast att vara detsamma som i punkt C, eftersom inkomstfördelningen har ändrats. Den nya samhällliga indifferenskurvan kommer att skära den gamla.

Vi får den situation som illustreras i *figur 2.8*. Vid det förra tillfället genereras t ex punkterna B och C som likvärdiga med E. Den nya inkomstfördelningen kommer att generera t ex punkterna A och D som likvärdiga med E. Detta skapar helt naturligt problem vad gäller att använda de samhällliga indifferenskurvor. När inkomstfördelningen ändras, ändras också "samhällets" preferenser. Detta betyder att själva den måttstock med vilken vi mäter förändringars välfärdseffekt förändras. För att samhällliga indifferenskurvor skall gå att använda krävs alltså strängt taget att inkomstfördelningen måste hållas konstant. Problemet är att ekonomisk-politiska ingrepp oftast påverkar inkomstfördelningen. För att neutralisera detta krävs då i princip ett system av klumpsummeskatter och -transfereringar som återställer den ursprungliga inkomstfördelningen (och inte påverkar hur resurser allokeras i systemet).

Vi kan också härleda indifferenskurvans lutning algebraiskt. Samhällets nytta är en funktion av den totala konsumtionen av industri- och jordbruksvaror:

$$(2.41) \quad U = U(C_I, C_J)$$

(Vi antar här att inkomstfördelningen hålls konstant genom klumpsummeskatter och -transfereringar.)

Indifferenskurvan visar vilken konsumtion av de bägge varorna som ger samma samhällsnytta. Vi kan alltså totaldifferentiera nyttofunktio-

nen, vilket ger oss ett mått på nyttoförändringen när konsumtionen av de två varorna ändras, och sätta differentialen lika med noll (vilket håller summan av nyttoförändringarna oförändrad):

$$(2.42) \quad dU = U_I dC_I + U_J dC_J = 0$$

Ur detta kan vi så härleda lutningen som

$$(2.43) \quad \frac{dC_J}{dC_I} = - \frac{U_I}{U_J}$$

dvs som förhållandet mellan marginalnyttorna (den marginella substitutionskvoten i konsumtionen).

Varuprislinjen

Produktionsmöjlighetskurvan eller indifferenskurvan är inte ensamma tillräckliga för att bestämma vilken punkt på indifferenskurvan respektive produktionsmöjlighetskurvan producenterna respektive konsumenterna faktiskt väljer. Det krävs också att man känner till de relativa priser som råder i ekonomin. Om priserna på industri- respektive jordbruksvaror återigen betecknas med P_I och P_J och konsumentens totala budget med R gäller (givet att hela inkomsten konsumeras)

$$(2.44) \quad R = P_I C_I + P_J C_J$$

Ekvation (2.44) ger prislinjen eller budgetlinjen. (Varje prislinje är samtidigt en isobudgetlinje, dvs den visar vilka olika kombinationer av de två varorna som kan köpas för en given budget.)

Budgetlinjens lutning fås genom att totaldifferentiera (2.44) och sätta resultatet lika med noll:

$$(2.45) \quad dR = P_I dC_I + P_J dC_J = 0$$

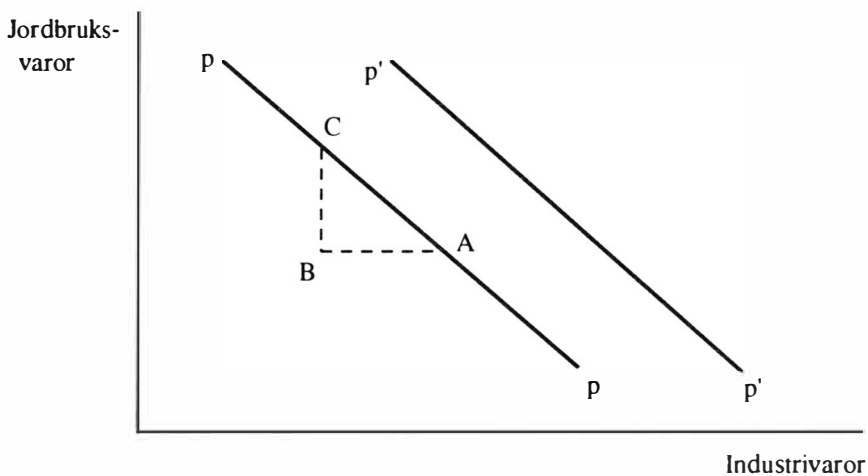
eller

$$(2.46) \quad \frac{dC_J}{dC_I} = - \frac{P_I}{P_J}$$

Lutningen ges alltså av de relativa varupriserna. Linjens avstånd från origo bestäms av budgetens storlek, givet dessa priser.

Ovanstående resonemang illustreras i *figur 2.10*, där lutningen på prislinjen, pp , anger hur mycket av den ena varan som krävs för att man skall få en given kvantitet av den andra på marknaden. Så krävs t ex AB industrivaror för att man skall få BC jordbruksvaror och vice versa. Ju brantare lutningen på linjen är, desto mer jordbruksvaror går åt för att köpa en given kvantitet industrivaror, dvs desto dyrare är de sistnämnda. Figuren visar också en prislinje $p'p'$ som är parallell med pp . Denna representerar en högre inkomstnivå (budget) i samhället – man kan då köpa mer av bägge varorna.

Figur 2.10. Relativa varupriser

Vi har i det föregående visat hur vinstmaximering bland producenterna resulterar i att lutningen på transformationskurvan i optimum sammanfaller med lutningen på varuprislinjen. Det återstår då att undersöka konsumtionssidan på motsvarande sätt. För detta behöver vi maximera den samhälleliga välfärdsfunktionen med nationalinkomsten (värdet av vad landet producerar) som budgetrestriktion. Det antas att hela nationalinkomsten konsumeras:

Maximera

$$U(C_I, C_J)$$

när

$$(2.44) \quad R = P_I C_I + P_J C_J$$

Detta ger Lagrangefunktionen

$$(2.47) \quad \phi = U(C_I, C_J) - \mu[R - (P_I C_I + P_J C_J)]$$

och maximum erhålls när

$$(2.48) \quad U_I + \mu P_I = 0$$

$$(2.49) \quad U_J + \mu P_J = 0$$

eller när

$$(2.50) \quad \frac{dC_J}{dC_I} = - \frac{P_I}{P_J}$$

dvs när den samhälleliga indifferenskurvas lutning sammanfaller med budgetlinjens.

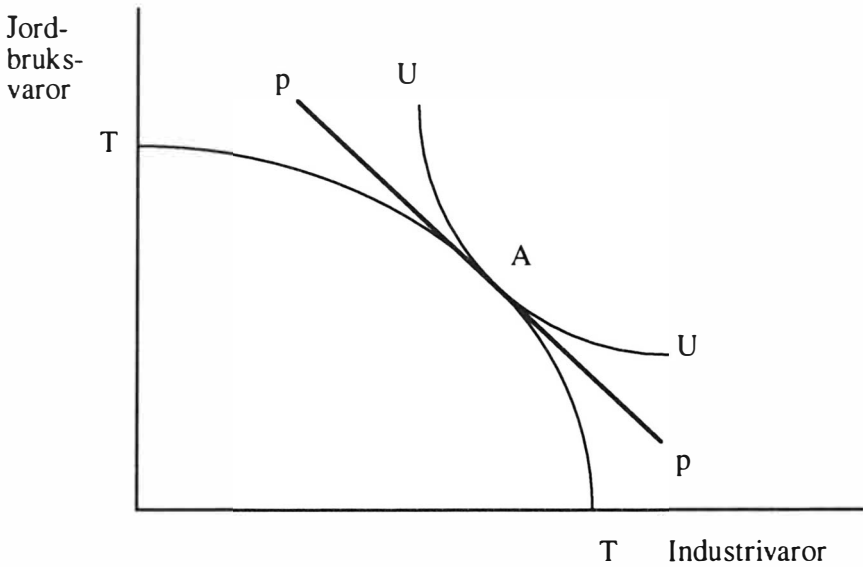
Jämvikt på varumarknaden

I *figur 2.11* avbildas jämviktsläget för en sluten ekonomi (en ekonomi utan utrikeshandel), som är det vi just härlett. Den marginella substitutionskvoten i konsumtionen sammanfaller med de relativa varupriserna, givet att konsumenten maximerar sin nytta, och även med den marginella transformationskvoten (alternativkostnaden) i produktionen, givet att producenterna maximerar sina vinster.

Konsumenternas ("samhällets") val bestäms av de relativa priserna, givet preferenserna och inkomsten. Den kombination som väljs är den

som ges av tangeringspunkten, A, mellan den prislinje som motsvarar inkomstnivån i samhället och en indifferenskurva. Alla andra indifferenskurvor skär prislinjen och ligger sydväst om den kurva som tangerar linjen. Alltså representerar de en lägre samhällsnytta.

Figur 2.11. Jämvikt på varumarknaden

På produktionssidan bestämmer prislinjen var på produktionsmöjlighetskurvan produktionen kommer att äga rum. Även om alla punkter på produktionsmöjlighetskurvan är *tekniskt* effektiva är bara en *ekonomiskt* effektiv. I den ekonomiskt effektiva punkten gäller att ekonomins *alternativkostnad* för att producera sammanfaller med de relativa priser som råder. I alla andra punkter är producentens inkomst lägre, eftersom dessa ligger sydväst om budgetlinjen.

Varupriser och faktorpriser

Vi har tidigare visat att det finns ett entydigt samband mellan relativa faktorpriser och produktionstekniker (kapitalintensitet). Detta samband

kan utsträckas till att omfatta även de relativa varupriserna.

För att bevisa ovannämnda samband behöver vi *Eulers teorem*. Detta säger att om vi har linjärt homogena produktionsfunktioner gäller att

$$(2.51) \quad Q \equiv Q_K K + Q_L L$$

vilket betyder att produktionsresultatet uttöms av faktorersättningarna, om de bägge produktionsfaktorerna betalas i enlighet med sina marginalproduktiviteter. Marginalprodukterna ges av (2.5) och (2.6) som $Q_K = q_K$ och $Q_L = q - kq_K$.

Högra ledet av (2.51) kan nu skrivas som

$$(2.52) \quad q_K K + (q - kq_K)L = q_K K + qL - kq_K L = qL = Q$$

Vi vet också att i vinstmaximum gäller att

$$(2.53) \quad PQ_K = r$$

och

$$(2.54) \quad PQ_L = w$$

Produktionsfaktorerna avlönas med värdet av respektive faktors marginalproduktivitet. Vidare kan vi beteckna kapital- och arbetsåtgången per producerad enhet som

$$(2.55) \quad a_{KQ} = K/Q$$

och

$$(2.56) \quad a_{LQ} = L/Q$$

Har vi två produkter, industri- och jordbruksvaror (I och J), får vi med hjälp av Eulers teorem (vi betecknar pris och kvantitet av industri- och jordbruksvaror med P_I och I respektive P_J och J) uttryck av formen

$$P_I I = P_I I_K K_I + P_I I_L L_I$$

K_I och L_I är det kapital respektive den arbetskraft som används i industri-sektorn. Då vi kan bilda motsvarande uttryck för jordbrukssektorn kan vi, med användning av (2.53) - (2.56), skriva det relativa varupriset som

$$(2.57) \quad \frac{P_I}{P_J} = \frac{r a_{KI} + w a_{LI}}{r a_{KJ} + w a_{LJ}}$$

eller, om vi dividerar både täljaren och nämnaren i högra ledet med w för att få de relativa faktorpriserna r/w :

$$(2.58) \quad \frac{P_I}{P_J} = \frac{(r/w) a_{KI} + a_{LI}}{(r/w) a_{KJ} + a_{LJ}}$$

Vi vill veta tecknet på $d(P_I/P_J)/d(r/w)$. Med hjälp av formeln för derivatan av en kvot får vi:

$$(2.59) \quad \frac{d(P_I/P_J)}{d(r/w)} = \frac{1}{[(r/w) a_{KJ} + a_{LJ}]^2} \left[\left(\frac{r}{w} a_{KJ} + a_{LJ} \right) \left(a_{KI} + \frac{r}{w} a'_{KI} + a'_{LI} \right) - \left(\frac{r}{w} a_{KI} + a_{LI} \right) \left(a_{KJ} + \frac{r}{w} a'_{KJ} + a'_{LJ} \right) \right]$$

där primtecknet indikerar förändring i faktoråtgång per producerad enhet:

$$a'_{KI} = \frac{da_{KI}}{d(r/w)}, \text{ etc}$$

Uttrycket i (2.59) kan förenklas genom att vi använder vinstmaximeringsvillkoret att de relativa faktorpriserna skall vara lika med lutningen på produktionsisokvanten. För *en* producerad enhet blir då lutningen på faktorprislinjen

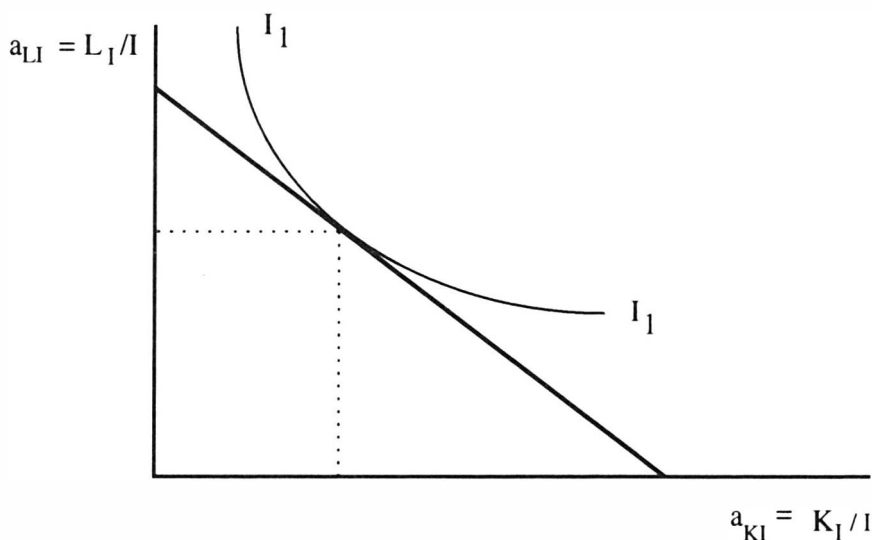
$$(2.60) \quad \frac{r}{w} = - \frac{d(L_I/I)}{d(K_I/I)} = - \frac{da_{LI}}{da_{KI}} = - \frac{a'_{LI}}{a'_{KI}}$$

(där vi utnyttjar definitionerna $a_{LI} = L_I/I$ och $a_{KI} = K_I/I$). På samma sätt får vi

$$(2.61) \quad \frac{r}{w} = - \frac{a'_{LI}}{a'_{KI}}$$

Detta kan illustreras med *figur 2.12*.

Figur 2.12. Kostnadsminimering per producerad enhet

De två senaste ekvationerna kan skrivas om till

$$(2.62) \quad \frac{r}{w} a'_{KI} + a'_{LI} = 0$$

och

$$(2.63) \quad \frac{r}{w} a'_{KJ} + a'_{LJ} = 0$$

som vi sätter in i uttrycket för prisförändringarna (2.59) och då får

$$(2.64) \quad \frac{d(P_I/P_J)}{d(r/w)} = \frac{a_{KI}(\frac{r}{w} a_{KJ} + a_{LJ}) - a_{KJ}(\frac{r}{w} a_{KI} + a_{LI})}{[(r/w)a_{KJ} + a_{LJ}]^2} =$$

$$= \frac{a_{KI}a_{LJ} - a_{KJ}a_{LI}}{[(r/w)a_{KJ} + a_{LJ}]^2} = \frac{\left(\frac{a_{KI}}{a_{LI}} - \frac{a_{KJ}}{a_{LJ}}\right)a_{LI}a_{LJ}}{\left[(r/w)\frac{a_{KJ}}{a_{LJ}} + 1\right]^2 a_{LI}^2} = \frac{a_{LJ}}{a_{LJ}} \frac{(k_I - k_J)}{[(r/w)k_J + 1]^2}$$

där symbolerna för produktionsgrenarnas kapitalintensitet

$$k_I = \frac{a_{KI}}{a_{LI}} \quad \text{och} \quad k_J = \frac{a_{KJ}}{a_{LJ}}$$

har substituerats in.

Uttrycket i (2.64) är större än noll om $k_I > k_J$, dvs om industrisektorn är den kapitalintensiva sektorn. Detta ger den intuitivt rimliga slutsatsen att en ökning av det relativa priset på kapital leder till en ökning av det relativa priset på den kapitalintensiva varan och vice versa.

Vi har alltså visat att det råder ett entydigt samband mellan varupriser, faktorpriser och produktionsteknik (kapitalintensitet) i fallet med linjärt homogena produktionsfunktioner, givet att industrivarorna alltid – vid alternativa faktorpriser – är mer kapitalintensiva än jordbruksvarorna, dvs inga omkastningar i faktorintensiteten äger rum.

Avslutning

Detta kapitel har ägnats åt att bygga upp en analytisk "verktygslåda" som, trots att den är enkel, är ett mycket användbart instrument för analys av allokeringseffekterna av olika statliga interventioner. Fortsättningen av detta arbete skall till stor del gå in på hur denna apparat kan användas i olika konkreta situationer. Först skall vi emellertid, i kapitel 3 och 4, gå in på en grundläggande, allmän tillämpning. Vi kommer där att visa när och varför det grundläggande påståendet i utrikeshandelsteorin gäller – att välfärden maximeras genom fri handel – och vad som händer om staten ingriper genom att införa olika handelshinder. Vi skall också granska vad som händer då villkoren för att frihandel under *laissez-faire* skall vara välfärdsmaximerande inte är uppfyllda.

Litteratur

Linjärt homogena produktionsfunktioner tas upp i

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 4.

Faktordiagrammet behandlas i alla grundläggande arbeten i mikroekonomi, t ex Kogiku, K C (1971): *Microeconomic Models*. Harper & Row, New York, kapitel 2.

Lerner, Abba P (1932): "The Diagrammatical Representation of Cost Conditions in International Trade", *Economica*, vol 12.

Varian, Hal R (1990): *Intermediate Microeconomics. A Modern Approach*. 2:a upplagan, Norton, New York, kapitel 18.

Boxdiagrammet behandlas i t ex

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 4.

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 3.

Produktionsmöjlighetskurvan och dess härledning ur boxdiagrammet återfinns i

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 4.

Savosnick, Kurt Martin (1958): "The Box Diagram and the Production Possibility Curve", *Ekonomisk Tidskrift*, Årg 60.

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. Tredje upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 3.

Produktionsmöjlighetskurvans konvexitet diskuteras i bl a

Black, J (1957): "A Formal Proof of the Concavity of the Production Possibility Function", *Economic Journal*, vol 67.

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 4.

Worswick, G D N (1957): "The Convexity of the Production Possibility Function", *Economic Journal*, vol 67.

Grundläggande konsumtionsteori finns i

Green, H A John (1971): *Consumer Theory*. Penguin, Harmondsworth.

Kogiku, K C (1971): *Microeconomic Models*. Harper & Row, New York, kapitel 1.

Samhälleliga indifferenskurvor behandlas i

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 4.

Eisenberg, E (1961): "Aggregation of Utility Functions", *Management Science*, vol 7.

Leontief, Wassily W (1933): "The Use of Indifference Curves in the Analysis of Foreign Trade", *Quarterly Journal of Economics*, vol 47.

Lerner, Abba P (1934): "The Diagrammatical Representation of Demand Conditions in International Trade", *Economica*, N S, vol 1.

Samuelson, Paul A (1956): "Social Indifference Curves", *Quarterly Journal of Economics*, vol 70.

Scitovszky, Tibor de (1942): "A Reconsideration of the Theory of Tariffs", *Review of Economic Studies*, vol 9.

Arbeten som tar upp det neoklassiska systemets funktion i dess helhet är t ex Bator, Francis M (1957): "The Simple Analytics of Welfare Maximization", *American Economic Review*, vol 47.

Friedman, Lee S (1984): *Microeconomic Policy Analysis*. McGraw-Hill, New York, speciellt kapitel 10.

Johansson, Per-Olov (1991): *An Introduction to Modern Welfare Economics*. Cambridge University Press, Cambridge.

Kogiku, K C (1971): *Microeconomic Models*. Harper & Row, New York, kapitel 1.

3. Vinsterna av utrikeshandel: det grundläggande teoremet

En gammal sanning, men fortfarande en av hörnstenarna i teorin för internationell handel, är att frihandel under *laissez-faire* är den optimala handelspolitiken, förutsatt att priserna är flexibla, produktionsfaktorerna rörliga, landet inte kan påverka sina terms-of-trade och fullständig konkurrens råder på alla marknader. Däremot är frihandel under *laissez-faire* inte den bästa politiken i situationer där snedvridningar av ett eller annat slag existerar på varu- eller faktormarknaderna, vilket vi skall ge exempel på i följande kapitel. I sådana fall uppnår man ett bättre resultat med hjälp av ekonomisk-politiska ingrepp av olika slag. Innan vi granskar hur dessa fungerar, skall vi undersöka vilka villkor som skall vara uppfyllda för att högsta möjliga välfärd skall föreligga i den öppna ekonomin.

Den formella modellen

Antag att vi har en liten, öppen ekonomi som inte kan påverka sina terms-of-trade. Denna ekonomi har en samhällelig välfärdsfunktion, definierad över två varor (industri- och jordbruksvaror), som skall maximeras. Landet exporterar industrivaror och importerar jordbruksvaror. Då det är *konsumtion* av varorna som antas generera välfärd får vi följande samhälleliga välfärdsfunktion:

$$(3.1) \quad U = U(C_I, C_J)$$

som skall maximeras under följande bivillkor:

$$(3.2) \quad J = f(I)$$

den inhemska produktionsmöjlighetskurvan (produktionen av jordbruks-

varan beror på hur stor produktionen av industrivaran är),

$$(3.3) \quad M_J = g(X_I)$$

vilket är ekonomins bytesvillkor (terms-of-trade) på den internationella marknaden,

$$(3.4) \quad C_I = I - X_I$$

konsumtionen av industrivaran ges av den inhemska produktionen minus exporten,

$$(3.5) \quad C_J = J + M_J$$

konsumtionen av jordbruksvaran ges av den inhemska produktionen plus importen.

För att få första ordningens maximivillkor bildar vi Lagrangeuttrycket

$$\begin{aligned} \Phi = & U(C_I, C_J) - \lambda_1 [J - f(I)] - \lambda_2 [M_J - g(X_I)] - \lambda_3 [C_I - I + X_I] - \\ & - \lambda_4 [C_J - J - M_J] \end{aligned}$$

och deriverar detta med avseende på C_I , C_J , I , J , X_I och M_J . Detta ger

$$(3.6) \quad \Phi_{C_I} = U_{C_I} - \lambda_3 = 0$$

$$(3.7) \quad \Phi_{C_J} = U_{C_J} - \lambda_4 = 0$$

$$(3.8) \quad \Phi_I = \lambda_1 f' + \lambda_3 = 0$$

$$(3.9) \quad \Phi_J = -\lambda_1 + \lambda_4 = 0$$

$$(3.10) \quad \Phi_{X_I} = \lambda_2 g' - \lambda_3 = 0$$

$$(3.11) \quad \Phi_{M_J} = -\lambda_2 + \lambda_4 = 0$$

Vi kan nu definiera tre kvoter: (1) den marginella transformationskvoten

DRT (Domestic Rate of Transformation), dvs lutningen på den inhemska produktionsmöjlighetskurvan (alternativkostnaden för produktion inom landet): hur mycket produktionen av den ena varan måste minskas om man vill öka produktionen av den andra; (2) den internationella transformationskvoten FRT (Foreign Rate of Transformation), dvs de bytesvillkor som landet står inför på den internationella marknaden; samt (3) den marginella substitutionskvoten i konsumtionen DRS (Domestic Rate of Substitution), dvs hur mycket av den ena varan ekonomin är villig att ge upp, på en given nyttonivå, för att öka konsumtionen av den andra. Definiera:

$$DRT \equiv -f'$$

$$FRT \equiv g'$$

Observera att det sistnämnda är lika med dM_f/dX_f , dvs FRT uttrycker hur stor importökning vi kan få till stånd genom att öka exporten. FRT ger oss alltså de marginella bytesförhållandena.

$$DRS \equiv -\frac{dC_J}{dC_I}$$

Ekvationerna (3.6) och (3.7) ger

$$(3.12) \quad \frac{\lambda_3}{\lambda_4} = \frac{U_{C_I}}{U_{C_J}} = -\frac{dC_J}{dC_I} = DRS$$

Ur (3.8) och (3.9) får vi

$$(3.13) \quad \frac{\lambda_3}{\lambda_4} = -f' = DRT$$

och ur (3.10) och (3.11)

$$(3.14) \quad \frac{\lambda_3}{\lambda_4} = g' = \text{FRT}$$

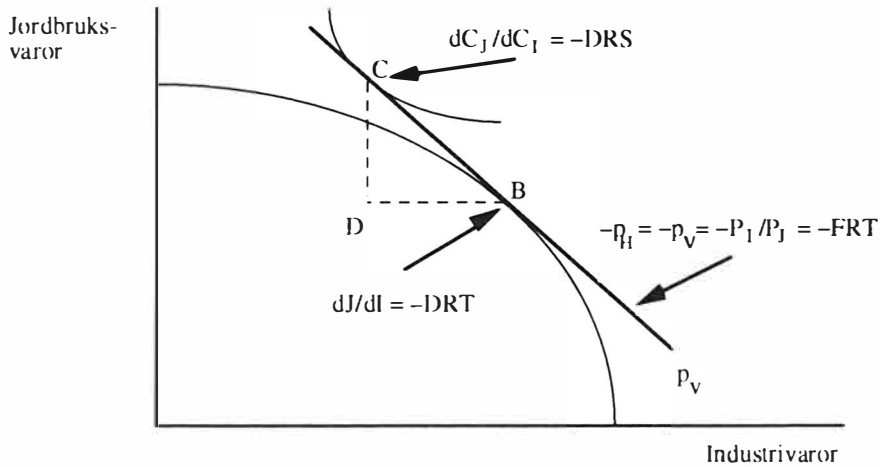
I optimum gäller således att

$$(3.15) \quad \text{DRT} = \text{FRT} = \text{DRS}.$$

För en liten öppen ekonomi, som inte kan påverka sina terms-of-trade, är $\text{FRT} = p_v = P_I/P_J$, de givna (relativa) världsmarknadspriserna, och frihandel gör att $p_v = p_H$ (hemmamarknadspriserna). p_H är i sin tur lika med DRT och DRS.

Grafiskt har vi den situation som avbildas i *figur 3.1*.

Figur 3.1. Valfärdsmaximering i en liten öppen ekonomi under fullständig konkurrens

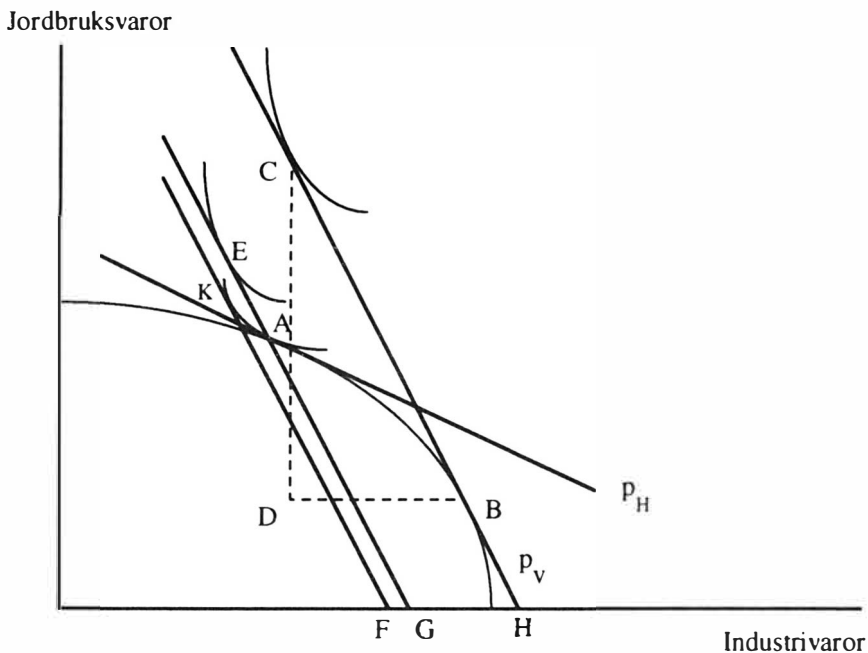
Vid världsmarknadspriserna p_v producerar ekonomin i punkt B och konsumerar i punkt C. Exporten blir DB och importen DC. I jämvikt är lutningarna på indifferenskurvan, produktionsmöjlighetskurvan och budgetlinjen (vars lutning anger terms-of-trade) desamma, vilket betyder att $\text{DRT} = \text{FRT} = \text{DRS}$.

Utrikeshandelns grundläggande teorem

Det grundläggande teoremet i utrikeshandelsteorin säger att när såväl varu- som faktormarknader karakteriseras av fullständig konkurrens och världsmarknadspriserna kan betraktas som givna ur den enskilda ekonomins synvinkel, leder utrikeshandel under *laissez-faire* potentiellt till högre välfärd än autarki (frånvaro av handel). Detta kan ses med hjälp av figur 3.2.

Om ingen utrikeshandel förekommer är de inhemskt bestämda priserna p_H . Ekonomin både producerar och konsumerar i punkt A. Inget exporteras eller importeras. Om nu ekonomin öppnas för utrikeshandel äger varutransaktionerna inte längre rum till autarkipriser utan världsmarknadspriserna, p_V , kommer att gälla. (Vi bortser här från transportkostnader.) Konsumtionen begränsas inte längre av den inhemska produktionen, och produktionen kan säljas också på export. Detta medger specialisering i produktionen. Man producerar då mer av den ena varan än vad den inhemska konsumtionen kräver, men kan exportera överskottet, sam-

Figur 3.2. Vinsterna av utrikeshandel

tidigt som man kan importera den vara vars produktion har skurits ned. Ekonomin producerar i punkt B och konsumerar i punkt C, och befinner sig på en högre samhällelig indifferenskurva än den som går genom A. BD industrivaror exporteras och DC jordbruksvaror importeras.

Observera dock att dessa vinster av utrikeshandeln är "villkorliga". Om inga ytterligare ingrepp görs kommer vissa grupper att göra en förlust. När handeln öppnas ökar industrivaruproduktionen medan jordbruksproduktionen minskar, som ett resultat av ökningen av det relativa priset på industrivaran. Under fullständig konkurrens existerar inga vinster i utgångsläget och när det relativa priset på jordbruksvaran minskar, går jordbruksproduktionen med förlust. Resurser flyttas över till industrisektorn. Jordbruket är den arbetsintensiva sektorn och kommer att friställa mer arbetskraft i förhållande till kapital än vad industrisektorn är villig att ta emot till givna faktorpriser. Arbetslönen måste således falla och arbetarna få det sämre ställt än tidigare. Samtidigt ökar kapitalavkastningen genom att produktionstekniken blir mer arbetsintensiv i bägge branscherna. För att arbetarna som grupp inte skall få det sämre än tidigare måste de kompenseras av vinnarna/kapitalägarna.

Någon form av omfördelning krävs alltså. Inom ekonomisk teori brukar man normalt anta att den inkomstomfördelning som krävs för att den ursprungliga inkomstfördelningen skall återställas äger rum via olika klumpsummeskatter och -transfereringar, dvs överföringar som inte beror av några variabler i det ekonomiska systemet och som därför inte heller påverkar resursallokeringen. I praktiken är dock denna typ av ingrepp svåra att använda, av jämlikhetsskäl. I stället kan man använda varu- och faktorskatter (eller -subventioner) av den typ som faktiskt förekommer i de flesta ekonomier. Argumentet är följande.

Eftersom vi arbetar med linjärt homogena produktionsfunktioner uttöms produktionsvärdet under autarki (A) helt på de två faktorerna. (Detta följer av Eulers teorem, se kapitel 2.) Antar vi dessutom att inget sparande äger rum konsumerar faktorägarna hela inkomsten:

$$(3.16) \quad P_{IA} I_A + P_{JA} J_A = r_A \bar{K} + w_A \bar{L} = P_{IA} C_{IA} + P_{JA} C_{JA}$$

Handel öppnas till internationella priser, P_v , och produktionsresultatet fördelas fortfarande på faktorägarna:

$$(3.17) \quad P_{IV}I_V + P_{JV}J_V = r_V\bar{K} + w_V\bar{L}$$

Låt nu staten beskatta och subventionera konsumtion och faktoranvändning så att konsumenten fortfarande betalar P_{IA} och P_{JA} och faktorägarna fortfarande får r_A och w_A . När handeln öppnades steg det relativa priset på industrivaran och därmed också det relativa priset på kapital, eftersom industrivaran är kapitalintensiv. Konsumenterna betalar mer för industrivaran och mindre för jordbruksvaran än under autarki. Den förra skall alltså subventioneras och den senare beskattas. Likaså har kapitalägarna ökat sina inkomster medan löntagarnas minskat. Kapitalinkomsterna skall då beskattas medan löntagarna får en subvention. Detta betyder sammanfattningsvis att konsumenterna även fortsättningsvis kommer att konsumera C_{IA} och C_{JA} . (Faktorutbudet antas givet.) Konsumenternas och faktorägarnas välfärd är således oförändrad.

Vid givna världsmarknadsfaktorpriser r_V och w_V maximerar producenterna sina vinster genom att välja en produktion I_V och J_V vars värde överstiger värdet av autarkiproduktionen (och -konsumtionen) mätt i världsmarknadspriser:

$$(3.18) \quad P_{IV}I_V + P_{JV}J_V > P_{IV}I_A + P_{JV}J_A = P_{IV}C_{IA} + P_{JV}C_{JA}$$

(Detta kan lätt verifieras i *figur 3.2*, där vi direkt ser att värdet av produktionen i A, värderad till världsmarknadspriser, är mindre än produktionen i B. Prislinjen genom B ligger utanför prislinjen genom A.) Genom sin beskattnings- och subventionspolitik gör staten följande. Den "köper" C_{IA} och C_{JA} från producenterna till P_{IV} och P_{JV} och "säljer" samma kvantiteter till konsumenterna till P_{IA} och P_{JA} . Vidare "köper" staten faktormängderna K och L från faktorägarna till r_A och w_A och "säljer" dem till producenterna till r_V och w_V . Mellanskillnaden utgör statens nettoinkomster:

$$(P_{IA}C_{IA} - P_{IV}C_{IA}) + (P_{JA}C_{JA} - P_{JV}C_{JA}) + (r_V\bar{K} - r_A\bar{K}) + (w_V\bar{L} - w_A\bar{L})$$

Det gäller nu bara att visa att statens inkomster är positiva. Eftersom hela inkomsten konsumeras under autarki kan (3.16) användas. Alla termer

som innehåller autarkipriser försvinner. Inkomstuttrycket reduceras då till

$$(r_V \bar{K} + w_V \bar{L}) - (P_{IV} C_{IA} + P_{JV} C_{JA})$$

Eftersom produktionsresultatet också vid handel uttöms i form av inkomster för produktionsfaktorerna kan vi skriva

$$(P_{IV} I_V + P_{JV} J_V) - (P_{IV} C_{IA} + P_{JV} C_{JA})$$

vilket enligt olikheten (3.18) är positivt.

Staten får alltså in en positiv nettointäkt genom sin beskattnings- och subventionspolitik, samtidigt som medborgarnas välfärd är oförändrad. Den kan då minska skattenivån och/eller öka subventionsnivån vilket kommer att öka medborgarnas välfärd, eftersom det tillåter dem att öka sin konsumtion. Övergången till frihandel blir paretosanktionerad. Vinsterna av frihandel blir entydiga utan att klumpsummeskatter eller -subventioner måste tillgripas.

De vinster som görs genom utrikeshandeln är i princip av två olika slag. Låt oss för ett ögonblick anta att produktionen är låst i punkt A i *figur 3.2*. Detta betyder att ekonomin inte kan flytta om produktionsfaktorer från jordbruk till industri när handel öppnas. Välfärdsnivån ges då av den indifferenskurva som går genom punkt A där ekonomin konsumerar till autarkipriser, p_H . Används i stället världsmarknadspriser måste konsumtionen i stället äga rum i punkt K för att samma välfärd skall uppnås.

Även om en omallokering av produktionsfaktorer mellan branscherna inte är möjlig går det emellertid att öka välfärden genom att tillåta handel. Landet kan ju handla till de internationella priserna, och kan alltså byta jordbruksvaran mot industrivaran i proportionen p_V . Den optimala konsumtionen kommer då att äga rum i punkt E, som ligger på en högre indifferenskurva än K. Denna förflyttning representerar *konsumtionsvinsten* av handel. Logiken i detta är att industrivaran relativt sett har ett större värde till världsmarknadspriser än till autarkipriser. (Vill vi, kan vi mäta vinsten i termer av vilken som helst av varorna, t ex som FG industrivaror.) Släpper vi slutligen antagandet om given produktionsstruktur

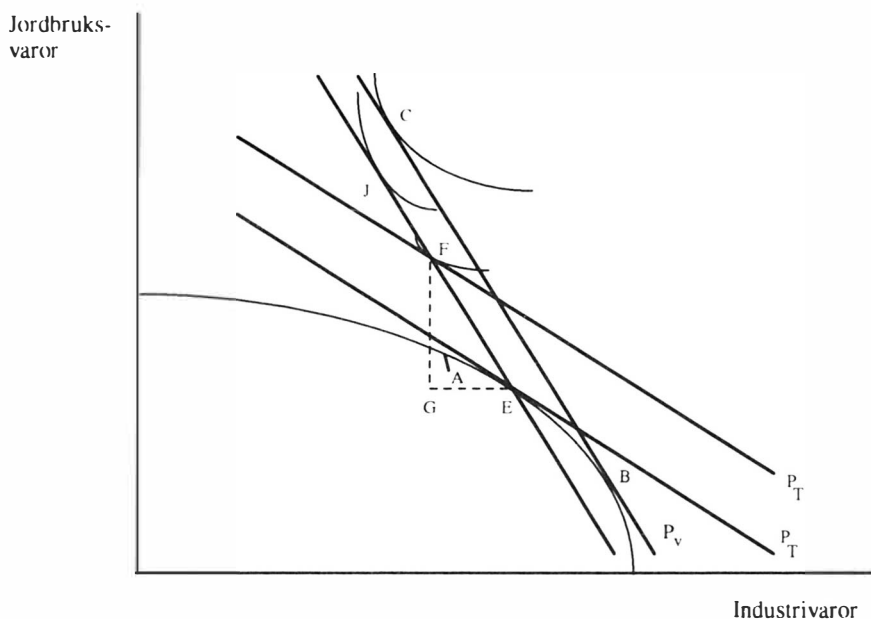
kan ekonomin ta sig till punkt C, som ligger på en ännu högre indifferenskurva. Detta representerar en *specialiseringsvinst*, av storleken GH i termer av industrivaror.

Tullar och frihandel

Frihandel leder alltså potentiellt till högre välfärd än autarki. Man kan också visa att tullar ger lägre välfärd än frihandel, med hjälp av en grafisk modell av samma typ som vi använde ovan. I *figur 3.3* jämförs frihandel med vad som sker då en tull läggs på jordbruksvaran.

Som tidigare skulle ekonomin producera i B och konsumera i C vid frihandel ("handelstriangeln" inte utritad). Lägg en tull på jordbruksimporten förändras de *inhemska* priserna, t ex till p_T , medan vi fortfarande kan handla till världsmarknadspriserna p_v på den internationella marknaden. Mer jordbruks- och mindre industrivaror produceras jämfört med frihandelsfallet (punkt E). Utrikeshandelsvolymerna krymper. FG jord-

Figur 3.3. Tullar och frihandel

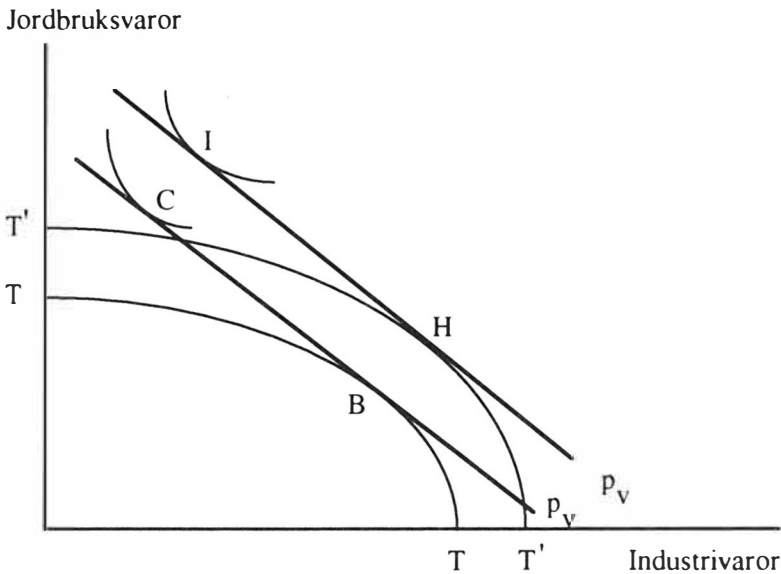

bruksvaror importeras och EG industrivaror exporteras. Valfärden sjunker (punkt F) eftersom konsumenterna tvingas betala p_T och inte världsmarknadspriset p_V . Vi kan också jämföra med autarkipunkten A. Tolkad i termer av tullar representerar denna vad som händer om vi inför en prohibitiv tull på jordbruksvaror – en tull som helt stryper utrikeshandeln. Vidare kan vi studera effekten av att avskaffa tullen. Denna kan, som tidigare, delas upp i en konsumtionsvinst (från F till J) och en specialiseringsvinst (från J till C).

Dynamiska effekter av frihandel

Det traditionella argument för frihandel som vi här presenterat är *statiskt* i den meningen att det gäller för en given tidpunkt. Handel kan emellertid också ha *dynamiska* effekter, dvs ekonomins förmåga att producera varor och tjänster kan öka över tiden som ett resultat av utrikeshandeln. Detta illustreras i *figur 3.4*.

Figur 3.4. Dynamiska effekter av frihandel

I utgångsläget producerar ekonomin i B och konsumerar i C, precis som tidigare. Frihandel råder. Som ett resultat av dynamiska effekter av handeln förflyttas emellertid produktionsmöjlighetskurvan utåt över tiden, från TT till T'T'. Om vi antar att världsmarknadspriset inte påverkas av detta ("vår" ekonomi är liten i förhållande till världsmarknaden med avseende på bägge varorna) kommer den nya produktionspunkten att bli H och den nya konsumtionspunkten I, på en högre samhällelig indifferenskurva än den som tangeras i C.

Vari består då de "dynamiska" effekterna som ligger bakom förskjutningen av produktionsmöjlighetskurvan? För det första kan *sparandet* öka. Internationell handel ökar varutillgången i ekonomin, men hela ökningen behöver inte konsumeras, utan sparandet och kapitalbildningen kan öka. Produktionskapaciteten ökar då.

För det andra kan handel leda till att nya *produktionstekniker* införs så att produktionsmöjlighetskurvan förskjuts utåt med given faktorutrustning. Teknologi kan importeras utifrån, och frihandel kan hålla efter monopoltendenser inom landet, vilket tvingar de inhemska producenterna att bli mer effektiva och förnya sina tekniker i takt med att konkurrenterna gör det. Konkurrensen tvingar även företagen att utnyttja den nya tekniken så effektivt som möjligt. För detta krävs ofta en "inkörningsprocess" för de anställda, som måste lära sig att hantera ny teknik på bästa möjliga sätt. Detta fenomen går under beteckningen "learning by doing". (Sökande efter nya tekniker uppmuntras dessutom genom att marknaden ökar och kontaktnätverk etableras som kan underlätta inlåningen av nya tekniker.)

För det tredje kan internationell handel stimulera faktorrörelser. Immigration och kapitalrörelser förflyttar produktionsmöjlighetskurvan utåt. Länder som handlar med andra länder har lättare att få lån från dessa för att finansiera kapitalbildning, för att det finns exportinkomster att betala med.

De ovannämnda argumenten är strikt tolkningsbara i vår modell. Därtill kommer andra argument, som här kan presenteras bara på en intuitiv nivå: Handel möjliggör för det fjärde import av sådana varor som inte tillverkas inom landet. Dessa kan t ex vara *investeringsvaror* som används inom produktionen av jordbruks- och industrivaror, för att hålla sig till vårt tvåvaruexempel.

En femte tänkbar mekanism är "demonstrationseffekten". När handelsmöjligheter öppnas och nya varor importeras stimulerar detta till ökade arbetsinsatser för att man skall kunna köpa importvaran. I så fall förflyttas produktionsmöjlighetskurvan, som ju bygger på ett givet antal arbetstimmar, utåt. Möjligen kan demonstrationseffekten i tvåvarufallet tolkas som att man, när handel öppnas, anpassar konsumtionsmönstret till det mönster som råder internationellt.

För det sjätte kan den vidare marknad som uppkommer genom att handel öppnas vara en nödvändig förutsättning för att man skall göra investeringar i sådana branscher där det förekommer stordriftsfördelar. Enbart hemmamarknaden kan vara otillräcklig. (Observera dock att vi här arbetar med linjärt homogena produktionsfunktioner, *utan* stordriftsfördelar.)

Möjliga invändningar

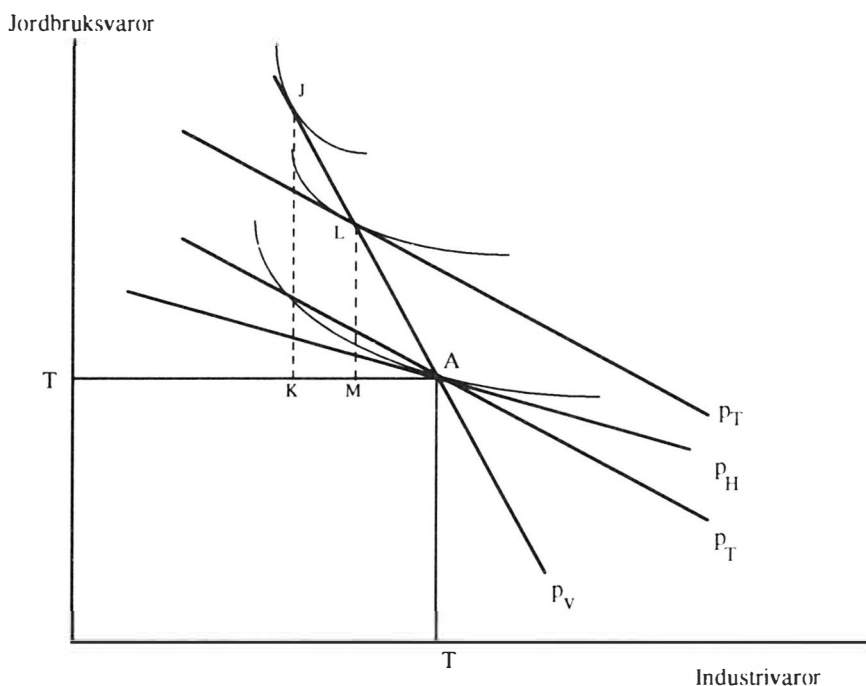
Utrikeshandelsteorins grundsats är alltså att frihandel är att föredra framför såväl autarki som tullskydd. Mot detta brukar emellertid ofta ett antal invändningar resas. Låt oss se på två sådana.

Trögheter i resursallokeringen

Den analys vi ägnat oss åt hittills förutsätter flexibilitet i resursallokeringen. Vi har antagit att kapital och arbetskraft fritt kan flyttas mellan jordbruks- och industrisektorerna. I verkligheten behöver detta inte alltid vara fallet.

I *figur 3.5* visas en situation där ingen omställning av produktionen från autarkipunkten A är möjlig. Produktionsmöjlighetskurvan krymper då till en rektangel. Icke desto mindre leder frihandel även i detta fall till en välfärdsvinst. AK industrivaror exporteras och JK jordbruksvaror importeras. Förklaringen till välfärdsvinsten är som tidigare att vinsterna av handel i princip kan delas upp i två delar: en specialiseringsvinst, som uppkommer genom att produktionsfaktorer kan omallokeras när varu- och faktorpriser ändras, från p_H till p_V , och en konsumtionsvinst, rörelsen från A till J, genom att exportvaror kan bytas mot importvaror så att den för konsumtion tillgängliga mängden varor ökar. I fallet med orörliga produktionsfaktorer försvinner den förra vinsten, medan den senare kvar-

Figur 3.5. Faktorörörlighet

står, och denna är tillräcklig för att vinnarna skall kunna kompensera förlorarna.

Motsvarande argument gäller för tullfallet. Konsumtionen äger nu (vid en icke-prohibitiv tull) rum i L, till inhemska priser, p_i , och handelsvolymen har krympt jämfört med frihandelsfallet. AM industrivaror exporteras och LM jordbruksvaror importeras. Frihandelns överlägsenhet visas av välfärdsvinsten, som mäts av avståndet mellan de indifferenskurvor som innehåller L respektive J.

Det bör observeras att stelhet i resursallokeringen i första hand är ett kortsiktsfenomen. Arbetskraften kräver olika utbildning i olika sektorer och utbildningen kan vara tidskrävande. Kapitalstockarna inom jordbruk

och industri är inte identiska och kan till största delen inte flyttas fritt mellan sektorerna, utan för att en överflyttning skall äga rum krävs des-investering i den ena sektorn och investering i den andra över lång tid, främst genom att de medel som frigörs via avskrivningar i den ena sektorn investeras på nytt i den andra.

Stelhet i faktorprisbildningen

En av anledningarna till att en konsumtionsvinst uppkommer även när resurser inte omallokeras är att faktorpriserna ändras när varupriserna ändras genom att ekonomin går över från autarki till frihandel. Härigenom går produktionen ihop för de kvarvarande producenterna även efter det att handeln öppnats.

Ytterligare en komplikation kan emellertid inträffa: stelhet i faktorprisbildningen. Antag t ex att arbetskraften inom jordbruket vägrar att acceptera en sjunkande lön när det relativa priset på jordbruksprodukter sjunker då handel öppnas. En sådan situation visas i *figur 3.6*. Arbetskraften i jordbruket kan inte flytta över till industrisektorn, precis som i *figur 3.5*. Under autarki konsumerar och producerar ekonomin i A. Hade lönen inom jordbruket varit rörlig, hade frihandel ökat välfärden genom att tillåta konsumtion i punkt J. När detta inte längre är möjligt kan det hända att frihandel i stället leder till en välfärdsförlust.

Detta, något oväntade, resultat följer av följande resonemang: När handel öppnas sjunker det relativa priset på jordbruksvaror. Detta betyder i sin tur att den kvantitet industrivaror som kan köpas för en lön som är given i termer av jordbruksvaror också sjunker. Detta går dock inte arbetskraften i jordbruket med på, utan kräver att lönen skall bibehållas i termer av industrivaror. Detta kan bara förverkligas om arbetets marginalproduktivitet stiger inom jordbruket och detta i sin tur sker bara om arbetsinsatsen i jordbruket minskar. (Arbetskraften har avtagande avkastning.)

Låt oss, för enkelhets skull, anta att lönen i utgångsläget var densamma i bägge sektorerna:

$$(3.19) \quad w = w_I = w_J$$

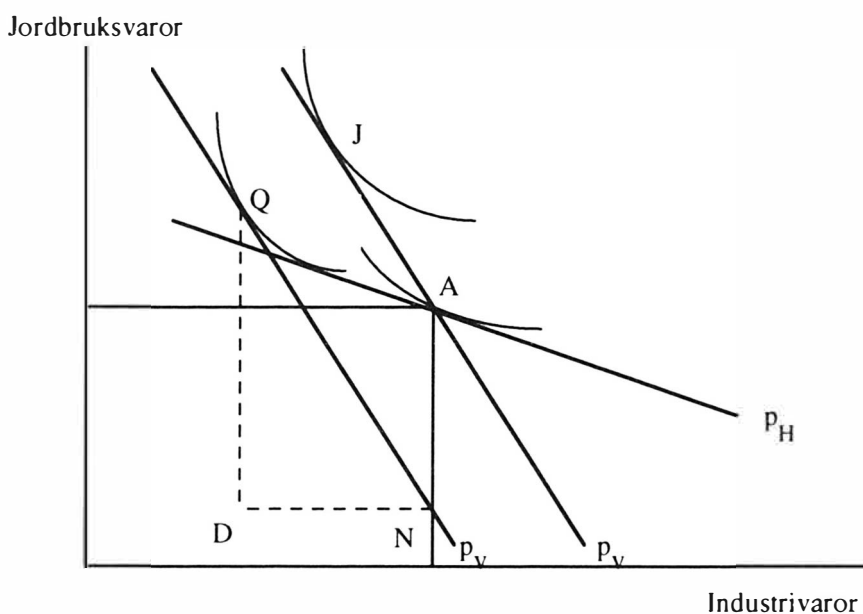
eller, med beaktande av att lönen skall vara lika med marginalprodukten värde

$$(3.20) \quad w = P_I I_L = P_J J_L$$

Lönen i termer av industrivaror blir

$$(3.21) \quad \frac{w_I}{P_I} = \frac{w_J}{P_I} = \frac{P_J J_L}{P_I}$$

Figur 3.6. Faktorörörlighet och stelhet i faktorprisbildningen

När handel öppnas sjunker P_J/P_I , det relativa priset på jordbruksvaror. För att jordbrukslönen inte skall sjunka i termer av industrivaror (konstant w_J/P_I) måste då J_L öka tillräckligt mycket för att kompensera minskningen i P_J/P_I . Då produktionsfaktorerna inte är rörliga mellan sektorerna måste detta betyda arbetslöshet i jordbrukssektorn. Kapitalstocken inom sektorn kommer fortfarande att vara fullt sysselsatt, eftersom ersättningen till kapitalet anpassar sig till de nya varupriserna. När arbetskraft lämnar sektorn och blir arbetslös stiger arbetets marginalprodukt och vid (av världsmarknaden) givna varupriser således även lönen. Pro-

duktionen sjunker i jordbrukssektorn tills marginalkostnaden för att producera jordbruksvaror sammanfaller med importpriset, t ex i punkt N. DQ jordbruksvaror kommer att importeras.

I punkt N produceras lika mycket industrivaror som tidigare, men då den inhemska konsumtionen av dessa är mindre än förut exporteras DN. Som framgår av figuren blir välfärden lägre än vid ren autarki, då punkt Q ligger på en lägre indifferenskurva än punkt A. Det relativa priset på industrivaror förbättras inte tillräckligt för att konsumtionsvinsten skall uppväga den förlust som görs genom att jordbruksproduktionen minskar utan att industriproduktionen ökar. Detta är dock inte en nödvändig slutsats. Allt beror på hur stor skillnaden i relativa priser mellan autarki och frihandel är. När handel öppnas sjunker det relativa priset på jordbruksvaror och sjunker det tillräckligt, dvs om lutningen på p_v -linjen är tillräckligt brant, kan handel fortfarande löna sig. Detta sker i så fall för att landet får köpa jordbruksprodukter för industrivaror på tillräckligt bra villkor för att produktionsförlusten inom jordbruket skall mer än uppvägas.

Slutsatser

Detta kapitel har lagt grunden till den diskussion som kommer att föras i de återstående kapitlen. Vi har presenterat den grundläggande satsen i internationell handelsteori, att fri handel under *laissez-faire* potentiellt leder till det bästa resultatet beträffande den samhälleliga välfärden. Resultatet är dock giltigt endast under strikt definierade förutsättningar, som inte alltid behöver vara uppfyllda. Några exempel på detta togs fram i kapitlet. Vi skall se närmare på olika snedvridningar på varu- och faktor-marknaderna och deras effekter i följande kapitel.

Litteratur

Optimalitetsvillkoren för en liten, öppen ekonomi härleds i t ex Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 14.

Utrikeshandelns grundläggande teorem finns i alla standardläroböcker, t ex Baldwin, Robert E (1952): "The New Welfare Economics and Gains in International Trade", *Quarterly Journal of Economics*, vol 66.

Batra, Raveendra N (1973): *Studies in the Pure Theory of International Trade*. Macmillan, London och Basingstoke.

Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 14.

Caves, Richard E och Jones, Ronald W (1985): *World Trade and Payments*. 4:e upplagan. Little, Brown and Company, Boston och Toronto, kapitel 2–3.

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 16.

Samuelson, Paul A (1962): "Pure Gains from International Trade Once Again", *Economic Journal*, vol 72.

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 1.

Argumentet om vinster av utrikeshandel samt varu- och faktorskatter presenteras i

Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 14.

Dixit, Avinash K och Norman, Victor D (1980): *Theory of International Trade*. James Nisbeth & Co/Cambridge University Press, Cambridge, kapitel 6.

Måttet på välfärdsvinsterna från handel finns i t ex

Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 15.

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 5.

Greenaway, David och Milner, Chris (1993): *Trade and Industrial Policy in Developing Countries*. Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 3.

Välfärdseffekterna av tullar behandlas i praktiskt taget alla standardläroböcker, såsom

Caves, Richard E och Jones, Ronald W (1985): *World Trade and Payments*. 4:e upplagan. Little, Brown and Company, Boston och Toronto, kapitel 11.

- Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo, kapitel 17.
- Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 11.

Se även

- Jones, Ronald W (1969): "Tariffs and Trade in General Equilibrium: Comment". *American Economic Review*, vol 59.

Dynamiska effekter av frihandel tas upp i

- Burenstam Linder, Staffan (1971): "Trade and Technical Efficiency", i: Bhagwati, Jagdish N m fl (1971): *Trade, Balance of Payments and Growth: Papers in International Economics in Honor of Charles P Kindleberger*. North-Holland, Amsterdam.
- Greenaway, David och Milner, Chris (1993): *Trade and Industrial Policy in Developing Countries*. Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 3.
- Haberler, Gottfried (1959): *International Trade and Economic Development*. National Bank of Egypt, Fiftieth Anniversary Commemoration Lectures. N B E Printing Press, Kairo.

För en diskussion om "learning by doing" se även

- Arrow, Kenneth J (1962): "The Economic Implication of Learning by Doing", *Review of Economic Studies*, vol 29.
- Lundberg, Erik (1961): *Produktivitet och räntabilitet*. Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Stockholm.

Invändningarna mot frihandel diskuteras i t ex

- Haberler, Gottfried (1950): "Some Problems in the Pure Theory of International Trade", *Economic Journal*, vol 60.
- Johnson, Harry G (1965): "Optimal Trade Intervention in the Presence of Domestic Distortions", i: Robert E Baldwin m fl (red) (1965): *Trade, Growth and the Balance of Payments. Essays in Honor of Gottfried Haberler*. Rand McNally & Co, Chicago.

4. Handel, snedvridningar och välfärd

I föregående kapitel härledde vi villkoren för en optimal resursallokering i en öppen ekonomi. Vi kunde konstatera att frihandel potentiellt ger det välfärdsmaximerande resultatet, givet att ett antal förutsättningar är uppfyllda: priserna är flexibla, produktionsfaktorerna är rörliga, landet kan inte påverka sina terms-of-trade och fullständig konkurrens råder på alla marknader. Vi analyserade också några fall där alla optimalitetsvillkor inte är uppfyllda. Vi såg på effekterna av tullar, på vad som händer om produktionsfaktorerna inte är fullt rörliga, och på följderna av att faktorpriserna inte anpassar sig till förändringar på andra marknader.

Vi skall i detta kapitel fortsätta på samma väg. Syftet är att systematiskt gå igenom de typer av snedvridningar som uppstår vid olika avvikelser från optimalitetsvillkoren. Gemensamt är att *laissez-faire* inte längre är den optimala politiken.

Klassificering av snedvridningar

Den optimala relationen mellan marginell transformationskvot, internationell marginell transformationskvot och marginell substitutionskvot i konsumtionen, $DRT = FRT = DRS$ kan störas på olika sätt. Dessutom kan de marginella tekniska substitutionskvoterna på faktormarknaderna (DRTS), dvs lutningen på produktionsisokvanterna, komma att skilja sig från de relativa faktorpriserna. Vi skall här ta upp följande fyra fall:

- 1) $FRT \neq DRT = DRS$;
- 2) $DRT \neq DRS = FRT$;
- 3) $DRS \neq DRT = FRT$;
- 4) Ekonomin producerar inte på produktionsmöjlighetskurvan.

Dessa snedvridningar kan i sin tur i princip vara av tre olika slag:

- a) endogena;
- b) autonoma, ”bieffekter” av ekonomisk politik;
- c) instrumentella, medvetet orsakade av ekonomisk politik.

Låt oss se närmare på vad dessa tre typer av snedvridande faktorer innebär.

Endogena snedvridningar kan uppstå när det existerar marknadsimperfectioner och ekonomin karakteriseras av *laissez-faire*. Om landet kan påverka sina terms-of-trade, dvs har marknadsstyrka på de internationella marknaderna, uppstår snedvridning 1. Externa effekter i produktionen leder till snedvridning 2. Snedvridning 3 uppstår t ex när de som säljer importvaror tillämpar ett lika stort pålägg över världsmarknadspriset på såväl importerade som importkonkurrerande varor. Snedvridning 4 uppstår när en produktionsfaktor får olika ersättning i olika produktionsgrenar. Denna snedvridning kan också uppträda när externa effekter orsakas av någon sektors faktoranvändning.

Snedvridningar kan emellertid också uppkomma genom den ekonomiska politik som förs i landet även utan att det finns marknadsimperfectioner. Snedvridning 1 uppstår när tullar införs utan att landet kan påverka sina terms-of-trade, eller om tullen avviker från den optimala när man har inflytande över exportpriset (se nedan). Snedvridning 2 uppstår om landet bedriver en politik som subventionerar produktion i en sektor och beskattar produktion i en annan. Snedvridning 3 uppstår på motsvarande sätt om konsumtion av vissa varor subventioneras, medan konsumtion av andra varor beskattas. Snedvridning 4, slutligen, uppkommer när produktionsfaktorer subventioneras och beskattas.

De snedvridningar som orsakas av ekonomisk-politiska åtgärder kan antingen vara *autonoma*, dvs de är en biprodukt av en ekonomisk-politisk åtgärd, med syfte att åstadkomma något annat än snedvridningen, t ex effekter på inkomstfördelningen, eller *instrumentella*, då avsikten med ingreppet är att framkalla snedvridningen, så att t ex en tull som leder till snedvridning införs för att minska importen och öka självförsörjningsgraden. I det senare fallet är snedvridningen det ”pris” man får betala för en ökad självförsörjningsgrad.

Den grundläggande principen då det gäller att a) komma till rätta med snedvridningar och b) införa snedvridningar när målsättningen är en annan än att maximera den samhällseliga välfärden, är att om möjligt an-

vända en sådan kombination av skatter och subventioner (på produktion, konsumtion, utrikeshandel eller produktionsfaktorer) som verkar direkt på snedvridningen eller på den målsättning man har. I annat fall får man sekundära effekter som i sin tur är välfärdsreducerande. För varje typ av snedvridning är det möjligt att rangordna olika typer av ingrepp med avseende på effektivitet. Samma sak gäller för de situationer där man vill införa en snedvridning för att uppnå någon icke-ekonomisk målsättning.

Låt oss se hur detta fungerar för de olika snedvridningarna. Vilken är den optimala politiken för vart och ett av fallen? Vi skall koncentrera oss på endogena snedvridningar i detta kapitel. I kapitel 5–8 kommer vi att diskutera hur snedvridningar kan användas instrumentellt för att nå vissa (ofta icke-ekonomiska) mål.

Landet kan påverka sina terms-of-trade

När ett land kan påverka sina terms-of-trade avviker den marginella internationella transformationskvoten från den inhemska transformationskvoten, dvs $FRT \neq DRT = DRS$. Innan vi går in på en detaljerad analys av detta fall skall vi introducera en grafisk teknik som behövs för att illustrera denna problemställning: offerkurvor.

Offerkurvor

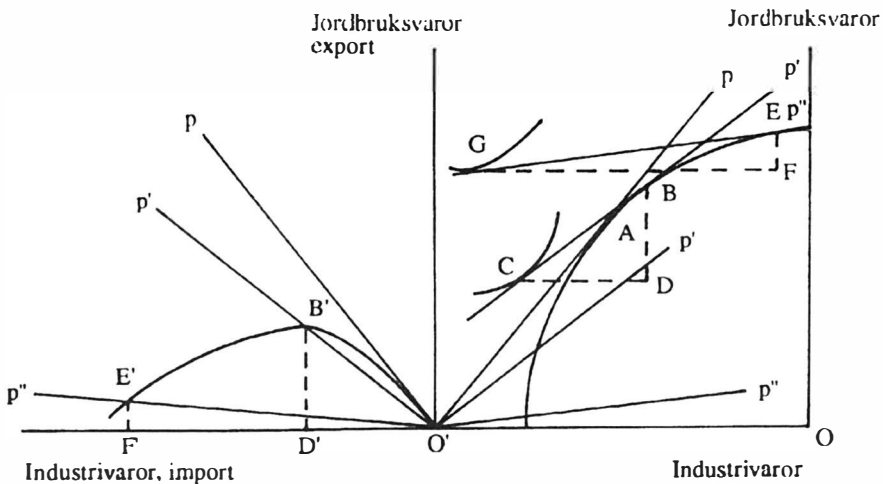
Av vår tidigare analys har det framgått att ett lands export- och importkvantiteter beror på det relativa priset på varorna. Detta samband kan också uttryckas på ett annat sätt, med hjälp av *offerkurvor*. Offerkurvor är ibland ett nyttigt hjälpmedel, speciellt då man analyserar relationerna mellan den enskilda ekonomin och resten av världen.

För att härleda ett lands offerkurva utgår vi från produktionsmöjlighetskurvan i *figur 4.1*. Observera att vi har valt att spegelvända denna. Vid autarki producerar landet i A till det relativa priset p . Denna prislinje kan dras ut tills den träffar den horisontella axeln. Om vi avsätter en ny vertikal axel i denna punkt kan prislinjen därefter ”vikas över” till vänstra delen av diagrammet, dvs avsättas där med samma vinkel mot den nya vertikala axeln, men med positiv lutning åt vänster. Om vi antar att landet vid ett relativt pris på jordbruksvaror som är högre än p har en kom-

parativ fördel i produktionen av jordbruksvaror, dvs att landet kan producera dessa varor relativt sett billigare än andra länder, kommer det att exportera dessa varor och importera industrivaror. Ett sådant pris är p' . Landet producerar då i punkt B och konsumerar i punkt C, där en samhällelig indifferenskurva tangerar prislinjen, exporterar BD jordbruksvaror och importerar DC industrivaror.

Vi kan nu parallellförflytta prislinjen nedåt i diagrammet tills linjen skär den nya origopunkten O' . Därefter kan vi parallellförflytta hela handelstriangeln BCD så att C motsvaras av O' och CD avsätts längs den horisontella axeln. Slutligen kan vi "vända" den nya handelstriangeln åt vänster som en sida i en bok och avsätta den i den vänstra delen av diagrammet. Vi har nu där ett mått på hur mycket jordbruksprodukter landet utbjuder ($B'D'$) och hur mycket industrivaror det efterfrågar ($O'D'$) till det relativa priset p' . (Vid priset p föredrar landet autarki. Såväl export som import är lika med noll. Handelstriangeln reduceras till origopunkten O' .)

Figur 4.1. Härledning av offerkurva

I nästa steg väljer vi ett nytt relativt pris, t ex p'' , vilket ger oss en ny handelstriangel, EFG, med produktion i E och konsumtion i G. Även

denna avsätts längs den horisontella axeln, med G i O' och viks över åt vänster, vilket ger oss en jordbruksexport på E'F' och en industriimport på O'F' till världsmarknadspriset p". Detta förfarande kan därefter upprepas för alla priser som ger ett högre relativt pris på jordbruksvaror än vad som ges av p. Resultatet blir ett antal punkter som motsvarar B' och E' och om alla dessa punkter förbinds får vi landets offerkurva. Denna visar hur mycket av de bägge varorna landet utbjuder respektive efterfrågar på världsmarknaden vid olika relativa priser.

Den optimala tullen

När ett land självt kan påverka sina terms-of-trade är den bästa politiken en tull – den optimala tullen. Detta fall visas i *figur 4.2*.

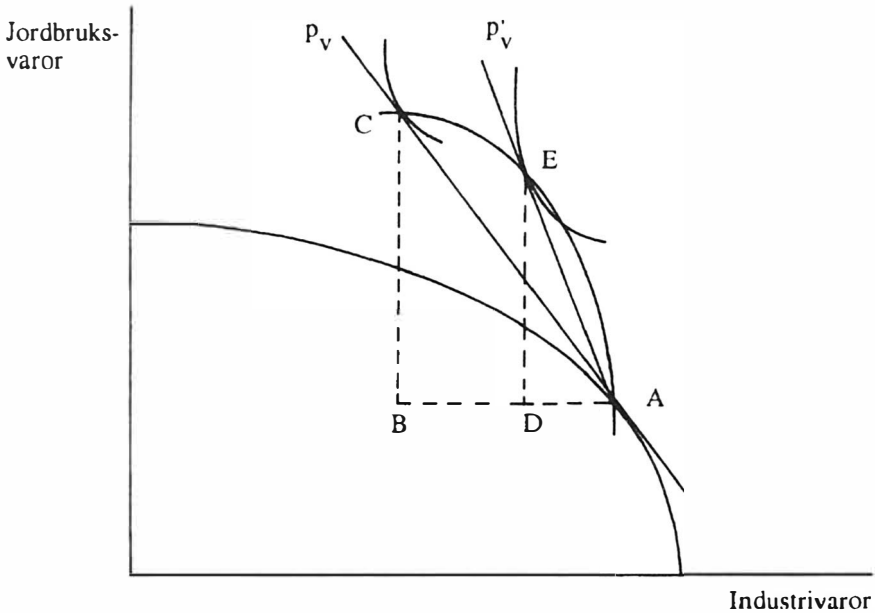
Antag att världsmarknadspriserna ges av linjen p_v . Vid frihandel kommer då ekonomin att producera i punkt A. BA industrivaror kommer att exporteras och BC jordbruksvaror kommer att importeras eller, rättare sagt, *givet* att BA industrivaror bjuds ut på världsmarknaden, kommer landet att få BC jordbruksvaror i utbyte.

Världsmarknadspriserna är emellertid inte givna. Antag att vi väljer att fixera produktionen i punkt A och i stället väljer att bjuda ut en mindre kvantitet industrivaror, säg AD. Detta skulle ge landet "bättre" terms-of-trade, säg p'_v . (Exportvaran är relativt dyrare i p'_v än i p_v .) DA industrivaror skulle kunna bytas mot DE jordbruksvaror. Landet är tillräckligt stort för att kunna påverka de internationella varupriserna. Ju mindre industrivaror det bjuder ut, desto bättre terms-of-trade kommer det att få. Genom att variera den utbudna kvantiteten kan vi härleda de olika terms-of-trade som svarar mot de olika utbudskvantiteterna. Sammanbinder man toppen på de olika handelstrianglarna får man då "resten av världens" offerkurva (med origo i punkt A). Denna visar hur resten av världens utbud, dvs "vårt" lands import, av jordbruksvaror ändras när "vårt" lands utbud av industrivaror på världsmarknaden gör det.

Av ovanstående följer också att FRT, som ju definieras som $-dM_j/dX_i$, *inte* kommer att sammanfalla med världsmarknadspriset, eftersom offerkurvan skär prislinjen i punkt E. Skillnaden mellan de två består i att FRT är en relation mellan *marginella* storheter medan p_v anger de *genomsnittliga* relativpriserna. Efter hand som vi rör oss längs offerkurvan AC för-

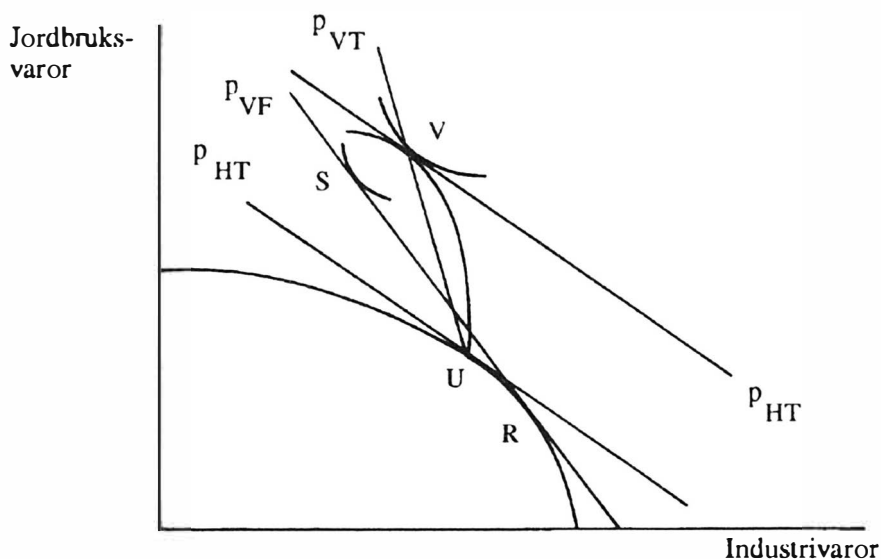
sämras terms-of-trade. De första exporterade enheterna får så att säga ett bättre relativt pris än de sista och vad terms-of-tradelinjen AC anger är genomsnittet för alla transaktioner. Världsmarknadspriset p_v sammanfaller emellertid med DRT och DRS, vilka alltså fortfarande är lika stora.

Figur 4.2. Ett land som kan påverka sina terms-of-trade

Den optimala politiken då ett land kan påverka sina terms-of-trade är en tull: den optimala tullen. Detta visas i *figur 4.3*. Antag att världsmarknadspriset är p_{VF} . Vid frihandel producerade ekonomin i R och konsumerade i S. Läger man då en tull på jordbruksvaran förändras inte bara de inhemska relativa priserna (till p_{HT}) utan även världsmarknadspriserna (till p_{VT}). Det relativa priset på jordbruksprodukter *stiger* på hemmamarknaden (på grund av tullen) och *sjunker* på världsmarknaden, eftersom "vårt" lands utbud av industrivaror sjunker så att landets terms-of-trade förbättras. Den nya produktionspunkten är U och den nya konsumtionen äger rum i V, vilken ligger på en högre indifferenskurva än S.

Figur 4.3. Den optimala tullen

Den tull som maximerar landets välfärd är den optimala tullen. Den fås genom att utlandets (givna) offerkurva får "glida" längs produktionsmöjlighetskurvan (den nedre ändpunkten på kurvan glider längs produktionsmöjlighetskurvan) tills man hittar en punkt där den inhemska prislinjen har samma lutning som såväl produktionsmöjlighetskurvan (produktion i U) som en social indifferenskurva och utlandets offerkurva (konsumtion i punkt V). Lutningen på den sistnämnda är ju ingenting annat än FRT (dvs $-dM_j/dX_j$). Vi har alltså med hjälp av en optimal tull återställt likheten $DRT = FRT = DRS$.

Externa effekter i produktionen

Externa effekter i produktionen leder till att $DRT \neq DRS = FRT$. När ett företags verksamhet påverkar andras, positivt eller negativt, kommer den samhällsekonomiska kostnaden för att producera en vara att skilja sig från den privatekonomiska. Detta komplicerar analysen. Nu kommer inte längre de relativa priserna (inhemska och internationella – desamma som vid frihandel) att sammanfalla med (den samhälleliga) alternativkostnaden, dvs prislinjerna kommer att *skära* produktionsmöjlighetskurvan.

När det föreligger externa effekter påverkas alltså den ena varans produktion av produktionen av den andra varan. Antag att jordbruksproduktionen påverkar industriproduktionen, t ex genom att förorena ett vattendrag från vilket industrin tar vatten som därefter måste renas innan det kan användas. Produktionsfunktionerna för jordbruks- och industri-varor blir då

$$(4.1) \quad J = J(K_J, L_J)$$

$$(4.2) \quad I = I(K_I, L_I, J)$$

där I_J är större eller mindre än noll beroende på om den externa effekten är positiv eller negativ. Då vi differentierar (4.1) och (4.2) får vi

$$(4.3) \quad dJ = J_K dK_J + J_L dL_J$$

och

$$(4.4) \quad dI = I_K dK_I + I_L dL_I + I_J (J_K dK_J + J_L dL_J)$$

där vi utnyttjat (4.3). Ur detta får vi produktionsmöjlighetskurvans lutning som

$$(4.5) \quad \frac{dJ}{dI} = \frac{J_K dK_J + J_L dL_J}{I_K dK_I + I_L dL_I + I_J (J_K dK_J + J_L dL_J)}$$

Faktorutbudet i ekonomin är givet:

$$(4.6) \quad \bar{K} = K_J + K_I$$

$$(4.7) \quad \bar{L} = L_J + L_I$$

Förändringen i faktoranvändning mellan sektorerna blir

$$(4.8) \quad dK_J = -dK_I$$

$$(4.9) \quad dL_J = -dL_I$$

vilket kan sättas in i uttrycket för produktionsmöjlighetskurvans lutning. Lutningen blir då:

$$(4.10) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{J_K dK_I + J_L dL_I}{(I_K - I_J J_K) dK_I + (I_L - I_J J_L) dL_I}$$

Vinstmaximerande producenter använder produktionsfaktorer upp till den punkt där dessa avlönas med värdet av deras respektive marginalprodukt:

$$(4.11) \quad r = P_I I_K = P_J J_K$$

$$(4.12) \quad w = P_I I_L = P_J J_L$$

När vi löser ut marginalprodukterna får vi

$$(4.13) \quad I_K = \frac{r}{P_I}$$

$$(4.14) \quad J_K = \frac{r}{P_J}$$

$$(4.15) \quad I_L = \frac{w}{P_I}$$

$$(4.16) \quad J_L = \frac{w}{P_J}$$

Marginalprodukterna kan i sin tur sättas in i uttrycket för produktionsmöjlighetskurvans lutning (4.10):

$$(4.17) \quad \frac{dJ}{dI} = \frac{-(r/P_J) dK_I - (w/P_J) dL_I}{[r/P_I - I_J (r/P_J)] dK_I + [w/P_I - I_J (w/P_J)] dL_I}$$

Vi bryter ut $(r dK_I + w dL_I)$ och förkortar:

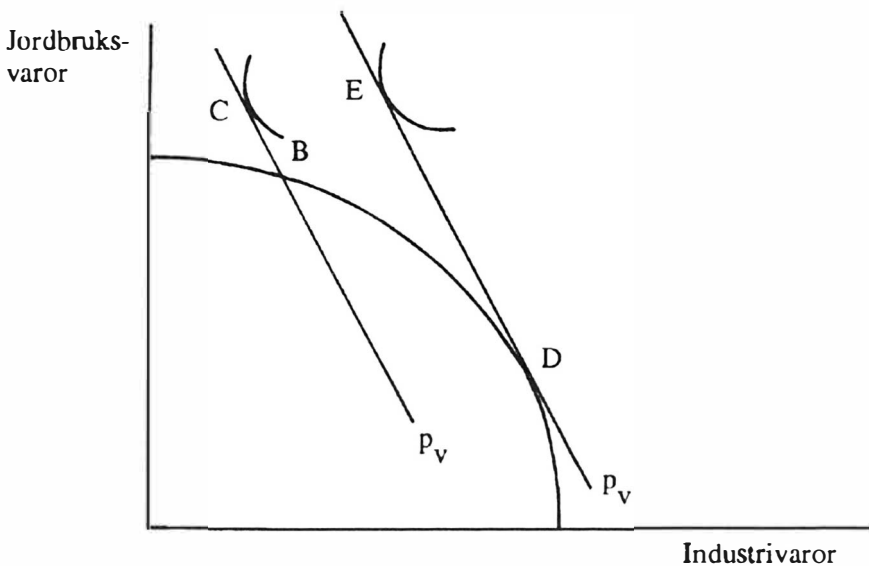
$$(4.18) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{1}{P_J(1/P_I - I_J/P_J)} = - \frac{1}{(P_J/P_I - I_J)}$$

Efter förlängning med P_I får vi slutligen:

$$(4.19) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J - P_I I_J}$$

Prislinjens lutning är emellertid $= -P_I/P_J$. Så länge som den externa effekten föreligger, dvs så länge $I_J \neq 0$, avviker produktionsmöjlighetskurvans och prislinjens lutning från varandra. Om t ex den externa effekten är *negativ*, dvs $I_J < 0$, har produktionsmöjlighetskurvan mindre negativ lutning än prislinjen. Detta fall illustreras i *figur 4.4*.

Figur 4.4. Externa effekter i produktionen av jordbruksvaror

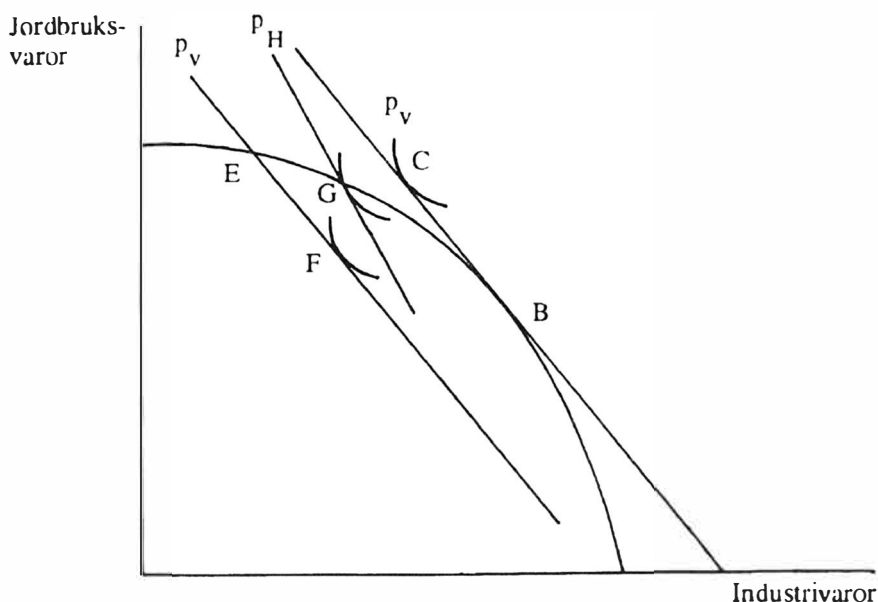

Den verkliga (samhällsekonomiska) alternativkostnaden för att producera *industrivaror* ges av lutningen på produktionsmöjlighetskurvan (DRT). Eftersom producenterna inte tar den externa effekten med i beräkningarna missuppfattar de emellertid kostnaden som lutningen på prislinjen, p_v (detta är den *privatekonomiska* kostnaden). Jordbruksvaror-

na uppfattas som billigare att producera än de är, samhällsekonomiskt sett, och därför produceras för mycket jordbruksvaror och för lite industrivaror (punkt B).

Frihandel äger rum i punkt C. Hade producenterna uppfattat kostnaderna rätt hade produktionen istället ägt rum i D och konsumtionen i E, fortfarande till världsmarknadspris. För att nå detta resultat kan man subventionera produktionen av industrivaror och beskatta produktionen av jordbruksvaror tills de privatekonomiska kostnaderna sammanfaller med de samhällsekonomiska. Detta är den bästa politiken och också ett exempel på att det i fallet med inhemska snedvridningar finns en optimal skatte-subventionspolitik, på liknande sätt som det finns en optimal tull som kan rätta till utifrån kommande snedvridningar.

Figur 4.5. Export av "fel" vara vid externa effekter i produktionen av jordbruksvaror

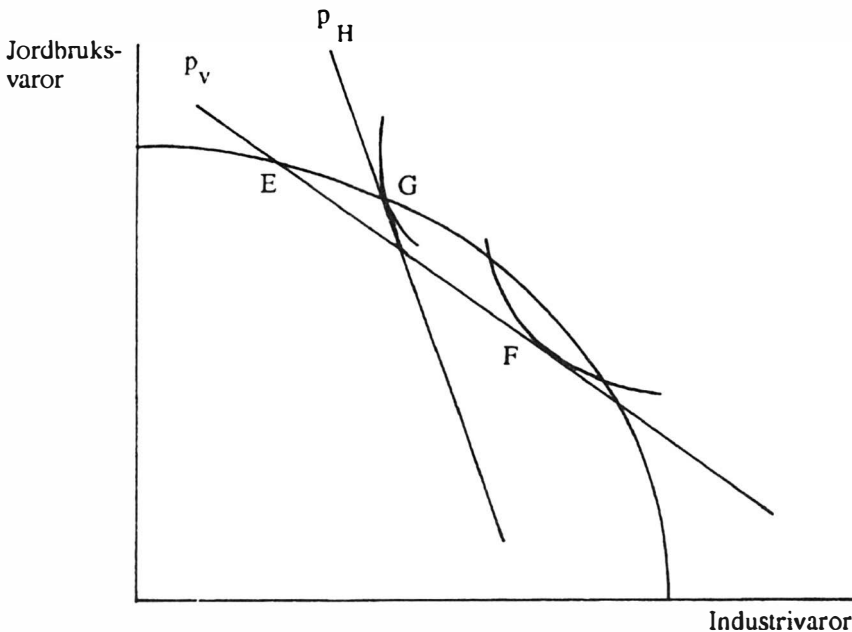

När det föreligger externa effekter i produktionen finns det en risk att ekonomin exporterar "fel" vara. *Figur 4.5* visar detta utfall. Den optimala situationen är produktion i B och konsumtion i C. Det kan emellertid mycket väl inträffa att man producerar t ex i E och konsumerar i F. Jordbruksvaror exporteras genom att producenterna inte uppfattar alla samhällsekonomiska kostnader för jordbruksproduktion.

Använder vi en tull på industrivaran kan vi maximalt nå autarki med produktion och konsumtion i punkt G. (Tullar kan inte vända handelsströmmarnas riktning.) Optimalt är dock fortfarande subvention av industriproduktion och beskattning av jordbruksproduktion. Detta ingrepp eliminerar en snedvridning utan att introducera en ny, vilket skulle vara fallet med en tull. Det är inte heller säkert att tullen förbättrar välfärden. Ett sådant fall visas i *figur 4.6*.

Här ligger punkt F på en högre indifferenskurva än punkt G. *Produktions- eller specialiseringsvinsten* som uppstår genom tullen räcker inte till för att kompensera *konsumtionsförlusten*, som uppstår genom att det relativa priset på industrivaran stiger. (Produktionsvinsten består i att produktionsstrukturen närmar sig den optimala och att då en världsmarknadsprislinje som går genom punkt G ligger utanför en linje med samma lutning som går genom punkt E. Tangeringspunkten mellan indifferenskurvan genom G och en världsmarknadsprislinje ligger dock på en lägre indifferenskurva än punkt F. Konsumtionseffekten är med andra ord negativ.)

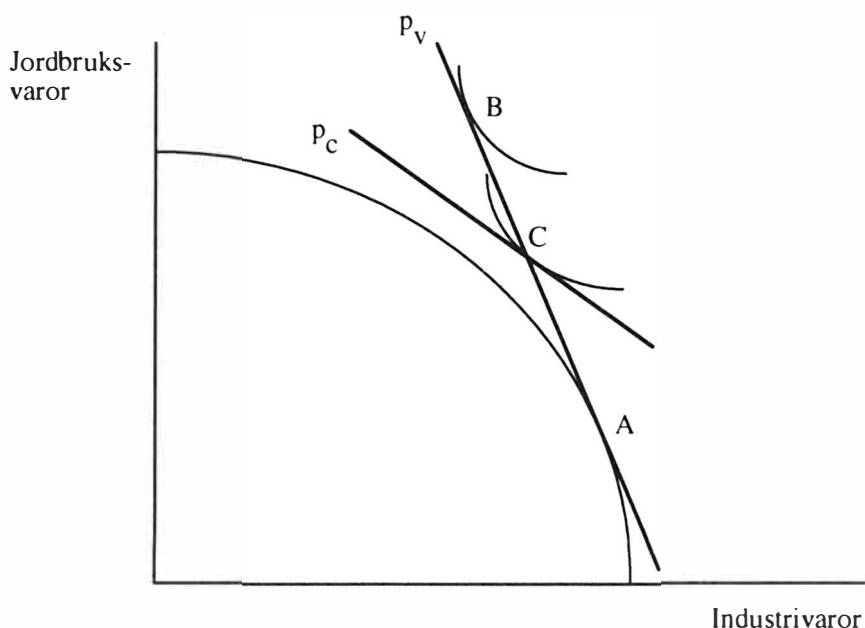
Figur 4.6. En tull som minskar välfärden vid externa effekter i produktionen av jordbruksprodukter

Pålägg av mellanhänderna

Det tredje snedvridningsfallet är när $DRS \neq DRT = FRT$. Detta fall uppkommer t ex när både importkonkurrerande varor och importvaror påförs samma vinstpålägg av dem som säljer produkterna på den inhemska marknaden. Detta påverkar de priser konsumenterna betalar, medan producentpriserna inte påverkas. Vi får då en snedvridning i *konsumtionen* som yttrar sig i att den marginella substitutionskvoten i konsumtionen avviker från den marginella transformationskvoten. Situationen illustreras i *figur 4.7*.

Figur 4.7. Pålägg på importvaran

Här kan ekonomin producera till världsmarknadspriser i punkt A. Den högsta möjliga välfärdsnivå ges av punkt B, men genom att ett pålägg görs på importvaran, jordbruksprodukterna, stiger denna varas pris för konsumenten till p_c och den optimala konsumtionspunkten blir C, på en lägre välfärdsnivå än B. För att komma till rätta med problemet kan staten subventionera konsumtionen av jordbruksvaran och beskatta kon-

sumtionen av industriprodukter, och på så sätt ändra de relativa priserna tills punkt B uppnås.

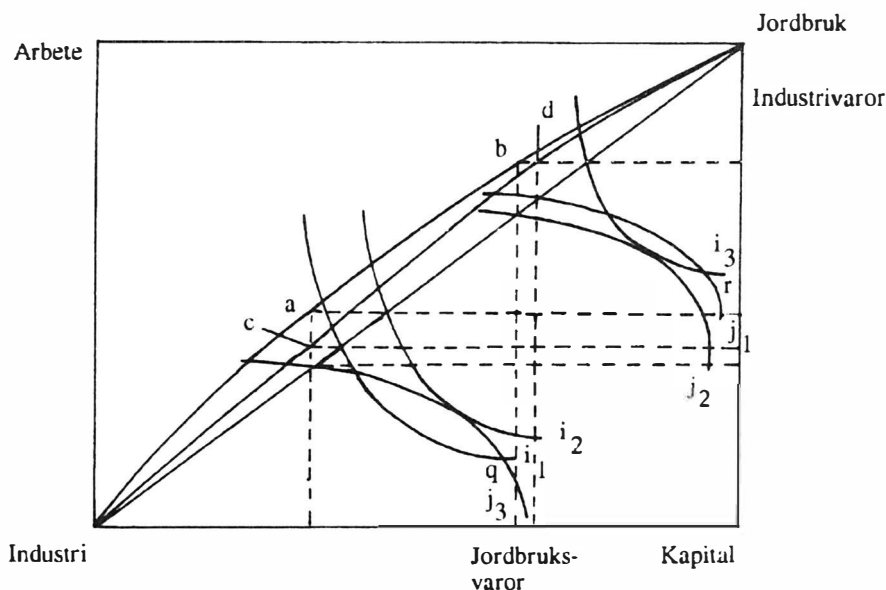
Ekonomin producerar inte på den effektiva produktionsmöjlighetskurvan

Om faktorpriserna skiljer sig åt mellan ekonomins båda sektorer kommer resultatet att bli att produktionen faller innanför den effektiva produktionsmöjlighetskurvan. Detta kan inträffa t ex när arbetskraften i industrisektorn är fackansluten, medan detta inte är fallet i jordbrukssektorn. Ett liknande fall uppstår också om det finns s k faktorgenererade externaliteter i ekonomin. Detta innebär att produktionen i den ena branschen är en funktion av faktor användningen i den andra. Vi börjar med det förra fallet.

De olika faktorpriserna leder för det första till att den relevanta produktionsmöjlighetskurvan ligger innanför den effektiva. Detta härleds i princip på samma sätt som produktionsmöjlighetskurvan härleddes i kapitel 2. I det sistnämnda fallet utgår man från punkter där isokvanterna tangerar varandra, och där lutningen av en linje som går genom tangeringspunkten anger det relativa faktorpriset. Om faktorpriserna uttryckligen är olika måste produktionen ske i en punkt där isokvanterna skär varandra. Isokvanternas lutning i skärningspunkten motsvarar de relativa faktorpriserna i industri- respektive jordbrukssektorn. Argumentet illustreras i *figur 4.8*.

I figuren mäts arbetskraft på den vertikala axeln och kapital på den horisontella. Samtidigt mäter vi jordbruksproduktion och industriproduktion på den horisontella respektive vertikala axeln, med utgångspunkt i det sydöstra hörnet i boxdiagrammet. Vi härleder först punkterna a och b på den effektiva produktionsmöjlighetskurvan som i kapitel 2 (alla andra punkter kan härledas på motsvarande sätt). Om emellertid de relativa faktorpriserna är olika i de bägge sektorerna — men ändå alla faktorer utnyttjas i produktionen — måste produktionen ske i punkter där isokvanterna skär varandra, t ex i punkter som q och r. Använder vi som förut diagonalen som måttstock och projicerar de producerade mängderna på boxens sidor får vi punkterna c och d, som representerar mindre produktion av industrivaror än punkt a respektive jordbruksvaror än punkt

Figur 4.8. Härledning av produktionsmöjlighetskurvan när faktorpriserna skiljer sig åt mellan sektorerna

b. (Man producerar lika mycket av den ena varan men mindre av den andra, med fullt utnyttjande av alla produktionsfaktorer.) Den nya produktionsmöjlighetskurvan kan även hamna på "andra" sidan diagonalen. Den kan då även bli *konkav* i sin helhet eller i vissa sträckningar. Det förstnämnda inträffar om snedvridningen medför att faktorintensiteterna kastas om i de båda branscherna, dvs kontraktkurvan "byter sida". Om detta inte sker kan transformationskurvan ändå bli lokalt konkav.

För det andra gäller det att prislinjens och produktionsmöjlighetskurvans lutningar inte sammanfaller. Beviset härför är analogt med beviset för fallet med externa effekter.

Totaldifferentiera de bägge produktionsfunktionerna

$$(4.1) \quad J = J(K_J, L_J)$$

$$(4.20) \quad I = I(K_I, L_I)$$

Detta ger

$$(4.3) \quad dJ = J_K dK_J + J_L dL_J$$

$$(4.21) \quad dI = I_K dK_I + I_L dL_I$$

Produktionsmöjlighetskurvans lutning ges av

$$(4.22) \quad \frac{dJ}{dI} = \frac{J_K dK_J + J_L dL_J}{I_K dK_I + I_L dL_I}$$

Faktor användningen i de bägge sektorerna ges av

$$(4.6) \quad \bar{K} = K_J + K_I$$

$$(4.7) \quad \bar{L} = L_J + L_I$$

Differentiera dessa:

$$(4.8) \quad dK_J = -dK_I$$

$$(4.9) \quad dL_J = -dL_I$$

Ersättningen till produktionsfaktorerna är lika med värdet på marginalprodukterna när producenterna maximerar sina vinster:

$$(4.23) \quad r_J = P_J J_K$$

$$(4.24) \quad w_J = P_J J_L$$

inom jordbruket, och

$$(4.25) \quad r_I = P_I I_K$$

$$(4.26) \quad w_I = P_I I_L$$

inom industrin.

Lös ut marginalprodukterna ur (4.23) – (4.26) och substituera tillsammans med (4.8) och (4.9) i uttrycket för produktionsmöjlighetskurvens lutning (4.22):

$$(4.27) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J} \left(\frac{r_J dK_I + w_J dL_I}{r_I dK_I + w_I dL_I} \right)$$

Om $r_J = r_I$ och $w_J = w_I$ reduceras uttrycket inom parentesen till ett och (4.27) till

$$(4.28) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J}$$

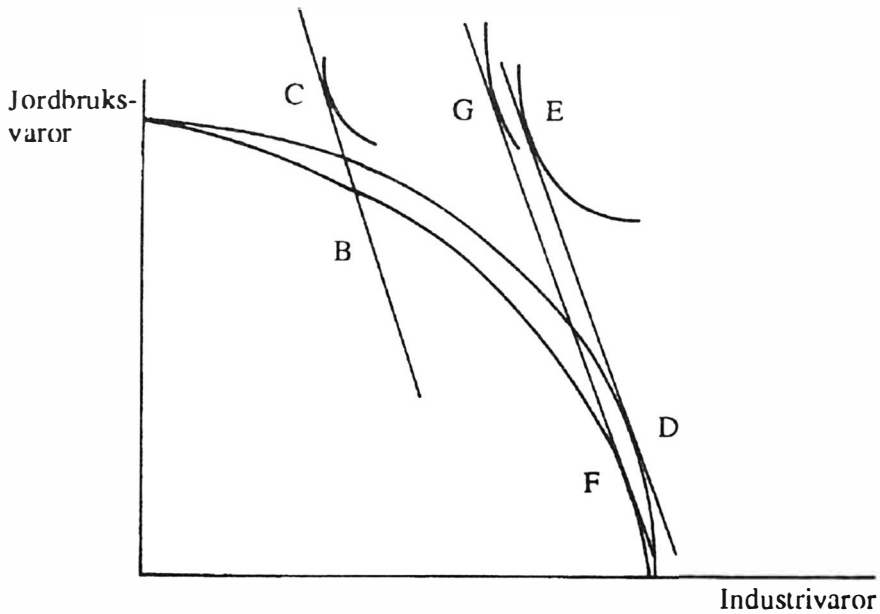
dvs "normalfallet". Prislinjen tangerar här produktionsmöjlighetskurvan.

Om däremot $w_J < w_I$ ($r_J = r_I = r$) får produktionsmöjlighetskurvan en negativ lutning som är mindre brant än prislinjens lutning (dvs uttrycket inom parentesen är mindre än ett). Prislinjen skär då produktionsmöjlighetskurvan "uppifrån".

Problematiken med olika faktorpriser i olika sektorer sammanfattas i *figur 4.9*. Frihandel ger i detta fall en produktionspunkt som B (där produktionsmöjlighetskurvan har en mindre negativ lutning än prislinjen) och konsumtionspunkten C. Den optimala politiken måste i detta fall ta tillbaka ekonomin till den yttre produktionsmöjlighetskurvan. Detta kan aldrig ges en tullpolitik göra eftersom den inte angriper roten till det onda – snedvridningen på faktormarknaden. Inte heller skatter och/eller subventioner på varumarknaden hjälper. De kan dock användas för att åstadkomma en second-best-lösning där $FRT = DRT^* = DRS$ där DRT^* motsvarar den inre transformationskurvas lutning. Ekonomin producerar då i punkt F och konsumerar i punkt G på en högre välfärdsnivå än vid frihandel. Den yttre, effektiva transformationskurvan når man dock inte utan att de relativa faktorpriserna förändras.

Vad som behövs är dels att faktorpriserna är lika (här $w_J = w_I$) i bägge branscherna, vilket betyder att produktionen äger rum på kontraktkurvan (där isokvanterna tangerar varandra). Dels bör lutningen på prislinjen sammanfalla med lutningen på den yttre produktionsmöjlighetskurvan, något som också gäller, i enlighet med (4.33) då $w_J = w_I$. Detta resul-

Figur 4.9. Högre lön inom industrin än inom jordbruket

tat kan åstadkommas genom subventioner på arbetskraftsanvändningen i industrin och/eller skatter på arbetskraftsanvändningen i jordbruket. Ekonomin kan då fås att producera i punkt D och konsumera i punkt E. Detta motsvarar den högsta möjliga välfärdsnivån.¹

¹ Slutligen kan olika faktorpriser i olika branscher också leda till att en förändring i de relativa priserna ökar utbudet på den vara som blivit *billigare*. Detta kan ske om den kapitalintensiva branschen betalar högre löner än den arbetsintensiva branschen. I detta fall är den fysiskt kapitalintensivare branschen (här industrin) den arbetsintensivare i värdestermer. Om nu det relativa priset på jordbruksprodukter stiger kan det visas att också lönerna sjunker i förhållande till kapitalersättningen, givet att branschernas kapitalintensitet i värdestermer är motsatt vad den är i fysiska termer. Relativt billigare arbetskraft ersätter då kapital i bägge branscherna. Vi får ett utbudsöverskott på kapital. Man kan visa (med hjälp av det s k Rybczynskis teorem) att ett ökat utbud på kapital leder till att den fysiskt kapitalintensiva branschen, dvs industrin, expanderar och den fysiskt arbetsintensiva branschen, jordbruket, går tillbaka. Dyrare industriprodukter leder alltså till att industriproduktionen krymper.

I vilken utsträckning fallet med perversa utbudsreaktioner är att betrakta som en realistisk empirisk möjlighet är oklart. Vissa forskare hävdar att denna typ av utbudsreaktioner kommer att leda till jämviktslägen som är instabila och att de därför snarast är att betrakta som teoretiska kuriosor.

Faktorgenererade externaliteter

När det existerar faktorgenererade externaliteter i ekonomin påverkas den ena sektorns produktion av faktor användningen i den andra sektorn. Om det t ex är arbetskraftsanvändningen inom industrin som orsakar utsläpp som minskar jordbrukets produktion får vi produktionsfunktionerna

$$(4.29) \quad I = I(K_I, L_I)$$

$$(4.30) \quad J = J(K_J, L_J, L_I)$$

Med dessa produktionsfunktioner kommer produktionen att bli ineffektiv. Ekonomin kommer att producera i en punkt som inte ligger på kontraktkurvan i boxen.

För att få lutningarna på de bägge produktionsisokvanterna differentierar vi produktionsfunktionerna och håller produktionen av de bägge varorna konstant:

$$(4.31) \quad dI = I_K dK_I + I_L dL_I = 0$$

$$(4.32) \quad dJ = J_K dK_J + J_L dL_J + J_{LI} dL_I = 0$$

Vi utnyttjar också att

$$(4.7) \quad \bar{L} = L_J + L_I$$

så att

$$(4.33) \quad dL_I = -dL_J$$

$$(4.34) \quad dJ = J_K dK_J + (J_L - J_{LI}) dL_J = 0$$

Detta ger:

$$(4.35) \quad DRTS_I = - \frac{dL_I}{dK_I} = \frac{I_K}{I_L}$$

$$(4.36) \quad DRTS_J = -\frac{dL_J}{dK_J} = \frac{J_K}{J_L - J_{LI}}$$

(de marginella tekniska substitutionskvoterna).

På faktormarknaderna råder fullständig konkurrens, så att produktionsfaktorererna avlönas med värdet av sina marginalprodukter:

$$(4.11) \quad r = P_I I_K = P_J J_K$$

$$(4.12) \quad w = P_I I_L = P_J J_L$$

vilket ger

$$(4.37) \quad \frac{I_K}{I_L} = \frac{r}{w}$$

$$(4.38) \quad \frac{J_K}{J_L} = \frac{r}{w}$$

Detta kan sättas in i uttrycken för substitutionskvoterna:

$$(4.39) \quad DRTS_I = \frac{r}{w}$$

$$(4.40) \quad DRTS_J = \frac{r/P_J}{w/P_J - J_{LI}} = \frac{r}{w - P_J J_{LI}}$$

Vi ser att lutningen på jordbrukets produktionsisokvant inte sammanfaller med lutningen på faktorprislinjen. Eftersom $J_{LI} < 0$ blir

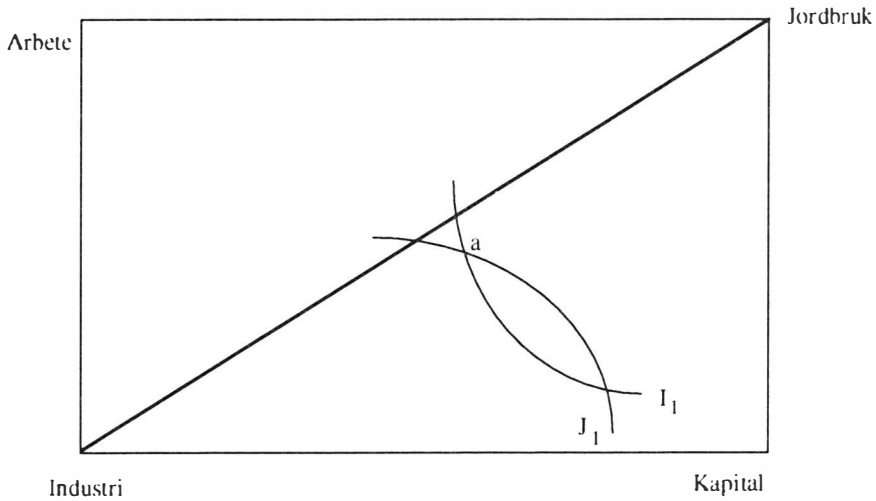
$$(4.41) \quad DRTS_J < \frac{r}{w}$$

Industrins och jordbrukets produktionsisokvanter måste alltså skära varandra i en punkt där

$$(4.42) \quad DRTS_J < DRTS_I$$

dvs där jordbruksisokvanten har en flackare lutning än industriisokvanten, t ex punkt a i *figur 4.10*.

Figur 4.10. Effekten på faktormarknaden av faktorgenererade externaliteter

Vi vet då att vi kan härleda en produktionsmöjlighetskurva som ligger innanför den effektiva.

Faktorgenererade externaliteter kommer också att leda till att prislinjen skär produktionsmöjlighetskurvan.

Vi har redan härlett uttryck för hur jordbruks- och industriproduktionen förändras när faktorinsatsen ändras. Om vi dessutom utnyttjar att

$$(4.8) \quad dK_J = -dK_I$$

och

$$(4.9) \quad dL_J = -dL_I$$

kan vi skriva lutningen på produktionsmöjlighetskurvan som

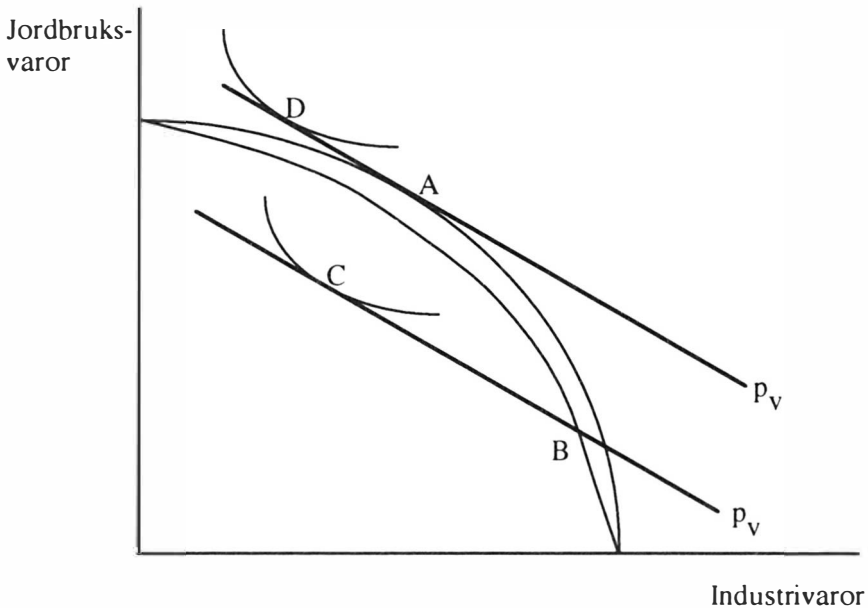
$$(4.43) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{J_K dK_I + (J_L - J_{L,I}) dL_I}{I_K dK_I + I_{L,I} dL_I}$$

Om vi substituerar in uttrycken för marginalprodukterna (ur vinstmaximeringsvillkoren (4.11) och (4.12) får vi till sist att

$$(4.44) \quad \frac{dJ}{dI} = -\frac{P_I}{P_J} + \frac{P_I J_{LI} dL_I}{rdK_I + wdL_I}$$

Den sista termen är negativ. Produktionsmöjlighetskurvens lutning är alltså *brantare* än prislinjens. Detta illustreras i *figur 4.11*.

Figur 4.11. Produktion och konsumtion vid faktorgenererade externaliteter

Ekonomin kommer att producera i B och konsumera i C på den inre produktionsmöjlighetskurvan och för att komma tillbaka till produktion i A och konsumtion i D måste vi angripa källan till bägge störningarna. Industrin måste fås att använda mindre arbete (och mer kapital). Arbetskraftsanvändningen i sektorn måste beskattas. Alternativt kan arbetskraftsanvändningen inom jordbruket subventioneras. Vi vill att

$$DRTS_I = DRTS_J$$

Om vi betecknar lönerna *inklusive* skatter och subventioner med w_I och w_J ser vi i uttrycken för $DRTS_I$ och $DRTS_J$ att detta kräver antingen att

$$(4.45) \quad w_I = w_J - P_J J_{LI}$$

där $J_{LI} < 0$ (beskattning av arbete inom industrin) eller

$$(4.46) \quad w_J = w_I + P_J J_{LI}$$

(subvention av arbete inom jordbruket). Vi ser att skattens eller subventionens storlek kommer att uppgå exakt till värdet av den externa effekten. Samma skatt/subvention återställer likheten mellan DRT och p_v (FRT).

Slutsatser

Vi har i detta kapitel granskat konsekvenserna av att de optimalitetsvillkor som härleddes inte till alla delar är uppfyllda. I samtliga fall leder snedvridningar (dvs brott mot något optimalitetsvillkor) till ett utfall som är sämre än idealfallet (fri handel och inga snedvridningar). Snedvridningarna kan dock alltid angripas med ekonomisk politik. Beroende på vilken snedvridning det är fråga om, är tullar, skatter eller subventioner, eller kombinationer av dessa, optimala. I fallet med olika faktorpriser i olika branscher hjälper dock inte ingrepp på varumarknaden. Snedvridningen måste, för optimalt resultat, angripas "vid källan", dvs beskattningen och subventioneringen måste äga rum på faktormarknaden.

I följande kapitel kommer vi att se på några fall där snedvridningarna är orsakade av ekonomisk-politiska ingrepp, dvs de är antingen autonoma eller instrumentella.

Litteratur

Systematiseringen av snedvridningarna och instrumenten för eliminering av dem baserar sig på

Bhagwati, Jagdish N (1983): *The Theory of Commercial Policy. Essays in International Economic Theory*. MIT Press, Cambridge, MA, kapitel 2.

Principen att angripa en snedvridning "vid källan" finns behandlad dels i detta verk, dels i

Corden, W Max (1974): *Trade Policy and Economic Welfare*. Clarendon Press, Oxford.

Greenaway, David och Milner, Chris (1993): *Trade and Industrial Policy in Developing Countries*. Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 2.

Den klassiska formella härledningen av offerkurvor finns i

Meade, James E (1952): *A Geometry of International Trade*. George Allen and Unwin, London, kapitel 1–4.

Offerkurvor behandlas också i t ex

Findlay, Ronald (1970): *Trade and Specialization*. Penguin, Harmondsworth, kapitel 2.

Salvatore, Dominick (1993): *International Economics*. 4:e upplagan. Macmillan, New York, kapitel 4.

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 11.

Den optimala tullen diskuteras i bl a

Baldwin, Robert E (1952): "The New Welfare Economics and Gains in International Trade", *Quarterly Journal of Economics*, vol 66.

Bhagwati, Jagdish N, Ramaswami, V K och Srinivasan, T N (1963): "Domestic Distortions, Tariffs, and the Theory of Optimum Subsidy", *Journal of Political Economy*, vol 71.

Bhagwati, Jagdish N, Ramaswami, V K och Srinivasan, T N (1969): "Domestic Distortions, Tariffs, and the Theory of Optimum Subsidy: Some Further Results", *Journal of Political Economy*, vol 77.

Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 17.

van Graaff, J de (1949–50): "On Optimum Tariff Structures", *Review of Economic Studies*, vol 17.

Johnson, Harry G (1968): "The Gain from Exploiting Monopoly and Monopsony Power in International Trade", *Economica*, NS, vol 35.

Kemp, Murray C (1967): "Notes on the Theory of Optimal Tariffs", *Economic Record*, vol 43.

Externaliteter i produktionen och andra inhemska snedvridningar samt konsekvenser av dessa behandlas i

Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 18.

Haberler, Gottfried (1950): "Some Problems in the Pure Theory of International Trade", *Economic Journal*, vol 6.

Johnson, Harry G (1965): "Optimal Trade Intervention in the Presence of Domestic Distortions", i: Baldwin, Robert E m fl (red) (1965): *Trade Growth and the Balance of Payments: Essays in Honor of Gottfried Haberler*. Rand-McNally, Chicago.

Kemp, Murray och Negishi, Takashi (1969): "Domestic Distortions, Tariffs, and the Theory of Optimum Subsidy", *Journal of Political Economy*, vol 77.

Snedvridningar på faktormarknaden berörs i

Bhagwati, J och Srinivasan, T N (1971): "The Theory of Wage Differentials: Production Response and Factor Price Equalisation", *Journal of International Economics*, vol 1.

Hagen, Everett E (1958): "An Economic Justification for Protectionism", *Quarterly Journal of Economics*, vol 72.

Hazari, Bharat R (1978): *The Pure Theory of International Trade and Distortions*. Croom Helm, London.

Herberg, Horst och Kemp, Murray C (1971): "Factor Market Distortions, the Shape of the Locus of Competitive Outputs, and the Relation Between Product Prices and Equilibrium Outputs", i: Bhagwati, Jagdish N m fl (1971): *Trade, Balance of Payments and Growth: Papers in International Economics in Honor of Charles P Kindleberger*. North-Holland, Amsterdam.

Johnson, Harry G (1965): "Factor Market Distortions and the Shape of the Transformation Curve", *Econometrica*, vol 34.

Jones, Ronald W (1971): "Distortion in Factor Markets and the General Equilibrium Model of Production", *Journal of Political Economy*, vol 77.

Magee, Stephen (1973): "Factor Market Distortions, Production and Trade: A Survey", *Oxford Economic Papers*, N S vol 25.

Magee, Stephen (1976): *International Trade and Distortions in Factor Markets*. Marcel Dekker, New York.

Neary, J Peter (1978): "Dynamic Stability and the Theory of Factor-Market Distortions", *American Economic Review*, vol 68.

Rybczynskis teorem finns bevisat i praktiskt taget alla läroböcker i internationell ekonomi, se t ex

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 7.

Faktorgenererade externaliteter går igenom i

Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade Theory and Policy*. McGraw-Hill, New York, kapitel 7 (appendix).

Kemp, Murray C (1964): *The Pure Theory of International Trade*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, kapitel 8.

5. Instrumentella snedvridningar: svensk jordbrukspolitik

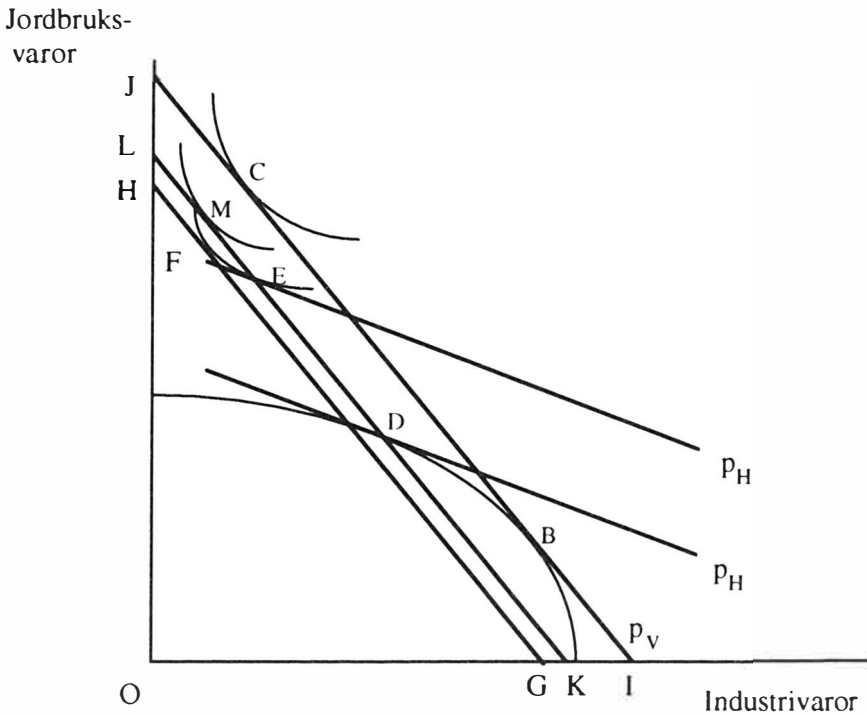
Under en internationell kris är tryggheten av den inhemska livsmedelsförsörjningen av mycket stor betydelse. Den svenska jordbrukspolitiken under efterkrigstiden tillhandahåller ett bra exempel på hur *instrumentella* snedvridningar (snedvridningar som utgör avsiktlig politik) kan införas i en ekonomi för att gardera denna mot ett avbrott i möjligheterna att importera livsmedel. Resonemanget som förs här är till största delen relevant också för en rad andra västländer. Jordbrukssektorn har av olika orsaker kopplats loss från den internationella konkurrensen, t ex för att trygga den nationella livsmedelsförsörjningen, för att garantera jordbrukarna "rättvisa" inkomster eller för att dämpa utstötningen av arbetskraft från primärsektorn, då resten av ekonomin inte kan absorbera den.

Det svenska jordbruket har efter andra världskriget präglats av omfattande överproduktion som kan förklaras av importskydd i kombination med minimipriser. Sådana överskott kan placeras på världsmarknaden bara med hjälp av subventionerad export. Systemet går tillbaka ända till 1930-talet och i sista hand till första världskriget, som första gången aktualiserade problemet med livsmedelsberedskap under en avspärrning (och visade vilka följderna kan bli av att försumma denna beredskap). En annan faktor som är relevant i sammanhanget är det starka prisfall på livsmedel som ägde rum i slutet av 1920-talet. För att trygga jordbrukarnas inkomstnivå infördes då olika protektionistiska regleringar som hade effekten att starkt höja produktionskvantiteterna. Detta i kombination med den färdiga regleringsapparaten underlättade försörjningssituationen under andra världskriget. Systemet blev dock bestående. Mindre tyngdpunktsförskjutningar i politiken, som balanserade mellan producent- och konsumentintressen, har inte kunnat dölja att de verkliga reformerna var obetydliga, och de centrala problemen, de höga priserna och protektionismen, angreps knappast.

Grundproblematiken med ett skyddat jordbruk presenteras i *figur 5.1*.

Frihandel till internationella priser (p_v) skulle ha lett till produktion i punkt B och konsumtion i punkt C. (Sverige exporterar "industrivaror" och importerar "jordbruksvaror".) Denna politik har emellertid inte följts. I stället har man valt en "högprislinje", med tullskydd för jordbruket. Detta motsvaras i *figur 5.1* av produktion i punkt D och konsumtion i punkt E, till de inhemska priserna p_H . Denna politik har uppenbart minskat välfärden, eftersom E ligger på en lägre indifferenskurva än C.

Figur 5.1. Tullskydd i jordbruket

Det går att få ett (traditionellt) mått på välfärdsförlusten av tullskyddet på det sätt som visades i kapitel 3. För att få fram detta börjar vi med att se efter vilken konsumtionssammansättning till världsmarknadspriser som skulle ge samma välfärd som punkt E. Denna ges av punkt F, som ligger på samma indifferenskurva som E. I termer av industrivaror represe-

rar denna punkt ett värde av OG, och väljer vi att mäta i termer av jordbruksvaror blir värdet OH. På motsvarande sätt ges konsumtionsvärdet vid frihandel av OI respektive OJ. Den totala tullskyddskostnaden blir då GI, räknat i industrivaror, och HJ, räknat i jordbruksvaror.

Totalkostnaden för tullskyddet kan i sin tur delas upp i två komponenter: en konsumtions- och en produktionskostnad. Konsumtionskostnaden mäts genom att produktionen låses i D. Detta ger vid världsmarknadspriser en kostnad på GK respektive HL, då kostnaden mäts i termer av industri- respektive jordbruksvaror. Produktionskostnaden mäts sedan genom att produktionen flyttas till frihandelspunkten B, som KI respektive LJ.

I den svenska jordbruksdiskussionen har också begreppet "lågprislinje" förekommit. En sådan politik skulle innebära att producentsubventioner används i stället för tullar, för att flytta produktionspunkten från B till D. Detta skulle ändra de relativa priserna för producenterna till p_{II} , men konsumenterna skulle fortsättningsvis kunna handla till prisrelationen p_V . Konsumtionen skulle då kunna äga rum i punkt M. Som en följd av detta skulle konsumtionsförlusten GK (HL) försvinna, medan produktionsförlusten KI (LJ) skulle kvarstå.

Slutligen har under vissa perioder en mellanprislinje använts. Produktionen har tullskyddats, så att den ägt rum i D, samtidigt som konsumtionen av jordbruksvaror subventionerats. Detta skulle i termer av *figur 5.1* betyda en brantare konsumtionsprislinje än p_{II} , med en högre välfärd än den som ges av punkt E – dock inte så hög som den i punkt M.

Beredskapsmålet

Det är uppenbart att den svenska jordbrukspolitiken inte varit välfärdsmaximerande under efterkrigstiden. Politiken har haft tre olika huvudmålsättningar: ett *produktionsmål*, som framför allt avser att trygga livsmedelsförsörjningen under en avspärning, ett *inkomstmål*, som innebär att de som är sysselsatta inom jordbruket skall garanteras en levnadsstandard som är likvärdig med andra jämförbara grupper, och ett *effektivitetsmål*, som går ut på att livsmedelsförsörjningen skall åstadkommas till lägsta möjliga reala kostnad för ekonomin. Av dessa mål har framför allt produktions- och inkomstmålen dominerat bilden. Det är uppenbart att

effektivitetsmålet delvis står i konflikt med dessa. Det är inte heller säkert att de åtgärder som vidtagits för att uppnå produktions- och inkomstmålen har varit ekonomiskt optimala.

Vi skall i det följande koncentrera oss på produktionsmålet och se hur detta mål, och den politik som förts för att uppnå det, kan analyseras med hjälp av teorin för snedvridningar. Den beskrivning av jordbrukspolitiken som gjorts ovan bygger på att ingen beredskapsrestriktion existerar.

För att med någon grad av precision kunna analysera beredskapspolitiken måste vi först och främst veta något om hur den situation ser ut som det svenska jordbruket måste vara berett att möta. Det scenario som de flesta av efterkrigstidens jordbruksutredningar har grundats på har stora likheter med andra världskriget: en treårig total handelsavspärrning. Man har således konsekvent låst fast jordbrukspolitiken vid ett enda alternativ. Denna låsning framstår som olycklig och har också rönt stark kritik och alternativa scenarier har presenterats. Vilket värde dessa har är inte lätt att bedöma. Huvudproblemet är att det är omöjligt att *ex ante* uttala sig om hur en framtida världspolitisk konfliktsituation kommer att se ut. Här föreligger en hel skala av möjligheter: från mycket små rubbningar av den svenska utrikeshandeln till ett genom kärnvapenkrig totalförstört land.

Vad skall man då planera för? Extremfallen är föga intressanta att analysera i detalj. I det första fallet kommer knappast några ingrepp att behövas. I det andra blir de verkningslösa. Det mest realistiska alternativet ligger någonstans mellan dessa ytterligheter — men vi vet inte var. Beslutssituationen inkluderar osäkerhet som en av de mest framträdande komponenterna.

I beslutsteoretiska sammanhang brukar man skilja mellan beslut under säkerhet, risk och osäkerhet. Vid säkerhet vet vi utfallen, vid risk känner vi sannolikheterna för olika typer av avspärrning och under genuin osäkerhet är inte ens sannolikheterna kända. Tyvärr är det omöjligt att konstatera något annat än att svensk beredskapspolitik måste arbeta i termer av genuin osäkerhet. Vi har inte den minsta aning om hur en eventuell framtida avspärrning kommer att se ut.

Delvis kan beredskapen klaras genom lagring av livsmedel. Det är å ena sidan inte säkert att det under alla omständigheter går att fortsätta

odlingen (t ex om kärnvapen använts) och det är å andra sidan inte säkert att en avspärrning blir så långvarig att en produktionsomläggning blir nödvändig. Även om en omläggning behövs, kan lagring komma att krävas för att man skall klara den period som går innan produktionsstrukturen anpassats till avspärrningsförhållandena.

Givet ovanstående verkar det rimligt att använda något slags maximin-resonemang. (Termen kommer från spelteorin och betyder att man väljer den strategi som leder till det bästa av de möjliga sämsta utfallen.) Hur kan vi göra det bästa av den "sämsta" tänkbara avspärrningssituationen: den där utrikeshandeln och importmöjligheterna helt har försvunnit, medan hela befolkningen är kvar och måste försörjas med livsmedel. Klarar vi detta, klarar vi troligen mindre allvarliga fall också. (Om även en del av befolkningen slås ut kan det bli besvärligt att klara produktionen, men detta är det svårt att planera för annat än genom lagring. Vi kommer därför att bortse från detta fall.)

Hur skall beredskapsmålet formuleras? De officiella deklARATIONER som gjorts om detta lämnar utrymme för tolkningar. Vi får därför lov att studera ett antal möjliga alternativ. Vi skall här granska fem olika formuleringar av produktionsmålet:

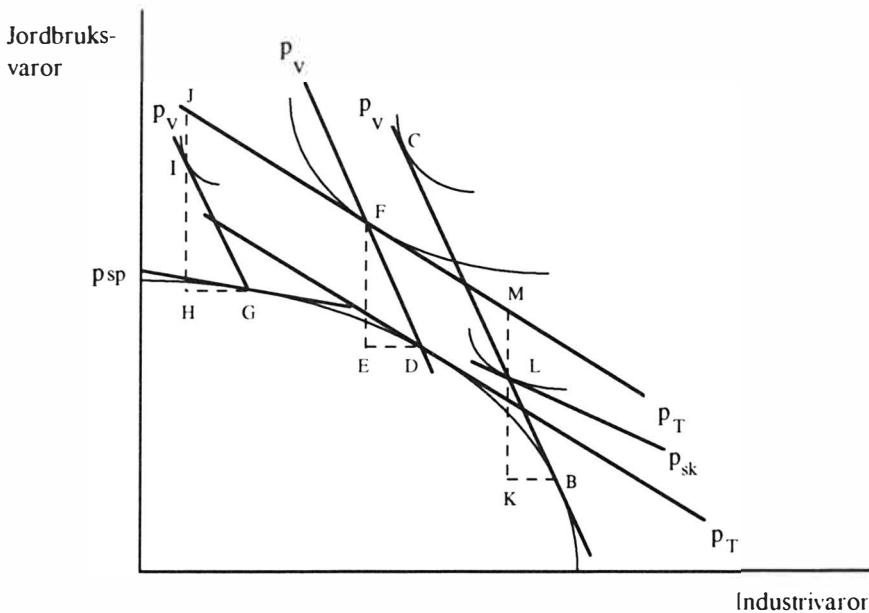
1. en importrestriktion;
2. en "relativ" produktionsmålsättning; en given andel av konsumtionen bör produceras;
3. en "absolut" produktionsmålsättning; en given minsta kvantitet;
4. en minsta kapitalstock inom jordbruket;
5. en beredskapsmålsättning när jordbruket uppvisar bristande teknisk flexibilitet och marknaderna har svårt att anpassa sig till prisförändringar.

Vi skall undersöka vilka åtgärder som krävs i vart och ett av de fem fallen. Vi skall även bedöma realismen i de olika formuleringarna, för att sedan dra slutsatser om vilken krissituation som borde planeras för.

En importrestriktion

En enkel formulering av beredskapsmålet är i termer av självförsörjning. Importen av jordbruksvaror får då uppgå till en viss högsta nivå, och resten av konsumtionen måste täckas av inhemsk produktion. Denna formulering återfinns i *figur 5.2*. Där jämförs tre olika sätt att hålla importen nere: en tull (högrislinje), en lågprislinje baserad på subventioner och en skatt på konsumtionen av jordbruksvaror.

Figur 5.2. Beredskapsmålet som importrestriktion

Ren frihandel skulle ge produktion i B och konsumtion i C, men eftersom importen skulle begränsas är detta inte ett aktuellt alternativ. Det gäller i stället att hitta en politik som ger upphov till en given import, säg EF. Då kan inte längre världsmarknadspriser användas. En tull som ökar jordbruksvarornas relativa pris till P_T , däremot, ger önskat resultat, med produktion i D och konsumtion i F. Väljer vi i stället en subventionsbaserad lågprislinje krävs andra priser. De producentpriser som ger lika stor import som EF är P_{sp} . Produktionen av jordbruksvaror blir större, och konsumtionen äger rum i I, på en lägre indifferenskurva än den som går genom F.

Att I representerar en lägre välfärdsnivå än F kan visas på följande sätt. De bägge handelstrianglarna EFD och HIG är lika stora. Produktionspunkten G ligger nordväst om D. Då måste även konsumtionspunkten I ligga nordväst om F. Drar man ut p_T -linjen genom F tills den skär förlängningen av HI hamnar man i punkt J. Denna punkt ligger ovanför I och är därför från välfärdssynpunkt att föredra framför denna. De bägge p_T -linjerna är parallella. Produktionsmöjlighetskurvans lutning i G är mindre än i D. G ligger då under den p_T -linje som går genom D, och HI når följaktligen inte upp till p_T -linjen genom F. När vi rör oss från F till J kommer vi att korsa ett antal indifferenskurvor som alla har brantare lutning i skärningspunkterna än p_T . (Alla indifferenskurvorna är konvexa mot origo.) Detta gäller även den kurva som går genom J och den som går genom I. Den senare kommer alltså att representera lägre välfärd än kurvan genom F. Slutsatsen blir att tullar här är bättre än produktionssubventioner från välfärdssynpunkt.

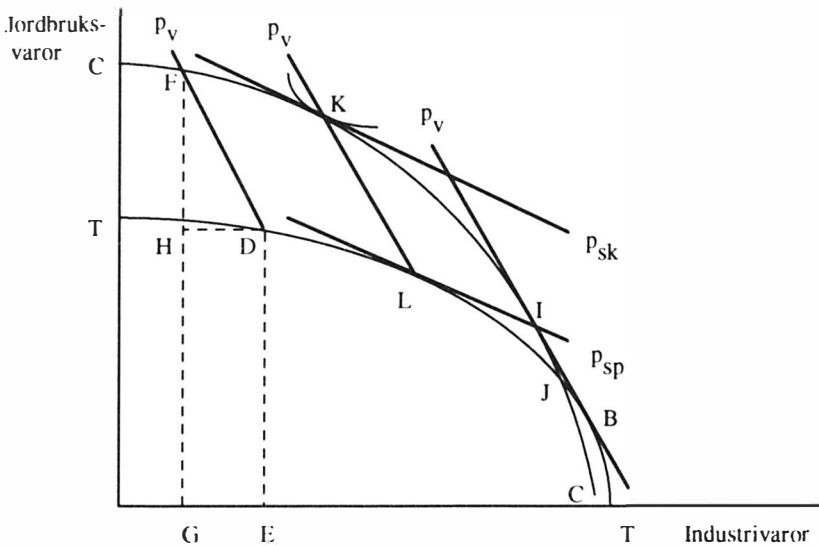
Är tullar också överlägsna en skatt på konsumtion av jordbruksvaror? I det senare fallet producerar ekonomin till världsmarknadspriser i B och de konsumentpriser som ger en import $KL = EF$ är p_{sk} . Även denna politik är emellertid underlägsen tullpolitiken. Punkt B ligger sydost om D. De bägge handelstrianglarna är lika. Då kommer även punkt L att ligga sydost om F. På samma sätt som tidigare kan vi visa att M ligger ovanför L. En rörelse från F till M innebär att man kommer att skära allt lägre indifferenskurvor eftersom p_T kommer att ha större lutning än indifferenskurvorna i skärningspunkten. (Indifferenskurvorna är fortfarande konvexa mot origo.) Punkt M är överlägsen punkt L från välfärdssynpunkt (mer jordbruksvaror, lika mycket industrivaror), men underlägsen punkt F. Alltså är tullar en bättre politik än konsumtionsskatter.

Anledningen till att tullar (högprislinjen) är att föredra framför såväl lågprislinjen som konsumtionsskatterna, är ingen annan än den grundläggande principen vad gäller införandet av snedvridningar. Tullen påverkar importstorleken *direkt*, eftersom den är en skatt på utrikeshandeln, och beredskapsmålet är i denna formulering knutet till importens storlek.

Ett "relativt" beredskapsmål

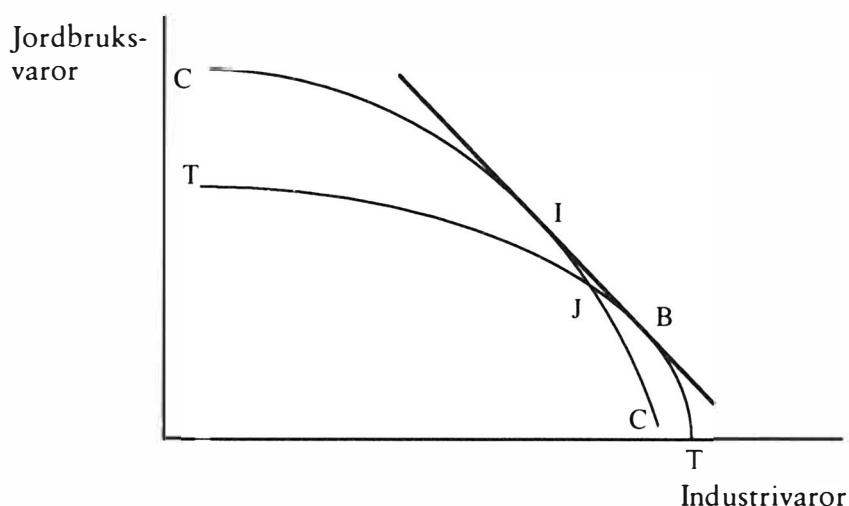
Ett beredskapsmål som formuleras i termer av en ren importrestriktion är knappast väl formulerat. Det gäller inte i första hand att stänga ute import, utan att se till att det inhemska jordbruket klarar av att producera tillräckligt mycket under en avspärrning. Man kan då tänka sig att formulera ett produktionsmål, som t ex att den inhemska produktionen måste uppgå till en viss minsta andel av den inhemska konsumtionen. Denna formulering analyseras i *figur 5.3* och *5.4*.

Figur 5.3. Beredskapsmålet i "relativa" termer

Precis som tidigare är frihandel, med produktion i B, utesluten. Beredskapsmålsättningen lägger hinder i vägen för det. Låt oss börja med att se hur det relativa beredskapsmålet kan uttryckas i termer av vårt diagram. Vi väljer en godtycklig punkt på produktionsmöjlighetskurvan, t ex D. Här uppgår den inhemska produktionen av jordbruksvaror till DE. För att beredskapsmålet skall vara uppfyllt måste DE uppgå till en viss andel av den totala konsumtionen av jordbruksvaror, t ex X. Vet vi vilken denna andel är vet vi också vilken den tillåtna importen är.

Figur 5.4. Detaljförstoring av figur 5.3

Antag att $X = DE/FG$. Den största tillåtna importen är då FH. Vi kan därefter ta punkt för punkt på produktionsmöjlighetskurvan och härleda nya konsumtionspunkter som uppfyller beredskapsrestriktionen. Förbinder vi alla sådana punkter får vi kurvan CC. Denna slutar strax ovanför den horisontella axeln, strax ovanför toppen av den handelstriangel som skulle uppkomma om oändligt lite jordbruksvaror skulle produceras inom landet.

De punkter som ligger sydost om punkt I, som motsvaras av punkt B på transformationskurvan – produktionspunkten vid frihandel – är ointressanta. Se *figur 5.4*, som är en uppförstoring av det sydöstra hörnet i *figur 5.3*. Först har vi de punkter på CC som ligger sydost om skärningspunkten J mellan CC och TT. Dessa punkter innebär att konsumtionen äger rum innanför transformationskurvan. För alla dessa punkter gäller att ren autarki representerar mindre slöseri med resurser än konsumtion på CC. I stället för att producera på TT-kurvan, handla till världsmarknadspriser och konsumera nordväst om denna, på CC-kurvan, kan man producera och konsumera i en punkt på TT som ligger rakt till höger om CC-kurvan. Man får då samma konsumtion av jordbruksvaror och högre konsumtion av industrivaror, trots att produktionen av industrivaror är mindre än om man valde handel. I gränsfallet, som är skärningspunk-

ten mellan kurvorna, blir konsumtionen densamma oberoende av vilken strategi man väljer, men fortfarande är produktionen av industrivaror lägre vid självförsörjning.

Punkterna mellan I och skärningspunkten J är inte heller intressanta. Man kan alltid producera i B och importera en mindre mängd än vad som krävs för att komma till I. I så fall hamnar man på det rätlinjiga segmentet IB, till höger om CC, dvs man får lika hög konsumtion av jordbruksvaror som på CC men högre konsumtion av industrivaror. För att hamna på CC mellan I och skärningspunkten krävs högre produktion av industrivaror än vad som ges av B. Det lönar sig dock att producera i B i stället och konsumera längs IB. (Under I överuppfylls också beredskapsmålsättningen – eftersom konsumtionen av jordbruksvaror därefter krymper snabbare än produktionen, efter hand som vi rör oss åt sydost – men det finns givetvis ingen anledning att göra detta.)

Det är således endast den del av CC-kurvan som ligger nordväst om punkt I som är intressant för oss. Hur ser då den optimala beredskapspolitiken ut? Alla punkter på CC uppfyller beredskapsrestriktionen. Det gäller då att hitta den punkt som ger den högsta välfärden, och denna punkt är K – den punkt som tangerar en indifferenskurva. För att vi skall nå denna punkt krävs att konsumentpriserna är p_{sk} . Den motsvarande produktionspunkten är L, som uppnås med producentprisrelationen p_{sp} .

Vi finner alltså att det krävs ingrepp på både konsumtions- och produktionsidan. (Frihandel är optimal endast i det specialfall då tangeringspunkten J mellan CC-kurvan och indifferenskurvan råkar ligga i punkt I.) Vad som krävs är en subvention till producenterna av jordbruksvaror och en skatt på konsumtionen av samma varor. Subventionen skall dessutom vara större än skatten per enhet av varan. Den inhemska produktionen skall alltid uppgå till samma andel av konsumtionen. Efter hand som vi rör oss åt nordväst längs TT ökar den inhemska jordbruksproduktionen, men även importen, dvs handelstriangelns höjd, ökar. Detta är möjligt endast om prislinjens lutning i konsumtionspunkter som K är brantare än i produktionspunkter som L.

Återigen har vi fått ett exempel på en politik som "direkt" angriper målsättningen. Produktionen av jordbruksvaror skall här stimuleras och konsumtionen hållas tillbaka. Observera att det råder ekvivalens mellan subventionerings-/beskattningspolitiken och en mellanprislinje. Punkt L kan nämligen uppnås genom en tull som vrider de inhemska priserna till

p_{sp} , med då betalar konsumenten ett för högt pris på jordbruksprodukter. En subvention av konsumtionen som minskar jordbruksvarornas relativa pris till p_{sk} krävs alltså.

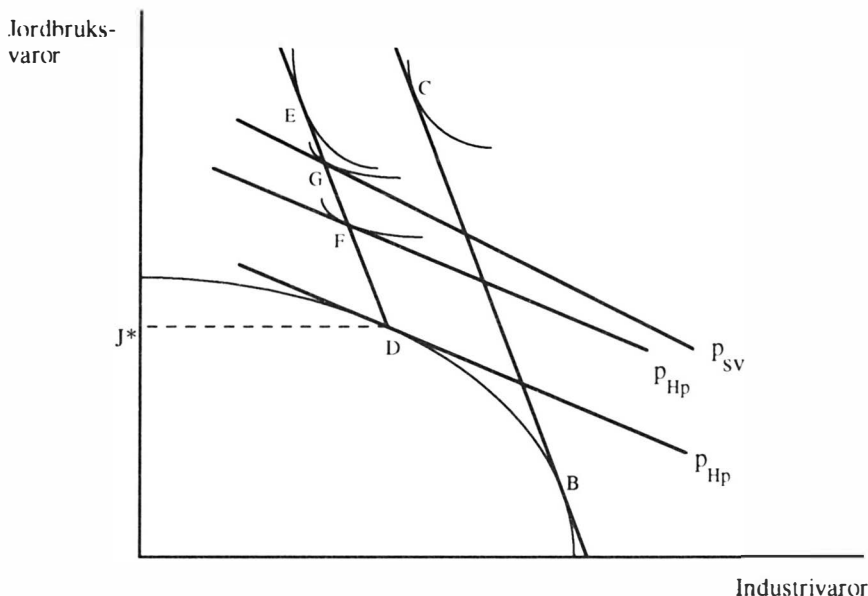
En högrislinje blir optimal endast i det fall självförsörjningsgraden uppgår till 100 procent. Då sammanfaller produktions- och konsumtionspunkterna och lutningen på producent- och konsumentprislinjerna blir densamma. Så fort självförsörjningsgraden understiger 100 procent skiljer sig CC- och TT-kurvorna åt och skattesatsen understiger subventionsgraden.

Ett "absolut" beredskapsmål

Beredskapsmålet kan också formuleras i "absoluta" termer. Ibland har man talat om att den inhemska produktionen bör uppgå till en viss minsta andel av den normala konsumtionen av livsmedel. Om den senare är känd vet vi också vilken absolut nivå på jordbruksproduktionen som krävs. Detta fall analyseras i *figur 5.5*.

Antag att jordbruksproduktionen minst måste uppgå till J^* . Detta omöjliggör en ren frihandelspolitik, med produktion i B och konsumtion i C, efter-

Figur 5.5. "Absolut" beredskapsmål

som jordbruksproduktionen i så fall skulle bli för liten. I stället måste ekonomin producera i D, till de inhemska producentpriserna p_{Hp} , och den högsta möjliga välfärdsnivån ges av punkt E, där konsumenterna får lov att köpa till världsmarknadspriser. Den optimala politiken är med andra ord en lågprislinje. Genom subventioner till jordbruksproduktionen fås en produktion i D.

En högprislinje, där producenterna tullskyddas och konsumenterna får betala det tullskyddade priset, ger en lägre välfärd, med konsumtion i F. En mellanprislinje slutligen, där konsumtionen subventioneras, dock inte dithän att konsumenten betalar världsmarknadspriser, skulle leda till konsumtion i en punkt som G till konsumentpriserna p_{sv} .

Kapitalanvändningen som restriktion

Det är inte säkert att produktionsfaktorer kan omallokeras utan problem från industrin till jordbruket under en avspärrning. Arbetskraften är troligen ett mindre bekymmer, men det kapital som används inom jordbruket skiljer sig avsevärt från industrikapitalet. Det kan då bli aktuellt att formulera beredskapsmålet på ett sådant sätt att man kan garantera att en "minsta" kapitalstock finns tillgänglig inom jordbruket, så att detta klarar av att producera åtminstone en given mängd jordbruksprodukter om en avspärrning skulle inträffa.

För att kunna analysera vilken politik som är den optimala när det föreligger en restriktion på kapitalanvändningen inom jordbruket behöver vi, förutom vårt varudiagram, även boxdiagrammet (se *figur 5.6a* och *b*).

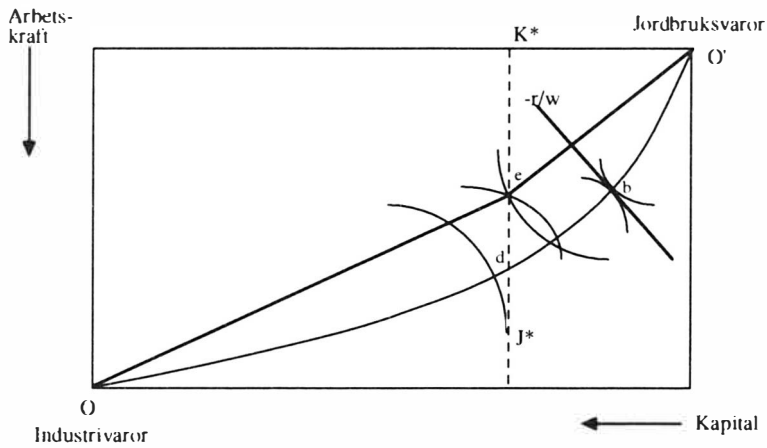
I boxdiagrammet mäter vi kapitalanvändningen längs den horisontella axeln och arbetskraftsanvändningen längs den vertikala. Jordbruksproduktionen mäts från nordost mot sydväst och produktionen av industrivaror mäts från sydväst åt nordost. Industrivarorna antas vara kapitalintensiva och jordbruksvarorna arbetsintensiva. (Jordbruket använder självfallet också jord, men detta kan vi här bortse ifrån.)

Om ingen beredskapsrestriktion hade funnits hade ekonomin producerat *tex* i punkt *b*. Produktionen är där effektiv (dvs paretooptimal), eftersom en jordbruksisokvant tangerar en industriisokvant. De faktorpriser som gäller är r/w . Om frihandel råder motsvaras punkt *b* av punkt *B* på transformationskurvan *TT* i *figur 5.6 b*. Detta skulle, som tidigare, ge den välfärdsnivå som motsvaras av punkt *C*.

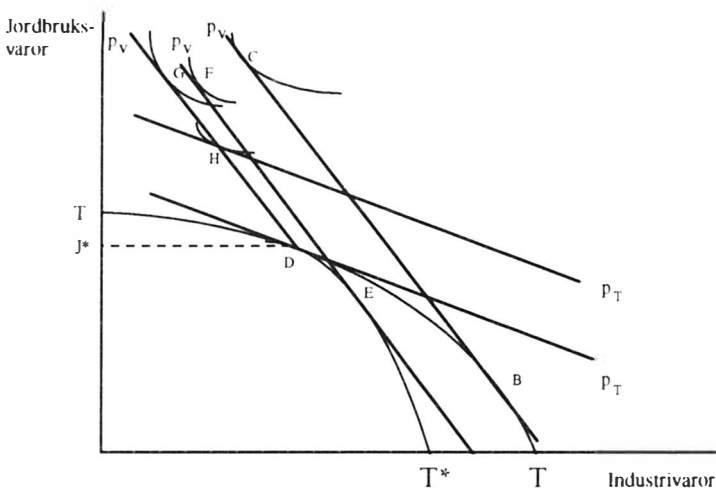
Antag nu emellertid att vi har en restriktion på kapitalanvändningen inom jordbruket. Under en avspärrning vill man ha minst så mycket kapital att man klarar av att producera J^* jordbruksprodukter. Då krävs en kapitalmängd på minst K^* inom jordbruket. (Jordbruksisokvanten "planar ut" vid kapitalmängden K^* . Blir kapitalinsatsen mindre går det inte att producera J^* hur mycket arbetskraft man än sätter in.)

Figur 5.6. Beredskapsmålet som kapitalrestriktion

(a)

(b)

Kapitalrestriktionen innebär att ekonomin endast kan producera i det intervall på kontraktkurvan som ges av Od. I termer av det nedre diagrammet innebär detta att produktionsmöjlighetskurvan TT sydost om punkt D förskjuts inåt, till DT*. Kapital kan inte längre tas ur jordbruket efter denna punkt. Endast arbetskraften är rörlig.

Låt oss så gå över till den optimala politiken. Den högsta indifferenskurva vi kan nå med kapitalrestriktionen i kraft är den som går genom punkt F. Ekonomin producerar då till världsmarknadspris i punkt E och konsumerar till samma pris i punkt F. Eftersom vi intervernerar på kapitalmarknaden kunde man kanske tro att prislinjen skulle skära produktionsmöjlighetskurvan i den optimala produktionspunkten. Detta är dock inte fallet. För att se detta måste vi gå tillbaka till (4.27).

$$(4.27) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J} \left(\frac{r_J dK_I + w_J dL_I}{r_I dK_I + w_I dL_I} \right)$$

Eftersom arbetskraften är fritt rörlig och varken beskattas eller subventioneras måste $w_I = w_J = w$. Vi vet emellertid också att vi befinner oss på kapitalrestriktionen dK^* då vi producerar på segmentet DT* av produktionsmöjlighetskurvan. Därmed är $dK_I = 0$, av vilket direkt följer att lutningen på produktionsmöjlighetskurvan är lika med lutningen på prislinjen, dvs

$$\frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J}$$

En lågprislinje ger sämre resultat. Antag att denna utformas så att den ger just den volym jordbruksvaror man vill ha vid en avspärrning, med en produktion i D, till subventionerade priser, p_T . Detta ger en lägre välfärdsnivå, i punkt G. Högprislinjen, där konsumenterna tvingas köpa till tullskyddade priser, ger en ännu lägre välfärd – i punkt H. En mellanprislinje skulle uppenbarligen ge ett resultat någonstans mellan dessa punkter.

Frihandel enbart räcker emellertid inte för att vi skall uppnå välfärdsnivån F. Mot punkten E i det nedre diagrammet svarar punkt e i boxen. Denna måste ligga på sträckan dK^* för att kapitalrestriktionen skall vara uppfylld. Vidare produceras i denna punkt mindre jordbruksvaror än i D (d). Punkten e ligger inte – i motsats till d – på ekonomins kontraktkurva,

eftersom kapitalstocken fixerats. Därför måste i e en jordbruksisokvant och en industriisokvant skära varandra.

I skärningspunkten e är lutningen på industriisokvanten brantare än lutningen på jordbruksisokvanten. Detta innebär att priset på kapital i förhållande till priset på arbetskraft är högre inom industrin än inom jordbruket. Jämför vi med punkt b, där ingen beredskapsrestriktion existerar, finner vi att arbetsintensiteten ökat inom industrin men minskat inom jordbruket. (Detta ser vi om vi jämför lutningen på strålarna från origo (boxens hörn) till produktionspunkterna.) Den optimala politiken när beredskapsmålet är formulerat som en minsta tillåtna kapitalanvändning inom jordbruket är således en subvention till kapitalanvändningen där (eller en beskattning av kapitalanvändningen inom industrin).

Begränsad teknisk flexibilitet, ”marknadsmislyckanden”

I en avspärrningssituation, där det uppkommer brist på livsmedel, kommer naturligtvis marknadsmekanismen att träda i aktion. Priset på jordbruksprodukter kommer att stiga, och utbudet kommer så småningom att öka. Om detta sker, bortfaller de flesta motiv för regleringar. Problemet är emellertid att det inte är säkert att en sådan omställning äger rum tillräckligt snabbt, även om man skulle välja att subventionera jordbruksproduktionen under en avspärrning. Ekonomins flexibilitet kan vara för låg, så att även andra typer av ingrepp kan komma att krävas.

Exakt vilka dessa ingrepp skall vara, beror på i vilka avseenden ekonomin saknar flexibilitet. I avspärrningssituationer vill vi helst att ekonomin klarar av att producera minst en given mängd jordbruksprodukter *med en effektiv teknik*, dvs ekonomin skall producera på kontraktkurvan. Vi vet alltså i princip vilken kombination av arbetskraft och kapital som jordbruket skall använda.

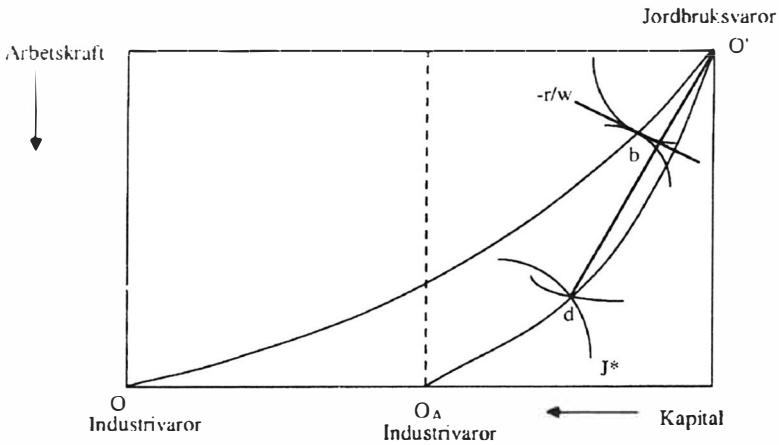
Tre slags inflexibiliteter kan föreligga: (1) Ekonomin kan misslyckas med att nå produktionsmålet i tid, trots att teknikerna är flexibla och produktionsfaktorerna flyttbara; (2) kapitalstocken kan vara trögörlig mellan produktionsgrenarna; (3) jordbrukets tekniker kan vara inflexibla.

Den mest realistiska kombination av inflexibiliteter som det svenska jordbruket ur beredskapssynvinkel troligen har att brottas med, är en kombination av tidsåtgång i ökningen av utbudet och tröghet i förändring av tekni-

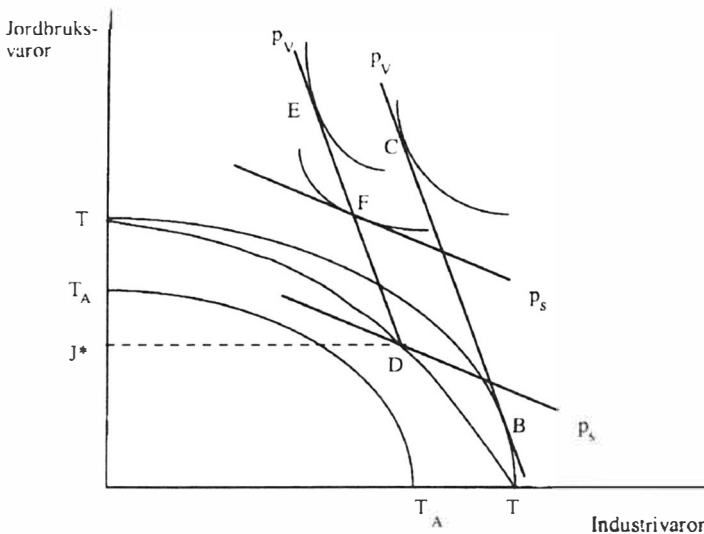
kerna. En restriktion på kapitalintensiteten framstår i detta fall som mest realistisk. Om delar av kapitalstocken slås ut under en avspärning, måste man använda mer arbetsintensiva tekniker. Övergången till dessa kan dock vara svår om den normala produktionen kännetecknas av hög kapitalintensitet. Låt oss därför anta att två slags restriktioner existerar: en minsta

Figur 5.7. Begränsad flexibilitet inom jordbruket. "Marknadsmisslyckande"

(a)

(b)

arbetsintensitet och en minsta produktionsvolym, bäge inom jordbrukssektorn. Detta visas i figur 5.7 a och 5.7 b.

Situationen vid frihandel ges av produktionen i b i boxen och i B på produktionsmöjlighetskurvan, med konsumtion i C. I en avspärrnings-situation vill vi ha den storlek på jordbruksproduktionen som motsvaras av isokvanten J^* . Under avspärrningen har emellertid kapitalstocken krympt, t ex med OO_A , så att vi måste mäta industriproduktionen från O_A i stället för från O. Ekonomin får då en ny kontraktkurva. Vi vill att produktionen även under en avspärrning skall vara effektiv, dvs den teknik som används inom jordbruket måste vara den som ges av strålen $O'd$ – en teknik som är mer arbetsintensiv än den som används i punkt b.

Hur ser den optimala politiken då ut? Har man problem att ställa om tekniken inom jordbruket och utbudet av jordbruksprodukter har svårt att öka spontant under avspärrningen, bör man redan under normala förhållanden producera i d. Punkt d ligger emellertid inte på den "normala" kontraktkurvan OO' , utan isokvanten J^* kommer att skära en industriisokvant som mäts från O. Som lätt kan ses i figuren är kapitalets relativa pris i skärningspunkten högre inom jordbruket än inom industrin. För att man skall få ekonomin att producera i denna punkt, bör alltså kapitalanvändningen inom jordbruket beskattas och arbetsanvändningen subventioneras, så att arbetsintensiteten ökar i jämförelse med frihandelssituationen.

På varumarknaden, i figur 5.7 (b), hittar vi tre olika produktionsmöjlighetskurvor: TT, den "normala"; $T_A T_A$, den som gäller under en avspärrning; och den som har samma ändpunkter som TT men ligger under denna (TDT). Vid frihandel under *laissez-faire* producerar ekonomin i punkt B på TT. När vi ingriper på faktormarknaden med subventioner och skatter förskjuts emellertid denna kurva inåt, till TDT.

För att få en jordbruksproduktion som motsvarar J^* krävs en subvention till jordbruket som ger upphov till de inhemska priserna p_g . Detta ger en välfärdsnivå som motsvaras av E. Vid en högprislinje hamnar man i F. Prislinjen skär produktionsmöjlighetskurvan på det sätt som figuren visar när kapitalanvändningen beskattas och arbetskraftsanvändningen subventioneras inom jordbruket. Detta kan bevisas som följer.

Vi utgår återigen från produktionsmöjlighetskurvans lutning (4.27), här omnumrerad:

$$(5.1) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J} \left(\frac{r_J dK_I + w_J dL_I}{r_I dK_I + w_I dL_I} \right)$$

Om kapitalanvändningen beskattas och arbetskraftsanvändningen subventioneras i jordbruket gäller att

$$r_J > r_I \text{ och } w_J < w_I$$

eller

$$(5.2) \quad r_J = \alpha r_I ; \alpha > 1$$

och

$$(5.3) \quad w_J = \beta w_I ; 0 < \beta < 1$$

(5.1) kan nu omskrivas som

$$(5.4) \quad \frac{dJ}{dI} = - \frac{P_I}{P_J} \left(\frac{\alpha r_I dK_I + \beta w_I dL_I}{r_I dK_I + w_I dL_I} \right)$$

För att lutningen på produktionsmöjlighetskurvan skall vara brantare än lutningen på prislinjen, måste uttrycket i parentesen vara större än ett. Med andra ord måste gälla att

$$(5.5) \quad \alpha r_I dK_I + \beta w_I dL_I > r_I dK_I + w_I dL_I$$

eller

$$(5.6) \quad (\alpha - 1)r_I dK_I > (1 - \beta)w_I dL_I$$

vilket i sin tur kan skrivas som

$$(5.7) \quad \alpha - 1 > (1 - \beta)(w_I/r_I)(dL_I/dK_I)$$

Men isokvantens lutning i industrisektorn måste, som vi tidigare visat, vara lika med relationen mellan faktorpriserna, dvs

$$(5.8) \quad \frac{dL_I}{dK_I} = - \frac{r_I}{w_I}$$

Då (5.8) substitueras in i (5.7) och det resulterande uttrycket förenklas, erhåller vi

$$(5.9) \quad \alpha > \beta$$

(5.9) gäller alltså om prislinjen skär produktionsmöjlighetskurvan "underifrån". Detta måste emellertid alltid vara fallet, eftersom $\alpha > 1$ och $\beta < 1$.

Den optimala politiken är således en kombination av lågprislinje (subvention till jordbruket), subvention av arbetskraftsanvändningen och beskattning av kapitalanvändningen inom jordbruket. En sådan politik kan dock inte utan vidare införas, eftersom den i sämsta fall skulle kunna leda till "perversa" utbudsreaktioner till följd av ingreppen på faktormarknaderna. Det går emellertid att i praktiken utforma ett system som bygger på de principer som härletts med hjälp av *figur 5.7* och som undviker detta problem. Det gäller att snabbt komma över i den teknik som ges av strålen O'd. Ett sätt att underlätta en sådan anpassning är att subventionera ett antal jordbruk som arbetar med mer arbetsintensiv teknik än genomsnittet inom det svenska jordbruket. Genom att stödja ett sådant "gammaldags" jordbruk kan man bevara och utveckla en "kunskapsbank", som kan komma till användning under en avspärrning. Denna kunskapsbank bör kompletteras med lagring av den typ av kapital som behövs under avspärrningen – kapital som är anpassat till en tekniskt enklare produktion.

Slutsatser

Den svenska jordbrukspolitiken har under efterkrigstiden haft tre mål: ett produktionsmål, som skall garantera en rimlig självförsörjning, ett inkomstmål, som syftar till att trygga jordbrukarnas relativa inkomster, och ett effektivitetsmål, som går ut på att livsmedelsproduktionen skall ske till lägsta möjliga kostnad för ekonomin. Detta kapitel har granskat den svenska jordbrukspolitiken ur en beredskapssynvinkel: Hur skall man bära sig åt för att bäst gardera sig mot den avspärrning av utrikeshandeln

med livsmedel som kan bli följden av en internationell kris?

Beredskapsmålet har formulerats relativt oklart i politiska ställningstaganden. Det är därför svårt att avgöra om den politik som faktiskt bedrivits har bidragit till att uppnå målet. Om man vill vara exakt kan målet formuleras på flera olika sätt. I kapitlet behandlades fem olika varianter. Det visar sig att den högprislinje som varit dominerande i Sverige är optimal endast i det ganska orealistiska fall där en maximiimport har slagits fast. I det fall att en relativ produktionsmålsättning gäller är det en mellanprislinje som är den optimala. Alla andra formuleringar förutsätter att en kombination av subventioner och skatter används, inte protektionism.

Den mest realistiska formuleringen av beredskapsmålet betonar tre element. För det första måste jordbruket kunna producera en minimikvantitet livsmedel i en avspärrningssituation. För det andra får man räkna med att en del av kapitalstocken faller bort av olika skäl (t ex bränslebrist). För det tredje måste de tekniker som används i en krissituation vara mer arbetsintensiva än de som används i dag. Övergången till en sådan, mer arbetsintensiv, produktion tar dock tid. Teoretiskt går lösningen på detta problem ut på att subventionera jordbruksproduktionen och samtidigt subventionera arbetskraftsanvändningen samt beskatta kapitalanvändningen i jordbruket. I praktiken kan detta översättas till att man borde subventionera ett antal arbetsintensiva jordbruksenheter och därmed upprätta en "kunskapsbank" för alternativa produktionsmetoder. Dessutom borde övergången till mer arbetsintensiv produktion underlättas, genom att man lagrar de relativt osofistikerade verktyg och andra kapitalvaror som behövs för denna typ av produktion.

Litteratur

- Den teori som kommer till användning i detta kapitel 9 går igenom i t ex Batra, Raveendra N (1973): *Studies in the Pure Theory of International Trade*. Macmillan, London och Basingstoke.
- Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London.
- Chacholiades, Miltiades (1978): *International Trade and Policy*. McGraw-Hill Kogakusha, Tokyo.

Magee, Stephen (1976): *International Trade and Distortions in Factor Markets*. Marcel Dekker, New York.

En historisk bakgrund till den svenska jordbrukspolitiken ges i Hedlund, Stefan och Lundahl, Mats (1986): "Emergency Considerations in Swedish Agriculture: A Retrospective Look", *European Review of Agricultural Economics*, vol 13, s 89–105.

Översikter av principproblemen i den svenska jordbrukspolitiken finns i Bolin, Olof; Meyerson, Per-Martin och Ståhl, Ingemar, biträdda av Brorsson, Kjell-Åke; Haraldsson, Ingemar och Rabinowicz, Ewa (1984): *Makten över maten. Livsmedelssektorns politiska ekonomi*. SNS, Stockholm.

Hedlund, Stefan och Lundahl, Mats (1985): *Beredskap eller protektionism? En studie av beredskapsmålet i svensk jordbrukspolitik*. Liber, Malmö.

Molander, Per (1988): *Säkerhetspolitiska aspekter på livsmedelsförsörjningen*. Försvarets forskningsanstalt, Stockholm.

Rabinowicz, Ewa (1992): "Agricultural Policy: Old Wine in New Bottles", i: Bourdet, Yves (red) (1992): *Internationalization, Market Power and Consumer Welfare*. Routledge, London och New York.

Några relevanta offentliga utredningar och ställningstaganden kring jordbrukspolitiken är

Jordbruksdepartementet (1989): *En ny livsmedelspolitik*. Ds 1989:63. Allmänna förlaget, Stockholm.

Jordbruksutskottets betänkande (1990): *Livsmedelspolitiken*. 1989/90: JOU 25. Sveriges Riksdag, Stockholm.

Regeringens proposition (1990): *Livsmedelspolitiken*. 1989/90:146. Sveriges Riksdag, Stockholm.

6. Importsubstitution i u-länder

I föregående kapitel behandlade vi svensk jordbrukspolitik som ett exempel på hur teorin för analys av snedvridningar kan tillämpas. Dels visades hur den tullbaserade politik som förts har gett upphov till välfärdsförluster i förhållande till frihandelssituationen, dels diskuterades hur den optimala interventionspolitiken ser ut när en på olika sätt formulerad beredskapsrestriktion lagts på jordbruket. I detta kapitel skall vi ta upp ett liknande tillämpningsområde för snedvridningar: ett fall som går ut på att höja den inhemska produktionen på importens bekostnad, nämligen u-ländernas handelspolitik. Denna har ofta baserats på importsubstitution i en industrisektor som skyddas med bl a tullar.

Bakgrunden

Bakgrunden till u-ländernas importsubstitutionspolitik kan sökas i två historiska händelser, i den utvecklingsekonomiska teori som arbetades fram under 1950-talet och i den industrialiseringspolitik som bedrevs i det socialistiska blocket i Östeuropa. De två historiska händelserna är trettioalets depression och det andra världskriget. När depressionen kom var u-länderna starkt beroende av råvaruproduktion och råvaruexport. De asiatiska och afrikanska u-länderna var till största delen fortfarande kolonier vars produktionsmönster i stor utsträckning var inriktade på produktion för de europeiska "moderländernas" behov. Också Latinamerika var beroende av råvaruexport. Större delen av de industrivaror som konsumerades importerades.

Råvaruexport behöver inte i och för sig innebära något negativt. Tvärtom är det fullt möjligt för råvaruexporterande länder att få en hög tillväxttakt i ekonomierna just med hjälp av råvaruexporten. Detta förutsätter emellertid att råvarorna i fråga är *stapelvaror*, dvs varor för vilka det finns en hög och växande efterfrågan på världsmarknaden. Råvaruexporten har en direkt effekt på nationalprodukten och tillväxten. Ännu

viktigare är emellertid att export av stapelvaror kan generera så kallade länkeffekter som är indirekt tillväxtfrämjande. Framåtriktade länkeffekter innebär att råvarorna används som insatsfaktorer i andra sektors produktion. Bakåtriktade länkeffekter består i att råvaruproduktionen sprider tillväxtimpulser genom att efterfråga andra sektors produkter och själv använda dessa som insatsfaktorer. Konsumtionslänkeffekter är också tänkbara. De inkomster som genereras av råvaruproduktionen används för att köpa andra sektors produkter. Slutligen genererar råvaruexport skatteintäkter för staten, och dessa skatteintäkter kan spenderas på att bygga upp ekonomins produktionskapacitet och infrastruktur.

Råvaror är emellertid inte nödvändigtvis stapelvaror. Rättare sagt beror möjligheterna till tillväxt i enlighet med stapelvarumodellen i hög grad på vad som händer i de industrialiserade ekonomier som i första hand efterfrågar råvarorna. Samvariationen mellan tillväxten i världshandeln med råvaror och tillväxten i i-ländernas industriproduktion är hög. Enligt Arthur Lewis växte råvaruhandeln 0,87 gånger så snabbt som tillväxten i industriproduktionen för både perioden 1873–1913 och perioden 1953–1973.

För u-ländernas del innebar den höga korrelationen också att när trettioalets depression kom, föll råvarupriserna drastiskt. Härigenom minskade också exportinkomsterna och tillväxten. Mellan 1929 och 1932 halverades det genomsnittliga dollarpriset på råvaror och exportintäkterna sjönk ännu mer. Akuta betalningsbalansproblem uppstod, vilka förvärrades av att många länder var nettokapitalimportörer som var tvungna att klara sina skuldbetalningar till nya, betydligt lägre exportpriser.

Andra världskriget skapade en annan typ av problem. Återhämtningen efter depressionen hade i de flesta länder gått trögt, men när kriget bröt ut ökade i-ländernas efterfrågan på råvaror. Exportinkomsterna var goda, även om avspärrning, speciellt av Europa, försvårade utnyttjandet av hela exportpotentialen. Ett större problem var dock importvarorna som dels bestod av konsumtionsvaror, dels också av viktiga kapital- och insatsvaror, eftersom produktionskapaciteten i Europa och Nordamerika i första hand inriktades på produktion av krigsmateriel.

Såväl depressionen som kriget gav alltså impulser till inhemsk industriproduktion. När kriget var slut kunde u-länderna också söka inspiration i den medvetna satsning på industrialisering som gjordes i det nya europeiska östblocket. Här prioriterades utvecklingen av industrin, ofta den

”tunga” kapitalvaruindustrin. Utrikeshandel med länder utanför östblocket undveks om möjligt. I stället försökte man åstadkomma en meningsfull arbetsfördelning inom blocket.

Under den första efterkrigstiden var nationalekonomernas inställning till importsubstitution bakom tullmurar ofta positiv. Flera argument framfördes till förmån för en industrialiseringspolitik som inriktades på den inhemska marknaden och inte på export. Bland många utvecklingsekonomer rådde en uttalad *exportpessimism*. I-ländernas efterfrågan på råvaror från u-länderna karakteriseras, hävdades det, av låg inkomstelasticitet. Livsmedel upptar en allt mindre procentuell andel av hushållsbudgeten efter hand som inkomsten stiger (”Engels lag”). I-länderna skyddar sina marknader mot import av sådana råvaror som de själva producerar. Syntetprodukter konkurrerar allt mer med naturprodukter. Exportpessimismen gick hand i hand med idén om *balanserad tillväxt*. Enligt denna idé kan ett u-land inte utvecklas genom att satsa på ett litet antal industrier, eftersom efterfrågan inte blir tillräckligt stor när inkomstnivån är låg. I stället krävs en bred satsning på många industrier samtidigt.

Andra ekonomer pekade på att länkeffekterna av råvaruproduktionen ofta var långt svagare än vad stapelvaruteorin förutsatte. Många råvaruexportsektorer, speciellt på mineralområdet, tenderar att bli enklaver i ekonomin, utan mycket kontakt med vad som händer utanför exportsektorn själv. Det kapital och den utbildade arbetskraft som används kommer från i-länderna, och den efterfrågan som genereras riktar sig i hög grad mot importvaror i stället för mot inhemskt tillverkade produkter. Vinsterna förs ut i stället för att återinvesteras.

En exportbaserad industrialisering ansågs svår att genomföra. Industrivaror som textilprodukter, där u-länderna ägde uttalade komparativa fördelar t ex genom sin rika tillgång på arbetskraft, var i regel tullskyddade i i-länderna. Som ett resultat av detta kom många länder under 1950- och 1960-talet att satsa på en utvecklingspolitik som byggde på att industrin skulle producera för en skyddad hemmamarknad.

Det dynamiska argumentet: ”uppfostringstullar”

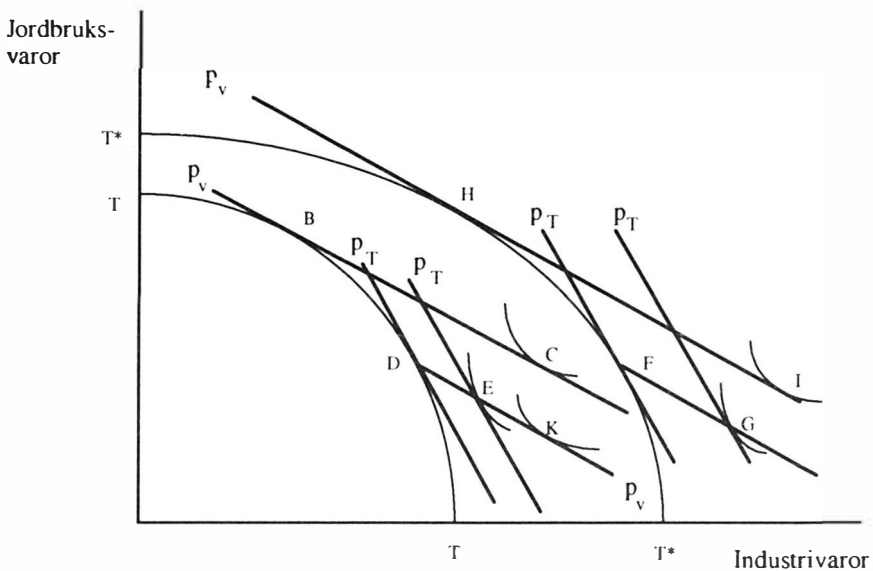
Industrialisering med hjälp av tullmurar och andra handelshinder var ingen ny företeelse. Historiskt hade metoden använts av många europeiska län-

der (och Japan) och det existerar ett uttalat teoretiskt argument för denna typ av politik – argumentet om ”uppfostringstullar” (Infant Industry Argument). Detta illustreras i *figur 6.1*.

I utgångsläget ges ekonomins transformationskurva av TT. Om en frihandelspolitik bedrivs producerar ekonomin i B och konsumerar i C, till världsmarknadspriserna p_v . Jordbruksvaror exporteras och industrivaror importeras.

Låt oss så lägga en tull på industrivarorna. Detta förändrar de relativa priserna mellan jordbruks- och industrivaror till p_T . Ekonomins optimala produktionspunkt flyttas till D. Industrivaruproduktionen ökar och jordbruksproduktionen minskar. Konsumenterna tvingas betala högre priser för industrivarorna. Eftersom ekonomin emellertid fortfarande kan handla till världsmarknadspriser blir konsumtionspunkten E, som ligger på en lägre indifferenskurva än C. Tullen minskar alltså välfärden i ekonomin.

Figur 6.1. Uppfostringstullen

Poängen med uppfostringstullen är emellertid att den välfärdsreducerande effekten av en tull på industrivaror antas bli temporär. Avsikten är att

tullskydd sådana industrier som med tiden har en möjlighet att bli konkurrenskraftiga, i den meningen att de kan producera till världsmarknadspris utan något tullskydd, men som i utgångsläget saknar tillräcklig produktionserfarenhet. Genom inläringseffekter av olika slag förutsätts industrins produktionskapacitet öka över tiden vid en given faktorinsats. Produktionsmöjlighetskurvan expanderar efterhand till T^*T^* .

På den nya produktionsmöjlighetskurvan producerar ekonomin i punkt F om tullskydd används och konsumerar i G, till samma priser. Detta är emellertid inte den situation som är bäst från välfärdssynpunkt, även om välfärden nu överstiger den ursprungliga. Slopas man tullskyddet när den späda industrin har "vuxit upp" och kan konkurrera till världsmarknadspriser, hamnar produktionspunkten i H och konsumtionspunkten i I. Välfärden ökar.

För att det tillfälliga tullskyddet skall öka välfärden krävs att två kriterier uppfylls. Det första går under namnet *Mills test* och säger att industrin måste visa sig vara i stånd att producera till världsmarknadspriser i slutläget. Det andra – *Bastables test* – postulerar att de ackumulerade produktions- och konsumtionsförluster som ekonomin gör under den tid tullskyddet består måste uppvägas av de välfärdsvinster som har gjorts i slutläget.

Det teoretiska alternativet

Argumentet om uppfostringstullar ger en teoretisk bas för importsubstitutionspolitiken. Argumentet är emellertid vid närmare granskning inte speciellt övertygande, och i alla händelser svagare än vad dess förespråkare har velat göra gällande. Detta gäller både teoretiskt och praktiskt. Det går att hitta en politik som i princip har mera fördelaktiga välfärdseffekter än tullskydd, och det sätt på vilket skyddspolitikerna har tillämpats har haft effekter som kraftigt avvikit från de teoretiska.

Teoretiskt är det lätt att visa att det finns en bättre politik än tullskydd om man vill uppmuntra den inhemska industrin att expandera på det sätt som anges i *figur 6.1*. Denna politik baserar sig på subventioner. Om man subventionerar den späda industrisektorn kan man, genom att det relativa producentpriset för industrivaror stiger, nå produktionspunkten D. Genom att konsumenterna samtidigt får lov att fortsätta att köpa indu-

strivaror till världsmarknadspriser äger konsumtionen emellertid rum i punkt K på en högre indifferenskurva än den som går genom E. De förluster som görs under övergångsperioden blir härigenom mindre.

En annan invändning mot tullskyddspolitikens baseras på finansmarknadernas funktion. Om man "vet" att industrisektorn efter en inkörningsperiod kan producera lönsamt till världsmarknadspriser bör det, om finansmarknaderna fungerar, vara lätt att räkna de inledande förlusterna med lån som kan betalas tillbaka då inlärningsperioden är över.

Praktiskt är den främsta invändningen mot skyddspolitikens att den är svår att avveckla. Skyddet tenderar att bli evigt, inte minst därför att företagen inte har tillräckliga incitament att effektivisera sin verksamhet. Till detta kommer att det ursprungliga ingreppet på marknaden lätt ger upphov till problem som i sin tur åtgärdas med nya ingrepp. Inlärnings-effekten uteblir därför och produktionsmöjlighetskurvan får svårt att expandera på det sätt som demonstreras i *figur 6.1*. En rad negativa effekter uppstår. Låt oss gå över till att se vilka dessa effekter kan tänkas vara.

Den förda politiken

Den importsstitutionspolitik som har förts i praktiken har i stor utsträckning grundats på ett system av administrativa kontroller i stället för på marknadsmekanismen. Detta kan delvis förklaras av hur utvecklingsökonomi utvecklades som akademiskt läroämne. Under den första efterkrigstiden fördes en omfattande diskussion bland utvecklingsökonomer om önskvärdheten av planering och om hur planeringen borde utformas. Denna diskussion kan sägas ha utgått från vad som uppfattades som ofullkomligheter i det traditionella argumentet för en marknadsekonomi: beskrivningen av en ekonomi som fungerar under perfekt konkurrens, där producenternas, konsumenternas och faktorägarnas själviska (vinst- och nyttomaximerande) beteende leder såväl till tekniskt effektiv produktion som till en paretooptimal allokering av resurserna i samhället.

Kritikerna framhöll – i och för sig helt korrekt – att inga perfekta marknadsekonomier existerar. Verkligheten karakteriseras av imperfekt konkurrens, odelbarheter och trögrörlighet. Resurser allokeras inte på det eleganta sätt som modellen för perfekt konkurrens förutsätter. Dessutom,

hävdar kritikerna, är det ytterst tveksamt om en statisk modell för resursallokering har någon relevans för en frågeställning som betonar tillväxt- och utvecklingsaspekter.

Följden av detta resonemang blev att många u-länder valde att basera sin utvecklingspolitik på administrativa procedurer och central planering i stället för på marknadsmekanismen. Planering och kontroll kombinerades med importsubstitution. Tullar, importkvoter och valutareglering gick hand i hand med ingrepp på faktormarknaderna och licensförfaranden för råvaru- och kapitaltilldelning.

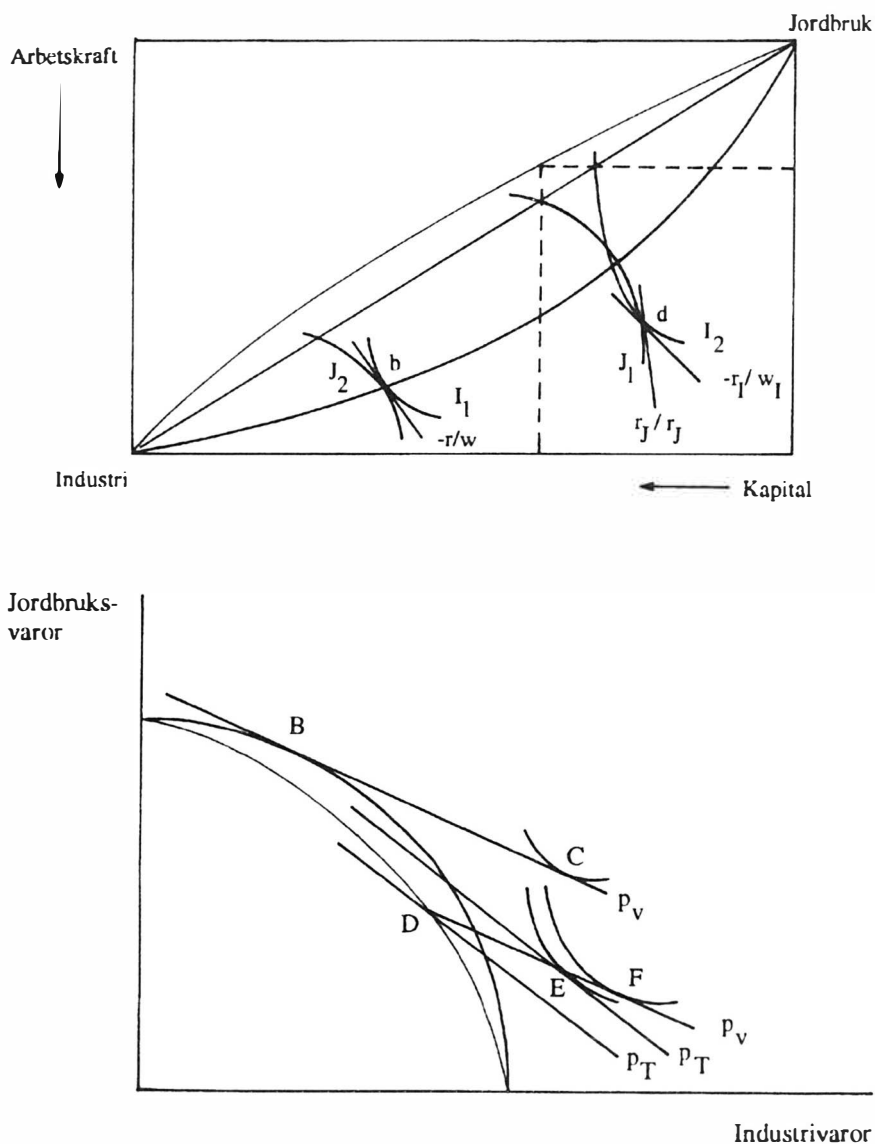
Samtidigt fördes en makroekonomisk politik som ofta var inflationsdrivande. Expansiv finanspolitik i ett läge där staten hade svårt att skatrefinansiera utgifterna framkallade underskott i statsbudgeten vilka antingen fick finansieras genom ett inflöde av utländskt kapital, med ökad skuldsättning som följd, eller genom en ökning av penningmängden.

Härmed drevs inflationen på. Den inhemska prisstegringstakten kom att ligga över den internationella. Som ett resultat apprecierade den egna valutan realt sett. (En oförändrad real växelkurs förutsätter att valutan deprecierar nominellt i den takt som bestäms av skillnaden mellan inhemsk och internationell inflation.) Exportörernas kostnader steg snabbare än de internationella konkurrenternas och de valutainkomster som gjordes var mindre värda i termer av inhemska varor än tidigare. Import, å andra sidan, framstod som ett lockande alternativ, eftersom en given summa inhemsk valuta med tiden räckte till allt mer utländska varor i förhållande till inhemska. Handelsbalansen hotades därför både av exportörernas krympande intäkter och av den ökande importen.

Den uppkomna situationen hade naturligtvis kunnat rättas till genom en devalvering men så blev ofta inte fallet. I stället användes tullar, importkvoter och andra direkta restriktioner på importen, med svåra snedvridningar som följd. I termer av den grafiska framställning vi hittills arbetat med liknade situationen den som avbildas i *figur 6.2*.

Låt oss börja i boxdiagrammet. En frihandelssituation utan ingrepp i marknadsprisbildningen skulle ge produktion t ex i punkten b där en industriisokvant tangerar en jordbruksisokvant. Relativt mycket jordbruksvaror och relativt lite industrivaror produceras. Denna punkt motsvaras av punkt B i det nedre diagrammet. Ekonomin skulle konsumera i punkt C, till världsmarknadspriser.

Figur 6.2. Importsubstitutionspolitiken i praktiken

Importsubstitutionspolitiken gav upphov till en helt annan allokering. Faktormarknaden karakteriserades av två typer av störningar. För det första tvingades industrisektorn ofta att betala en lön som låg över värdet av arbetskraftens marginalprodukt i jordbrukssektorn (vilken ju är den samhällsekonomiska marginalkostnaden för arbetskraft). Detta motive-

rades delvis, men bara delvis, av högre levnadskostnader i städerna. Här-till kom ett inslag av snedvridningar. Många u-länder hade infört minimi-lönelagstiftning. Denna omfattade dock bara den formella urbana sek-torn medan traditionella oreglerade aktiviteter som jordbruket och den informella sektorn i städerna inte berördes. I andra fall pressade starka fackföreningar upp lönenivån i industrin, ofta med politiskt stöd från regeringen. Inte heller i detta fall berördes de informella aktiviteterna.

På kapitalmarknaden rådde i regel den motsatta situationen. Industrisek-torn gynnades både via bankväsendet, importlicenssystemet och beskattning-en. Subventionerade krediter eller åtminstone krediter på "normala" bank-villkor kanaliserades till industrin och sektorn kunde ofta importera ranso-nerade kapitalvaror till en speciellt förmånlig växelkurs. Samtidigt var ofta avskrivningsreglerna liberala. Jordbruket däremot, särskilt det småskaliga, traditionella, måste till största delen förlita sig på de informella kreditmark-naderna, där lån endast gick att få till väsentligt förhöjda räntesatser till följd av höga risker och/eller monopolistiska förhållanden på utbudssidan.

Som en följd av dessa typer av snedvridningar kom ekonomin att produ-cera utanför kontraktkurvan i boxdiagrammet, i en punkt som d, där en jordbruksisokvant skär en industriisokvant. Som framgår av lutningen på isokvanterna är kvoten mellan kapitalränta och arbetslön högre inom jord-bruket än inom industrin. Att isokvanterna skär varandra innebär i sin tur att ekonomins produktionsmöjlighetskurva har förskjutits inåt, som härled-ningen i boxdiagrammet visar (den effektiva produktionsmöjlighetskurvan är inte utritad i boxen) med produktion i punkt d, som motsvaras av punkt D i det nedre diagrammet. I D produceras, som resultat av tullskyddet, mer industrivaror i förhållande till jordbruksvaror än i frihandelssituationen.

Snedvridningarna på faktormarknaden leder också till att prislinjen skär produktionsmöjlighetskurvan i punkt D. Då kapitalet är relativt sett dy-rare i jordbruket än i industrin, skär prislinjen produktionsmöjlighetskur-va "underifrån", som visades i kapitel 5. Konsumtionen äger rum i punkt E, på en lägre indifferenskurva än den som går genom punkt C.

Importsubstitutionspolitikens följder

I verkligheten har importsubstitutionspolitiken varit ett långt mer kom-plicerat nät av ingrepp och regleringar än vad som kan illustreras med

hjälp av vår enkla modell. Låt oss konkretisera vad "punkt D" och "punkt E" innebär i praktiken. Det kan vara lämpligt att börja med de administrativa kontrollerna. Från diskussionen om de tidigare centralplanerade ekonomierna i Östeuropa är det välkänt att omfattande ingrepp i en ekonomi med ett stort antal varor skapar informations- och hanteringsproblem för byråkratin. (Vi kommer att diskutera detta i kapitel 9.) Framför allt uppstår förseningar i beslut som måste fattas på central nivå – beslut som ofta är av rutinmässig karaktär. Under tiden står ekonomins hjul stilla. Råvaror och reservdelar saknas. Alternativt tvingas företagen hålla stora lager av insatsvaror.

Även icke rutinmässiga beslut fördröjs – ute i företagen. En ekonomis förmåga att växa och utvecklas är i stor utsträckning beroende på beslut om investeringar och teknisk innovation. Skall produktionsmöjlighetskurvan expandera utåt på det sätt som förutskickats av argumentet om uppfostringstullar, får inte beslutsprocessen inom industrin hämmas, men det är just vad som ofta sker i en situation där företagen blir beroende av byråkratiska beslut. Sådana beslut får ofta en slumpartad eller i värsta fall systematiskt snedvridande karaktär.

Den brist på information om lokala förhållanden som alltid finns i en centraliserad byråkrati, i kombination med den stora mängd beslut som byråkraterna måste hantera, leder med nödvändighet till att förhållandevis enkla tumregler måste användas, och dessa tumregler baseras i regel inte på ekonomiska kriterier. I stället grundas t ex licenstilldelningen på principen "först till kvarn får först mala", redan installerad produktionskapacitet eller tidigare produktion, "rättvisa andelar" etc. Detta bidrar till att den existerande industristrukturen konserveras och till att nyetablering och innovationer förhindras. Små och medelstora företag diskrimineras och stora företag gynnas. Slutresultatet blir med största sannolikhet att produktionsmöjlighetskurvan inte kan expandera utåt.

Den späda industrin tenderar att aldrig växa upp. De företag som producerar inom industrin producerar ineffektivt, och om de överlever gör de detta främst på grund av det skydd de får genom höga tullar på de varor de producerar och låga tullar på de importerade insatsvaror de använder (den effektiva skyddsgraden är hög, se nedan). Som ett resultat av de handels- och bytesbalansproblem skyddspolitikerna ger upphov till råder ofta stor brist på insatsvaror, även om dessa varor är billiga. Den

installerade kapaciteten utnyttjas därför endast till en bråkdel. Ekonomins kapital-produktförhållande (kvoten mellan kapitalstock och produktion) stiger. *Figur 6.3* belyser argumentet.

På grund av bristen på insatsvaror producerar industrin mindre än vad som motsvarar punkt d, t ex i punkt f. Eftersom jordbruket fortfarande producerar i d blir en del produktionsfaktorer outnyttjade. Arbetslösheten blir L_1L_2 medan mängden sysslolöst kapital blir K_1K_2 . Detta betyder också att vi producerar innanför den inre, streckade produktionsmöjlighetskurvan i en punkt som F. Konsumtionen äger rum i G, vilket representerar en lägre välfärdsnivå än punkt E, där alla resurser utnyttjas.

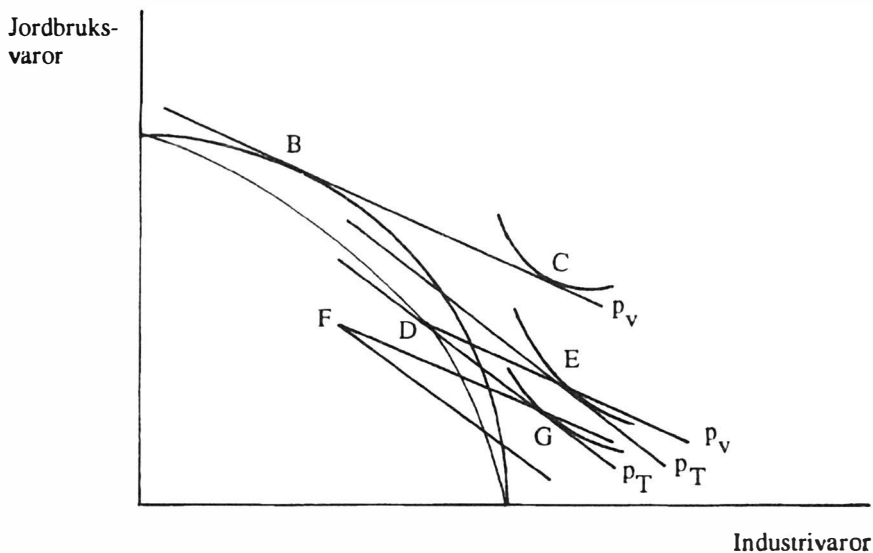
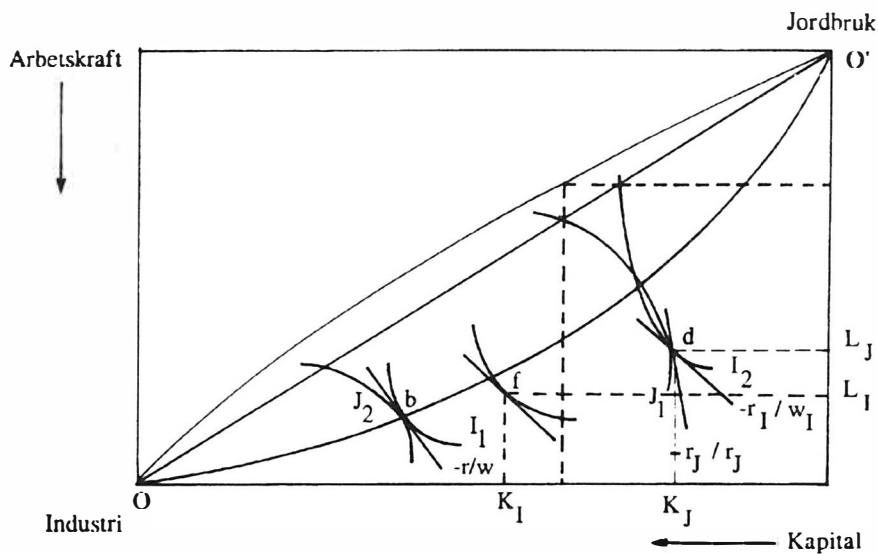
Är skyddsgraden tillräckligt hög kan företagen njuta av "den bästa av alla monopolvinster" – ett lugnt liv. Vinstnivån är tillfredsställande hög, även om kapacitetsutnyttjandet är lågt. I viss utsträckning kan företagen själva påverka den skyddsgrad som gäller. Resurser avsätts på s k GR (Government Relations) direkt eller via politiska partier. Företagen lokaliseras gärna till de centra där den politiska makten finns koncentrerad, och mycket av den företagsledartalang och andra resurser som borde ha satsats på produktiv verksamhet går åt till att få byråkratins hjul att inte gnisla alltför mycket. Ofta uppmuntrar systemet till direkt korruption. (Företeelsen går under benämningen direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter. Vi skall i ett senare kapitel behandla detta mera utförligt.)

Skyddspolitik har gynnat den skyddade näringen – den importkonkurrerande industrin – på andra produktionsgrenars bekostnad. Det typiska mönstret har varit att importsubstitutionsprocessen har börjat inom konsumtionsvaruindustrin. Denna har skyddats samtidigt som man tillåtit import av mellanprodukter och investeringsvaror på förmånliga villkor. Tanken var att importsubstitutionsprocessen därefter gradvis skulle fortsätta bakåt i förädlingskedjan.

Att utvidga importsubstitutionen till insatsvaror har emellertid visat sig vara svårt och har framstått som en av politikens stora svagheter. Konsumtionsvaruindustrins expansion byggde typiskt på låga tullar på dess insatsvaror. Vill man emellertid ta steget till att skydda även intermediär produktion och produktion av investeringsvaror, inför man genast en hämsko på konsumtionsvaruindustrin, som nu får nöja sig med dyrare (och ofta sämre) insatsvaror. Därmed uppstår en intressekonflikt inom industrisektorn – en konflikt som ofta lösts till de etablerade konsum-

tionsvarubranschernas fördel. Om detta är fallet blir det *effektiva* tullskyddet högre för färdiga produkter än för mellanprodukter och kapitalvaror.

Figur 6.3. Importsubstitutionspolitiken och kapacitetsutnyttjandet

Det effektiva tullskyddet definieras som den relativa skillnaden mellan förädlingsvärdet hos den färdiga produkten då tullarna inberäknats och världsmarknadspriset (dvs utan tullar):

$$(6.1) \quad ERP = \frac{VA_o - VA_w}{VA_w}$$

Om vi betecknar tullsatsen för för den färdiga produkten, dess *nominella* tullskydd, med t_o och tullsatsen på en (sammansatt) insatsvara med t_i , samt världsmarknadspriset för den färdiga varan med P_o och världsmarknadspriset för insatsvaran (beräknat per enhet av den färdiga varan) med P_i kan vi skriva (6.1) som

$$(6.2) \quad ERP = \frac{[P_o(1+t_o) - P_i(1+t_i)] - (P_o - P_i)}{P_o - P_i}$$

eller, förenklat

$$(6.3) \quad ERP = \frac{P_o t_o - P_i t_i}{P_o - P_i}$$

Ur (6.3) framgår att det effektiva tullskyddet blir högre ju högre tullen på den färdiga produkten är och ju lägre tullen på insatsvarorna är. För en konsumtionsvaruproducent är det fördelaktigt att ha en hög tull på den färdiga produkten, eftersom detta håller utländska konkurrenter borta, samtidigt som insatsvaror kan importeras till en låg tullsats.

Importsubstitutionspolitiken har alltså starka begränsningar vad gäller att "driva" tillväxten i ekonomin över längre perioder. Även på kort sikt uppstår emellertid lätt problem. Ett sådant är att importsubstitutionen visserligen direkt minskar behovet av utländsk valuta, men eftersom insatsvaruefterfrågan i gengäld ökar är det långt ifrån säkert att det uppstår någon nettobesparing av valuta, speciellt som exportnäringarna missgynnas. Ofta har ökningarna på insatsvarusidan varit så stora att de mer än uttraderat spareffekten på färdigvarusidan.

Importsubstitution tenderar paradoxalt nog också att öka utlandsberoendet i stället för att, som planerat, minska detta. Efter hand som im-

portsubstitutionsprocessen fortskrider ökar antalet inhemskt tillverkade varor, och den import som kvarstår kommer att framstå som allt mer strategisk för ekonomins förmåga att fungera. Om många konsumtionsvaror importeras är det relativt enkelt att dra ned på importen i en kris-situation. Detta går emellertid inte att genomföra utan stora problem när huvuddelen av importen är mellanprodukter och kapitalvaror. Om importen ändå beskärs måste konsumtionsvaruproduktionen också minska. Det finns inte längre någon "oväsentlig" import att minska.

Skyddspolitiken gynnar ofta uppkomsten av lyxvaruindustrier. Planeringsbyråkraterna vill, naturligt nog, ofta i första hand stänga ute importen av "onödiga" lyxvaror och lägger därför höga, kanske prohibitiva, tullar på dessa. Härmed skapar man emellertid starka incitament till inhemsk produktion av dessa varor.

Snedvridningarna på faktormarknaderna har också lett till en överdriven kapitalintensitet inom industrisektorn. Vi har redan sett hur det låga kapacitetsutnyttjandet lett till ett högre kapital–produktförhållande. Det senare är i sin tur en direkt följd av de gynnsamma villkor på vilka industrin kunnat skaffa kapital. En industri som arbetar med en teknik som står i dålig överensstämmelse med de faktorproportioner som oftast råder i u-landsekonomin – gott om arbetskraft, ont om kapital – har skapats.

Kapitalbildningen har över huvud taget fått för stor plats i argumenteringen för importsubstitution. Ett skäl som ofta framförts för tullskydd till industrin är att skydd skulle leda till ett ökat sparande genom att stimulera vinsterna i sektorn. Detta är emellertid långt ifrån säkert. För det första är det inte säkert att tullskydd ger högre vinster. Snarare finns det en risk för att de potentiella vinsterna äts upp av dålig kostnadskontroll och ineffektiv produktion. För det andra är det inte heller givet att en höjning av företagets vinster är det bästa sättet att generera kapital. Om investeringarna måste bygga enbart på självfinansiering finns det inga garantier för att de mest lönsamma projekten förverkligas.

I grund och botten är det fråga om att få till stånd en effektiv finansiell förmedlingsverksamhet. Om hushållen ges tillfälle att investera i attraktiva tillgångar ökar hushållssparandet, och om detta därefter, via ett fungerande bank- och finanssystem, kan slussas över till investerarna blir resultatet med största sannolikhet mer effektivt än när investerarna själva måste generera allt sparande. Det är självfallet en ren tillfällighet om

de som har de bästa potentiella investeringarna också är de som har finansiella resurser att falla tillbaka på.

Ökningen av företagsvinsterna inom industrin kan också ses i ett fördelningsperspektiv. Skyddspolitiken har vridit de relativa priserna i ekonomin till industrins fördel. Industrin är, som vi vet, en relativt kapitalintensiv produktionssektor. Samtidigt har jordbruket och den traditionella exportnäringen – de relativt arbetsintensiva produktionsgrenarna – missgynnats. Därmed gynnas kapitalägarna på arbetskraftens bekostnad. Eftersom kapitalägarna i regel har högre inkomster än arbetarna tenderar detta att öka inkomstskillnaderna. Över huvud taget gäller att inkomstnivån oftast är lägre i jordbrukssektorn än i industrin (detta gäller även arbetslönen), vilket medför att en politik som gynnar industrin också missgynnar låginkomstgrupperna. Jordbruksbefolkningen tvingas dessutom att betala mer för industrivarorna som en följd av importsubstitutionspolitiken.

Även sysselsättningssituationen förvärras av importsubstitution. Såväl jordbruket som exportnäringarna är relativt arbetsintensiva produktionsgrenar, medan den artificiellt höga kapitalintensiteten inom industrin håller tillbaka sysselsättningen där. Produktionen tenderar att expandera snabbare än antalet arbetstillfällen. Detta har i sin tur bidragit till att skapa stora problem i städerna. Den relativt höga lönenivån inom industrin drar människor till urbana områden, men där tar det tid att få arbete. Under tiden växer det antal personer som måste försörja sig inom den s k informella sektorn: skoputsare, gatuförsäljare etc.

Slutligen har importsubstitutionspolitiken som vi redan antytt missgynnat jordbruket och exporten. (Ofta är de sistnämnda begreppen synonyma.) I nästa kapitel skall vi återkomma till en utförligare diskussion om jordbruket. Låt oss här bara göra ett par kommentarer vad beträffar exportnäringen. Exporten har genom importsubstitutionspolitiken missgynnats på två sätt. För det första har de relativa producentpriserna vridits till exportnäringens nackdel. Ekonomins produktionspunkt har i motsvarande grad flyttats i riktning mot importkonkurrerande produktion. För det andra har de snedvridna faktorpriserna uppmuntrat en satsning på kapitalintensiv produktion där ekonomins komparativa fördelar skulle motivera en arbetsintensiv, dvs en koncentration på traditionella (jordbruksprodukter, textilvaror) och icke-traditionella arbetsintensiva

näringsgrenar (t ex elektronik, databehandling). Importsubstitutionspolitiken har byggt upp en industrisektor där man har komparativa nackdelar i stället för fördelar.

Den exportbaserade utvecklingsmodellen — ett alternativ

Det facit vi i dag har av den importsubstituerande industrialiseringsstrategin är ganska tröstlöst. Slutresultatet har i ett nötskal blivit att industrier med komparativa nackdelar utvecklats, att förväntade länkeffekter har uteblivit och att exportsektorn missgynnats. Importsubstitutionspolitiken har i de allra flesta fall kört in i en återvändsgränd från vilken det dock är svårt att backa ut. Anledningen är att detta kräver stora omstruktureringar av näringslivet och att starka särintressen oftast har utvecklats i skydd av importsubstitutionspolitiken. Om man bortser från dessa övergångsproblem är det emellertid inte svårt att formulera ett alternativ. Avslutningsvis skall vi därför diskutera detta – den exportbaserade modellen.

Exportstrategins grundläggande postulat är att den ekonomiska tillväxten drivs av produktion för världsmarknaden. Pionjärerna då det gäller att utnyttja denna strategi var en rad små och medelstora länder i Ost- och Sydostasien. Allt flera länder, speciellt i resten av Asien och Latinamerika, har emellertid i dag följt deras exempel. Inte heller exportstrategin är fri från problem. En del av dessa har dock att göra med hur strategin förverkligats i praktiken snarare än med de generella principerna.

Begreppet exportbaserad strategi eller "exportpromotion" har i olika sammanhang givits något olika tolkningar. Den vanligaste tolkningen är emellertid den att frihandelslösningen är det mål industripolitiken strävar mot. Ibland används begreppet dock i den "starkare" betydelsen av en snedvridning till förmån för exporten. Även i det förstnämnda fallet är det dock ofta nödvändigt med statliga ingrepp av något slag, för att ge tillräckliga incitament åt företagen att satsa på export, som ju ofta är mera riskfylld än att sälja på den välbekanta hemmamarknaden. Dessa ingrepp, i form av t ex subventioner, åsamkar dock staten direkta kostnader, i motsats till protektionistiska åtgärder. Det finns därför klara incitament för regeringen att inte behålla stödet längre än nödvändigt.

Hur exportpromotion verkar beror helt på hur denna förverkligas i praktiken. Det enklaste fallet innebär en avreglering av varumarknader-

na. Detta kan i "bästa" fall – dvs då vi har fullständig konkurrens på både varu- och faktormarknaderna – återföra ekonomin till frihandelspunkten för produktion och konsumtion. Vill man emellertid uppmuntra industrin att producera mer än vid oreglerad frihandel har vi redan, i samband med diskussionen kring *figur 6.1*, sett att detta kan göras på ett från välfärdssynpunkt bättre sätt än genom tullar, nämligen genom att betala subventioner på de industrivaror som produceras. Om vi tillämpar det tidigare nämnda Bastables test, står det klart att de välfärdsförluster som orsakas i detta fall lättare uppvägs av senare välfärdsvinster än i fallet med skyddstullar.

I praktiken har produktionssubventioner dock inte varit det vanligaste sättet att främja exporten. Ofta har incitamenten givits via faktormarknaden, i form av subventionerad finansiering, eller via tullfrihet för importerade råvaror i det fall att slutprodukten exporteras. Det sistnämnda instrumentet skapar ett incitament att i första hand försöka sälja på exportmarknaden. Räntesubventioner introducerar en snedvridning på faktormarknaden och får alltså, som vi sett tidigare, mer komplicerade verkningar. Vi kan utnyttja *figur 6.2* för att se effekten. Snedvridningen på faktormarknaden (med "för höga" löner och "för låga" kapitalkostnader i industrisektorn) för ekonomin till produktionspunkterna D respektive D', precis som förut. I detta fall snedvrids emellertid inte konsumentpriserna. Konsumtionen kan därmed äga rum i punkt F, som från välfärdssynpunkt är att föredra framför punkt E. I praktiken – som i Korea – har räntesubventionerna kombinerats med omfattande regleringar på kapitalmarknaden, som ransonerat krediterna till förmån för exportindustrin. Resultatet har inte varit odelat positivt. Systemet har tenderat att leda till överinvesteringar i de branscher som gynnats av politiken, med finansiella problem, omstruktureringar och konkurser som följd.

En tredje form av exportpromotion har baserats på etablering av utländska producenter lockade av skattelättnader, färdig infrastruktur och hjälp med utbildningen av arbetskraft. Paradexemplet här är Singapore, där lejonparten av industriproduktionen äger rum i utlandsägda företag. Direktinvesteringarna får produktionsmöjlighetskurvan att förskjutas utåt, som i *figur 6.1*. Tanken är att investeringarna, som kan betraktas som "paket" av realkapital, teknologi, entreprenörskap samt företagslednings- och marknadsföringskunskande, genom olika länkeffekter skall

bidra också indirekt till en fortsatt tillväxt och utveckling i ekonomin. Detta har också skett, fastän i olika grad i olika länder. För att systemet skall fungera som det är tänkt är det viktigt att investeringarna ligger på en sådan teknologisk nivå att det finns förutsättningar för de inhemska anställda att behärska tekniken och självständigt tillämpa den. Det är också betydelsefullt, med tanke på länkeffekterna, att den lokala personalen engageras i annat än den direkta produktionsprocessen, som ofta i sig är enkel och mest består av sammanfogning av komponenter.

De incitament som erbjuds i direktinvesteringsfallet förändrar oftast inte de relativa priserna på vare sig varor eller produktionsfaktorer. I stället är det etableringskostnaderna som påverkas i fördelaktig riktning, via skattelättnader och färdig infrastruktur. Därmed minskar de risker som företagen ställs inför vid en investering i en främmande omgivning.

Den exportbaserade strategin har inte undgått kritik, även om denna sällan varit lika mördande som i fallet med importsubstitution. En ofta framförd kritik är att det inte är säkert att en strategi som använts framgångsrikt av ett litet antal, ganska små länder skulle kunna fungera om den skulle tillämpas av många länder. Argumentet är dock ganska tvivelaktigt. Länder med hög export kommer också, åtminstone på något längre sikt, att importera mycket. De nya konkurrenterna på exportmarknaden för de etablerade industriländerna håller också på att bli allt mer betydande kunder för samma länder. Detta hindrar dock inte att en stark expansion av exportvolymerna från ett land kan åstadkomma ansträngda handelspolitiska relationer och protektionistiska motåtgärder. Detta förefaller dock att vara ett problem främst på kort sikt.

Litteratur

Idéer bakom importsubstitution som utvecklingsstrategi presenteras kort i Krueger, Anne O (1993): *Political Economy of Policy Reform in Developing Countries*. MIT Press, Cambridge, MA och London.

Stapelvaruteorin presenteras i

Findlay, Ronald och Lundahl, Mats (1994): "Natural Resources, 'Vent-for-Surplus', and the Staples Theory", i: Gerald M Meier (red): *From Classical Economics to Development Economics*. St Martin's Press, New York.

Hirschman, Albert O (1977): "A Generalized Linkage Approach to Development with Special Reference to Staples", *Economic Development and Cultural Change*, vol 25, supplement.

Lundahl, Mats (1991), "Staples Trade and Economic Development", *EFI Yearbook 1991*. Stockholm.

Balanserad respektive obalanserad utvecklingsteori diskuteras i

Hirschman, Albert O (1958): *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press, New Haven och London.

Argumentet om uppfostringstullar presenteras i t ex

Gandolfo, Giancarlo (1987): *International Economics I*. Springer-Verlag, Berlin, kapitel 5.

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan, Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 12.

Importsubstitutionspolitiken och dess begränsningar presenteras ur olika synvinklar i

Blomqvist, Hans C och Lundahl, Mats (1992): *Ekonomisk utveckling. En introduktion till u-ländernas ekonomiska problem*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 8.

Greenaway, David och Milner, Chris (1993): *Trade and Industrial Policy in Developing Countries*. Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 3–4.

Johnson, Harry G (1965): "Optimal Trade Intervention in the Presence of Domestic Distortions", i: Baldwin, Robert E m fl (red) (1965): *Trade, Growth and the Balance of Payments. Essays in Honor of Gottfried Haberler*. Rand McNally & Co, Chicago.

Krueger, Anne O (1984): "Trade Policies in Developing Countries", i: Jones, Ronald W och Kenen, Peter B (red): *Handbook of International Economics*, vol 1, North-Holland, Amsterdam.

Krueger, Anne O (1997): "Trade Policy and Economic Development: How We Learn", *American Economic Review*, vol 87.

Lewis, Arthur (1980): "The Slowing Down of the Engine of Growth", *American Economic Review*, vol 70.

Little, Ian; Scitovsky, Tibor och Scott, Maurice (1970): *Industry and Trade in Some Developing Countries*. Oxford University Press, London.

Finansmarknadens roll för kapitalallokeringens effektivitet behandlas i McKinnon, Ronald (1973): *Money and Capital in Economic Development*. Brookings Institution, Washington, DC.

Den exportbaserade industrialiseringsstrategin diskuteras i t ex Colman, David och Nixon, Frederick (1994): *Economics of Change in Less Developed Countries*. 3:e upplagan, Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead, kapitel 9.

Gillis, Malcolm; Perkins, Dwight H; Roemer, Michael och Snodgrass, Donald R (1996): *Economics of Development*. 4:e upplagan, W W Norton & Co, New York och London, kapitel 19.

Greenaway, David och Milner, Chris (1993): *Trade and Industrial Policy in Developing Countries*. Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 2.

Hong, Wontack (1990): "Export-Oriented Growth of Korea: A Possible Path to Advanced Economy", *International Economic Journal*, vol 4.

7. Tätortsfavorisering

En av de mest originella och provokativa böcker om ekonomisk utveckling som skrivits under de senaste tjugofem åren är Michael Liptons *Why Poor People Stay Poor: Urban Bias in World Development*. Denna bok handlar om systematiska snedvridningar i resursallokeringspolitiken i u-länderna. Den centrala tanken är att den viktigaste klasskonflikten i tredje världen inte är konflikten mellan arbete och kapital eller mellan inhemska och utländska intressen; det är konflikten mellan landsbygd och stad.

Städerna favoriseras, enligt Liptons tankegång, av politikerna på landsbygdens bekostnad. Detta yttrar sig på en rad olika sätt: infrastrukturen koncentreras till städerna, landsbygden beskattas hårdare och prispolitiken vrider de relativa priserna till stadsnäringarnas fördel. Importsubstitutionen som vi granskade i föregående kapitel kan delvis ses som ett uttryck för samma sak, liksom u-ländernas traditionella prioritering av industrin framför jordbruket. Alltför mycket resurser satsas på städerna – såväl ur effektivitets- som ur rättvisesynvinkel. Den grundläggande orsaken till att landsbygden missgynnas är de politiska konstellationerna: Landsbygden är fattig för att den politiskt är maktlös. Konsekvensen är att u-ländernas tillväxt har varit både långsammare och mindre jämlik än vad den kunde ha varit.

Ursprunget till tanken om en favorisering av tätorterna ("urban bias") återfinns i en studie av Indien som Lipton utförde på 1960-talet. I *Why Poor People Stay Poor* generaliseras dessa tankegångar till vad Lipton menar är en allmängiltig teori om förhållandet mellan land och stad i tredje världen. Hans konstruktiva budskap är att man i regel bör se till att utveckla jordbruket på bred front, innan man tar itu med ekonomins övriga sektorer. Det är endast genom en utveckling av småjordbruken som man kan få upp per capita-inkomsten till en sådan nivå att medborgarna kan avstå från så mycket konsumtion som behövs för att få igång en ordentlig industrialisering, utan att det blir smärtsamt och utan att jord-

bruket måste klämmas åt. Detta står inte i något motsatsförhållande till industrialisering. Den senare kräver visserligen en resursöverföring från lantbrukssektorn, men en sådan är mycket lättare att åstadkomma om jordbruket är väl utvecklat.

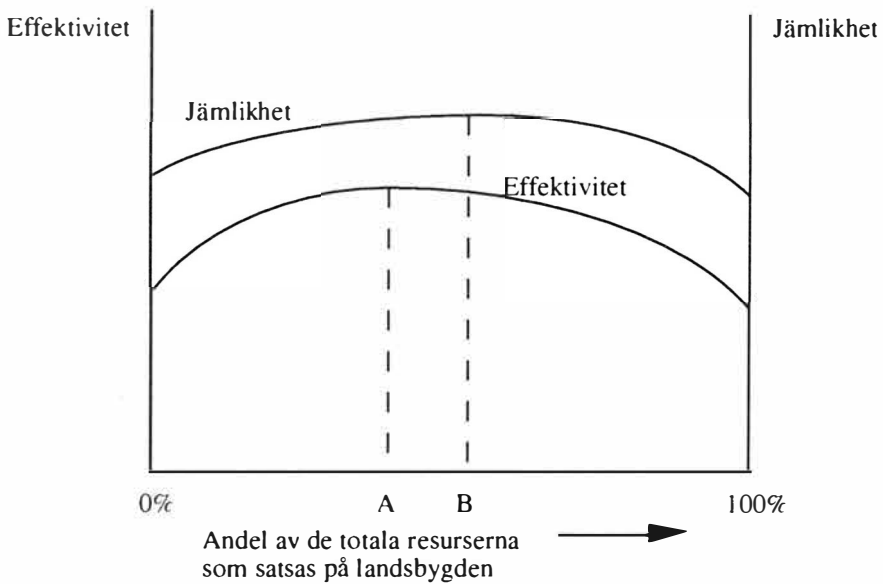
Liptons tankegångar går stick i stäv med mycket av den konventionella uppfattningen, antingen nu denna består i att man förespråkar en direkt satsning på industrialisering som det enda sättet att komma bort från den fattigdom som förknippas med det traditionella jordbrukssamhället, eller man pläderar för en balanserad tillväxtbana där de olika sektorernas tillväxt bestäms av inkomstelasticiteterna för deras respektive produkter. Liptons synsätt är minst sagt kontroversiellt. Hur har han då kommit fram till tesen att resursallokeringen i tredje världen är systematiskt snedvriden och hur invändningsfri är denna tes egentligen? Låt oss se på dessa frågor i tur och ordning.

Vad är "tätortsfavorisering"?

Liptons centrala tes är att den fattigdom vi observerar i u-länderna i första hand är koncentrerad till landsbygden och att den är ett direkt resultat av den ekonomiska politik som förs. Tätorterna, städer med 10 000–20 000 invånare och mer, favoriseras medvetet på landsbygdens bekostnad. För att kunna diskutera i vilken utsträckning tätortsfavorisering existerar måste vi först definiera vad vi menar med en *neutral* politik – en politik som inte favoriserar en viss sektor. Lipton själv gör denna definition i två dimensioner: effektivitet och jämlikhet.

I *figur 7.1* mäts effektivitet på den vänstra vertikalaxeln och jämlikhet på den högra. På den horisontella axeln mäter vi, från vänster till höger, den andel av ekonomins resurser som satsas på landsbygden. Vad figuren visar är att såväl jämlikheten som effektiviteten ökar med den resursandel som satsas på landsbygden, men bara upp till en viss punkt. Därefter minskar båda två igen. Vidare visar figuren att den andel som ger maximal jämlikhet troligen inte sammanfaller med den andel som ger maximal effektivitet. Vilken av "topparna" som ligger längst till höger är inte givet. Figuren skall tolkas som att alla resursallokeringar till vänster om A favoriserar tätorterna, och alla till höger om B favoriserar landsbygden. Allokeringar mellan A och B kallar Lipton *ambivalenta*. I figuren favori-

Figur 7.1. Tätortsfavorisering

serar de tätorterna i jämlikhetshänseende och landsbygden i effektivitets-hänseende. Liptons hypotes är emellertid att resursallokeringen i de flesta länder är sådan att man befinner sig en bra bit till vänster om A. Detta betyder att tätorterna favoriseras i båda avseendena. Hur definierar då Lipton "effektivitet" och "jämlikhet"?

Effektivitet

Lipton utgår från den traditionella definitionen av effektivitet i produktionen. En given resursallokering är effektiv endast om det inte går att öka produktionen av någon vara utan att produktionen av någon annan vara sjunker. Detta innebär, som vi redan vet, att ekonomin producerar på produktionsmöjlighetskurvan. Däremot vet vi inte vilken punkt på kurvan som bör väljas om vi inte anlägger ekonomiska aspekter på valet. Den *ekonomiskt* effektiva punkten är den som maximerar produktionens värde vid givna priser. Man måste emellertid också ta hänsyn till tidsaspekten. En viss allokering kan generera större produktion i dag men

mindre i framtiden. En annan allokering kan ha en motsatt tidsprofil. För att kunna jämföra de bägge allokeringarna måste man diskontera den framtida produktionen till nutidspunkten.

Jämlikhet

Att definiera jämlikhet är mer komplicerat. Grundproblemet är att jämlikhet är ett *normativt* begrepp, dvs det är relaterat till värderingar snarare än till fakta. Lipton väljer i sin definition av jämlikhet att utgå från *marginalnyttan av pengar*. Denna är högre bland fattiga familjer än bland rika. Därmed verkar det rimligt att välfärden i ett jämlikhetsperspektiv ökar totalt sett genom en omfördelning av pengar till de fattigaste. (Detta förutsätter dock att man kan göra interpersonella nyttojämförelser, vilket i sin tur kräver kardinala nyttofunktioner, något som traditionell välfärds-teori tar avstånd ifrån. Omfördelningen innefattar också ett *intertemporal* problem: Om de fattiga tillåts konsumera mer i dag, minskar troligen det totala sparandet vilket leder till lägre tillväxt och lägre konsumtion i morgon.)

Landsbygden är i genomsnitt fattigare än städerna. Man kan emellertid fråga sig om inte en ökad satsning på städerna skulle kunna leda till att de inkomstökningar som härigenom genereras tillfaller de fattigare individerna i större utsträckning än vad resultatet av en ökad satsning på landsbygden skulle göra. Svaret är, enligt Lipton, nej – av två anledningar.

För det första menar Lipton att frukten av en ökad satsning av resurser, såväl i staden som på landet, tenderar att antingen fördelas efter den rådande inkomstfördelningen eller att gynna de redan besuttna. I båda fallen minskar fattigdomen mer om pengarna går till landsbygden. Inkomstfördelningen är jämnare på landet och, hävdar Lipton, de rikare på landsbygden tenderar att vara politiskt svagare än de rika i städerna och kommer därför att ha svårare att kapa åt sig resurser. Dessutom tenderar de att konsumera mer av varor som produceras på landet. Härigenom genererar de mer arbete och inkomster bland de fattigaste, eftersom sysselsättningen är jämnare fördelad mellan fattiga och rika på landet än i städerna.

För det andra tenderar de flesta statliga satsningar att hjälpa människor som redan har arbete. I städerna satsas relativt mycket kapital som skapar relativt få nya arbetsplatser. De arbetslösa, tiggarna, de prostitue-

rade, de som arbetar i den s k informella sektorn, däremot – de fattiga – får inte del av satsningarna. Om de skulle få det skulle effekten på produktionen i regel vara låg, och oftast satsar man på att öka produktionen. På landsbygden har de flesta någon form av arbete, och en satsning på landsbygden har därför lättare att påverka de fattiga.

Tätortsfavoriseringens komponenter

Hur ser då den politik ut som gynnar städerna och missgynnar landsbygden? Vi har i kapitel 6 diskuterat hur den importsubstituerande politik som många u-länder valt att föra gynnar industrin på jordbrukets bekostnad. I Liptons argument utgör en sådan politik bara en del av ett större systematiskt sammanhang. Tätortsfavorisering uppträder på flera olika sätt. För det första koncentreras de offentliga investeringarna till urbana områden, för det andra beskattas landsbygden överdrivet hårt i förhållande till städerna och för det tredje manipuleras de relativa priserna i ekonomin på olika sätt så att de gynnar stadsbefolkningen medan landsbygdsbefolkningen missgynnas.

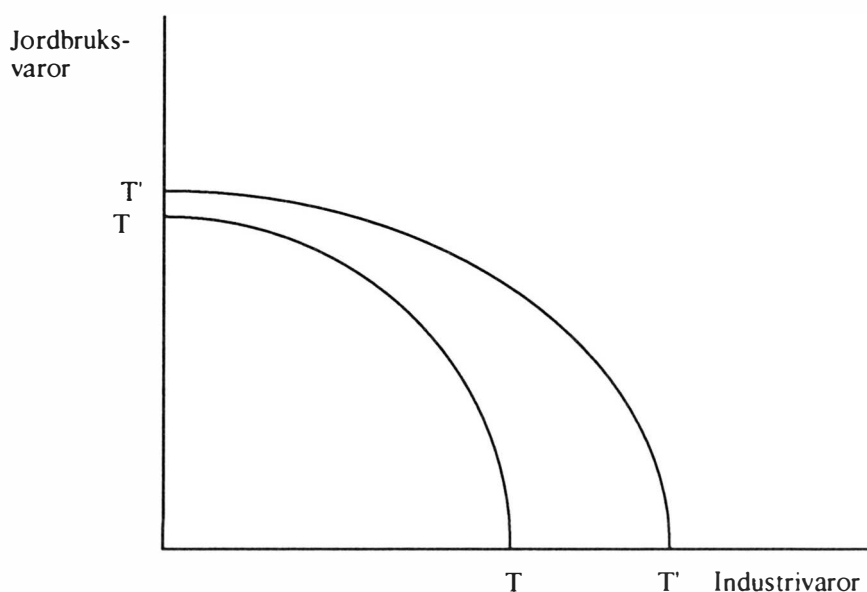
Offentliga investeringar

Offentliga investeringar, såväl i ”produktivt” kapital som i fysisk infrastruktur och social service, koncentreras till städerna. Inte minst den sociala servicen är viktig. Tillgången på läkare, sjuksköterskor etc är mycket sämre på landsbygden än i städerna och kvaliteten på de faciliteter som finns på landet brukar vara låg. Sjukvårdspersonalen är oftast utbildad för städernas behov och tjänstgör helst i städerna. På samma sätt missgynnas landsbygden i utbildningspolitiken. Kanske går det att hävda att jordbruksdistrikten får för mycket utbildning, givet att det inte finns mycket att använda utbildningen till om man stannar kvar på landet, men enligt Lipton är detta knappast ett användbart argument. Å ena sidan är den utbildning som faktiskt erbjuds på landsbygden sämre än den som står att få i städerna. Å andra sidan gäller det att se till att möjligheterna att använda utbildning på landsbygden ökar.

Ovanstående kan i termer av vår modell tolkas som att produktionsmöjlighetskurvan expanderar utåt på det sätt som visas i *figur 7.2*. Fysisk

och social infrastruktur kan sägas tjäna som ett "smörjmedel" i de områden där den finns. Tillgången till en utvecklad infrastruktur gör den existerande uppsättningen kapital och arbetskraft mer effektiv än tidigare inom de urbana näringarna, i vår modell inom industrisektorn. Produktionsmöjlighetskurvan expanderar då utåt, från TT till T'T', givet kapitalstocken och arbetskraften i ekonomin. Eftersom investeringarna i infrastruktur är koncentrerade till städerna ökar möjligheterna att producera industrivaror förhållandevis mer än möjligheterna att producera jordbruksvaror.

Figur 7.2. Tätortsfavorisering via offentliga investeringar

Beskattning

Jordbruket är enligt Lipton överbeskattat i förhållande till andra sektorer i u-ländernas ekonomier. Detta kan ta sig uttryck på flera olika sätt. Tre kriterier som normalt brukar användas för att fastslå i vilken utsträckning olika sektorer bör beskattas är (1) uppbördskostnadernas storlek, (2) beskattningens bidrag till tillväxten och utvecklingen och (3) vilka

effekter beskattningen har på jämlikheten mellan olika skattebetalare, såväl horisontellt (på samma inkomstnivå) som vertikalt (på olika nivåer).

Uppbördskostnaderna är normalt högre på landsbygden än i städerna. Hushållen är utspridda, kommunikationerna är dåliga, bönderna är analfabeter och den genomsnittliga inkomsten är lägre. Betalas skatterna in natura uppstår dessutom värderings-, försäljnings-, transport- och lagringskostnader. Detta talar för att beskatta städerna hårdare än landsbygden. Det finns emellertid också ett andra slags uppbördskostnader – politiska. Regeringen vill i regel försöka undvika politiska spänningar. I de flesta u-länder uppnås detta enligt Lipton genom att man beskattar de många utspridda och politiskt svaga, och de finns företrädesvis på landsbygden.

Vilken är då en given skatteintäkts utvecklingseffekt? Detta beror dels på hur mycket av skatteintäkterna som skulle ha gått till utvecklingsändamål på de beskattades egna initiativ om ingen beskattning ägt rum, dels på hur mycket av skatterna som regeringen satsar på utvecklingsändamål. Vidare måste vi veta vad privata respektive statliga utvecklingsåtgärder avkastar på marginalen.

Låt oss börja med det förra. Enligt den konventionella visdomen har bönder svårt för att spara. Dels är de fattiga, dels tenderar återkommande dåliga år att uttradera vad de har lyckats slita ihop. Detta argument är emellertid, menar Lipton, irrelevant. Bönder kan förväntas spara lika mycket eller mer av en given inkomst som stadsbor. Beskattning av jordbrukarnas inkomster hämmar dessutom lätt produktionsincitamenten. Detta kan man undvika genom att ha en proportionell skatt. Dock minskas fortfarande böndernas förmåga att investera och köpa insatsfaktorer.

Vill man undvika incitamenteffekter är det lättare att beskatta stadsbefolkningen. Inkomsterna är i genomsnitt högre och de snedvridna priser (till industrins förmån) som finns i många u-länder gör att det finns gott om övervinster som kan beskattas bort utan att incitamenten hämmas. Vidare finns det ett överutbud av arbetssökande, vilket gör att inte heller beskattning av löneinkomster bör hämma produktionen i stadsnäringarna.

Ofta baseras argumentet för en ökad beskattning av jordbruket på att detta skulle öka den del av jordbruksproduktionen som säljs på marknaden. Beskattning är enligt detta synsätt en metod att monetisera en självhushållningssektor genom att tvinga sektorn att betala skatter med peng-

ar. Argumentet är dock tvivelaktigt. För det första existerar knappast några rena självhushållningssektorer längre, ens i Afrika. Ett typiskt bondehushåll brukar få kontantinkomster på flera sätt, bl a genom arbete utanför jordbruket, genom hantverk och genom lönearbete på större jordbruk. Det finns då inte heller någon anledning att tro att högre skatter kommer att leda till ökad försäljning. Argumentet om att man bör vara återhållsam med att beskatta jordbrukare bör dock modifieras något, om man betänker att jordbruket inte är någon homogen sektor. Stora jordbrukare betalar ofta förhållandevis lite skatt, framför allt genom att det är höga administrationskostnader förknippade med att samla in inkomstskatter inom jordbruket och lätt att undvika dessa skatter.

Vad gäller avkastningen på vad som skulle investeras på landet respektive i städerna argumenterar Lipton för att tillgängliga empiriska data tyder på att man skulle göra en vinst på att öka investeringarna på landet i förhållande till i städerna.

Den optimala beskattningen

Beskattningsproblematiken i u-länderna – hur den ekonomiska bördan som är förknippad med utvecklingens finansiering bäst bör fördelas – är komplicerad, inte minst därför att varken jordbruket eller industrin ("städerna") är några homogena sektorer. Under förenklande antaganden kan man dock dra vissa slutsatser. Låt oss anta att ekonomin handlar med resten av världen till världsmarknadspriser och att det finns möjligheter för staten att beskatta livsmedel på landsbygden och i städerna olika hårt. Detta betyder att marknadspriset på livsmedel kan vara olika i de bägge sektorerna (vilket är möjligt om rörligheten mellan sektorerna är liten).

Bönderna säljer sin överskottsproduktion till städerna för att kunna köpa industrivaror. Om försäljningsinkomsterna beskattas minskar böndernas välfärd. Normalt minskar deras utbud av livsmedel på marknaden om skattesatsen stiger, därför att det pris de får för sina varor efter skatt kommer att sjunka och alltså ligga under världsmarknadspriset. Är minskningen tillräckligt stor minskar också skatteintäkterna trots den höjda skattesatsen. Det finns alltså en gräns för hur mycket skatter som kan pressas fram ur landsbygdsbefolkningen utan att resultatet blir inoptimalt för alla parter.

På motsvarande sätt kan staten beskatta stadsbefolkningen genom att lägga på en skatt på försäljningen av livsmedel i städerna. Detta betyder att försäljningspriset överstiger världsmarknadspriset. Då skatten (och priset) stiger minskar efterfrågan. Även här finns det en kritisk gräns som innebär att en skattehöjning minskar den totala skatteintäkten. Om detta är fallet är det lämpligt att sänka skatten.

Om priset i städerna ligger under den kritiska nivå där en skattehöjning leder till minskade statsintäkter har vi en valsituation: en skattesänkning gynnar stadsbefolkningen men minskar statens inkomster och därmed det överskott som skulle kunna investeras och öka kommande generationers inkomster. (Resonemang: förutsätter strängt taget att varken bönder eller arbetare sparar.) För landsbygden kan man föra ett motsvarande resonemang: Ju högre priser bönderna får, desto lägre blir såväl statsintäkterna som kommande generationers inkomster.

Avvägningen av beskattningen blir då en fråga om hur staten på marginalen värderar privat konsumtion i förhållande till investeringar. Det är ganska rimligt att anta att investeringar i tidiga utvecklingsskeden är mera värdefulla på marginalen än omedelbar konsumtion. Om så är fallet kan man dra slutsatsen att bägge sektorerna borde beskattas, vilket betyder att böndernas livsmedelspriser ligger under världsmarknadspriset och stadsbefolkningens ligger över. Detta resultat harmonierar emellertid dåligt med verkligheten i många u-länder, där jordbrukssektorn beskattas men stadsbefolkningen subventioneras i handeln med livsmedel.

Jämlikhet

I de flesta u-länder betalar landsbygden lägre skatt per hushåll än städerna. Detta är dock från jämlikhetssynpunkt delvis missvisande och i varje fall är skillnaderna för små, menar Lipton. Orsaken till detta är dels att landsbygden generellt får förhållandevis färre skattefinansierade tjänster, dels att betalningsförmågan i genomsnitt är lägre på landsbygden.

För det första måste man alltså se på vad landsbygden respektive städerna får för sina skattepengar. I de flesta u-länder betalar förmodligen landsbygden mer skatt än städerna, i relation till vad man får för den. Planerade offentliga utgifter inom jordbrukssektorn ligger i regel inte mer än på 15–20 procent av budgeten, även om 70–80 procent av befolkning-

en bor på landet. Dessutom brukar gapet mellan planerade och verkliga utgifter vara störst inom denna sektor. Detta förvärras av att biståndet i regel koncentreras utanför jordbruket. Lipton nämner en siffra på 12 procent för jordbrukets del. Slutligen läggs nästan all infrastruktur i städerna.

Lipton menar också att beskattningen är för hög på landsbygden, även om man bortser från att landsbygden får mindre för skattepengarna än städerna. Inkomsterna på landsbygden är mindre ojämnt fördelade än i städerna. Detta gör att det finns proportionellt sett färre hushåll där som har hög skattebetalningsförmåga. Det kapital som existerar är mindre än i städerna och dess likviditet är lägre. Det är svårare att sälja tillgångar för att få pengar till skatter. Landsbygdshushållen har fler barn i genomsnitt, vilket också minskar skattebetalningsförmågan. Vidare har de ofta betungande räntor på lån att betala. Slutligen är inkomsterna säsongbetonade, vilket gör att de tvingas spara för att klara konsumtionen under de perioder man inte har inkomster. Detta sparande minskar skattebetalningsförmågan.

Prispolitik

Ofta bedrivs i u-länder en prispolitik som skadar jordbruket och därmed landsbygden. Prispolitiken kan dessutom ha en inkomstomfördelande effekt inom jordbruket – till småbrukarnas nackdel. I princip kan denna politik utformas så att antingen produktpriserna eller priserna på insatsfaktorer påverkas. Det vanligaste är troligen att båda metoderna används. Ingrepp både på faktor- och produktsidan ändrar produktionsincitamenten och därmed produktionsvolymerna. Hur ser då denna prispolitik ut?

De insatsfaktorer som jordbrukssektorn använder är ofta dyra. Detta kan i förstone verka märkligt, inte minst därför att insatsfaktorerna ofta subventioneras, men de subventioner som ges går ofta till större jordbrukare – de som odlar för urban konsumtion eller export (och som har ett produktionsöverskott att sälja). Dessa har lättare att komma till tals med byråkratin än småbönderna, eftersom de har kontanter, pengar och makt. Det är också de som i första hand måste kompenseras för låga matpriser. Ofta tar administratörerna betalt för sina tjänster. De krediter som ofta är en förutsättning för att de subventionerade insatsfaktorerna skall kun-

na utnyttjas är sällan tillgängliga för de små jordbrukarna. Dessa måste köpa icke-subventionerade insatsfaktorer. Förekomsten av subventioner på insatsfaktorer gör det också lättare för konsumenterna att argumentera för lägre priser på jordbruksprodukter.

Ovanstående snedvridningar kompletteras ofta av direkta subventioner till industrin på insatsfaktorer som elektricitet, transport etc som säljs av statliga företag till artificiellt låga priser. Jordbruket använder inte dessa faktorer i samma utsträckning. Energin kommer från djur och människor, inte från el. Insatsfaktorerna utanför jordbruket blir artificiellt billiga i förhållande till jordbrukets faktorer, även genom att priset på kapitalvaror hålls nere i den förra sektorn. Ofta är pumpar, rör, plogar, dragdjur och kärror dyra i förhållande till verktygsmaskiner, lastbilar och kullager. De senare faktorerna gynnas t ex av tullfrihet för import och en övervärderad inhemsk valuta.

Den viktigaste snedvridningen inom prissättningen är emellertid den som håller priserna på jordbruksprodukter nere. Målsättningarna då det gäller livsmedelspriser är emellertid många och ofta dessutom motstridiga. Å ena sidan vill regeringen hålla ner priserna för att de fattigaste skall ha råd att köpa tillräckligt med mat. Å andra sidan kräver en säker livsmedelsförsörjning att priserna är relativt höga och stabila. Behovet av statsinkomster medför att jordbruket används som "mjölkko" av beskattaren, men säkerhet i livsmedelsförsörjningen skulle kräva att statliga medel satsas t ex på lagerhållning eller producentsubventioner.

Enligt Lipton är de låga matpriserna en av de fundamentala drivkrafterna bakom tätortsfavorisering. Stadsbefolkningen har ett entydigt intresse av billiga livsmedel. Landsbygden har ett nästan lika entydigt intresse av dyra livsmedel. I denna situation bedrivs en för jordbruket skadlig politik. Subventionerade jordbruksvaror säljs i städerna, speciellt baslivsmedel som spannmål. Det är också vanligt med direkta prisregleringar. Ofta importeras mat till låga priser, som kommer konsumenterna till godo, men skadar producenterna genom att importen konkurrerar ned priset även på inhemskt producerade livsmedel. Inte sällan är det livsmedel som i huvudsak används av den mera besuttna delen av befolkningen, som ris, som subventioneras, medan billigare livsmedel, som konsumeras av de fattiga, blir utan subventioner. Importen av livsmedel kan också vara skattefinansierad.

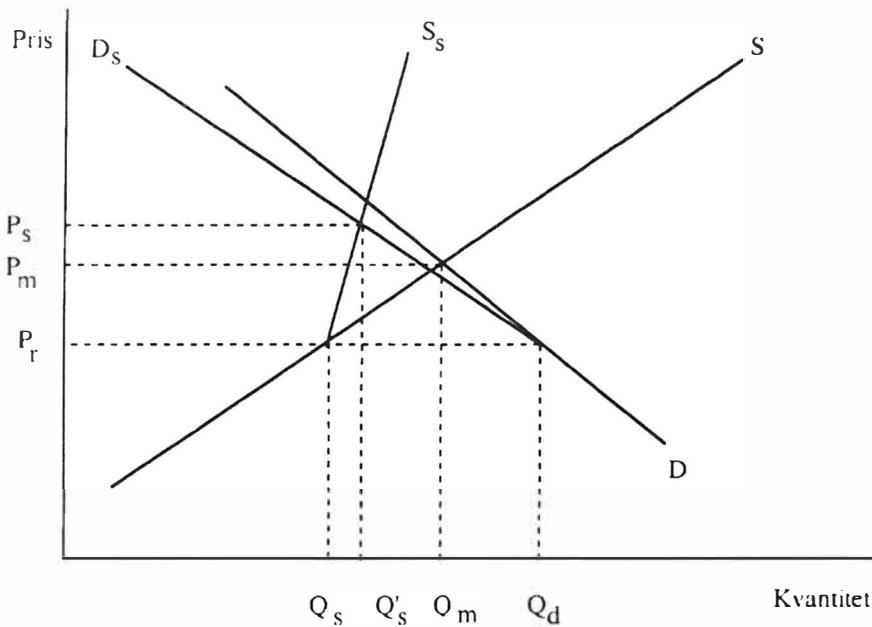
Sättet att köpa jordbruksprodukter från producenterna lämnar också mycket att önska. Ofta äger uppköpen rum via statliga marknadsföringsorgan ("marketing boards") som har höga kostnader och som är monopsonister och monopolister. De arbetar med administrativt fastställda priser som inte har mycket med efterfrågan och utbud att göra. Med hjälp av sin prissättning kan dessa organ kanalisera inkomster till statskassan. En undersökning av Frank Ellis av marknadsföringsorgan i Tanzania på 1970-talet visade att denna resursöverföring motsvarade 27 procents skatt på inkomsten från skörden. Dessa organ tenderar dessutom – eftersom de inte är underkastade marknadens disciplin – att vara ineffektiva och korrumperade, vilket leder till att bönderna får lägre priser än vad som annars hade varit fallet. Då konsumentpriserna måste hållas låga vältras kostnaderna över på producenterna i form av lägre priser.

En liknande effekt får man om staten lägger en exportskatt på jordbruksprodukter. Då världsmarknadspriset för det mesta är givet på dessa varor, innebär skatten att det pris jordbrukarna får är lägre än världsmarknadspriset. En mer extrem teknik är att belägga produkten med exportförbud, eller att kvotera exporten. Detta pressar ner det inhemska priset under världsmarknadsnivån. Tanken är antingen att man vill sänka det pris konsumenterna betalar eller att man vill skapa framåtriktade länkeffekter genom att erbjuda industrin billiga insatsvaror.

Även konsumenterna skadas lätt av prisregleringarna. Det är nästan oundvikligt att det uppstår en "svart" marknad. Orsaken till detta är att regleringen skapar ett efterfrågeöverskott på livsmedel vid det reglerade priset. Detta indikerar i sin tur att det finns kunder som är villiga att betala ett högre pris för att få tag på varan. Argumentet illustreras i *figur 7.3*. (För enkelhetens skull bortser vi i diagrammet från att producenter och konsumenter kan få handla till olika priser orsakade av kostnader i marknadsföringsledet.)

Det oreglerade marknadspriset är P_m och det reglerade priset P_r . Till det senare är producenterna villiga att sälja Q_s , medan konsumenterna är villiga att köpa Q_d . Efterfrågeöverskottet blir då $Q_d - Q_s$. I denna situation är det uppenbart att det finns konsumenter som är villiga att betala mer än det reglerade priset, eftersom efterfrågekurvan ligger ovanför P_r vid kvantiteten Q_s . För att vara villiga att öka sitt utbud över Q_s kräver dock producenterna högre priser än när marknaden är oreglerad. Detta beror på att

Figur 7.3. Uppkomsten av en svart marknad

svart försäljning är olaglig och straffbar. För att ta risken kräver producenterna ett högre pris vid varje utbudens kvantitet. Deras utbudskurva (S_s) blir brantare till höger om Q_s än vad som är fallet utan regleringar. På motsvarande sätt blir efterfrågan mera priskänslig vid priser som ligger över det officiella pristaket (D_s). Priset på den svarta marknaden blir P_s , vilket måste ligga över det reglerade priset. I figuren ligger det också högre än marknadspriset. Detta är dock inte nödvändigtvis alltid fallet, utan beror på lutningen på utbuds- och efterfrågekurvorna på den svarta marknaden.

I fallet med prisreglering blir inte bara resursallokeringen inoptimal. Regleringen har också tvivelaktiga fördelningseffekter. Det är långt ifrån givet att det är de fattigaste som har förtur till den produktion som säljs till det reglerade, låga priset. Tvärtom finns det skäl att tro att det är de befolkningsgrupper som har det största inflytandet, dvs de bästa kontakterna, som i första hand drar nytta av regleringarna.

Många u-länder har en växelkurs som övervärderar den egna valutan. Detta påverkar de inhemska relativa priserna: För det första hålls exportpriserna nere, i termer av inhemsk valuta, vilket missgynnar exportjord-

bruket. För det andra blir utlandsproducerade varor, däribland livsmedel, billiga i inhemsk valuta räknat. Detta ger upphov till import av livsmedel, vilket håller prisnivån också på inhemskt producerade livsmedel nere. Jordbruket missgynnas (även om det inte är ovanligt att regeringen försöker motverka effekten genom tullskydd också för jordbruksproduktion). För det tredje tullskyddas industrin för att minska importen av billiga industrivaror. Följden blir att industriprodukternas priser drivs upp. Industrivaror, som används som insatsvaror i jordbruket eller som konsumeras av jordbrukarna, blir då förhållandevis dyra. Slutligen låter man ofta industriråvaror importeras tullfritt. Dessa kommer inte sällan från jordbrukssektorn, som t ex bomull till textilindustrin.

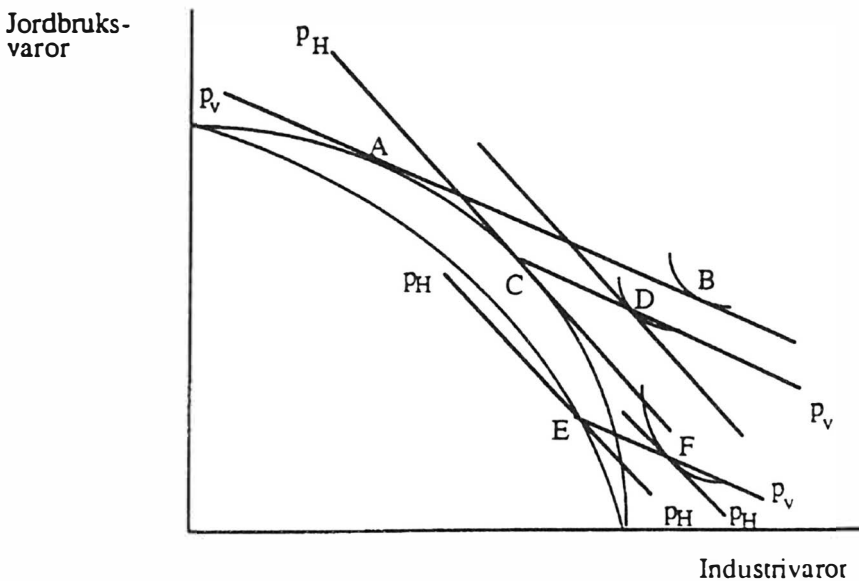
Industrisektorn får ofta kredit till räntesatser som ligger under jämviktsräntan på en konkurrensmarknad. Antiockerlagstiftning och subventioner kan till och med göra realräntorna negativa i ekonomier med stark inflation. Stora delar av jordbruket däremot har ingen tillgång alls till den organiserade kreditmarknaden utan tvingas låna pengar på de informella kreditmarknaderna, från köpmän, penningutlånare etc. På dessa marknader ligger räntorna betydligt högre. Alternativkostnaden för penningutlånen (den avkastning han kunde få vid alternativ användning) kan tänkas vara högre än i den formella sektorn (särskilt om alternativen ligger utanför lagens ramar). En orsak som också driver upp räntan är att utlånen ofta tar en hög risk. Den höga räntan återspeglar då en riskpremie. För det tredje är transaktionskostnaderna ofta relativt oberoende av lånesummans storlek. Därmed blir transaktionskostnaden hög på den informella sektorns i genomsnitt små lån. Slutligen har penningutlånen i vissa fall en lokal monopolställning.

Marknadsförings- och distributionstjänster är också dyra på landet. Vägarna är sämre än i urbana områden, och i den mån något görs är det för att förbättra de vägar som går till städerna så att de större jordbrukarna gynnas, medan vägarna till närbelägna bymarknader där småbönderna säljer sina produkter förblir dåliga. Det är också svårt att få fram information till tänkbara kunder eller om var sådana kunder kan tänkas finnas. Låg läs- och skrivkunnighet gör att skriftlig information har begränsat värde.

De ekonomiska effekterna av den prispolitik som vi har gått igenom är negativa och ofta storleksmässigt betydande. Alla verkar till nackdel för

jordbruket. I termer av vår modell är de i princip desamma som vi illustrerade i föregående kapitel. Snedvridningarna på varumarknaden leder till samhällsekonomiskt för stor industriproduktion och för liten jordbruksproduktion. Faktorpriserna utjämnas inte mellan de bägge sektorerna, vilket innebär att produktionsmöjlighetskurvan förskjuts inåt och att varuprislinjen kommer att skära denna kurva.

Figur 7.4. Snedvridna varu- och faktorpriser

Situationen illustreras i *figur 7.4*. Frihandel utan ingrepp i ekonomin skulle ge produktion i punkt A och konsumtion i punkt B, till världsmarknadspriser, p_v . När industrin tullskyddas och/eller subventioner används kommer dock såväl produktion som konsumtion att ändras. I kapitel 6 behandlade vi tullfallet. Det finns därför ingen anledning att upprepa detta här. Vi skall i stället se på den snedvridning som Lipton anser viktigast: priser på jordbruksvaror som ligger under världsmarknadspriserna för att konsumenterna i städerna skall få billigare livsmedel. Låt oss därför införa en skatt på jordbruksproduktion och en subvention på konsum-

tion av jordbruksvaror som är procentuellt lika stora. Härigenom vrids prislinjen till p_H . Om detta är den enda störningen försämras resursallokeringen. Produktionen äger nu rum i punkt C. Samtidigt kan inte konsumenterna dra full nytta av utrikeshandeln, utan tvingas konsumera till hemmamarknadspriserna i punkt D.

Vi måste dessutom beakta störningar på faktormarknaderna där, precis som i kapitel 6, det relativa priset på kapital kommer att vara högre inom jordbruket än inom industrin. Produktionen kommer då att äga rum i en punkt i boxen där en jordbruksisokvant skärs av en industriisokvant med flackare lutning. Transformationskurvan förskjuts inåt, prislinjen skär denna kurva "underifrån" och ekonomin kommer att producera i en punkt som E, och konsumera i en punkt som F, till det relativa hemmamarknadspriset p_H .

Troligtvis karakteriseras situationen också av att produktionsfaktorerna inte är fullt sysselsatta, på det sätt vi illustrerade i kapitel 6, dvs produktionspunkten kommer att ligga innanför E och konsumtionspunkten på en lägre indifferenskurva än den som går genom F.

Effekter på jordbruksinkomsterna

Den prispolitik som skisserats ovan reducerar jordbrukens inkomster på tre olika sätt: För det första får de lägre priser på vad som säljs till andra sektorer. För det andra pressas jordbrukarnas marginaler även av högre priser på insatsfaktorer. För det tredje förlorar jordbruket härigenom produktionskapacitet genom att de fattigaste jordbrukarna ofta är undernärda och undernäringen tenderar att öka när inkomsterna sjunker, vilket i sin tur reducerar produktionen och inkomsterna ytterligare.

Prispolitiken har dessutom en rad tvivelaktiga effekter – i huvudsak oavsiktliga – på inkomstfördelningen. Man brukar visserligen framhålla att billiga livsmedel gynnar de fattiga, men detta är en sanning med många modifieringar. För det första finns de flesta fattiga inom jordbruket och missgynnas därför i allmänhet av låga livsmedelspriser, speciellt som priset hålls nere inte bara på de billiga livsmedel som konsumeras av de fattiga. För det andra går de subventioner på insatsfaktorer som man använder för att kompensera jordbrukarna för låga priser i regel till de jordbrukare som har det bättre ställt, inte till de fattiga. För det tredje

leder sänkta jordbrukspriser till minskad köpkraft på landsbygden och därmed till negativa andrahandseffekter på produktionen av annat än jordbruksprodukter. Mycket av denna köpkraft riktar sig mot billiga hantverksvaror, tillverkade av fattiga hantverkare. Fördelningseffekterna förvärras alltså ytterligare.

Migration och urbanisering

Om det nu är så att bönderna har det klart sämre i byarna än stadsborna har det, är det väl sannolikt att bönderna "röstar med fötterna", dvs tenderar att lämna byarna och dras till städerna? I så fall borde gapet mellan inkomsterna på landet och i städerna slutas. I den teoretiska migrationslitteraturen sker flyttning mellan landsbygd och stad tills inga nya nettovinster står att göra. Detta är fallet t ex i den allra mest kända migrationsmodellen, den s k Harris–Todaro-modellen. Något förenklat kan denna modell uttryckas som

$$(7.1) \quad M = M \left(w^u \frac{E^u}{L^u} - w^a \right)$$

där M betecknar antalet flyttande per tidsperiod, E^u antalet sysselsatta i städerna, L^u den urbana arbetskraftens storlek samt w^u och w^a lönenivån i städerna respektive på landsbygden. (Kvoten E^u/L^u är ett mått på sannolikheten att få ett arbete i städerna.) Migrationen bestäms alltså av gapet mellan den inkomst migranterna kan förvänta sig i städerna och den (kända) inkomsten på landsbygden.

Lipton menar emellertid att migration äger rum i ganska liten utsträckning. Enligt honom sker den mesta migrationen från by till by eller från ett urbant område till ett annat. Den mesta migrationen från by till stad är temporär eller representerar åtminstone inte något egentligt permanent åtagande. Byar som ligger nära städerna utsätts för migration och sådana landsbygdsmiljöer som har familjemedlemmar i staden har också en tendens att flytta. Dessa familjer är oftast halvt urbana redan före flyttningen. En del av dess medlemmar pendlar t ex till städerna för att försörja sig där. Däremot flyttar sällan de allra fattigaste – de har inte råd. Flyttar de är det i regel endast temporärt. Däremot flyttar ofta de som är

bäst utbildade eller mest initiativrika, de som annars skulle ha vitaliserat och lett byarna.

Harris-Todaro-argumentet förutsätter att migranterna har information om alternativen, att de beter sig "rationellt" och att det inte finns några hinder för migration. I mera utvecklade länder fungerar mekanismen ganska bra som förklaring till migrationen. Däremot fungerar den ofta sämre i fattigare u-länder. Fattiga grupper (även i rika länder) har svårt att flytta på sig. I regel är det de som är läskunniga, har bäst information och är mest dynamiska som flyttar. De fattigaste å andra sidan måste lösa ett ex följande problem om de skall kunna flytta:

- Ofta är de bundna till byn genom lagstiftning, sedvänja eller genom skulder som måste betalas eller arbetas av.
- De är outbildade, ofta inte ens läskunniga och har därför dålig tillgång på information om möjligheterna i städerna.
- För att en person skall ha råd att söka arbete i städerna krävs finansiering av släktingar. Fattiga familjer har inte råd med detta. Ett beslut att sända en person till staden innebär för familjens del i regel en nedgång i inkomsten nu mot en (förväntad) uppgång längre fram. Fattiga familjer har inte råd med denna omfördelning av inkomsterna över tiden.
- De behövs inom jordbruket och deras familjer har inte råd att ge dem den utbildning som är nödvändig för att de skall kunna flytta.

Till allt detta kommer en del "systemhinder". Ibland finns explicita restriktioner på flyttning till städerna. Ett annat hinder är att transporterna ofta är dåliga eller, om det finns bättre alternativ, alltför dyra. Slutligen är det inte ovanligt att det finns språkliga eller dialektala hinder för migration.

Det stora problemet med migration är enligt Lipton att den ökar både gapet mellan stad och landsbygd och gapet mellan klasserna på landsbygden. Migration är selektiv. De som ger sig iväg är i första hand just de som hade varit bäst ägnade att rädda byarna från fattigdom. Byarna har betalat den utbildning de har fått och får också betala deras eventuella

vidareutbildning i städerna. När migranterna kommer till städerna ökar de trycket på politikerna att satsa på städerna. De som blir kvar på landet är de äldsta och de yngsta, och de som annars har de sämsta möjligheterna att få ett arbete i den urbana sektorn. De unga och starka migranterna saknas när de som bäst behövs – under jordbrukets högsäsong. Detta negativa urval drabbar de besuttna på landsbygden lindrigare, eftersom de inte har samma behov av att flytta.

Hur kan man då förklara det systematiska sambandet mellan begåvning och flyttningsbenägenhet? Det finns flera tänkbara anledningar, som för det mesta alla har del i vad som sker. För det första är tillgången på utbildning överhuvudtaget mindre på landet än i städerna. För det andra är kvaliteten på landsbygdsskolorna ofta bedrövlig jämfört med stadsskolorna. Undervisningsmetoderna är inte sällan ålderdomliga. Läroböckerna är gamla eller saknas helt. Lärarna är få och ofta dåliga, delvis därför att de är underbetalda och får sin huvudsakliga försörjning på annat sätt. Studieplanerna tar ingen hänsyn till jordbruksåret – att barnen behövs i jordbruksarbete t ex vid skörden. Detta leder till att många elever faller ifrån. De som trots allt får en utbildning stannar sällan kvar inom jordbruket. Det finns över huvud taget lite för utbildade personer att göra på landet. Den högre utbildningen är i ännu mindre utsträckning inriktad på landsbygdens behov. Få agronomer och jordbruksekonomer utbildas. Många läser humaniora, juridik och medicin. De som till äventyrs ändå väljer agronomi stannar trots detta i städerna.

Inte bara lärare och agronomer försöker hålla sig i städerna. Detta gäller även andra kategorier som kan välja var de vill arbeta – t ex läkare och sjuksköterskor. De som tvingas ut på landet återvänder så fort de kan. Följden blir att byarna lider brist på social service, och att byborna inte heller använder städernas faciliteter i någon större utsträckning, allt enligt Lipton.

Existerar tätortsfavorisering?

Den fråga vi härnäst måste behandla är om Liptons tes om tätortsfavorisering har någon motsvarighet i verkligheten eller om det, som en av hans kritiker hävdar, rör sig om nypopulistiska idéer som Lipton drömt sig bort i, när han ”suttit med pipan framför brasan”. Liptons teser är näm-

ligen inte på något sätt okontroversiella eller utslätade. Tvärtom har de mötts av en ofta mycket skarpt formulerad kritik, både vad gäller den grundläggande uppläggnings av analyschema, användningen av central terminologi och sättet att handskas med det empiriska material som han framför som stöd för sina påståenden. Samtidigt är det klart att ekonomisk utveckling bl a måste innebära att jordbrukets andel av totalproduktionen minskar. (Absolut sett finns det emellertid vanligen ett behov av en *ökad* jordbruksproduktion.) Resurser måste kunna överföras från jordbruket till andra sektorer, något som lätt kan uppfattas som en diskriminerande behandling. Det blir därmed i praktiken svårt att slå fast om och när tätortsfavorisering förekommer. Lipton koncentrerar sig på att analysera *slutresultatet* av en påstådd diskriminering av landsbygden, medan *orsakerna* mer eller mindre antas.

Analysens uppläggning

Den första fråga man kan ställa sig är vilket slags länder Lipton egentligen analyserar. Strängt taget ger hans beskrivning av u-länderna, med 60–80 procent av befolkningen på landsbygden, stort inslag av självushållning och en industriell andel av BNP i storleksordningen 10 procent, en missvisande bild av framför allt Latinamerika, men även många länder i Sydostasien. Trots detta drar sig Lipton inte för att anföra exempel från Latinamerika. Detta innebär emellertid knappast att det i första hand är Latinamerika han har i åtanke. Själva upprinnelsen till tesen om tätortsfavorisering återfinns, som vi redan nämnt, i en artikel om Indien från 1968, och det empiriska material som redovisas tenderar att i första hand komma från Indien och andra asiatiska länder.

För det andra använder Lipton själva begreppet, tätortsfavorisering, på ett tvetydigt sätt. Å ena sidan står det för en "förklarande variabel" och är då knutet till de politiska allianser och processer som utformar den ekonomiska politiken. (Lipton ger emellertid inga exempel på hur dylika allianser har fungerat i praktiken.) Å andra sidan är tätortsfavorisering också den beroende variabeln – utfallet av denna politik. En tredje, tung kritikpunkt som anförts mot Liptons grundläggande uppläggning är att den indelning i stad och landsbygd som görs är fullständigt artificiell. Gränsdragningen mellan stad och landsbygd är ofta oklar. Dessutom ex-

isterar såväl i städerna som på landsbygden starka spänningar och intresse-motsättningar mellan en rad grupper som Lipton för samman under samma hatt. Vill man framhäva faktiska och potentiella konflikter är det ofta mer relevant att analysera de stora jordägarnas intressen i förhållande till småböndernas, arrendatorernas och lantarbetarnas å ena sidan och industrikapitalisternas i förhållande till arbetarnas i städerna å den andra. Varför är t ex landsbygden politiskt maktlös då de stora jordägarna uppenbart inte är det och kunde tala för landsbygden? Den mest naturliga förklaringen är att de har andra, för dem viktigare, intressen att bevaka.

Lipton är visserligen medveten om dessa svårigheter, men hans sätt att lösa dem har ett drag av verklighetsflykt över sig. För att få ekvationen att gå ihop undantar han en del av städernas invånare från den "egentliga" urbana gruppen. Slumbefolkningen befinner sig, enligt detta sätt att resonera, egentligen bara tillfälligt i städerna, och den kan stanna endast så länge som den får ekonomiskt stöd från landsbygden. Förr eller senare kommer en återutvandring till landsbygden och jordbruket att bli nödvändig för de flesta. Trovärdigheten i detta argument är tvivelaktig.

På motsvarande sätt tenderar Lipton att sudda ut den gräns han själv valt att dra, dvs den mellan stad och landsbygd, vad gäller den mera välbärgade landsbygdsbefolkningen, framför allt jordägarna. Dessa är "kryptostadsbor" i den bemärkelsen att de är rika inte minst för att delar av deras inkomst kommer från sådana intressen som de har i städerna. Det är också vanligt att inkomster som genererats av jordbruksproduktion av storgodsägare och penningutlånare kanaliseras till städerna i stället för att återinvesteras i jordbruket. Men eliten på landsbygden har också intressen gemensamma med de mindre jordbrukarna och övrig landsbygdsbefolkning. De låga livsmedelspriserna är ett gemensamt problem liksom delvis bristen på infrastruktur och utbildningsmöjligheter. Det är med andra ord osäkert om den centrala gränslinjen skall dras mellan *sektorer* eller mellan *geografiska områden*. Till detta kommer att samma individ mycket väl kan ha intressen i olika näringssektorer. En jordbrukare, och hans familj, kan t ex syssla också med hantverk eller driva andra småföretag.

Genom att gränsdragningen blir flytande och ändras beroende på vad som studeras för tillfället, förlorar den sin operationalitet. Man blir osäker på vad som egentligen jämförs och om det är samma storheter varje

gång. I stället för denna halvmesyr borde Lipton nog ha gått direkt in på motsättningarna *inom* stads- respektive landsbygdssektorn, inte minst för att det faktiskt existerar en betydande intressegemenskap mellan vissa grupper som går över den av Lipton uppsatta gränsen. Jordägarna har ofta diversifierat sina investeringar till att omfatta även industriell verksamhet och många industriidkare äger samtidigt jord. Att ställa dessa grupper i motsatsställning till varandra blir föga meningsfullt.

Ovanstående kritik hänger även samman med vilka uttryck motsättningarna mellan stad och landsbygd får i politiken. Dessa kan ibland gå utöver rent ekonomiska skiljelinjer. Så till vida går etniska motsättningar ofta tvärs igenom både stad och landsbygd och kan, om de blir dominerande, försvåra en formulering av en politisk strategi för landsbygden.

Även jordbrukssektorns påstådda svaghet gentemot det urbaniserade samhället kan ibland ifrågasättas. I vissa fall har nämligen den tekniska utvecklingen, t ex i form av den ”gröna revolutionen”, stärkt landsbygdssektorn betydligt, och i flera länder, t ex Bolivia, Indien och Zaire, har jordbruksbefolkningen med mer eller mindre våldsamma metoder gjort motstånd mot regeringens lågprispolitik för livsmedel.

Det empiriska materialet

Lipton har av sina kritiker anklagats för en tämligen vårdslös användning av empiriska data. För det första är det svårt att få överskådlighet i materialet. Liptons notapparat och tabeller omfattar nästan hundra sidor och det är besvärligt att sätta ihop referenserna med de påståenden som Lipton gör i texten. Som Lauchlin Currie påpekar: ”Efter några ansträngningar att binda ihop utsagor med det material de baserar sig på, ger läsaren sannolikt upp och antingen accepterar eller förkastar utsagorna i enlighet med sina egna förutfattade meningar.”

Dudley Seers invänder att storleken på det välfärdsgap som Lipton hävdar existerar mellan stad och landsbygd överdrivs av statistiken. Denna täcker endast ofullständigt jordbrukets produkter. Statistiken baseras ofta på de stapelvaror som säljs via officiellt godkända kanaler, och ofta är dessa statliga uppköpsorgan. Eftersom de priser som dessa organ betalar, såsom ovan konstaterades, är låga, tenderar en betydande del av produktionen att nå sina avnämare längs andra distributionskanaler. Anting-

en tenderar svarta marknader att uppkomma och bönderna föredrar att sälja sina produkter på dessa, eller också smugglas varorna ut ur landet (speciellt om man befinner sig i gränstrakter). I ingetdera fallet kommer de berörda produkterna med i den officiella statistiken, som dessutom tenderar att missa varor som helt legalt säljs via andra kanaler än statliga uppköpare. Dessutom bör man, som vi redan har påpekat, minnas att inte alla inkomster på landsbygden kommer från jordbruket. Mycket kommer från hantverk och handel. Dessa är inte alltid specialiserade näringar, utan ofta utför bönderna dessa sysslor "vid sidan om", på deltid. Slutligen förekommer inte sällan avlönat arbete utanför jordbruket.

Lipton avvisar emellertid Seers kritik på denna punkt. Att mäta produktionens värde är bara ett sätt att fastslå vilka inkomsterna är på landsbygden. Dessa kompletteras av surveymetoder och direkta mätningar av vad olika grupper tjänar, och Lipton använder alla tre mätmetoderna i sin bok. Man bör dessutom, som Seers själv påpekar, inte glömma att det kan vara svårt att komma åt alla inkomstkällor i städerna, framför allt i den informella sektorn, men också i den formella, organiserade. I det sistnämnda fallet är orsaken den att skattesystemen ofta är så utformade att det är lätt att undandra inkomster från beskattning och då, givetvis, också från mätning.

En långt mer allvarlig invändning som gjorts mot Liptons resonemang är att han är selektiv i användningen av källmaterial och fakta. Han tenderar att anföra sådant som stöder hans teser, men sådant material som motsäger dem förtigs. Lipton vågar inte utsätta sig för risken av vad Gunnar Myrdal brukade kalla att "fakta sparkar".

Att i strikt mening avgöra om kritikerna har rätt när de anklagar Lipton för att undanhålla bevismaterial är givetvis ingen lätt uppgift. För detta fordras en systematisk genomgång i mycket stort format. Dock finns det ett par faktorer som tyder på att kritikerna har en poäng här. För det första kan man konstatera att Lipton hämtar sitt empiriska material från en lång rad länder. Det mönster som framträder när han lägger sitt pussel motsvaras emellertid inte av några enskilda ekonomier. Den ekonomi som Lipton skapar med hjälp av data från tre världsdelar finns inte i sinnevärlden. Detta behöver inte i och för sig vara någon allvarlig invändning mot hans tillvägagångssätt, om han systematiskt försökt göra sammanvägningar och behandlat sitt material kritiskt, och om man inte tolkar

resultaten alltför bokstavligt. Däremot leder metoden till ett krav på fallstudier för enskilda ekonomier, för att man skall kunna konstatera om tätortsfavorisering förekommer i betydande utsträckning i faktiskt existerande ekonomier. Om så inte är fallet förlorar tesen sitt intresse.

Relaterad till ovanstående är kritiken att Liptons bok egentligen handlar om Indien, även om han själv emfatiskt förnekar detta i sitt svar på Seers kritik. (Han försvarar dock samtidigt användningen av indiskt material med att landet har lika många invånare som Afrika och Latinamerika tillsammans!) De flesta av de länder som Lipton tar material från förekommer sparsamt bland hans referenser. Huvuddelen av de empiriska iakttagelserna kommer från Indien, och det är svårt att frigöra sig från känslan att det i första hand är när inget indiskt material existerar som Lipton tvingas ta till andra, också då främst stora, länder och att han stoppar in sådant material när han snubblar över det, på ett osystematiskt sätt.

Indien är emellertid speciellt på många sätt. Det finns en klar skiljelinje mellan landsbygd och städer – tätbefolkade "halvurbana" områden är undantagsfall – och städerna är något så när jämnt spridda över hela landet. Inom jordbruket är odlingen av spannmål som livsmedel dominerande, till skillnad från många andra u-länder där ett exportinriktat jordbruk är minst lika viktigt. I det senare fallet kan man t ex inte artificiellt höja stadsbefolkningens relativa realinkomst genom att hålla ner priset på livsmedel för att dämpa lönekraven från industriarbetarna. Man kan inte heller ignorera exportprisernas betydelse, inte bara för jordbrukssektorn, utan för hela samhällsekonomin. Till detta kommer att också Liptons analytiska ramverk förefaller "indiskt", i den meningen att det anknyter till en indisk tradition som ställer motsatsen mellan stad och landsbygd i fokus vid diskussioner av hur samhället är uppbyggt och hur det fungerar. Alternativet till detta angreppssätt – ett överlägset alternativ eftersom det skulle rentvå Lipton från anklagelsen att favorisera Indien – skulle vara att arbeta med en rad fallstudier från andra länder för att se i vilken utsträckning dessa länder följer samma mönster som Indien.

Lipton pekar emellertid också på hur tätortsfavorisering yttrar sig på en rad konkreta områden, och här är det möjligt att se på hans bevisföring mer i detalj. Vad gäller beskattningen har Lipton inte mycket konkret siffermaterial att komma med utan nöjer sig med att i allmänna ter-

mer hänvisa till "fakta och argument". Terry Byres har emellertid visat att de siffror som finns just för det av Lipton flitigast åkallade landet – Indien – snarast motsäger Liptons tes. Under 1950- och 1960-talet var det indiska jordbruket enligt Byres närmast underbeskattat, och jämför man Indien med t ex Kina finner man att skattebördan var högre för de kinesiska bönderna. Visserligen användes jordbruksskatterna i stor utsträckning till att bygga upp den kinesiska industrin, men det går knappast att tala om någon tätortsfavorisering i sammanhanget, eftersom de inkomstskillnader som fanns var mindre än i Indien, och den politiska maktbasen i Kina länge hade en klar förankring i landsbygden.

Trots detta är det inte motiverat att dra långtgående slutsatser enbart av Byres indiska exempel. Det är svårt att sätta upp några rimliga hypoteser, innan man har tillräckligt många observationer. Det är också möjligt att det inte är meningsfullt att försöka generalisera teorin allt för mycket, särskilt inte då man går över från de stora linjerna till samspelet mellan sektorerna mer i detalj. Robert Bates har, med tanke på detta, föreslagit att det kunde vara mer fruktbart att arbeta med relativt homogena grupper av länder i stället för att ge sig på tredje världen som en helhet.

Terry Byres ifrågasätter dock även själva grundvalen för Liptons studie – att inkomstfördelningen på landsbygden skulle vara jämnare än i städerna och att en satsning på jordbruk i stället för t ex på industri skulle öka ekonomins effektivitet. Lipton baserar sitt inkomstfördelningsresonemang på en studie av Montek Ahluwalia. Denna studie innehåller data för tio länder. I dessa är inkomstfördelningen jämnast på landsbygden i sex fall, men statistiskt signifikanta skillnader föreligger i endast tre av dessa. Lipton drar alltså fel, eller i varje fall omotiverat djärva, slutsatser av sitt material.

Även om materialet hade stött Liptons tes kan man för övrigt inte, som Lipton, ta för givet att en omfördelning av resurser från stad till landsbygd kommer att leda till ökad inkomstutjämning. Att ett visst mönster existerar i det statiska perspektivet garanterar inte att samma mönster kommer att fortsätta att vara giltigt vid förändringar i miljön. Detta visas kanske bäst av den "gröna revolutionen", vilken representerar den kanske mest troliga formen för de investeringar som skulle äga rum inom jordbruket vid resursöverföringar från stad till landsbygd. De som där

inkasserat de största vinsterna är de större jordägarna, medan småbönderna av olika anledningar har missgynnats av förändringarna. Riskerna är alltså stora att ojämnheten i inkomstfördelningen ökar i stället för att minska om man väljer att följa Liptons rekommendationer.

Även vad gäller den relativa effektiviteten hos den agrara respektive urbana delen av ekonomin kan Liptons resonemang kritiseras. Lipton baserar sin slutsats om att en resursöverföring till landsbygden skulle öka nationalprodukten på en enkel jämförelse av kapitalkoefficienter inom jordbruket och industrin. Storleksordningen på dessa kan emellertid vara mycket olika på marginalen jämfört med deras genomsnittsvärde. Vad en sådan jämförelse ger är dessutom endast en uppskattning av engångsökningen i produktion i respektive sektor om en investering görs. I princip behandlas i sådana jämförelser alla näringsgrenar som om de producerade rena konsumtionsvaror. I sådana branscher leder en investering enbart till en ökning av konsumtionsnivån. I producentvarubranscher är läget annorlunda. Här kommer en användning av kapitalkoefficienter att bli missvisande genom att användningen av producentvarorna i investeringar i framtiden kommer att ge upphov till ytterligare produktion, dvs en justering för detta förhållande måste göras, för att en jämförelse med t ex livsmedelsproduktion skall bli meningsfull.

Slutsatser

Idéerna om tätortsfavorisering har kritiserats starkt under hela den tid de har varit en del av den utvecklingsekonomiska diskussionen. Samtidigt har de dock – riktiga eller ej – bidragit till att fästa uppmärksamheten på relationerna mellan stad och landsbygd i u-länderna. De flesta utvecklingsekonomer är eniga om att det förefaller att ligga något bakom Liptons tes, men att den är ofullständig och otillräcklig i flera avseenden. Identifieringen av tätortsfavorisering hjälper oss t ex inte att förstå under vilka omständigheter problemet eventuellt tenderar att försvinna av sig självt, och när direkta ingrepp kan behövas. Framför allt är det dock diskutabelt om gynnandet av städerna och stadsnäringarna är en följd av tätortsfavorisering i begreppets starkare betydelse, och i så fall vilka mekanismer som är de pådrivande. Under 1980-talet har teorin fått ny fart, framför allt genom Robert Bates bidrag kring dess mikroekonomiska och

politisk-ekonomiska grunder, och är numera mer allmänt accepterad i denna nya skepnad. Problemets allmängiltighet är dock fortfarande diskutabel. Även Lipton själv har numera medgett att begreppet inte går att tillämpa på alla länder, och att alla institutioner inte nödvändigtvis behöver falla in i mönstret med tätortsfavorisering ens i de länder där begreppet i och för sig är relevant.

Litteratur

Huvudkällan till tesen om tätortsfavorisering är

Lipton, Michael (1977): *Why Poor People Stay Poor. Urban Bias in World Development*. Temple Smith, London.

Den ursprungliga idén finns dock i

Lipton, Michael (1968): "Strategies for Agriculture: Urban Bias and Rural Planning", i: Streeten, Paul och Lipton, Michael (red): *The Crisis of Indian Planning: Economic Planning in the 1960s*. Oxford University Press, London.

Ett tidigare bidrag till samma typ av diskussion – uppenbarligen dock okänt för Lipton – är

Mamalakos, Markos J (1969): "The Theory of Sectoral Clashes", *Latin American Research Review*, vol 4.

Haiti som exempel på tätortsfavorisering, speciellt beträffande offentliga satsningar, behandlas i

Lundahl, Mats (1979): *Peasants and Poverty. A Study of Haiti*. Croom Helm, London.

En sammanfattande, kritisk granskning av teorin om tätortsfavorisering finns i Varshney, Ashutosh (1993): "Introduction: Urban Bias in Perspective", *Journal of Development Studies*, vol 29.

Hela detta nummer av tidskriften innehåller artiklar som kritiskt granskar testen om tätortsfavorisering, liksom också

Harriss, John och Moore, Mick (red) (1984): *Development and the Rural-Urban Divide*. Frank Cass, London. (Artiklarna publicerades även i form

av ett specialnummer av *Journal of Development Studies* [vol 20, nr 3, april 1984]).

En formell behandling (som ligger till grund för avsnittet om optimal beskattning i detta kapitel) av den optimala beskattningen av jordbrukarna respektive stadsbefolkningen ges i

Sah, Raaj och Stiglitz, Joseph E (1992): *Peasants versus City-Dwellers. Taxation and the Burden of Economic Development*. Clarendon Press, Oxford.

En ingående behandling av prispolitik inom jordbruket finns i

Krueger, Anne O (1992): *The Political Economy of Agricultural Pricing Policy, Volume 5. A Synthesis of the Political Economy in Developing Countries*. Published for the World Bank, Johns Hopkins University Press, Baltimore och London; speciellt kapitel 2.

För en diskussion om finansmarknadernas struktur och räntesatser i olika sektorer, se t ex

Fry, Maxwell (1988): *Money, Interest and Banking in Economic Development*. Johns Hopkins Press, Baltimore och London.

von Pischke, J D; Adams, Dale W och Donald, Gordon (red) (1983): *Rural Financial Markets in Developing Countries*. Johns Hopkins University Press, Baltimore och London.

En kortfattad genomgång med tyngdpunkten på effekter av statliga interventioner på kreditmarknaden finns i

Poulson, Barry W (1994): *Economic Development. Private and Public Choice*. West Publishing Co, Minneapolis/St Paul.

Intressegruppsgemenskapen mellan vissa grupper i staden och andra på landet diskuteras i

Véliz, Claudio (1963): "La mesa de tres patas", *Desarrollo Económico*, vol 3.

Ett arbete som pekar på det problematiska med att hänföra individer till en bestämd näringssektor, och därmed att bedöma inverkan av olika ingrepp på dem, är

Bigsten, Arne (1985): "What Do Smallholders Do for a Living? Some Evidence from Kenya", i: Lundahl, Mats (red): *The Primary Sector in Economic Development*. Croom Helm, London och Sydney.

De relativa prisernas roll och även marknadsföringsnämndernas resursomfördelande effekt diskuteras t ex i

Ellis, Frank (1984): "Relative Agricultural Prices and the Urban Bias Model: A Comparative Analysis of Tanzania and Fiji", i: Harriss, John och Moore, Mick (red) (1984): *Development and the Rural–Urban Divide*. Frank Cass, London.

Den inkomstfördelningsstudie av Ahluwalia som hänvisas till i texten är Ahluwalia, Montek S (1974): "Income Inequality: Some Dimensions of the Problem", i: Chenery, Hollis; Ahluwalia, Montek S; Bell, C L G; Dulay, John H och Jolly, Richard: *Redistribution with Growth*. Oxford University Press, London.

Lipton har själv tagit ställning till och bemött kritiken mot hans tes i Lipton, Michael (1984): "Urban Bias Revisited", i: Harriss, John och Moore, Mick (red) (1984): *Development and the Rural–Urban Divide*. Frank Cass, London.

Bates huvudbidrag till teorin om tätortsfavorisering finns i

Bates, Robert (1981): *Markets and States in Tropical Africa*. University of California Press, Berkeley.

8. Det sydafrikanska apartheidsystemet

Sydafrika är det bästa exempel man kan hitta på snedvridningar som baserar sig på systematisk diskriminering på etniska grunder. Diskriminering tillämpades i landet, i olika former, från att den europeiska koloniseringen av landet inleddes, i mitten på 1600-talet, fram till början av 1990-talet då apartheidsystemet officiellt avskaffades.

Rasdiskrimineringen skapade en situation som tidvis i långa stycken påminde om Arthur Lewis kända "dualistiska" tillväxtmodell, som baserar sig på en uppdelning av ekonomin i en traditionell sektor som stagnerar och en modern sektor som expanderar bl a därför att den har "obegränsad" tillgång på arbetskraft till en låg och stabil lönenivå. Detta "obegränsade" (oändligt elastiska) utbud skapades i det sydafrikanska fallet genom att afrikanerna berövades egendomsrätten till land och därmed tvingades att söka lönearbete i den europeiska sektorn, men också genom att man importerade tillfällig arbetskraft från grannländerna för att öka konkurrensen på arbetsmarknaden. Med tiden tillkom andra former för diskriminering, främst i form av kontroll av den geografiska rörligheten och kvoterings på arbetsmarknaden som ledde till att afrikanerna tilldelades de minst kvalificerade uppgifterna.

Processen kan delas in i tre stadier. Det första skedet varade från början av koloniseringsprocessen till senare delen av 1800-talet. Både européer och afrikaner idkade jordbruk med hjälp av utbildad arbetskraft och jord. Detta skede karakteriserades av invandring från Europa och överföring av jord från afrikanerna till européerna. Afrikanernas traditionella egendomsrätt till jorden respekterades inte och de kunde inte heller bjuda effektivt väpnat motstånd mot de inträngande invandrarna. Så småningom ökade antalet invandrare och den europeiska sektorn expanderade. Produktionstekniken i det europeiska jordbruket under denna tid förblev dock praktiskt taget oförändrad. Mer och mer land behövdes följaktligen när antalet européer ökade. Afrikanerna kunde röra sig mellan

den traditionella sektorn och det europeiska jordbruket i enlighet med de incitament som skapades av t ex eventuella löneskillnader. Genom att afrikanerna berövades jord förtvinade den traditionella sektorn sakta och per capita-inkomsten där sjönk över tiden.

Skede två sträcker sig från de stora mineralupptäckterna, av diamanter 1867 och av guld 1886, fram till slutet av det andra världskriget. En gruv- och industrisektor hade nu tillkommit. Denna krävde också kapital samt utbildad arbetskraft. Under denna period fortsatte land att överföras till den europeiska sektorn. Levnadsstandarden i den marginaliserade traditionella sektorn föll, medan det europeiska jordbruket fortsatte att expandera. I detta skede var det emellertid inte jorden som sådan som var det viktigaste för européerna. Poängen var nu att se till att afrikanerna erbjöd sin arbetskraft i tillräckligt stor utsträckning. Detta fungerade bara om alternativen för dem var få och oattraktiva.

I industrisektorn reserverades en del av de arbeten som inte krävde utbildning för vita. Bakgrunden till detta var att européer började stötas ut från jordbrukssektorn, en process som gick parallellt med en ökad urbanisering. Orsakerna var en alltmer obsolet jordbruksteknik, erosionsproblem och uppsplittring av jordbruken i allt mindre enheter genom arv. Resultatet var den sk civiliserade arbetsmarknadspolitiken som utformades för att ta hand om de "fattiga vita", dvs de som tvingades ut ur jordbrukssektorn men saknade utbildning som kunde kvalificera dem för arbeten som kräver yrkesskicklighet. Denna grupp måste konkurrera med afrikanerna om okvalificerade arbeten i gruvorna och inom industrin. Slutligen reserverades alla arbetsplatser som förutsatte utbildning för de vita. (En liknande effekt hade det faktum att tillgången på utbildning för de svarta var dålig och av låg kvalitet. År 1990, när apartheid som hade satt differentieringen av utbildningen i system bröt samman, hade 25 procent av de vita postgymnasial utbildning, medan motsvarande siffra för de svarta var mindre än 1 procent.)

I det tredje skedet hade jordöverföringen från afrikaner till européer avslutats. Afrikanerna var hänvisade till speciella områden, "hemländer" eller bantustans, som de inte fick lämna utan tillstånd. Det europeiska jordbruket började mekaniseras och använde således också i allt större utsträckning kapital. Problemet med de "fattiga vita" var nu löst. De vita utgjorde den yrkeskunniga arbetskraften i industrisektorn och hade för-

tur till dessa arbeten. Få afrikaner kunde kvalificera sig för arbeten som krävde yrkeskunskap, även om de fick ta emot dem, därför att de, som resultat av apartheidsystemet, hade tillgång endast till utbildning av dålig kvalitet.

Vi skall i det följande – med vissa förenklingar – analysera effekterna av den förda politiken med hjälp av vår modell. De tre utvecklingsskedena i apartheidpolitiken kommer att studeras var för sig.

Segregering på jordmarknaden

Under det första stadiet utgjordes den sydafrikanska ekonomin av två sektorer, en afrikansk och en europeisk, vilka båda producerade jordbruksvaror, inklusive boskap, med hjälp av jord och arbetskraft. Sektornas produktionsfunktioner (linjärt homogena) är

$$(8.1) \quad A = A(T_A, L_A^A)$$

$$(8.2) \quad E = E(T_E, L_E^E, L_E^A)$$

där T står för jord. Den afrikanska sektorn använder enbart afrikansk arbetskraft, medan den europeiska dessutom använder européer.

Totalutbudet av såväl européer som afrikaner antas vara givet, så att

$$(8.3) \quad L_A^A + L_E^A = \bar{L}^A$$

$$(8.4) \quad L_E^E = \bar{L}^E$$

Även den totala jordbruksmarken är given:

$$(8.5) \quad T_A + T_E = \bar{T}.$$

Européerna antas själva äga den jord de brukar, så deras intäkter består av produktionsvärdet i den europeiska ekonomin minus vad som betalas i lön till afrikanerna. Den afrikanska arbetskraften rör sig fritt mellan de bägge sektorerna. Lönen, som bestäms av arbetskraftens mar-

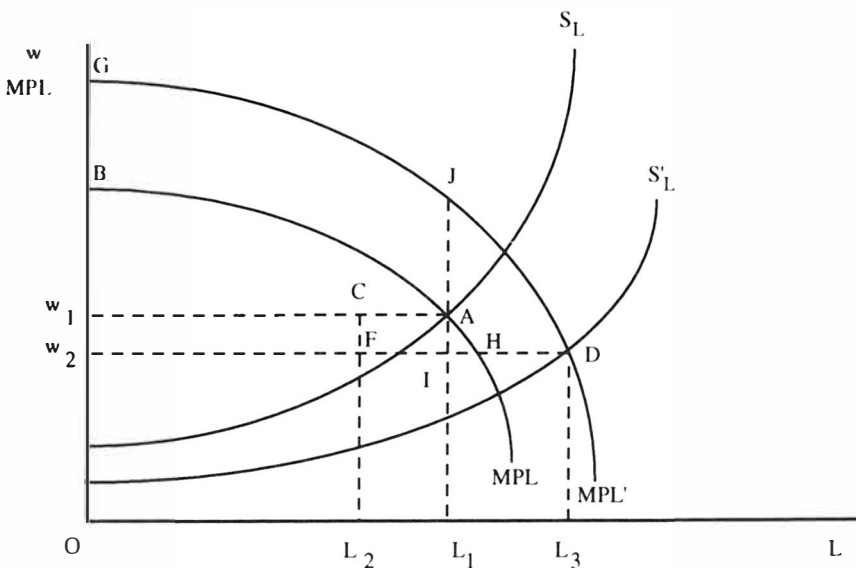
ginalprodukt, kommer därför att utjämnas och vara densamma i bägge sektorerna:

$$(8.6) \quad w = A_L = E_L$$

där vi, för enkelhetens skull, har satt produktens (jordbruksvarornas) pris lika med ett.

Jordmarknaden är delvis satt ur spel. Där råder segregering i bemärkelsen att afrikanerna inte kan köpa jord av européerna även om de skulle vilja. Tvärtom, under det första stadiet bestod diskrimineringen främst i att afrikanerna berövades sin jord som överfördes i europeisk ägo. Effekterna av detta kan analyseras med hjälp av *figur 8.1*. Denna figur avbildar arbetsmarknaden i den europeiska delen av den sydafrikanska ekonomin. På den horisontella axeln mäts arbetskraftsanvändningen (L) och på den vertikala lönen (w) och värdet av arbetskraftens marginalprodukt (MPL). Arbetskraftens marginalkostnad ges av utbudskurvan (S_L).

Figur 8.1. Arbetsmarknaden i den "europeiska" ekonomin

De vita arbetsgivarna anställer arbetskraft så länge värdet av dess marginalprodukt överstiger marginalkostnaden för anställning. Värdet av det marginella produktionsbidraget blir lika med marginalkostnaden i punkt A, vid en jämviktslön på w_1 och en sysselsättning på OL_1 . Av OL_1 antar vi att OL_2 består av afrikaner och L_2L_1 av européer. När vi vet detta kan vi också bestämma hur produktionsvärdet kommer att fördelas. OW_1CL_2 kommer att gå till afrikanerna i form av lön, L_2CAL_1 tillfaller européerna, likaså som lön, och w_1BA , slutligen, tillfaller de vita jordägarna.

Vilka blir då effekterna på den europeiska delen av att jord överförs från afrikaner till européer? Eftersom $E_{1T} > 0$ (i enlighet med de egenskaper som slogs fast för produktionsfunktionen i kapitel 2) kommer MPL-kurvan att förskjutas uppåt, till MPL' . Samtidigt kommer S_1 -kurvan att förskjutas, t ex till S_1' . Orsaken till detta är att afrikanernas möjligheter att försörja sig utanför den europeiska delen av ekonomin har försämrats genom att de berövats delar av sin jord. Följaktligen kommer utbudet av arbetskraft att öka i den europeiska sektorn. Ett nytt jämviktsläge kommer nu att etableras, med lönen w_2 och sysselsättningen OL_3 . Jämfört med ursprungssituationen har L_1L_3 fler afrikaner nu fått arbete i den europeiska delen av ekonomin.

Som diagrammet i *figur 8.1* har ritats kommer de vita jordägarna som grupp betraktad att göra en vinst. Denna utgörs av summan av intäkts-tillskottet från den nya jorden, arean BGDH, plus vad jordägarna tjänar på att arbetarna får en lönesänkning (w_1AIw_2), samt det ytterligare överskott som genereras på den jord de redan har genom att sysselsättningen där ökar när lönen sjunker (AHI). De vita arbetarnas löner minskar med CAIF och de redan anställda svarta arbetarnas med w_2w_2CF .

Eftersom de europeiska invandrarna ägde den jord de brukade, är det naturligt att anta att de strävade efter att öka *summan* av jord- och (sina egna) arbetsinkomster genom att ta jord från afrikanerna, och som diagrammet har ritats verkar det som de lyckats med det. Den vinst de gör som jordägare överstiger den förlust de gör som arbetare. Detta är emellertid inget nödvändigt resultat, utan det beror bl a på faktorintensiteterna i den europeiska och den afrikanska sektorn. Låt oss anta att den europeiska sektorn är mer jordintensiv än den afrikanska, dvs att

$$(T/L)_E > (T/L)_A.$$

När jord överförs från den afrikanska till den europeiska sektorn kommer faktorpriserna att påverkas och detta kommer i sin tur att påverka de olika grupperingarnas inkomster. Antag, till att börja med, att vi vill behålla de ursprungliga faktorproportionerna i bägge sektorerna. När jord då överförs från den afrikanska till den europeiska sektorn frigörs samtidigt afrikanska arbetare, men i ett större antal i förhållande till den överförda jorden än vad den europeiska sektorn kan ta emot, om inte faktorproportionerna skall förändras där. För att de överflödiga arbetarna skall absorberas krävs att lönen sjunker. Båda sektorerna kommer då att anställa. De afrikaner som redan är anställda i den europeiska sektorn kommer då att få det sämre, och detta kommer också att vara fallet med de nytillkomna arbetarna. Deras försörjningsmöjligheter försämrades när jord togs från den afrikanska sektorn. Därför tvingades de lämna denna.

Européerna får det däremot bättre. Deras inkomster ges av produktionsvärdet minus vad de måste betala i lön till afrikanerna. Produktionen ökar (till det givna priset = 1) eftersom sektorn mottar såväl jord som arbetare, de redan anställda afrikanerna får lägre lön än tidigare och de nytillkomna afrikanerna producerar ett överskott, utöver vad de får i lön, som uppgår till IJD, vilket tillfaller de vita. Den vita gruppen vinner således på att ta jord från afrikanerna. Slutligen har vi de afrikaner som är kvar i den afrikanska sektorn. Där har varje afrikan nu i genomsnitt mindre jord till sitt förfogande. Sektorn förlorade jord och arbetskraft i proportionen $(T/L)_A$, den ursprungliga faktorintensiteten i sektorn. När lönen föll återanställdes emellertid en del arbetskraft. Per capita-inkomsten faller således i den afrikanska sektorn.

”Civiliserad arbetsmarknadspolitik”

I det andra stadiet har den sydafrikanska ekonomin diversifierats. En industri- och gruvsektor (här kallad ”industrin”) har tillkommit och såväl det europeiska jordbruket som industrin använder kapital. Vi får då följande produktionsfunktioner:

$$(8.1) \quad A = A(T_A, L_A^A)$$

för den afrikanska ekonomin (jordbruket), precis som tidigare,

$$(8.7) \quad J = J(T_J, L_J^A, K_J)$$

för det europeiska jordbruket, som producerar andra varor än det afrikanska och där vi antar att enbart afrikaner arbetar. Detta antagande görs för att fånga upp problemet med de "fattiga vita" som tvingades bort från landsbygden och som måste konkurrera med afrikanerna om arbetena inom industrin:

$$(8.8) \quad I = I(L_I^A + \bar{L}_I^E, K_I)$$

Vi kan vidare anta att fördelningen av jorden mellan det afrikanska och det europeiska jordbruket är given:

$$(8.9) \quad T_A = \bar{T}_A$$

$$(8.10) \quad T_J = \bar{T}_J$$

och att afrikanernas tillträde till den europeiska ekonomin är begränsat:

$$(8.11) \quad \bar{L}^A = \bar{L}_A^A + L_J^A + L_I^A$$

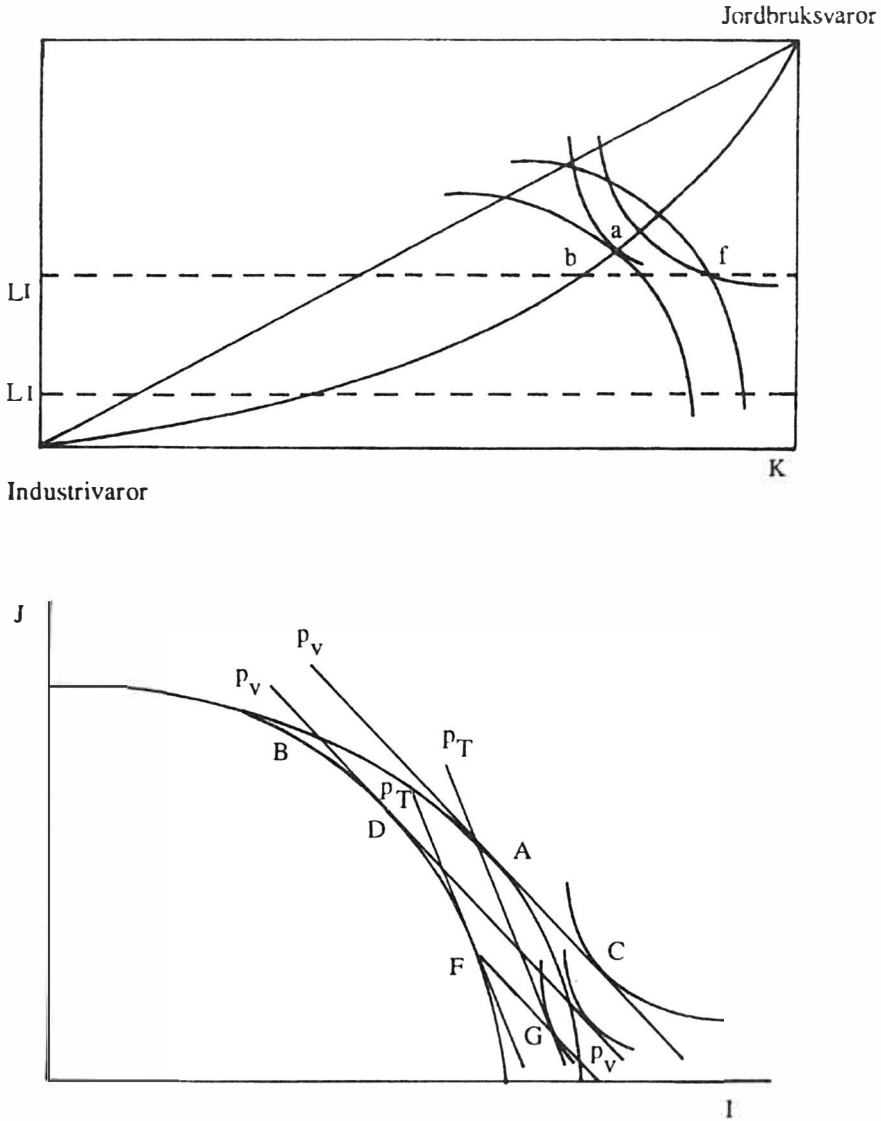
Ett visst antal afrikaner måste stanna kvar i reservaten. Slutligen fördelas den givna kapitalstocken mellan de bägge europeiska sektorerna:

$$(8.12) \quad \bar{K} = K_J + K_I$$

Vi kan nu begränsa analysen till den europeiska delen av ekonomin.¹

¹ Dessa antaganden har gjorts eftersom vi vill fokusera på effekterna av den "civiliserade arbetsmarknadspolitiken" och tullskyddet. En mera realistisk formulering skulle ta hänsyn till att segregeringen på jordmarknaden fortsatte, till att afrikaner fick ökat tillträde till de "europeiska" delarna av ekonomin när så krävdes, till att även utbildad arbetskraft används inom industrin, till att afrikanernas tillträde till utbildningen begränsades, samt till att kapitalstockens roll inom det europeiska jordbruket var starkt begränsad. Detta kräver emellertid en matematisk formulering av modellen eftersom boxdiagramtekniken i princip är begränsad till två faktorer.

Figur 8.2. Den "civiliserade arbetsmarknadspolitiken"

I boxen i *figur 8.2* skulle då, om inga snedvridningar hade funnits, produktionen äga rum till världsmarknadspriser i punkt a, där en jordbruksisokvant tangerar en industriisokvant. Industrin kan emellertid inte fritt välja arbetskraft utan måste använda afrikaner och européer i givna proportioner:

$$(8.13) \quad L_1^E = c(L_1^E + L_1^A)$$

Den "civiliserade arbetsmarknadspolitik" bestämmer värdet på c , dvs hur stor del av arbetsinsatsen i sektorn som måste utföras av européer. Detta betyder att det inte längre blir möjligt att öka arbetskraftsanvändningen inom industrin bortom den nivå i boxen som ges av L_1 . Efter punkt b tvingas ekonomin bort från kontraktkurvan, rakt ut åt höger. Nu kan enbart kapital flyttas från jordbruket till industrin (och vice versa). I termer av produktionsmöjlighetskurvan motsvaras detta av att kurvan efter punkt B kommer att ligga innanför den kurva som motsvarar kontraktkurvan i boxen. Ekonomin kan då inte producera i punkt A och konsumera i punkt C , till världsmarknadspriser, p_v , under frihandel.

Tillåts frihandel även då industrisektorn måste tillämpa den "civiliserade" arbetsmarknadspolitik kan välfärdsförlusten (för européerna) begränsas till vad som ges av punkterna D (produktion) och E (konsumtion). Detta var dock i praktiken inte aktuellt, eftersom de industrigrenar som valde att reglera kvoten mellan européer och afrikaner också var berättigade till tullskydd. Härigenom förflyttas produktionspunkten till F , till inhemska priser, p_1 , och konsumtionspunkten till G , på en lägre samhällelig indifferenskurva.

I boxdiagrammet kan vi uttrycka kombinationen av arbetsmarknadspolitik och tullskydd som en rörelse från a till f . Industriproduktionen är där högre än vad den skulle ha varit om inga ingrepp hade gjorts i marknadsmekanismen. Samtidigt är det relativa priset på arbetskraft högre inom industrin än inom jordbruket. All europeisk arbetskraft återfinns inom industrin, och eftersom antalet afrikaner per europé inte får överstiga $(1-c)/c$ begränsas tillträdet av arbetskraft till sektorn.

Migrationskontroll och utträngning

I det tredje stadiet har strukturen på den sydafrikanska ekonomin åter förändrats. Arbetskraften har differentierats i en utbildad och en utbildad komponent, och formerna för diskriminering är inte längre desamma som tidigare. Afrikanerna har koncentrerats till speciella "hemländer", eller bantustans, som de inte kan lämna utan tillstånd. Inflödet av afrikansk arbetskraft till den europeiska ekonomin är reglerat. Härutöver hindras afrikaner från att ta kvalificerade arbeten. Dessa reserveras för

vita, dels genom direkt lagstiftning, dels genom att utbildningssystemet differentieras: bra utbildning för vita, dålig för afrikanerna.

Ekonomin har fortfarande en afrikansk sektor (hemländerna) som använder jord och utbildad afrikansk arbetskraft:

$$(8.14) \quad A = A(\bar{T}_A, L_A^{UA})$$

Jordarealen i hemländerna antas vara given.

Inom de europeiska sektorerna används bara arbetskraft, utbildad och utbildad.² Produktionsfunktionerna är:

$$(8.15) \quad J = J(L_J^{UA}, L_J^S)$$

$$(8.16) \quad I = I(L_I^{UA}, L_I^S)$$

Det europeiska jordbruket producerar fortfarande andra grödor än det afrikanska. Alla vita arbetare antas vara utbildade. Problemet med "fattiga vita" har upphört att existera. Härtill kommer ett mindre antal utbildade afrikaner:

$$(8.17) \quad L_J^S + L_I^S = \bar{L}^{SE} + L^{SA}$$

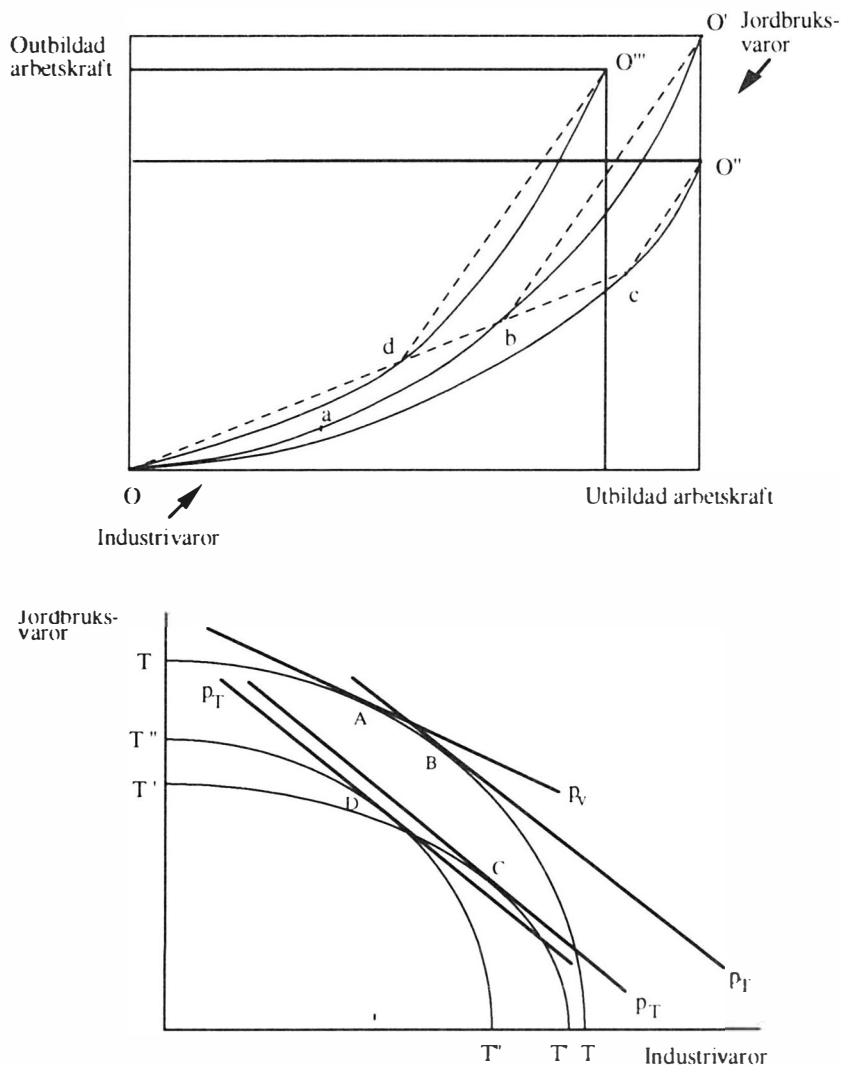
De utbildade afrikanerna fördelas i sin tur mellan alla tre sektorerna:

$$(8.18) \quad L_A^{UA} + L_J^{UA} + L_I^{UA} = \bar{L}^{UA}$$

Om arbetskraften är fritt rörlig i ekonomin och det inte finns några hinder för afrikanerna att utbilda sig och ta kvalificerade arbeten kommer ekonomin att producera i punkt a i boxdiagrammet i *figur 8.3*, till världsmarknadspriser, p_v , om inga handelshinder existerar, eller i punkt b, till hemmamarknadspriser, p_r , om industrin tullskyddas. (Produktionsisokvanterna har inte ritats ut.) Om vi antar att industrin är den sektor som använder utbildad arbetskraft intensivt kommer det relativa priset på

² Detta antagande görs för att tvåfaktorsansatsen med boxen och produktionsmöjlighetskurvan skall kunna användas.

Figur 8.3. Resursallokering med migrationskontroll och reservering av kvalificerade arbeten för vita

denna att vara högre i b än i a. Dessa punkter motsvaras av A och B på transformationskurvan.

När migrationskontroll av utbildad arbetskraft införs krymper boxen i vertikalled. Jordbruksproduktionen måste nu mätas från O'' i stället för från O' och de effektiva produktionspunkterna kommer att ligga på den nya kontraktkurvan OO''. Produktionen av jordbruksvaror (som använ-

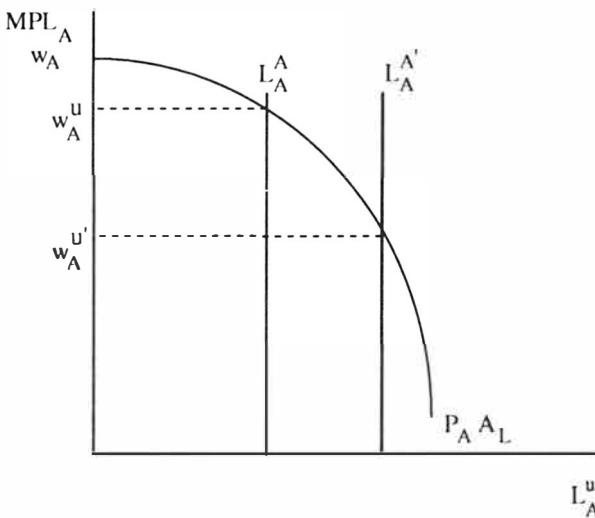
der utbildad arbetskraft intensivt) kommer att minska medan industri-sektorn ökar sin produktion vid givna varu- och faktorpriser. (Detta följer av Rybczynskis teorem, se kapitel 4.) Ekonomin kommer att producera i punkt c i boxen till oförändrade faktorintensiteter. I det nedre diagrammet skiftar transformationskurvan inåt från TT till T'T' – mer nära den vertikala jordbruksaxeln, mindre nära den horisontella industriaxeln, och den nya produktionspunkten blir C.

Migrationskontrollen leder inte till några snedvridningar om man begränsar betraktelsen till den europeiska delen av ekonomin. Sydafrika hade i princip kunnat producera, handla och konsumera till världsmarknadspriser. Tas hemländerna med i analysen blir bilden annorlunda. Som *figur 8.4* visar kommer lönen i hemländerna att pressas ner från w_A^u till $w_A^{u'}$ när utbudet av arbetskraft där ökar från L_A^A till $L_A^{A'}$ som ett resultat av migrationskontrollen. Tidigare utjämnades lönen för utbildad arbetskraft mellan alla ekonomins sektorer:

$$(8.19) \quad w_A^U = w_J^U = w_I^U$$

men när migrationen kontrolleras kommer likhet att råda endast mellan lönerna i de europeiska jordbruks- och industrisektorerna.

Figur 8.4. Arbetsmarknaden i hemländerna

Samtidigt har BNP, mätt i inhemska priser, minskat. När produktionsfaktorerna får allokeras fritt till dessa priser maximeras produktionsvärdet i punkt B på transformationskurvan (och motsvarande punkt på den transformationsyta som motsvarar denna kurva när alla tre varorna och sektorerna tas med i bilden). Punkter som C (motsvarande) representerar däremot ett lägre produktionsvärde, eftersom de ligger på en kurva (en yta) innanför den ursprungliga.

Vad innebär då migrationskontrollen i välfärdstermer? I det sydafrikanska fallet, där alla befolkningsgrupper utom den europeiska utsattes för systematisk diskriminering, är det inte längre meningsfullt att arbeta med en *sambällelig* välfärdsfunktion för hela ekonomin, utan en distinktion måste göras mellan vita och afrikaner i modellen. För att börja med de senare får de som redan finns i hemländerna och de som flyttas dit det sämre. Den avtagande avkastningen på utbildad arbetskraft gör att både produktionsvärdet per capita och arbetslönen sjunker i hemländerna. De utbildade afrikaner som lyckas stanna kvar i den europeiska delen av ekonomin kommer däremot att få samma lön som tidigare, till givna varupriser. De senare bestäms av världsmarknadspriserna och av den givna tullsatsen på industrivaror och ändras därför inte, vilket i sin tur innebär att även faktorpriserna och faktorintensiteterna i den europeiska ekonomin förblir oförändrade. Detta betyder att även den utbildade arbetskraftens (vitas och afrikaners) inkomster förblir oförändrade.

De vitas inkomster ökar således inte som ett resultat av migrationskontrollen. Den naturliga frågan blir då varför kontrollen över huvud taget kom till. Detta kan inte förklaras med utgångspunkt från ekonomisk rationalitet – som denna uttrycks i vår modell. Andra förklaringar behövs. En möjlig sådan förklaring till migrationskontrollen har att göra med den vita gruppens säkerhet. Alltför många afrikaner permanent bosatta i närheten av de vita områdena skulle av de vita kunna uppfattas som ett säkerhetshot. Därför begränsas migrationen.

Ovanstående är emellertid inte den enda tänkbara förklaringen. De arbetskontrakt som de afrikanska migranterna ingick under apartheid-tiden var temporära och måste således förnyas efter viss tid. Detta skapade i sin tur möjligheter att byta ut äldre arbetare vars produktivitet hade avtagit mot yngre, mer produktiva, samtidigt som man kunde undvika att de vita fick betala den kostnad för fysisk och social infrastruktur det

skulle ha inneburit om afrikaner hade kunnat migrera fritt till städerna tillsammans med sina familjer.

Ser vi på ekonomin som helhet leder migrationskontroll till att lönen för oskolade arbetare kommer att skilja sig åt mellan hemlandssektorn och de europeiska sektorerna. Precis som vi har visat i tidigare kapitel kommer detta att resultera i ineffektiv produktion. Arbetskraftens marginalproduktivitet är högre i de europeiska sektorerna än i hemlandssektorn. Det skulle således gå att öka produktionen genom att flytta arbetskraft från den senare till den förra. Dessutom kommer de relativa varupriserna att divergera från lutningen på produktionsytan (vi har nu tre produkter) så att

$$\frac{\partial J}{\partial A_{dI=0}} \neq -\frac{P_A}{P_J}$$

och

$$\frac{\partial I}{\partial A_{dJ=0}} \neq -\frac{P_A}{P_I}$$

Detta kan visas på samma sätt som i tidigare kapitel. Vi kan t ex härleda uttrycket för $(\partial J/\partial A)|_{dI=0}$ ur produktionsfunktionerna (8.14) och (8.15). Differentiering av dessa ger:

$$(8.20) \quad \frac{\partial J}{\partial A_{dI=0}} = \frac{J_L dL_J^{UA} + J_S dL_J^S}{A_L dL_A^{UA}}$$

Produktionsfaktorerna avlönas med värdet av deras respektive marginalprodukter:

$$(8.21) \quad P_A A_L = w_A^U$$

$$(8.22) \quad P_J J_L = w_J^U$$

$$(8.23) \quad P_J J_S = w_S^S$$

Om vi löser ut marginalprodukterna och substituerar in i (8.20) får vi

$$(8.24) \quad \frac{\partial J}{\partial A}|_{dI=0} = \frac{P_A}{P_J} \frac{w_J^U dL_J^{UA} + w^S dL_J^S}{w_A^U dL_A^{UA}}$$

I utgångsläget är lönen för utbildad arbetskraft densamma i hemländerna och det europeiska jordbruket (samt industrin):

$$(8.25) \quad w_A^U = w_J^U = w_I^U$$

$(\partial J / \partial A)|_{dI=0}$ definieras för ett konstant I . Faktorinsatserna inom industrin förblir således konstanta när faktorinsatserna inom hemlandssektorn och det europeiska jordbruket förändras. Detta innebär då, när vi utgår från (8.18) att

$$(8.26) \quad dL_A^{UA} = -dL_J^{UA}$$

och, utgående från likheten

$$(8.27) \quad L_J^S + L_I^S = \bar{L}^S$$

$$(8.28) \quad dL_J^S = 0$$

Uttrycket (8.24) kan då förenklas till

$$(8.29) \quad \frac{\partial J}{\partial A}|_{dI=0} = -\frac{P_A}{P_J}$$

Lutningen på produktionsytan sammanfaller med prisplanets lutning.

När migrationskontroll införs sjunker lönen i hemländerna så att

$$w_A^U < w_J^U = w_I^U = w_E^U$$

Lutningen på produktionsmöjlighetsytan förändras då till

$$(8.30) \quad \frac{\partial J}{\partial A_{dI=0}} = \frac{P_A}{P_J} \frac{w_E^U}{w_A^U}$$

där $w_E^U / w_A^U > 1$. Produktionsmöjlighetsytans lutning kommer att vara brantare än prisplanets. De bägge planen kommer att skära varandra. På samma sätt kan vi visa att

$$(8.31) \quad \frac{\partial I}{\partial A_{dI=0}} = \frac{P_A}{P_I} \frac{w_E^U}{w_A^U}$$

Den andra formen av diskriminering är utträngning av afrikaner från kvalificerade arbeten. I termer av boxdiagrammet i *figur 8.3* innebär detta att längden minskar medan höjden ökar, och att kontraktkurvan förändras från O'' till O''' . Rybczynskiteoremet kan då tillämpas både "framlänges" och "baklänges". Produktionen av industrivaror minskar både därför att utbudet av den faktor som används intensivt i industriproduktionen minskar, och för att utbudet av den andra faktorn ökar med lika mycket. Av samma anledning ökar jordbruksproduktionen i jämförelse med punkt c. Om antalet utbildade afrikaner som tvingas in i oskolade arbeten överstiger det antal outbildade afrikaner som genom migrationskontrollen tvingas in i hemlandssektorn, kommer jordbruksproduktionen i den nya produktionspunkten att överstiga också produktionen i punkt b. Detta är emellertid knappast troligt, eftersom fler outbildade än utbildade afrikaner troligtvis drabbas av apartheidpolitiken. Härtill kommer emellertid minskningen av antalet afrikaner som får lov att arbeta i kvalificerade sysselsättningar. Nettoresultatet blir därför i princip obestämt, även om det kanske i praktiken är troligast att såväl jordbruks- som industriproduktionen är lägre i den nya produktionspunkten d än den är i b.

Transformationskurvan kommer också att skifta till $T''T'''$, inåt nära industriaxeln och utåt vid jordbruksaxeln. Den nya produktionspunkten är D. Eftersom de förändringar som äger rum inte ytterligare stör relatio-

nen DRS = FRT = DRT utan enbart innebär en förändring av faktortillgången, utgör utträngningen inte någon snedvridning i teknisk bemärkelse, även om den har produktions- och välfärdseffekter.

De senare effekterna är negativa för de utbildade afrikaner som trängs ut från de mera kvalificerade och bättre arbetena och tvingas ta okvalificerade, lägre betalda, arbeten som inte kräver utbildning. Övriga grupper inkomster påverkas däremot inte, eftersom varupriserna förblir oförändrade. Då uppstår samma problem som i diskussionen om migrationskontrollen. Vad är det som ger upphov till diskrimineringen? En möjlig förklaring löper i termer av vit sysselsättning. De vita fruktade att på sikt konkurreras ut av afrikanerna i de kvalificerade arbetena. En av apartheidsystemets stora uppgifter var att garantera sysselsättning för de vita.

Apartheidsystemets sammanbrott

Apartheid avskaffades i början av 1990-talet. En intressant fråga är varför detta skedde. En möjlighet är att de internationella sanktioner och den isolering som landet utsattes för – i ökande omfattning fram till mitten av 1980-talet – slutligen tvingade de makthavande att ge upp. Det finns dock mycket som tyder på att de internationella påtryckningarna inte var det som gjorde slut på systemet, även om de förorsakade problem för regimen. I stället verkar det som om dess egen inneboende dynamik inom sig bar fröet till dess undergång.

Apartheidsystemets historia är i hög grad en berättelse om framgång, om man ser på den ur den europeiska minoritetens synvinkel. Under nästan ett sekel förmådde systemet generera höga tillväxttakter. Den positiva utvecklingen bröts dock på 1970-talet, och på 1980-talet gick det ännu sämre. Även om den turbulenta internationella ekonomin, som i de flesta andra länder, hade sin del i utvecklingen, hade apartheid så småningom blivit en börda för den vita minoriteten i stället för en tillgång.

Först och främst hade systemet åstadkommit svåra flaskhalsar, främst på arbetsmarknaden för utbildad arbetskraft. Samtidigt som ekonomin blev alltmer sofistikerad och industrisektorns relativa andel i ekonomin steg, var det omöjligt att tillgodose behovet av (vit) utbildad arbetskraft i den takt som hade behövts. Samtidigt började också lönerna för oskolad afrikansk arbetskraft stiga. Orsaken till detta var att efterfrågan steg sam-

tidigt som utbudet av arbetskraft från grannländerna avtog, då dessa blev självständiga och aktivt började motarbeta apartheidsystemet.

Ett annat problem var att industrisektorn hade expanderat enligt principen om importsubstitution. De negativa konsekvenserna av detta har vi redan granskat i detalj, i kapitel 6. De försök som gjordes att byta handelspolitisk regim i riktning mot en mer exportorienterad strategi lyckades inte heller, bl a därför att sydafrikanska varor ofta bojkottades i köparländerna, av politiska skäl. Slutligen avtog investeringstakten, delvis som en följd av de nämnda svårigheterna. Den oroliga politiska situationen ledde till kapitalflykt och utländska investerare betraktade landet med misströsksamhet – i den mån sanktioner inte helt uteslöt investeringar. Det inhemska sparandet hade också avtagit som en följd av lägre tillväxt och ökande osäkerhet.

Trots alla problem hade systemet möjligen kunnat överleva, om detta hade varit i den maktavande vita afrikanderminoritetens intresse. Under efterkrigstiden hade dock denna minoritet blivit mindre enhetlig än tidigare och olika gruppers intressen började skilja sig åt. De grupper som tjänade på systemet var de vita bönderna och arbetarna, medan industriföretagarna förlorade på att inte få anställa arbetskraft till lägsta möjliga kostnad. Denna klass bestod länge så gott som uteslutande av anglosaxiska vita. Så småningom växte det emellertid fram också en afrikandisk industriell företagare- och kapitalistklass, för vilken apartheid kom att skapa exakt samma problem som för de anglosaxiska företagen. Efter vissa försök till reformer på 1980-talet blev stödet för systemet till sist för svagt och det övergavs, under starkt internationellt tryck.

Litteratur

Arthur Lewis dualistiska tillväxtmodell presenterades första gången i Lewis, W Arthur (1954): "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", *Manchester School of Economic and Social Studies*, vol 22.

Tillväxten och utvecklingen i den sydafrikanska ekonomin kan studeras i t ex Horwitz, Ralph (1967): *The Political Economy of South Africa*. Weidenfeld and Nicholson, London.

Lundahl, Mats och Moritz, Lena (1996): *Det nya Sydafrika: ekonomi och politik efter apartheid*. SNS Förlag, Stockholm.

Nattrass, Jill (1981): *The South African Economy: Its Growth and Change*. Oxford University Press, Cape Town.

Det deskriptiva avsnittet om apartheidpolitikens framväxt baseras främst på Lundahl, Mats och Ndlela, Daniel B (1992): "Land Alienation, Dualism, and Economic Discrimination: South Africa and Rhodesia", i: Lundahl, Mats: *Apartheid in Theory and Practice. An Economic Analysis*. Westview Press, Boulder, CO.

En översikt finns också i

Lundahl, Mats och Wadensjö, Eskil (1984): *Unequal Treatment. A Study in the Neo-Classical Theory of Discrimination*. Croom Helm, London och Sydney, kapitel 8.

De siffror som presenteras för utbildningsnivån är ur

Lundahl, Mats och Moritz, Lena (1995): "Sydafrikas ekonomi efter apartheid", *Internationella Studier*, vol 28.

Analysen av rasdiskrimineringen i Sydafrika återfinns i t ex

Hutt, W H (1964): *The Economics of the Colour Bar*. Andre Deutsch, London.

Lewis, Stephen R, Jr (1990): *The Economics of Apartheid*. Council of Foreign Relations Press, London och New York.

Lipton, Merle (1985): *Capitalism and Apartheid: South Africa, 1910–84*. Avebury, Aldershot.

Lundahl, Mats (1992): *Apartheid in Theory and Practice: An Economic Analysis*. Westview Press, Boulder, CO.

Apartheidpolitikens konsekvenser kan studeras i

Wilson, Francis och Ramphele, Mamphela (1989): *Uprooting Poverty: The South African Challenge*. Norton, New York och London.

Den avslutande analysen av orsakerna till apartheidsystemets avskaffande bygger på

Lundahl, Mats; Fredriksson, Per och Moritz, Lena (1992): "South Africa 1990: Pressure for Change", i: Lundahl, Mats: *Apartheid in Theory and Practice. An Economic Analysis*. Westview Press, Boulder CO.

9. Den socialistiska planekonomin: prissystemet ur funktion

I alla tidigare kapitel har vi utgått ifrån att priser bildas genom ett samspel mellan utbud och efterfrågan på världsmarknaden. De snedvridningar som vi hittills har granskat modifierar marknadens funktion men sätter den inte ur spel. Det finns dock ett annat sätt att allokera resurser i en ekonomi: med hjälp av administrativa processer där *planering* spelar en avgörande roll. Planeringssystemet kan fungera på olika sätt i praktiken. Vi skall här koncentrera oss på att granska effekterna av den mest renodlade varianten, den typ av planekonomi som gällde i det forna Sovjetunionen och i en rad öst- och mellaneuropeiska länder fram till 1990-talet. I detta system fanns i princip ingen plats alls för marknader, även om verkligheten aldrig helt levde upp till detta ideal. (I flera östeuropeiska länder kvarstod rester av en privat sektor. Dessutom fanns i alla länder illegala "svarta" marknader.) Vi vet emellertid i dag att systemet fungerade illa och till slut kollapsade helt. Av de renodlade planekonomierna finns i dag inte stort mer än Kuba och Nordkorea kvar. Ur dagens perspektiv sett verkar det osannolikt att planekonomin någonsin skall kunna komma tillbaka som ekonomiskt system. Vi skall i detta kapitel granska hur en planerad ekonomi fungerar och varför det planekonomiska experimentet misslyckades.

Planekonomins funktionsprinciper

Socialismens fader, Karl Marx, hade, märkligt nog, lite att säga om det system han förespråkade. Marx var determinist. Han trodde att det kapitalistiska systemets inneboende motsättningar obönhörligen skulle komma att leda till ett socialistiskt samhälle, där alla produktionsmedel ägs av staten (eller andra kooperativ) och resursallokeringen följaktligen också är helt i samhällets händer. Han var mer intresserad av att analysera det kapitalistiska systemets utvecklingsmekanismer än av att med någon ex-

akthet försöka förutsäga hur "slutprodukten" skulle komma att se ut. Klart var dock att ekonomin skulle planeras, vilket enligt Marx var en ganska lätt uppgift om bara det privata ägandet av produktionsmedel och "marknadens anarki" först avlägsnades. Marx och hans efterföljare var övertygade om att socialismen var ett överlägset system, på rent ekonomiska grunder.

I enlighet med den s k arbetsvärdeläran bestäms varornas värde med hjälp av deras arbetsinnehåll, det s k socialt nödvändiga arbetet, men har inget samband med den relativa knappheten på olika produkter. (Inte heller behöver varornas *bytesvärde*, dvs marknadspris, sammanfalla med arbetsvärdet.) Arbetsinnehållet är således den principiellt korrekta utgångspunkten för prissättning under socialism. I själva verket förefaller denna princip dock ha varit mer liturgi än verklighet, eftersom priset i praktiken sällan sattes med utgångspunkt i arbetsvärdet. Priset var en ren bokföringsenhet. Visserligen användes i praktiken ett slags påläggskalkyl, där de genomsnittliga kostnaderna utgjorde basen för prissättningen, men eftersom kostnaderna inte återspeglade varornas och produktionsfaktorernas relativa knapphet blev prisernas signalvärde obefintligt. Kapital har i princip inget pris alls, eftersom räntan är bannlyst i det socialistiska systemet. Inte heller naturresurser har något värde. Priserna har ingen betydelse för hur mycket företagen producerar av olika varor – men väl för konsumenternas val. Eftersom ett egentligt prissystem saknas kan konsumenterna dock inte påverka vilka varor som produceras och i vilka mängder. Det signalvärde som priserna har i en marknadsekonomi finns inte i detta fall. De producerade kvantiteterna fastslås direkt av planeringsmyndigheterna, liksom hur mycket resurser varje företag får till sitt förfogande.

Konsekvensen av detta är att det är osannolikt att utbud och efterfrågan går ihop. Ekonomin tenderar att få antingen ett efterfrågeöverskott, som åtföljs av ransonering, köer och svarta marknader, eller ett utbudsöverskott på produkter som inte går att sälja. Beroende på resurstilldelningen är det antingen för lätt att uppnå produktionsmålet eller också är detta omöjligt. Det går inte heller att jämföra olika investeringsprojekt med varandra, eftersom nuvärden för projekten inte kan räknas ut utan en räntefot och eftersom de priser som används för att beräkna inkomster och utgifter är snedvridna. Följden blir att knappa kapitalresurser

används på ett inoptimalt sätt. I praktiken kom producentvarusektorn att gynnas framför konsumentvarusektorn, eftersom en målsättning i det socialistiska samhället var att få ekonomin att växa så snabbt som möjligt.

Från senare halvan av 1950-talet var prissättningen, och hur den skulle kunna förbättras, föremål för mycket diskussion. Tre skolor kan särskiljas i detta sammanhang: arbetskostnadsansatsen, som förutsatte att priserna skulle sättas i proportion till arbetskraftskostnaden, påläggsskolan, enligt vilken priserna skulle bestämmas av produktionskostnaden utökad med ett vinstpålägg, och den "planometriska" optimeringsansatsen, som hävdade att priserna på produktionsfaktorerna skulle vara proportionella mot deras marginalproduktiviteter. I praktiken blev emellertid förändringarna små. Ofta motiverade man helt enkelt *ex post* något särdrag i den faktiska prissättningen med hjälp av lämpliga citat från Marx och hans lärjungar.

Problemet med koordinationen av utbud och efterfrågan försvårades av det faktum att långt ifrån all produktion går direkt till konsumenterna, utan många produkter är insatsvaror som används i produktionen av andra varor. Hur mycket som behövs av dessa varor beror då oftast på efterfrågan på flera slutprodukter. Det nätverk av ömsesidigt beroende som detta skapar är mycket komplicerat. Det räcker i praktiken inte med en plan utan det behövs flera olika planer, som täcker olika delar av ekonomin och olika långa tidsperioder. För att det alls skall fungera krävs att ekonomins struktur är mycket statisk. Planekonomierna har således en inbyggd tendens till stagnation.

I princip kan man givetvis tänka sig – som Oskar Lange och andra förespråkare för s k *marknadssocialism* hävdade – att priserna inte behöver genereras av en marknad. Man kan tänka sig att de slås fast av en statlig planeringsmyndighet som ändrar priserna ända tills allmän jämvikt har uppnåtts. Uppgiften är dock så komplex att det framstår som en ren utopi att en sådan marknadsekonomi, med artificiellt genererade priser, någonsin skulle kunna fungera. Både den kvantitativt inriktade planeringsfilosofin och marknadssocialismen står för övrigt i ett oklart förhållande till Marx idéer, eftersom Marx resonerade sig fram till att staten så småningom kommer att försvinna av sig själv såsom obehövlig. En fungerande planekonomi skulle däremot kräva en stark centralmakt.

Langes inlägg var en del av den s k socialistkontroversen – en tidig diskussion om planekonomins funktionsduglighet jämförd med marknadssystemet. Redan 1908 hade Enrico Barone visat att ett centralstyrt socialistiskt system i princip kunde allokera resurserna effektivt, dvs pareto-optimalt, förutsatt att planerarna hade fullständig information om konsumentpreferenser, produktionsfunktioner och resurstillgång. Vidare krävdes att planeringsmyndigheten är kapabel att lösa det oerhört stora system av ekvationer som definierar ekonomin.

Den egentliga kontroversen började dock med Ludvig von Mises inlägg i början av 1920-talet, där han hävdade att inget rationellt prissystem kunde konstrueras utan hjälp av en marknad. Friedrich von Hayek instämde i denna bedömning. Hayek betonade främst de problem med att samla in information och bearbeta denna som enligt hans mening är så stora att uppgiften blir omöjlig. Langes bidrag var egentligen ett försök att visa på ett sätt att få ned uppgiftens komplexitet – och därmed också visa att planekonomi även i praktiken kunde fungera effektivt. Centralplaneringens uppgift i hans modell begränsas till att sätta priser. Konsumenterna skulle fritt få välja vad de vill konsumera till de givna priserna, och företagen skulle producera så mycket att deras marginalkostnad skulle bli lika stor som enhetspriset. Eftersom priserna skulle justeras vid efterfråge- eller utbudsöverskott, skulle produktionen dessutom äga rum till lägsta möjliga enhetskostnad. Lange blev dock motsagd av mer centralistiskt inriktade ekonomer. Dessa hävdade att ett centralstyrt system producerar bättre resultat i termer av tillväxt och stabilitet. Utvecklingen av datorer skulle snart göra de praktiska beräkningsproblemen allt mer överkomliga. Lange blev också kritiserad, eftersom hans analys inte baserades på existerande socialistiska ekonomier.

Problemet med den stora mängden information och det enorma antal beräkningar som planerarna tvingas utföra är emellertid av praktisk, inte principiell natur. Under 1950-talet och senare gjordes betydande framsteg som kunde ha förväntats underlätta hanteringen av dessa svårigheter. Å ena sidan utvecklades input-output-analysen, vilket gav planerarna ett kraftfullt verktyg för att komma till rätta med de komplicerade beroendeförhållanden mellan olika branscher som karakteriserar en modern ekonomi. Linjär programmering, som bygger på input-output-analys, hade börjat utvecklas redan på 1930-talet av bl a den sovjetiske eko-

nomen Leonid Kantorovitj. Denna teknik kan användas också för att angripa effektivitetsproblemet, dvs för att konstruera en *optimal* plan. Också *cybernetiken*, vetenskapen om självreglerande system, kom att bli en del av planerarnas arsenal från slutet av 1950-talet. Detta skulle råda bot på problemet med bristfällig feed-back vid implementeringen av planerna.

Å andra sidan förbättrade den utveckling av datorer som kom igång på 1950-talet radikalt möjligheterna att utnyttja input-output-tekniken i praktiken. Planekonomierna kom dock relativt sent igång med att utveckla datateknik och lyckades aldrig hämta in västvärldens försprång. Praktiken visade också att mera sofistikerade tekniker inte löste problemen med planekonomins funktionsduglighet. Modellerna var fortfarande för stora, trots försök att dela upp dem i olika "nivåer" som sedan kopplades samman. Också de mest elementära funktionerna i ett marknadssystem krävde en enorm mängd arbete i en planekonomi. Modellerna var också orealistiska i den meningen att många av de mera avancerade av dem förutsätter att beslutsfattarna har en klart definierad målfunktion. Många av planekonomins problem är dessutom, som vi skall se, sådana att det är osannolikt att bättre information och bättre tekniker skall kunna lösa dem. Även i bästa fall slukar planeringsbyråkratin väldiga resurser för att utföra de uppgifter som marknadssystemet utför gratis.

Reformer av prissystemet

Langes idéer blev den teoretiska basen för en rad försök att reformera det socialistiska planeringssystemet. Svagheterna i ett system utan knapphetsbaserade priser blev så småningom uppenbara och från slutet av 1950-talet, speciellt under perioden 1960–67, gjordes flera försök att reformera prissystemet. Ett gemensamt drag i reformerna var också insikten om att det centraliserade systemet måste förändras i riktning mot ökad decentralisering. Härvid kom marknaden in i bilden på tre olika sätt. För det första skulle den användas för att verifiera planeringsbeslut och korrigera felaktiga beslut. För det andra skulle marknaden förse företagen med respons från konsumenterna. För det tredje skulle marknaden förbättra företagets effektivitet, som ansågs vara den svagaste punkten i hela planeringssystemet. (Detta har samband med incitamentproblem som vi återkommer till senare i detta kapitel.)

Det fanns dock stora skillnader i de reformidéer som fördes fram. En del reformförespråkare trodde att systemet kunde förbättras genom att förändra incitamentssystemet på mikronivå. Andra, mera radikala, reformförslag utgick från att planeringen skulle begränsas till makronivån, medan marknadsmekanismerna skulle utnyttjas på mikronivån där problemen med planering hade varit som mest uppenbara. Jugoslavien, som hela tiden använt ett mera decentraliserat system, Tjeckoslovakien och Ungern kom längst med reformer enligt dessa linjer. I de övriga länderna blev förändringarna i praktiken små, även om begränsade reformer företogs. De viktigaste var att man satte ett pris på kapitalanvändning och att ett system med partihandel med insatsvaror infördes. Kruxet var dock, än en gång, att reformerna av prissystemet förblev halvhjärtade. Med undantag för Jugoslavien kom priserna i de östeuropeiska planekonomierna aldrig att bli pålitliga signaler om relativ knapphet.

Planeringsrutinen

Det teoretiska idealet i en planekonomi är att det finns en enda instans, som samtidigt är både allvetande och kapabel att hantera enorma mängder information och på basis av denna information fatta ett nästan oändligt antal optimala beslut. I praktiken är detta emellertid omöjligt och någon form av delegering och decentralisering av beslutsprocesserna är nödvändig. I det sovjetiska systemet bildade planeringssystemet en jättelik pyramid där de verkställande enheterna, företagen, befann sig längst nere och kontrollerades av en mellannivå bestående av organ som lydde under olika departement, eller i vissa fall, av lokala partiavdelningar. En del strategiska industrier, som rymd- och kärnvapenprogrammen, kontrollerades direkt av centralregeringen.

I Sovjetunionen var planeringen administrativt organiserad enligt tre – delvis parallellt tillämpade – principer: den funktionella, den sektoriella och den territoriella. Den sektoriella principen var den dominerande fram till 1957. Varje ministerium skötte då en viss industrisektor. Inom ministerierna rådde däremot en uppdelning enligt den *funktionella* principen. Olika departement organiserade tilldelningen av råvaror, arbetskraft, energi osv. Då ekonomin blev allt mer komplicerad och allt svårare koordinationsproblem började uppstå, ökades antalet ministerier. Samtidigt

ökade tendenserna till "imperiebyggande". Varje ministerium byggde upp sina egna produktionssystem så självständigt som möjligt för att vara oberoende av osäkra leveranser från företag som lydde under andra ministerier. Ett enormt slöseri, speciellt i fråga om transporter och biprodukter av industriproduktion, blev den oundvikliga följden. Samtidigt ignorerades utvecklingens regionala dimension.

I en reform 1957 gjordes ett försök att lösa de problem som det just beskrivna systemet hade skapat. Det decentraliseringskriterium som då antogs var den *regionala* (territoriella) principen. Ett stort antal ministerier lades ned och samtidigt bildades ett ännu större antal administrativa regioner. Systemet tillämpades emellertid endast halvhjärtat, och fungerade om möjligt ännu sämre än den gamla ordningen, då ett regionalt imperiebyggande tenderade att ersätta det ministeriebaserade. Snart återgick man till ett i huvudsak sektorbaserat system.

Man brukar skilja mellan *perspektivplaner* och *operativa planer*. De förstnämnda är resultatet av kalkyler som baseras på given kvantitativ information och som är underkastade en uppsättning restriktioner. Planen är inte normativ i den meningen att den uppställer mål och uppgifter för olika instanser, utan är snarare en prognos för den sannolika (och önskvärda) utvecklingen av ekonomin. Tidshorisonten för en sådan plan var vanligen lång, ofta 15–20 år. De *operativa* planerna var i sin tur normativa; de uttryckte konkreta målsättningar för sektorer, industrier och företag. Perspektivplaner gjordes upp av specialdepartement inom statsförvaltningen, medan de operativa planerna byggdes upp genom hela planeringspyramiden, från företagen längst ner ända upp till det centrala planeringsorganet.

Det ideala planeringssystemet förutsätts fungera, med hjälp av kontinuerlig återkoppling av information till "högre" organ, så att de makroekonomiska storheterna successivt bryts upp, ända tills man är nere på företagsnivå. Planeringsprocessen inleds med en statistisk sammanställning av föregående års faktiska resultat och de allmänna målsättningarna för det kommande året. Denna information används så för att sammanställa en uppsättning preliminära riktgivande siffror, vilka skickas nedåt i pyramiden, ända till företagsnivå. Företagen vet då grovt taget sina produktionsmålsättningar och kan räkna ut sina behov av insatsfaktorer. Denna information sänds så uppåt i pyramiden och undergår på vägen

modifikationer för att hela konstruktionen skall fås att gå ihop. Slutligen samlas alla trådar i en nationell plan. Monetära storheter som priser, löner och krediter planeras separat, men dessa är av helt underordnad betydelse i relation till den reala planen. De används främst för att värdet av produktion, inkomster och utgifter, dvs de centrala elementen i nationalbokföringen, skall kunna beräknas.

Incitamentsproblemet

Ett centralt problem i planekonomin – ett problem som är ”inbyggt” i systemet och som kvarstår även om man på något sätt kunde undanröja informationssvårigheterna och klara av den gigantiska arbetsbörda som krävs för att hantera informationen – är frågan om *incitament*. Företagsledare har ett incitament att uppnå planeringsmålen, annars riskerar de att straffas eller bytas ut och går då miste om de materiella och prestigemässiga belöningar som följer med en ledande ställning. För att klara av att uppfylla målsättningarna är det viktigt med goda relationer till planeringsbyråkratin. Dessa relationer kan utnyttjas dels för att påverka målen, dels för att få fram rätt mängd insatsvaror vid rätt tid, vilket annars ofta är ett problem.

Direkt fusk med rapporteringen av produktionsvolymerna var inte ovanligt i den socialistiska planekonomin. Detta försvårade planerarnas arbete eftersom den information de baserade sina beräkningar på var snedvriden av förskönande rapportering. Företaget har ett intresse av att produktionsmålet sätts lågt. Det har också ett incitament att överdriva sitt behov av insatsvaror, för att vara säkert på att få tillräckligt. Detta gör målet lättare att uppnå och ger en säkerhetsmarginal för oväntade störningar. Planerarna å andra sidan är pressade av politikerna att sätta höga produktionsmål och dra ned på tilldelningen av insatsvaror. Hela denna uppläggning gör att det blir viktigt för företagen att satsa på goda relationer till myndigheterna (s k DUP-aktiviteter, se kapitel 11) och dessa aktiviteter tenderar att ta stora resurser i anspråk. Ofta är det fråga om direkt korruption. Myndigheterna behöver i sin tur kontrollsystem för att hindra företagen att fuska. Inte sällan blandar sig överordnade instanser i detaljer beträffande administrationen av företag. I stället för varor och tjänster som efterfrågas av medborgarna producerar man intressebevakande aktiviteter, planer och kontrollsystem.

Hur effektivt företaget fungerar är däremot ointressant. Det kan inte gå i konkurs, eftersom det arbetar under en "mjuk" budgetrestriktion. Detta innebär att ägaren, staten, alltid tillskjuter de medel som behövs för att företaget skall kunna fortsätta sin verksamhet. Den ideologiska resen var att arbetstakten ökar då ekonomin befrias från det kapitalistiska oket. Om man bortser från entusiasmen under Sovjetunionens första år, var verkligheten dock en annan. Detta gällde på alla nivåer i företagen. Företagsledarna hade personligen inget att vinna på en effektiv produktion och hade i alla händelser begränsade befogenheter att fatta de nödvändiga besluten. Det viktiga var att ge ett positivt intryck på de överordnade i beslutshierarkin och att klara produktionsmålen. Arbetarna hade i sin tur en säker arbetsplats och hade som individer ingen nytta av att arbeta effektivt. Inte heller lönade det sig att överskrida produktionsmålen även om detta kunde ge högre inkomster i form av bonus på kort sikt och även om överskridningar ofta ansågs önskvärda från politiskt håll. Detta berodde på att dagens produktionskvantiteter fick bilda utgångspunkten för morgondagens produktionsmål. Den bästa strategin var att, om möjligt, åka snålskjuts på andras arbete, eftersom produktionsmålen sattes för kollektivet och inte för varje individ. Till detta kom att arbetsredskap och råvaror tillhörde staten och alltså inte hade någon "riktig" ägare. För både ledning och anställda var incitamenten starka att stjäla statens egendom, för att t ex sälja den vidare på den svarta marknaden.

Kvaliteten på produkterna blir också lidande i ett centralplanerat system, eftersom kvalitetsmått är svåra att bygga in i de kvantitativa produktionsmålen och eftersom konsumenterna inte har några alternativ. De kampanjer för högre kvalitet som i och för sig inte var ovanliga i planekonomierna verkar inte ha haft någon större effekt. Sökandet efter ny teknik och nya produkter var ofta mera aktivt i statsbyråkratin och de statliga forskningsinstituten än i företagen, med resultatet att företagsrelevant kunskap aldrig nådde fram till rätt nivå. Ett mer fundamentalt problem var dock att produktutveckling och processinnovationer inte var attraktiva för företagen. Även om de skulle ha velat uppfylla höga kvalitetskrav var detta svårt, därför att de inte nödvändigtvis fick den kvalitet på råvarorna som de behövde. Det gällde alltså att välja mellan att inte uppfylla produktionsmålet och att producera varor av dålig kvalitet. Innovationer var i sin tur riskabla och var ofta ett störningsmoment i företa-

gets normala verksamhet. Ett misslyckande kunde förhindra att produktionen uppnådde målsättningen. Om innovationen lyckades kunde det visserligen resultera i en extra bonus på kort sikt, men på längre sikt ledde det till en skärpning av planmålet.

Problemet med insatsvaror

Företagets möjligheter att fungera planenligt är beroende av att de produktionsresurser som behövs står till förfogande i rätt mängd och kvalitet vid rätt tidpunkt. Arbetskraften och realkapitalet är – åtminstone i kvantitativt avseende – inget problem, eftersom dessa faktorer allokeras direkt till företagen. Som vi redan har berört är insatsvarorna däremot svåra att allokera rätt, eftersom de oftast kan användas i många företag och branscher. Det kan också vara svårt att få rätt kvalitet eller typ. Detta gäller i synnerhet eftersom leverantörerna ofta har ett incitament att pruta på kvaliteten för att lättare kunna nå sina egna produktionsmål. Av liknande orsaker strävar leverantörerna efter att producera så få varianter av sina produkter som möjligt. Slutligen är det viktigt med leverans vid rätt tidpunkt. Även i den mest sofistikerade planekonomi måste valet av leveranstid lämnas åt det enskilda företaget. För avnämaren är det dock av stor betydelse om leveransen kommer i början eller i slutet av planeringsperioden.

Kärnan i problemet är att alternativa leverantörer saknas. Detta betyder att om leverantören av en viss komponent inte klarar av att uppfylla sina produktionsmål, kan inte heller de företag som befinner sig längre fram i förädlingskedjan uppfylla sina mål. Problem på ett håll i ekonomin tenderar alltså att ge upphov till kedjereaktioner.

För att undvika svårigheter med leveranserna av insatsprodukter, har företagen ett incitament att gardera sig på sätt som minskar effektiviteten i ekonomin. Ett sätt är att undvika underleveranser och tillverka så mycket av insatsvarorna som möjligt själv. Detta innebär oftast en småskalig och ineffektiv produktion. Ett annat sätt är att hålla överoptimala lager av insatsvaror. Detta är attraktivt speciellt därför att lagerhållning inte kostar någonting (då det inte "finns" någon ränta). För samhället innebär detta emellertid att stora resurser binds i improduktiva lager. I många fall förstörs dessutom produkterna om de lagras för länge. Detta gäller främst livsmedel, men även andra varor mår ofta illa av att lagras. De snedvridna incitamen-

ten påverkar också utnyttjandet av energi. Industrin i planekonomierna var i genomsnitt dubbelt så energi- och råvaruintensiv som industrin i väst.

Extra stora varulager leder inte sällan till att *byteshandel* mellan företag blir intressant. Denna handel mellan företag blir dock klumpig och ineffektiv. Har man ett överskott på en produkt gäller det att hitta ett annat företag som behöver just den produkten och samtidigt har något att ge i utbyte som man själv behöver. Problem av denna typ ledde i praktiken till uppkomsten av inofficiella, mer eller mindre olagliga, entreprenörer som specialiserade sig på att ordna bytesaffärer. Myndigheterna tolererade denna verksamhet eftersom den ökade effektiviteten i systemet. Samtidigt var dock risken för korruption påtaglig, i och med att myndigheterna måste "smörjas" för att vända ryggen till.

Allmän varubrist

Som vi redan sett saknar priserna signalvärde i en planekonomi. Det är dock inte endast de *relativa* priserna som kan vara snedvridna. Typiskt var också att den *absoluta* prisnivån var för låg i förhållande till konsumenternas köpkraft. (Man berömde sig i Sovjet ofta av att ha ett inflationsfritt system, vilket dock var en sanning med modifikation.) Lönerna tilläts stiga medan varupriserna bibehölls på en oförändrad nivå. Följden blev obönhörligen varubrist med köer och ransonering. Det var vanligt att ett hushåll måste ägna flera timmar per dag åt att stå i kö och söka de önskade produkterna i olika affärer. Dessutom påverkades köpmönstret så att man köpte det som fanns att få, för säkerhets skull, även om man egentligen hade tänkt sig att köpa något annat, ett fenomen som gått under namnet *påtvungen substitution*. Ofta fanns det ingen annan utväg än att skjuta upp inköpen. Sparandet blev därmed högt men det var också svårt att finna meningsfulla sparobjekt. Ju bättre myndigheterna lyckas med att hålla prisstegringarna i styr, desto högre blir sparkvoten. Detta hindrar inte att det samtidigt kan produceras för mycket av någon annan vara, trots att konsumenterna kanske köper mer av den än de hade tänkt sig på grund av bristen på alternativ.

Varubrist ger nästan oundvikligen upphov till svartabörshandel (jfr kapitel 7) och annat missbruk. Varor försvinner från butikshyllorna – de affärsanställda köper dem själva eller stjälar dem – och säljs till ett högre pris. Vinsten tar de anställda själva hand om. Betjäningen i butikerna tenderar att vara lång-

sam och likgiltig. Det sker en maktförskjutning från konsument till säljare. Dessutom minskar varubristen de företagsanställdas incitament att arbeta, eftersom en högre lön inte i praktiken ger möjlighet till en högre välfärdsnivå. Effekten blir både kvantitativ och kvalitativ. Arbetarna drar ned på sin insats både kvantitativt och kvalitativt. Det uppstår en ond cirkel: Varubristen minskar incitamenten att arbeta vilket ytterligare förvärrar varubristen osv.

Överbetoning av varuproduktion

Enligt Marx och hans efterföljare var det bara varuproduktion som räknades som produktiv verksamhet. Tjänster ansågs inte skapa något värde. Tjänstesektorn förblev starkt underutvecklad i alla centralplanerade ekonomier med andelar i totalproduktionen som var mycket lägre än i marknadsekonomier på motsvarande inkomstnivå. I slutet av 1970-talet var servicesektorns faktiska andel av nationalprodukten i Sovjetunionen bara 20 procent, medan det "förväntade" värdet för en ekonomi på Sovjets per capita-inkomstnivå (beräknat med hjälp av en tvärsnittsregression) var 56 procent. Eftersom inga knapphetspriser existerade, uppstod inga incitament att investera mer i tjänsteproduktion. Tjänster som transporter och annan kommunikation, reparationer, bank- och försäkrings-tjänster är dock centrala för att varuproduktionen skall fungera effektivt.

Speciellt betonades den tunga industrin, som basmetallindustrin och den kemiska industrin, samt energiproduktionen. En annan prioriterad gren var vapenindustrin. En orsak till att tyngdpunkten lades på den tunga industrin var att den relativt stora industrisektorn skapade ett stort behov av insatsvaror, inte minst därför att dessa användes ineffektivt. Det samma gällde investeringarna som ju inte behövde klara något lönsamhetstest. Då produktionen av insatsvaror ökades för att råda bot på knappheten, ökade industriproduktionen ytterligare, vilket återigen ökade efterfrågan på kapitalvaror och mellanprodukter. Det uppstod alltså en ond cirkel. De tunga och extraktiva industrierna var också de som var bäst lämpade för en planekonomi, eftersom produkterna är homogena och relativt enkla och produktionen oftast uppvisar stora skalfördelar.

Tesen om det socialistiska systemets överlägsenhet satte också stark press på beslutsfattarna att snabbt åstadkomma resultat. Detta förutsatte att produktionen av investerings- och insatsvaror prioriterades. Vapenin-

dustrin återspeglade i sin tur den påstådda överlägsenhetens frånsida, känslan av att vara hotad av den internationella kapitalismen. Betoningen av den tunga industrin lade mycket riktigt grunden till en hög ekonomisk tillväxt i början av industrialiseringsprocessen men den försummade konsumenternas behov, ignorerade nästan helt miljökonsekvenserna och resulterade i bristande effektivitet i ekonomin i stort.

Industrins stora relativa andel kan emellertid förklaras också utan att man behöver anlägga ideologiska synpunkter. En viktig orsak är antagligen den importsubstituerande industrialiseringspolitik som i praktiken fördes i Sovjetblocket och som ledde till överexpansion av framför allt produktionen av insatsvaror. Specialisering i enlighet med komparativa fördelar förhindrades av detta, vilket var ett problem framför allt i de mindre planekonomierna. En annan orsak var det s k gör-det-självsyndromet på mikronivå. Företagen gjorde sig gärna så lite beroende som möjligt av osäkra leveranser av insatsprodukter genom att själva tillverka så mycket som möjligt av dessa produkter.

Produktionsenheterna i planekonomierna var i genomsnitt mycket stora, men företagen var ofta mycket diversifierade och serierna för enskilda produkter korta. En orsak till den stora genomsnittsstorleken var att stora och få företag gör planeringsrutinerna lite lättare. En annan orsak var den tendens vi redan nämnt, att själv producera så mycket som möjligt i stället för att använda underleveranser från andra företag. Till detta kom att snedvridna priser och "mjuka" budgetrestriktioner ger oklara och felaktiga signaler om optimal produktionskapacitet. Det mesta gick att sälja och realkapitalet kostade – före 1960-talets reformer – ingenting. Skulle det ändå gå på tok kunde företaget räkna med att räddas av den mjuka budgetrestriktionen. Systemet fungerade emellertid hyfsat så länge det gällde att producera stora kvantiteter av ett fåtal enkla, standardiserade produkter. Även på detta område kan man emellertid förvänta sig att enhetskostnaden börjar stiga efter en viss gräns. Vilken denna är, är dock svårt att säga eftersom den optimala storleken varierar mellan olika branscher och vid olika tidpunkter.

Utrikeshandel

Som vi redan nämnde utgick den socialistiska ideologin – inte helt utan fog – från att socialismen är omgiven av fiender som är ute efter att förgö-

ra den. De socialistiska planekonomierna strävade därför i princip efter att vara så självförsörjande som möjligt, inom ramen för den ekonomiska samarbetsorganisation som var känd under förkortningen SEV (Rådet för ömsesidigt ekonomiskt bistånd) eller COMECON. Handel med marknadsekonomierna kunde dock inte helt undvikas (även om volymerna var ganska små). Utrikeshandeln var ett strikt statsmonopol som hantades via speciella export- och importföretag. Kontakterna mellan de utländska avnämarna och de tillverkande företagen var därför indirekta. Samma sak gällde på importsidan. I huvudsak var det behovet av import – t ex av livsmedel, lyxvaror och tekniskt avancerade produkter – som avgjorde hur stor exporten skulle bli, eftersom importvarorna måste betalas i konvertibel valuta. Företagen hade inte heller några incitament att försöka exportera mer än vad de ålagts av planerna. Ett sådant beteende skulle ha höjt planmålet för nästa period, och de mängder som kunde exporteras var mycket svårare att förutse än den inhemska försäljningen.

Det fanns också andra omständigheter som starkt försvårade exploateringen av potentiella vinster av handel. Ett problem, som vi redan belyst, var att kvaliteten på de varor som producerades i planekonomierna oftast var låg, vilket gjorde dem svåra att sälja i väst. Det var visserligen möjligt att åstadkomma en acceptabel kvalitet, men då till högre kostnader än standardprodukten. Ofta krävdes importerade insatsvaror. Västexporten var därför i praktiken starkt råvarudominerad. För de industriföretag som till äventyrs kunde sälja i väst var incitamenten att göra detta begränsade, eftersom företagen inte själva fick lov att disponera över den valuta som de tjänade in. Den gick direkt till myndigheterna som ersatte företagen med inhemsk valuta till en kurs som inte gjorde export förmånligare än försäljning på den inhemska marknaden. Företaget fick därför ingen kompensation för tvånget att höja kvaliteten. Någon importkonkurrens som skulle ha tvingat dem att göra detta fanns inte heller. Egentliga ekonomiska incitament för export existerade alltså i allmänhet inte. (Däremot kan handel ha varit attraktiv av andra skäl, t ex därför att den gav möjlighet till utlandsresor.)

Ett ännu mer grundläggande problem är att den logiska basen för utrikeshandel, komparativa fördelar, inte nödvändigtvis kommer att följas i planekonomernas utrikeshandelsmönster. Eftersom priserna inte återspeglar alternativkostnaden för olika varor är det fullt möjligt att man impor-

terar varor där man i själva verket har en komparativ fördel och exporterar varor där man har en komparativ nackdel. Utrikeshandeln ger då en förlust, samhällsekonomiskt sett, i stället för en vinst. Som vi redan har konstaterat hade de östeuropeiska planekonomierna problem med sin export av industrivaror, trots att industriproduktionens andel av BNP var mycket högre än i marknadsekonomierna. I den mån de ändå exporterade sådana produkter har man ofta misstänkt att det fanns en systematisk snedvridning i riktning mot kapitalintensiva varor. Detta beror på att kapitalkostnaderna ignorerades eller underskattades i planekonomierna. Varorna framstår i sådana som billigare än de i själva verket är i termer av resursåtgång. En del nyare forskning tyder dock på att bristen på priser med signalvärde ibland ledde till att det blev stor spridning i exportvarornas faktorintensitet. Detta var fallet särskilt i de mindre ekonomierna som inte var lika rika på naturresurser som Sovjetunionen.

Handeln mellan planekonomierna, som till största delen organiserades av SEV, var avsedd att ta tillvara möjligheter till specialisering mellan medlemsländerna. En konsekvent tillämpning av planekonomins idé skulle logiskt ha inneburit att en högsta, övernationell, nivå hade lagts på de nationella planeringshierarkierna. Denna tanke realiserades dock aldrig fullt ut på grund av de implikationer den skulle ha haft på de enskilda medlemsländernas suveränitet. Den tänkta internationella arbetsfördelningen mellan länderna förblev en pappersprodukt.

Handeln inom SEV fungerade inte särskilt ändamålsenligt fastän medlemsländerna i princip tillämpade samma ekonomiska system och trots att handelsvolymerna jämfört med handeln med kapitalistiska länder var relativt stora. En orsak var att länderna i stort sett hade samma produktutbud att erbjuda – genomgående med de kvalitetsproblem som tidigare berörts. En annan orsak var att systemet förutsatte att handeln mellan varje par av länder skulle balansera. Ett exportunderskott i handeln med ett land kunde alltså inte kompenseras av ett överskott i handeln med ett annat. Orsaken till detta var att planekonomiernas valutor inte var konvertibla. Det enda sättet att klara situationen var att dra ned på importen i det första fallet och dra ned på exporten i det andra. Den totala handelsvolymen minskade, eftersom man krävde bilateral balans i utrikeshandeln. För att komma ifrån problemet med bilateral balans infördes 1963 en kalkylenhet, ”den transferabla rubeln”, som ett clearinginstrument.

Inte heller detta system fungerade som det var tänkt, av den orsaken att priserna i den SEV-interna handeln avvek från världsmarknadspriserna.

En modellanalys

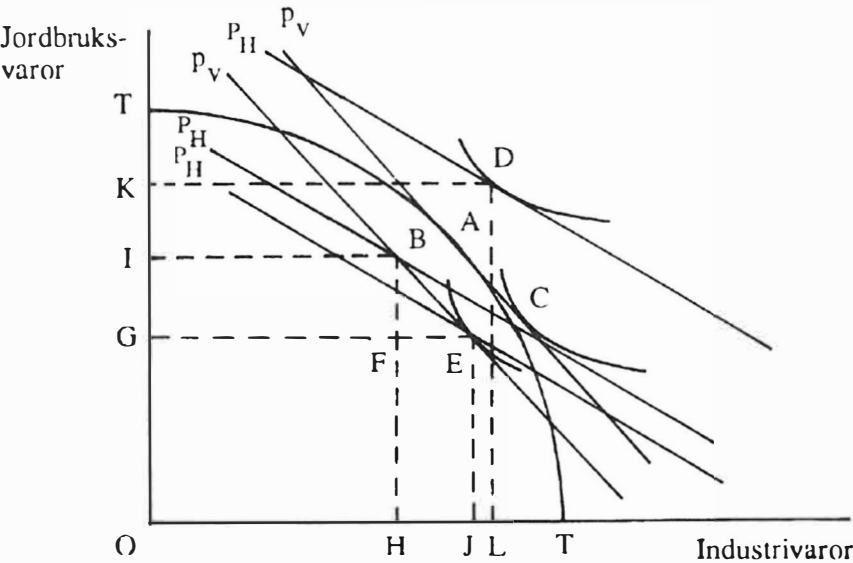
I det följande skall vi tolka planekonomin värld i termer av vår modell. Denna enkla modell kan inte fånga upp alla problem som är förknippade med planering. Speciellt de komplicerade input-output-sambanden blir ofullständigt belysta, men modellen ger ändå en god belysning av några av de typiska svårigheterna. Modellen kan, som tidigare, formuleras i termer av en tvådelad figur, *figur 9.1 a* och *b*.

Till världsmarknadspriser, p_v , skulle ekonomin som förut producera i punkt A och konsumera i punkt C. Dessa punkter kommer emellertid inte att uppnås i en planekonomi. För det första använder själva planeringsprocessen resurser som inte samtidigt kan utnyttjas för varuproduktion. Samtidigt innebär planeringen slöseri med resurser, vilket förskjuter produktionsmöjlighetskurvan ytterligare inåt. Ekonomin kommer därför att producera innanför den effektiva produktionsmöjlighetskurvan, i en punkt som B. Samtidigt är det osannolikt att de relativa priser som bestäms av planerarna sammanfaller med världsmarknadspriserna. Eftersom i princip ingen kapitalränta existerar, sjunker det relativa priset på de kapitalintensiva industrivarorna under världsmarknadsprisinivån. Då industrin är den prioriterade sektorn kommer kapitaltilldelningen till denna sektor att äga rum på gynnsammare villkor än kapitaltilldelningen till jordbruket. Den inhemska prislinjen, p_{11} , kommer att skära den nya produktionsmöjlighetskurvan som går genom B (ej utritad) och har flackare lutning än denna kurva i B. Samtidigt tillåts de nominella inkomsterna stiga över det nominella produktionsvärdet. Konsumenterna skulle vilja konsumera i punkt D. Detta är dock inte möjligt inom ramen för den inhemska produktionen, utan vi får ett efterfrågeöverskott på KI jordbruksvaror och LH industrivaror till rådande pris.

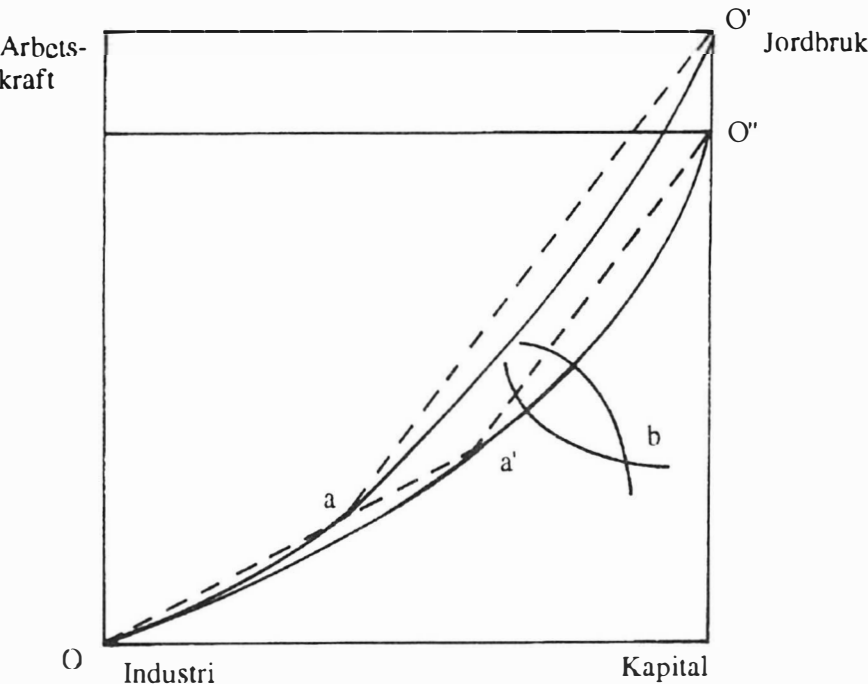
I en marknadsekonomi skulle mellanskillnaden mellan önskad konsumtion och önskad produktion importeras (och ekonomin skulle dra ned på sin valutaserv eller skuldsätta sig i utlandet), men detta sker inte automatiskt i en planekonomi. Hur stor utrikeshandeln tillåts vara bestäms också centralt. Däremot kan man räkna med att resten av världen

Figur 9.1. Resursallokering i en planekonomi

(a)

(b)

kräver att världsmarknadspriser skall tillämpas i handeln medan den inhemska konsumtionen äger rum till p_H . Planekonomin kan då byta t ex IG = BF jordbruksvaror mot FE = HJ industrivaror. Knappheten på industrivaror minskar till LJ medan knappheten på jordbruksvaror ökar till KG. Den världsmarknadsprislinje som går genom B ligger närmare origo än den som går genom A och representerar en entydigt lägre realinkomst. E måste ligga på en lägre indifferenskurva än C och är alltså underlägsen från välfärdssynpunkt.

I en marknadsekonomi med fullständig konkurrens skulle produktionsfaktorerna allokeras mellan jordbruks- och industriproduktion som i punkt a i boxdiagrammet, *figur 9.1 b*. Vi har emellertid redan sett att samma produktionsvolym som i en marknadsekonomi inte är möjlig i en planekonomi, eftersom själva planeringsprocessen använder en del av de tillbudsstående resurserna. Vi antar här att planering kräver endast arbetskraft, medan allt kapital kan fördelas mellan jordbruks- och industriproduktionen. Arbetskraftstillgången minskar då med $O'O''$ och boxen krymper i vertikalled. Enligt Rybczynskis teorem skulle jordbruksproduktionen (som är arbetsintensiv) minska och industriproduktionen (som är kapitalintensiv) öka. Vi skulle hamna i punkt a' i boxdiagrammet (motvarande punkt i produktionsmöjlighetsdiagrammet är inte utsatt) där faktorintensiteterna i de bägge produktionsgrenarna är desamma som i punkt a. I en planekonomi är det dock ytterst osannolikt att man lyckas hitta punkt a'. Det gäller ju här att allokera arbetskraft och kapital direkt, utan hjälp av marknadsmekanismen. Det troligaste är därför att man hamnar i en punkt som b (som motsvarar punkt B i produktionsmöjlighetsdiagrammet) som ligger utanför kontraktkurvan i den nya boxen, där två produktionsisokvanter skär varandra, t ex för att subventioneringen av kapitalanvändningen drivits längre inom industrin än inom jordbruket. Detta är dock bara ett exempel. Ett oändligt antal andra möjligheter finns. De har emellertid alla gemensamt att produktionen är ineffektiv.

Slutsatser

Ovanstående genomgång gör det ganska klart varför planekonomin som ekonomiskt system bröt samman nästan av sin egen tyngd. Vi kan skilja

mellan tre huvudtyper av orsaker. För det första kräver utförandet av samma uppgifter som marknadssystemet utför stora resurser, medan marknaden i detta avseende arbetar så gott som gratis. För det andra är kraven på information och informationsbehandlingsteknik så stora att de tenderar att bli övermäktiga. För det tredje snedvrids incitamenten för både företag och individer. Inte minst blir risktagning och innovationer oattraktiva. Bäst har systemet fungerat i enkla, outvecklade ekonomier med hård ideologisk kontroll.

Karaktistiskt för planekonomierna var också att problemen tenderade att förvärras med tiden. Ju mer sofistikerad ekonomin blev desto svårare blev informationsproblemen och desto större negativ effekt hade de snedvridna incitamenten. Den ständiga varubristen drev på ökningen av varuproduktionen medan tjänstesektorn förtvinade. De reserver som fanns, t ex i form av lågproduktiva bönder som kunde värvas för industrin, tog så småningom slut. Efter några halvhjärtade reformförsök kollapsade de östeuropeiska planekonomierna runt 1990.

Litteratur

En koncis översikt av Sovjetunionens ekonomiska historia ges i Nove, Alec (1971): *Sovjets ekonomiska utveckling från 1913 till våra dagar*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Diskussionen om Marx roll och socialistkontroversen baserar sig främst på Blomqvist, Hans C och Lundahl, Mats (1992): *Ekonomisk utveckling. En introduktion till u-ländernas ekonomiska problem*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 12.

Se även

Fine, Ben (1975): *Marx's Capital*. Macmillan Studies in Economics, Macmillan, London och Basingstoke.

Kornai, János (1992): *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford, kapitel 21.

Oskar Langes idéer om marknadssocialismen återfinns i

Lange, Oskar och Taylor, Fred M (1964): *On the Economic Theory of Socialism*. McGraw-Hill, New York.

De ideologiska grunderna för uppfattningen om socialismens ekonomiska överlägsenhet beskrivs i

Kornai, János (1992): *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford, kapitel 4.

Diskussionen om olika prissättningsprinciper, liksom också avsnittet om prisreformer och planeringsrutiner i Sovjetekonomin, bygger på

Turner, R Kerry och Collis, Clive (1977): *The Economics of Planning*. Macmillan Studies in Economics, Macmillan, London och Basingstoke.

Planeringssystemets principer beskrivs även i

Kornai, János (1992): *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford, kapitel 7.

En översikt över Kantorovitjs insats för utvecklandet av planeringstekniken ges av

Johansen, Leif (1976): "L V Kantorovich's Contribution to Economics", *Scandinavian Journal of Economics*, vol 78.

Incitamentsproblemet och problemet med insatsvaror, liksom också varubristen och överbetoningen av varuproduktion, har behandlats främst med utgångspunkt i

Isachsen, Arne Jon; Hamilton, Carl B och Gylfason, Thorvaldur (1994): *Omställning till marknad*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 6.

Kornai, János (1992): *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford.

Winiacki, Jan (1991): *The Distorted World of Soviet-Type Economies*. Routledge, London, speciellt kapitel 3 och 4.

Winiacki diskuterar i detalj de olika former inflation kan ta i en planekonomi i kapitel 2.

I detta sammanhang har även använts

Kornai, János (1982): *Growth, Shortage and Efficiency*. Basil Blackwell, Oxford.

Kornai, János (1992): *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford, speciellt kapitel 11 och 12.

Utrikeshandelns roll i en planekonomi har baserats på

Isachsen, Arne Jon; Hamilton, Carl B och Gylfason, Thorvaldur (1994): *Omställning till marknad*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 6.

Kornai, János (1992): *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. Clarendon Press, Oxford, kapitel 14.

Winiecki, Jan (1991): *The Distorted World of Soviet-Type Economies*. Routledge, London, kapitel 5.

10. Intressegrupper och kollektivt agerande

Så här långt har vi i denna bok, med hjälp av en enkel modell, visat å ena sidan hur en situation som är optimal ur välfärdssynvinkel ser ut och å andra sidan varför vanliga ekonomisk-politiska ingrepp, inte minst i utrikeshandeln, ofta minskar den potentiella välfärden. (Vi har också granskat situationer där ingrepp kan öka välfärden.) Utöver detta har vi gett exempel på hur faktisk ekonomisk politik genererar snedvridningar. I resten av boken skall vi försöka förklara varför det är så vanligt att staten bedriver en "felaktig" ekonomisk politik. När vi gör detta använder vi ekonomisk teori till att visa, inte bara på vilket sätt politiken blir felaktig, utan även *varför*.

Hittills i vår diskussion har vi behandlat staten som något av en "black box", som en institution som griper in i ekonomin av anledningar vi egentligen inte har specificerat annat än genom att hänvisa till mer eller mindre icke-ekonomiska argument. Som exempel på detta kan man nämna historiska faktorer, som depressionens och andra världskrigets inflytande på importsubstitutionspolitiken. Sett i ett mer generellt perspektiv är ett sådant tillvägagångssätt otillfredsställande. Det historiskt specifika erbjuder t ex bara en delförklaring till varför en given regering i ett givet ögonblick väljer att formulera just en viss politik och inte en annan.

Vill vi nå en högre grad av generalisering krävs andra typer av förklaringar. De återstående kapitlen kommer att på olika sätt kretsa runt hur man skall kunna åstadkomma en sådan generalisering. Centralt i resonemanget är synen på staten som en representant för olika gruppers intressen, eller som en moderator mellan olika grupper. I motsats till i traditionell teori blir statens och intresseorganisationernas beteenden här endogen bestämda i modellen.

I flera av de föregående kapitlen skymtade det redan fram att den offentliga sektorns agerande inte nödvändigtvis dikteras av omsorg om det "allmänna bästa", utan att det kan påverkas av olika särintressen som

försöker få staten att agera på ett sätt som är gynnsamt för dem. I extrema fall är staten (eller de som agerar i statens namn) själv ett särintresse, en frågeställning som vi skall återkomma till i kapitel 12. Påtryckningsgruppernas inflytande kanaliseras via olika organisationer och institutioner – inklusive staten, vars beteende kan ses både som en följd av dessa gruppers agerande och som en orsak till det.

I detta kapitel skall vi granska en rad teoretiska ansatser för intressegruppers agerande. Det främsta namnet på detta område är Mancur Olson. Logiskt sammanflätade med Olsons idéer är den s k *public choice-skolan* eller *den nya politiska ekonomin*, en forskningsinriktning som studerar principerna för det offentliga beslutsfattandet, och den *institutionella ekonomin* som analyserar ekonomisk utveckling och dess samband med *institutionernas* (dvs samhällets ”spelregler”) utveckling. I Olsons arbeten härleds en teori för intressegruppers agerande vad gäller att få till stånd produktion av en för gruppen kollektiv nytta, och implikationerna av detta beteende provas på en rad områden. Gemensamt för dessa forskningsinriktningar är att de strävar efter att analysera organisationers och politikers beteenden i termer av den neoklassiska nyttomaximeringsprincipen.

Vi skall emellertid börja med att se på hur en påtryckningsgrupp, en ”lobby”, som redan finns bestämmer sitt optimala agerande. Sedan tar vi upp problemet om när det över huvud taget finns förutsättningar att bilda en lobby och hur i så fall gruppen klarar av att få sina intressen optimalt beaktade av staten.

Lobbygruppers agerande

Olsons utgångspunkt är att individer ofta agerar via organisationer av olika slag för att främja sina syften. Personer med gemensamma intressen sluter sig samman i olika typer av intresseorganisationer: fackföreningar, branschorganisationer, karteller, bolag etc. Fackföreningar agerar för högre löner och bättre arbetsvillkor för sina medlemmar, branschorganisationer försöker påverka lagstiftningen så att den går i en för branschen gynnsam riktning och karteller försöker pressa upp priserna på de produkter deras medlemmar säljer. Detta är välkänt. Vad som är intressant i föreliggande sammanhang är vilka följder ett sådant beteende får för statens

agerande, och vilka ekonomiska konsekvenser det har. Låt oss se på tullskydd som ett exempel på denna problematik.

Det är ganska lätt att säga något generellt om vilka grupper i samhället som är för tullskydd och vilka som är emot. De importkonkurrerande branscherna är ofta protektionistiska, liksom de fackföreningar som verkar inom samma bransch. Industrin och facket samarbetar därför ofta för att utverka tullskydd eller andra handelshinder. De har oftast mycket att vinna på att skyddet kommer till stånd, och vinsterna är omedelbara och lätta att mäta. Handelshinder kan dessutom, skenbart övertygande, motiveras med att de "räddar jobben". Den effektivitetsförlust som ekonomin samtidigt drabbas av är betydligt svårare att konkretisera, den är ofta liten i per capita-termer och dess existens går sannolikt de flesta medborgare förbi.

De exporterande branscherna förlorar på tullskydd och är därför i regel motståndare till det. För det första är det möjligt att de drabbas av att andra länder bemöter det ökade tullskyddet genom att själva öka sina importhinder. För det andra blir importerade insatsvaror dyrare, utan att försäljningspriset på de färdiga varorna kan höjas. För det tredje konkurreras resurser bort från exportindustrin till den importkonkurrerande industrin.

Konsumenterna förlorar också i regel på handelshinder. Att de ändå sällan motsätter sig protektionism beror å ena sidan på att de flesta konsumenter också är arbetstagare, och då kan ha ambivalenta intressen. Å andra sidan har de, som vi snart skall återkomma till, svårt att organisera sig som påtryckningsgrupp. Slutligen är nyttan av frihandel svår att identifiera.

Problemet med lobbygruppers agerande kan diskuteras i termer av "politisk marknad". Tag t ex fallet med tullskydd mot utländsk konkurrens. På efterfrågesidan har vi då de intressegrupper som har nytta av tullskydd, och på utbudssidan finner vi de politiska partierna och enskilda politiker samt statstjänstemännen. Lobbyn investerar reala resurser – pengar och arbetstid – för att förmå politikerna att ställa upp med det önskade gränsskyddet. (Eftersom dessa aktiviteter inte skapar några nya resurser utan i stället förbrukar resurser, brukar de kallas för "direkt improduktiva". Vi återkommer till detta tema i nästa kapitel.) Politikerna använder i sin tur kampanjbidragen från lobbygruppen för sina ansträngningar att vinna val. Frågan för dem blir då hur mycket tullskydd det lönar sig att lova, givet att

en del av väljarna motsätter sig skyddet. I det följande skall vi studera hur en lobby kan bestämma den för lobbyn optimala nivån på kampanjbidragen och hur ett politiskt parti väljer vilken tullskyddsnivå det skall gå in för.

Efterfrågan på tullskydd

Antag att de politiska partierna strävar efter att maximera det antal röster som avges till deras fördel. Antag också, för enkelhets skull, att den enda fråga som valet gäller är hur högt tullskydd importen skall beläggas med. Det parti som förespråkar protektionism får bidrag till sin valkampanj av den lobby som har något att vinna på tullar. Hur lobbyen kan beräkna hur mycket det lönar sig att betala visas i *figur 10.1*.

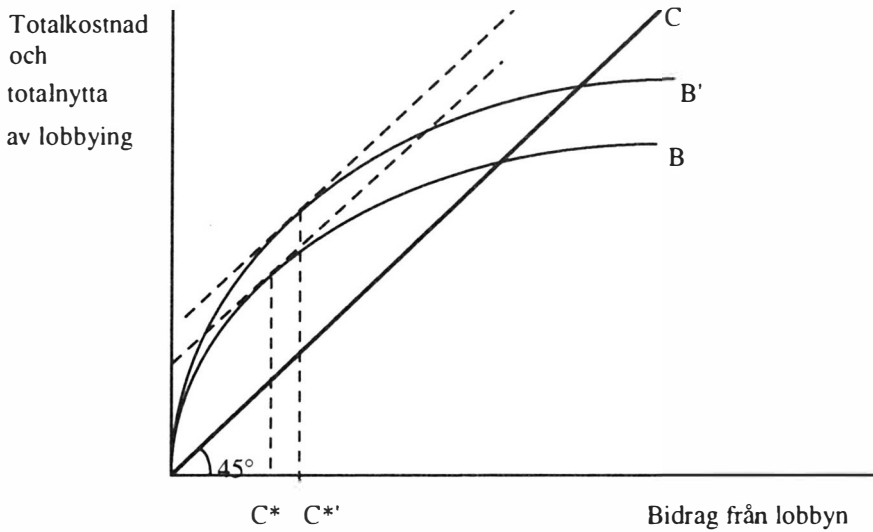
Vi antar att den enda kostnad lobbyen har är själva penningbidraget till det protektionistiska partiet (vilket kan göras därför att kostnaden för att hålla ihop själva lobbyen, organisationskostnaden, kan betraktas som fast och då inte påverkar beteendet). Då är kostnadsfunktionen linjär och bildar 45 graders vinkel mot bägge axlarna. Kurvan B, den förväntade nyttan av påtryckningarna, har ritats för en given tullnivå, den som partiet lovat införa om det kommer till makten. Lobbying har, enligt figuren, avtagande marginalnytta. Kurvan har dock positiv lutning därför att större bidrag till det protektionistiska partiet ökar sannolikheten för att detta skall vinna valet och införa den tullsats som motsvarar kurvan B. Det är nu lätt att se att det lönar sig för lobbyen att satsa C^* på kampanjbidrag till "sitt" parti, eftersom denna summa maximerar skillnaden mellan intäkter och kostnader. Om det protektionistiska partiet går in för en högre tullnivå förskjuts kurvan uppåt, t ex till B' . Då stiger också den optimala summa det lönar sig att betala i kampanjbidrag, till C^* .

Figuren visar också att lobbying för t ex tullskydd inte alltid lönar sig. Om den utlovade nivån på tullskyddet är för låg, dvs nyttokurvans lutning aldrig överstiger 45 grader, är det meningslöst att trycka på.

Utbudet av tullskydd

Tullskyddet tillhandahålls av politikerna och statstjänstemännen. De förstnämnda har ett behov av att bli omvalda och försöker därför göra sig po-

Figur 10.1. Optimal lobbying

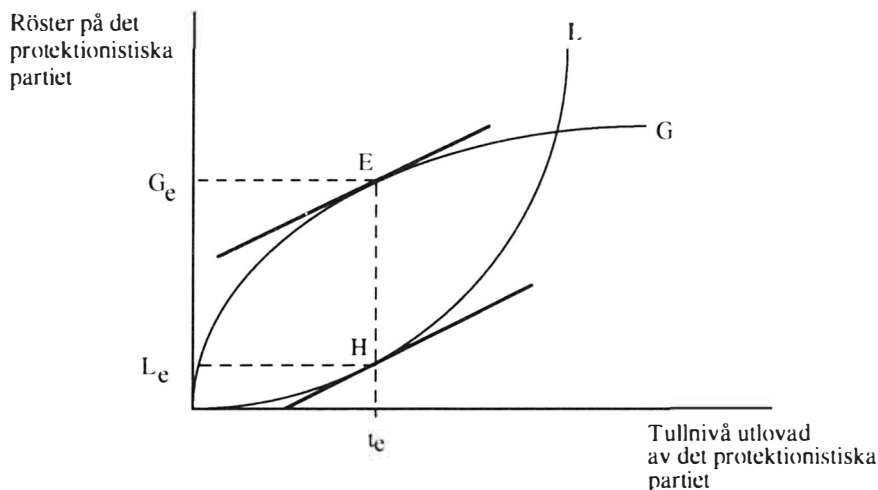

pulära. Det ligger då nära till hands att försöka tillgodose ofta högljudda krav på handelshinder, speciellt som de som förlorar på protektionism ofta är omedvetna eller relativt oengagerade jämfört med tullskyddslobbyen.

Tjänstemännen i sin tur liar sig lätt med de sektorintressen de är satta att arbeta med. Detta ger dem prestige och inflytande inom den "egna" branschen. Tjänstemännen blir därför lätt en förlängning av lobbyen inom statsförvaltningen och har möjligheter att befrämja lobbyens intressen genom sitt sätt att fungera, även om de inte direkt kan bestämma över lagstiftningen. (Import kan t ex bromsas genom byråkratiska procedurer, "säkerhetskrav" på produkterna osv.)

Hur bestämmer då en politisk enhet (riksdagsparti, regering e d) hur hög grad av tullskydd det lönar sig att erbjuda lobbyen? Låt oss se på der protektionistiska partiets beteende. Bidrag från lobbyen har två olika effekter: Å ena sidan vinner partiet röster därför att kampanjbidragen möjliggör en effektivare valkampanj ("kampanjeffekten"). Å andra sidan förlorar det röster genom att en del väljare inser att partiet kommer att ensidigt gynna lobbyen genom att höja tullarna ("avskräckningseffekten"). Om vi förutsätter att partiets mål är att maximera sitt röstetal kan resonemanget illustreras med *figur 10.2*.

Figur 10.2. Den optimala tullen från det protektionistiska partiets synpunkt

Kurvan L visar den röstförlust som varje nivå på tullarna medför: ju högre tull desto större och mer uppenbara snedvridningar och desto större förlust av röster. Kurvan G visar i sin tur vinsten av röster vid alternativa tullnivåer. Kurvan har positiv men avtagande lutning, eftersom successivt högre tullmurar kommer att vinna över allt färre röster. Kampanjbidragen har avtagande avkastning. Det optimala tullskyddet blir t_e där antalet röster maximeras. Vid denna nivå är den marginella kampanjeffekten lika stor som den marginella avskräckningseffekten.

Vi vet nu hur en intressegrupp resonerar och hur regeringar och partier agerar visavi intressegrupper. Vi kan då visa hur man kan bestämma tullnivån endogen i ett ekonomiskt system där medborgarna har inflytande på regeringens agerande.

Endogena tullar

Vi skall nedan komma tillbaka till de kostnader som intressegruppernas aktiviteter för med sig, men innan vi gör det skall vi ge ett exempel på hur tullarnas nivå kan endogeniseras i ett handelspolitiskt sammanhang. I det

föregående resonemanget visade vi hur en lobbygrupp kan bestämma sin optimala resursinsats, t ex för tullskydd. Denna uppläggning var överförenklad, så till vida att den inte beaktade att tullförespråkarna kan mötas av aktivt motstånd av en anti-tullobby. I det följande skall vi diskutera hur de ansträngningar de bägge konkurrerande påtryckningsgrupperna lägger ned kan bestämmas. Som analysverktyg använder vi *figur 10.3*.

Antag att vi har en jordbrukslobby som vill ha tullar på införsel av jordbruksprodukter för att öka jordbrukarnas inkomster, och en industrilobby som vill hålla nere tullarna för att tullar ökar jordbrukspriserna och därmed konkurrensen om arbetskraft och följaktligen också de löner som industrin måste betala. Antag vidare att den slutliga tullnivån bestäms av hur mycket resurser (R_J och R_I) som respektive lobby lägger ner:

$$(10.1) \quad T = T(R_J, R_I) \quad T_{R_J} > 0, T_{R_I} < 0$$

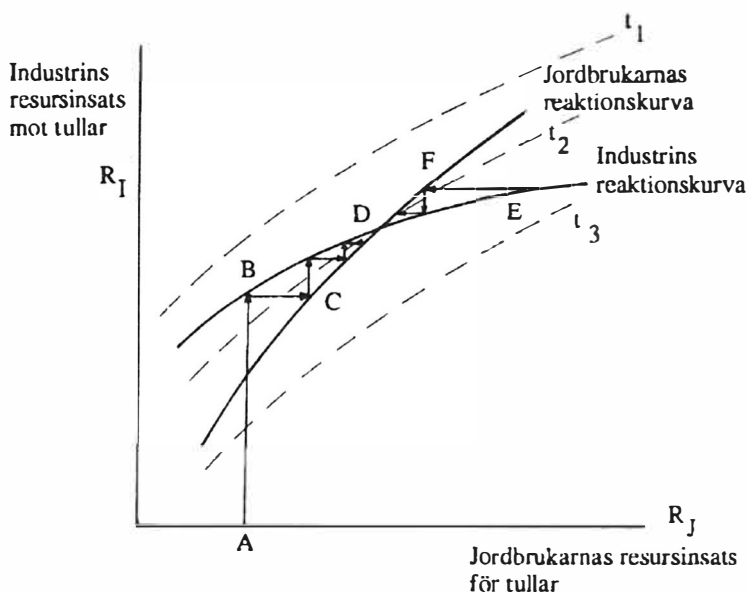
De streckade linjerna i diagrammet visar vilka kombinationer av resursanvändning av de bägge påtryckningsgrupperna som ger samma tullskydd som resultat. Om vi väljer en godtycklig punkt på någon av de streckade linjerna och låter jordbrukarnas ansträngningar öka, måste även industrins lobbying öka för att tullnivån skall hållas konstant. Vid en given nivå på jordbrukarnas lobbying blir tullskyddet givetvis lägre ju mer industrin trycker på. Tullhöjden minskar då vi rör oss uppåt i diagrammet. På motsvarande sätt kan man visa att tullarna ökar då vi rör oss till höger. Vi har alltså att

$$t_3 > t_2 > t_1$$

De bägge tjocka linjerna i diagrammet är jordbrukets respektive industrins *reaktionskurvor*. Jordbrukarnas kurva visar hur de reagerar på olika givna resursinsatser från industrins sida, och industrikurvan visar på motsvarande sätt hur industrins lobbyingansträngningar varierar för olika värden på R_J . Bägge kurvorna har positiv lutning, vilket betyder att bägge parter ökar sina ansträngningar när den andra parten gör det.

Vidare lutar jordbrukslinjen brantare än tullinjerna. Detta innebär att när industrin ökar sin lobbying ökar jordbruket också sin, men inte så mycket att den ursprungliga tullnivån kan bibehållas. På motsvarande sätt

Figur 10.3. Tullsökningsprocessen

lutar industrikurvan mindre brant än tullkurvan. Det antas alltså att när jordbrukarnas lobbying ökar, ökar även industrins ansträngningar, men inte tillräckligt för att man skall komma tillbaka till den gamla tullnivån.

Vilket jämviktsläget blir ges av interaktionen mellan de bägge reaktionskurvorna. Låt oss börja i en godtycklig punkt, t ex A, med en given resursinsats av jordbrukarna. På detta reagerar industrin med en insats som motsvarar punkt B, men då reagerar jordbrukarna i sin tur med en ökning av resursinsatsen som leder till C, osv, tills man når jämvikten i punkt D. Denna jämviktspunkt är stabil eftersom ingen där vill ändra sin resursinsats. På motsvarande sätt kan man börja t ex i punkt E, på industrins reaktionskurva, och ta sig fram till jämviktsläget D från nordost.

För att processen skall konvergera till D krävs att tullförespråkarnas (jordbrukarnas) reaktionskurva lutar brantare än tullmotståndarnas (industrins). En given ökning av jordbrukarnas ansträngningar att få tillstånd tullar kommer att mötas av på marginalen allt svagare motansträngningar från industrin, medan en given ökning från industrin kommer att leda till allt starkare marginella påtryckningar från jordbruket. Den sena-

re sektorn är alltså förhållandevis mer intresserad av att få till stånd ökat tullskydd än den förra sektorn är att reducera det.

När kan lobbygrupper bildas?

I detta kapitel har vi hittills utgått ifrån att intressegrupperna är enhetliga och att de har ett givet mål som de försöker uppnå med hjälp av någon form av optimeringsbeteende. Detta är dock en överförenkling. Intressegrupper är ofta heterogena med intressemotsättningar mellan de enskilda individerna. Om motsättningarna blir för stora går det inte att bilda någon påtryckningsgrupp. Även om bildandet lyckas kan de grupper som bildas vara olika starka och således ha olika goda möjligheter att tillgodose sina respektive medlemmars intressen.

I Mancur Olsons grundläggande teori om intressegrupper behandlas två fundamentala frågeställningar:

1. Vad är det som avgör om en grupp lyckas konstituera sig som en lobby eller ej?
2. Kommer gruppen, om den lyckas konstituera sig, att klara av att få sina intressen tillgodosedda i den utsträckning som är optimal för gruppen?

Varje grupp består av ett antal individer, och det är *individerna* som måste agera om gruppens intressen skall tillgodoses. De intressen det gäller kan definieras som för gruppen kollektiva nyttigheter. Medlemmarna kan ha företag som är verksamma i en viss bransch och som kan dra nytta av om staten ingriper och subventionerar branschen. De har alltså ett gemensamt intresse av att subventionen kommer till stånd.

Intresseorganisationernas agerande kan emellertid stöta på problem – särskilt i stora organisationer med många medlemmar. Frågan uppstår därför om företagen är beredda att ägna tid och pengar åt att se till att subventioneringen verkligen kommer till stånd. Detta är långt ifrån säkert. Att subventionerna ifråga är en kollektiv vara innebär nämligen att det uppstår ett ”snålskjutsproblem”. Alla delar på nyttan men det är ofta svårt att tvinga alla att bidra till kostnaderna. Följaktligen väntar alla på att ”de andra” skall göra något.

Olson anför två belysande exempel. Det första utgörs av företagen i en bransch som arbetar under fullständig konkurrens, dvs en bransch som definitionsmässigt har många företag. I en sådan bransch kommer incitamenten att vara mycket små för det individuella företaget att försöka utverka stöd för branschen hos regeringen, eftersom företaget ensamt får bära kostnaderna, medan de eventuella vinsterna skördas av alla branschens medlemmar. Här är alltså incitamenten att bilda en intresseorganisation svaga och följaktligen är branschens möjligheter att få gehör för sina intressen små.

Det andra exemplet Olson presenterar är den största av alla nationella organisationer: staten. Det existerar ingen stat, någonstans, som lyckas överleva enbart på frivilliga bidrag från medborgarna, trots att staten tillhandahåller en rad tjänster som medborgarna vill utnyttja. Medborgarna måste tvingas att betala, dvs de måste beskattas.

I bägge fallen består problemet i att de tjänster eller "produkter" som tillhandahålls är av kollektiv natur, dvs det faktum att en gruppmedlem drar nytta av tjänsten hindrar inte andra medlemmar att göra sammalunda. Dessutom är det oftast omöjligt att direkt ta betalt av dem som använder tjänsten – det går inte att hålla "fripassagerare" utanför. För att lyckas med det krävs någon typ av sanktioner eller incitament som gör det möjligt att differentiera gruppens medlemmar. I många fall – t ex i fråga om handelshinder – är det svårt att se hur dessa skulle kunna utformas om de grupper som gynnas är stora.

Det är emellertid inte bara stora grupper som har detta problem, även om problemet där ställs på sin spets. Så fort en grupp har ett gemensamt intresse av att en för gruppen kollektiv nytta produceras uppstår problemet hur denna produktion skall komma till stånd. Finns det några incitament för en sådan produktion?

Små grupper och kollektiva nyttigheter

Antag att en individ funderar på att lägga ner tid på att "hans" grupp skall få tillgång till en viss kollektiv vara (t ex en företagare i en viss bransch som vill ha tullskydd för att få ett högre pris på branschens varor). Individens totalkostnad för detta, C , kommer att bero av på vilken "nivå", T , den kollektiva varan skall tillhandahållas (t ex hur högt tullskyddet skall vara):

$$(10.2) \quad C = C(T)$$

Vilket värde, V_g , har nyttigheten för gruppen som helhet? Om "gruppstorleken" är S_g blir

$$(10.3) \quad V_g = S_g T$$

Observera att "gruppstorleken" inte nödvändigtvis är lika med antalet individer i gruppen; den beror också på den kollektiva nyttighetens värde för var och en av individerna, t ex storleken på deras respektive försäljning. (S_g kan således vara det totala antalet produktenheter som branschen omsätter.)

Värdet av den kollektiva nyttigheten för *individen* är då

$$(10.4) \quad V_i = F_i V_g$$

där $F_i < 1$ är individens andel av nyttighetens värde för gruppen, så att

$$(10.5) \quad V_i = F_i S_g T$$

Individens nettonytta, A_i , ges av

$$(10.6) \quad A_i = V_i - C$$

dvs värdet av nyttigheten minus de kostnader man har för att få till stånd produktion av nyttigheten. Nettonytan maximeras när

$$(10.7) \quad \frac{dV_i}{dT} = \frac{dC}{dT}$$

dvs när värdet av nyttigheten och kostnaden för den balanserar varandra på marginalen.

Antag nu att F_i och S_g , individens andel av nyttigheten samt gruppstorleken, är givna och konstanta (anges nedan med överstrukna symboler). Med hjälp av (10.4) får vi då

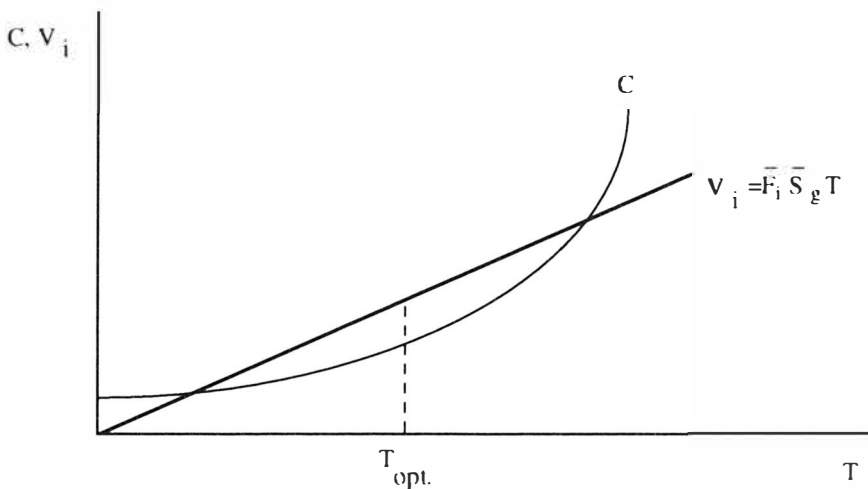
$$(10.8) \quad \frac{dV_i}{dT} = \bar{F}_i \frac{dV_g}{dT}$$

så att

$$(10.9) \quad \bar{F}_i \frac{dV_g}{dT} = \frac{dC}{dT}$$

(10.9) säger att i optimum skall värdeökningen för individen (som är lika med värdeökningen för gruppen multiplicerad med individens andel därav) vara lika med marginalkostnaden för att producera nyttigheten. Detta illustreras grafiskt i *figur 10.4*.

Figur 10.4. Optimal nivå på en kollektiv nyttighet

I figuren är kostnadskurvan stigande, vilket baseras på det plausibla, och traditionella, antagandet att marginalkostnaden för att producera nyttigheten ökar med nivån. Kurvan för värdet av nyttigheten för individen, V_i , blir en rät linje. (Detta följer direkt ur (10.5) och antagandet att F_i och S_g är konstanta.) Den optimala produktionsnivån, ur individens synvinkel, ligger i den punkt där marginalkostnad och marginalvärde för individen är lika stora, dvs där lutningen på de bägge kurvorna är lika stor.

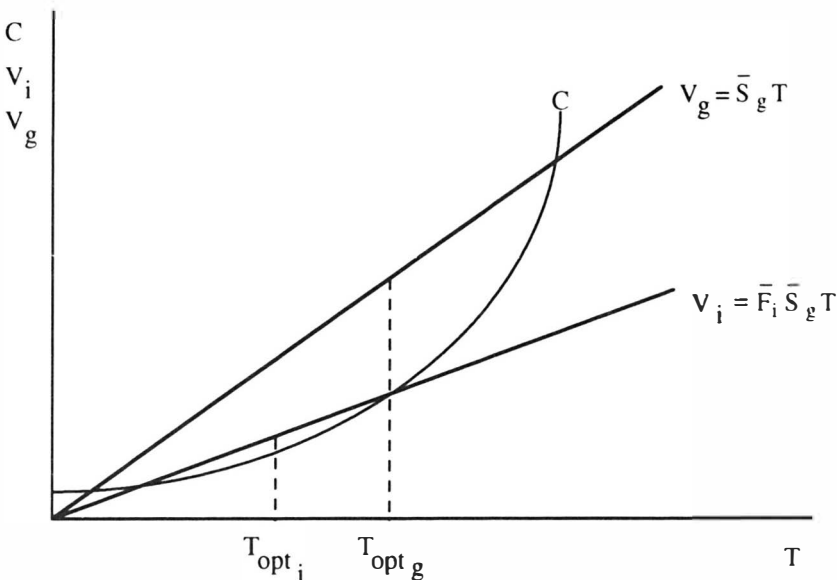
Vi vet nu var individens optimala nivå på den kollektiva nyttigheten ligger. Frågan är nu om det över huvud taget lönar sig för individen att anstränga sig för att nyttigheten skall tillhandahållas. För att detta skall vara fallet krävs, förutom att marginalvärdet och marginalkostnaden skall vara lika för individen, att det *totala* värdet av nyttigheten måste överstiga den *totala* kostnad man måste lägga ner, dvs

$$(10.10) \quad V_i = \bar{F}_i \bar{S}_g T > C$$

Detta betyder att *C-kurvan inte i sin helhet får ligga över V_i -kurvan*. Detta implicerar i sin tur att grupper med många medlemmar kan få problem att få till stånd kollektiva nyttigheter. Ju större medlemsantalet är, desto fler individer skall dela på den totala nyttan, V_g . Det genomsnittliga $\bar{F}_i$ blir då litet, V_i -kurvan i *figur 10.4* blir flack och individerna har i genomsnitt svaga incitament att engagera sig i att nyttigheten produceras.

Samma modell kan användas för att visa att kollektiva nyttigheter i regel tillhandahålls i kvantiteter som är suboptimala (dvs för små) för gruppen som helhet. Jämför den situation som avbildas i *figur 10.5*.

Figur 10.5. Suboptimal produktion av kollektiva nyttigheter

Värdet för gruppen ges av $V_g = \bar{S}_g T$ där $\bar{S}_g$ är konstant, medan värdet för individen ges av $V_i = \bar{F}_i \bar{S}_g T$ där $\bar{F}_i < 1$. Lutningen på V_g -kurvan överstiger lutningen på V_i -kurvan. Optimum för gruppen ligger därmed till höger om optimum för individen. Ju mindre andel individen har av det totala värdet, desto mer kommer de två optimumlägena att skilja sig åt. Detta innebär att stora grupper har svårare än små att få till stånd "rätt" nivå på den kollektiva nyttigheten.

Det finns också en uppenbar tendens att individer med lägre andel av totalvärdet (lägre F_i) "exploaterar" dem som har högre andel. Detta låter sig göras därför att de senare har jämförelsevis större incitament att engagera sig för att få produktion till stånd. Deras optimala T är större. Kommer detta T till stånd får de individer som har lägre F_i mer än vad de själva skulle ha varit beredda att åstadkomma, utan att ådra sig någon kostnad. De gruppmedlemmar som har högt F_i tenderar därför att få bära en oproportionerligt stor andel av kostnaderna.

Teorins tillämpningar

Olson menar att hans teori om grupper och kollektiva nyttigheter har stor tillämpbarhet. I boken *The Rise and Decline of Nations* använder han teorin för att förklara varför vissa nationers ekonomier växer snabbt samtidigt som andras stagnerar. Utgångspunkten tar han i ett exempel: Under efterkrigstiden har de västtyska och japanska ekonomierna växt snabbt, och den franska har också haft en förhållandevis hög tillväxttakt. Däremot har det gått relativt dåligt för den brittiska ekonomin.

Vad kan de ovannämnda skillnaderna i tillväxt bero på? Olson börjar med att se på en "folkloristisk" diskussion som ett exempel på *ad hoc*-förklaringars otillräcklighet. I folkmun går ofta "förklaringen" i termer av den flit som tyskar och japaner besitter, dvs någon typ av "nationalkaraktär", medan briterna skulle sätta högre värde på fritid. (I den tidigaste utvecklingsekonomin "förklarade" man ibland på ett liknande sätt skillnader i ekonomisk nivå med att u-ländernas invånare var oföretagsamma och ointresserade av ekonomisk tillväxt.) Andra ofta framförda förklaringar till den låga brittiska tillväxten är fackföreningarnas militans och omedgörlighet, bristen på entreprenörsanda i företagen och stelheten i det brittiska klasssystemet.

Det behöver inte vara några egentliga "fel" på denna typ av förklaringar. Folklig visdom innehåller ofta ett betydande korn av sanning. Problemet ligger snarare i att förklaringarna formuleras *ad hoc*, på ett sådant sätt att de inte går att testa systematiskt mot ett större antal fall som varierar tillräckligt sinsemellan för att det skall gå att konstatera om de äger mer generell giltighet eller ej. Dessutom är de vanligen formulerade med hjälp av begrepp som är svåra eller omöjliga att operationalisera.

En följd av detta problem är att *ad hoc*-förklaringar oftast blir begränsade i tid och rum. De håller sällan i ett vidare perspektiv. En förklaring till den låga brittiska tillväxttakten i termer av starka preferenser för fritid, stöter t ex på ett i det närmaste oöverstigligt historiskt hinder. Britterna var ju de som "uppfann" den ekonomiska tillväxten. Det var i Storbritannien som den industriella revolutionen började och från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet var den brittiska tillväxttakten den högsta, eller en av de högsta, i världen. Vill man alltså förklara efterkrigstidens låga tillväxt med hjälp av några "nationalkaraktäristiska" eller institutionella drag måste man då också förklara varför dessa karaktäristika ändrats över tiden.

Ett liknande fall finner vi i de försök som gjorts att förklara de senaste decenniernas höga tillväxt i Ostasien med hjälp av den gamla kinesiska statsfilosofin, konfucianismen, som betonar flit, sparsamhet, auktoritetstro och utbildning. Argumentet verkar bestickande. Problemet är bara att samma konfucianism tidigare framfördes som en orsak till den ekonomiska *stagnationen* i samma region. Ett mer systematiskt angreppssätt behövs alltså. Härvid förefaller de teorier som går in för att modellera institutioner, organisationers beteende och den politiska beslutsprocessen med hjälp av en ekonomisk begreppsapparat ha ett betydande förklaringsvärde.

Olson finner ett angreppssätt i sin teori om grupper och kollektiva nytigheter. Denna teori har en rad implikationer. Den viktigaste av dessa är att i ett samhälle som karakteriseras av förekomsten av många intressegrupper kommer inte effektivitet att råda. För det första kommer förhandlingsstyrkan inte att vara proportionellt fördelad (efter gruppstorlek). Det följer direkt av Olsons teori att "stora" grupper, som "konsumenter", "arbetslösa", "skattebetalare" etc kommer att ha svårt att organisera sig på ett sätt som gör det möjligt för dem att pressa fram den

önskade kollektiva nyttigheten på optimal nivå. Skillnaden mellan gruppens och individens optimumnivåer är för stor. Individerna har då inga incitament att agera på egen hand, eftersom deras andel av resultatet är liten. "Små" grupper har däremot ofta möjligheter att göra detta på bekostnad av de samhällsgrupper som inte kan organisera sig och därmed inte kan förhindra ingrepp som minskar deras välfärd. Detta leder Olson till att formulera följande sats:

1. Inga länder kommer att kunna organisera alla sina intressegrupper symmetriskt och därigenom uppnå optimala resultat i allomfattande förhandlingar.

Även sådana grupper som i princip har goda möjligheter att organisera sig för det gemensamma bästa behöver tid. För att individerna skall kunna förmås att agera är det i regel inte tillräckligt med en andel i den kollektiva nyttigheten, utan det krävs selektiva incitament, "gruppförmåner" eller tvång, som gynnar dem som agerar. (Medlemmarna av fackföreningar kan t ex få större arbetslöshetsersättningar än icke-medlemmar, de potentiella medlemmar som inte vill samarbeta kan trakasseras etc.) Detta gäller med starkare emfas ju större gruppen är. Organisationen blir då komplicerad och tidskrävande att bygga upp. I vissa fall är det bara möjligt att göra detta under mycket gynnsamma förhållanden. Det tog t ex flera decennier i Sverige att bygga upp fackföreningar som hade något att säga till om, trots att den potentiella betydelsen av dessa för medlemmarna är uppenbar. Detsamma gäller jordbrukarnas organisationer.

Om samhället emellertid är stabilt, så att inga stora omvälvningar, krig eller liknande äger rum, ökar möjligheten att bygga upp organisationer, och då kan man förvänta sig att deras antal ökar över tiden, speciellt som en organisation som en gång uppstått tenderar att bestå också om den kollektiva vara den en gång producerat inte längre är aktuell. I Japan, Tyskland och delvis även i Frankrike slogs de politiska strukturerna sönder under andra världskriget och – i större eller mindre utsträckning – även de ekonomiska, medan det brittiska kungadömet inte alls drabbades av samma omvälvningar. Organisationsstrukturer och institutioner utvecklades där mer gradvis och kontinuerligt utan perioder av stark turbulens. Olsons andra tes blir då att

2. Stabila samhällen med oförändrade gränser tenderar att med tiden ackumulera fler organisationer för kollektivt handlande.

Små grupper har lättare att snabbt organisera sig eftersom nyttan per capita blir större, det selektiva incitament som krävs är mindre och medlemmarna har lättare att hålla reda på varandra. Detta har i sin tur implikationer:

3. Medlemmar av små grupper har oproportionerligt stor förmåga att organisera sig för kollektiva åtgärder. Denna disproportion minskar med tiden men försvinner inte i stabila samhällen.

Vilka implikationer har nu förekomsten av intressegrupper för effektivitet och tillväxt? En lobby kan i princip främja medlemmarnas intressen på två olika sätt. Antingen arbetar den för att ekonomins effektivitet, och därmed totalproduktionen, skall öka, eller också koncentrerar den sig på att *omfördela* redan existerande produktion till förmån för medlemmarna.

Under vissa omständigheter *kan* intressegrupper bidra till ökad effektivitet i samhället, men så är i regel inte fallet. Anledningen till detta är själva kärnan i det kollektiva agerandets rationalitet. Genom att agera ådrar individen sig en kostnad, men han får bara en liten andel i resultatet. En organisation som representerar 1 procent av medborgarna kan knappast räkna med att få en andel i en ökad tillväxt på mer än 1 procent. Detta betyder att det lönar sig för organisationen att agera bara om man kan få till stånd en tillväxt på minst hundra gånger kostnaden för att agera. Det är främst i situationer då en intressegrupp drabbas direkt och selektivt, t ex av en tull, som det finns ett incitament för gruppen att öka den samhällsekonomiska effektiviteten genom att försöka få bort tullen. I så fall tar ju gruppen själv hand om största delen av effektivitetsvinsten. Ett exempel på detta kan vara en industribransch som drabbas av en tull på någon nyckelkomponent och därmed får problem med att konkurrera på den internationella marknaden, eller en avgränsad konsumentgrupp som är beroende av någon importerad produkt (t ex medicin) som blir dyrare genom tullen.

Alternativet är att intressegrupperna minskar effektiviteten i ekonomin. Genom att spendera resurser på att omfördela resurser till sig själva

håller de tillbaka produktionen i samhället, och här kan välfärdsförlusterna bli stora. En grupp som svarar för 1 procent av BNP har incitament att åstadkomma omfördelning så länge inte den reduktion i BNP som uppstår (och som drabbar även gruppen) är mer än hundra gånger så stor som den vinst gruppen gör på omfördelningen. Detta innebär att för små grupper finns det praktiskt taget inga restriktioner på de kostnader de är beredda att åsamka samhället genom omfördelningsaktioner. Kapitel 5, som kan tolkas som en illustration av hur jordbrukarnas intresseorganisationer lyckats utverka regleringar till medlemmarnas fördel, men till priset av betydande välfärdsförluster, belyser till en del denna problematik. Vi kan då dra följande slutsats:

4. I stort sett minskar intressegrupperna effektiviteten och totalinkomsten i de samhällen de verkar i, och de ökar den politiska splittringen.

Incitamentbilden är en annan för stora grupper. Ju större del av BNP man svarar för, desto svagare blir incitamenten att omfördela så att BNP minskar och desto större blir incitamenten att främja effektivitet och tillväxt. Den starkt centraliserade svenska fackföreningsrörelsen är ett exempel som ligger nära till hands. Industriförbund som omfattar en stor del av den industriella produktionskapaciteten är ett annat. Konsekvensen blir då att

5. "Breda" organisationer har ett visst intresse av att höja välståndet i det samhälle de verkar i, att omfördela inkomsten till sina medlemmar med så liten börda på samhället som möjligt och att stoppa omfördelningen, såvida inte det omfördelade beloppet är stort i förhållande till den samhällsekonomiska kostnaden för omfördelningen.

Intressegrupper tenderar att vara tröga beslutsfattare, eftersom de måste använda metoder som antingen bygger på konsensus eller på "konstitutionella" procedurer. Anledningen till att sådana procedurer måste användas är att det råder en latent konflikt om hur kostnaderna för att upprätthålla organisationen skall fördelas mellan medlemmarna. Denna typ av beslutsfattande tar tid, speciellt i stora organisationer. Ofta måste kvantiteter av organisationens produkt fixeras för varje enskild medlem,

som i fallet med karteller, där förutsättningen för högre vinster för medlemmarna är att kartellens totala produktion hålls nere. Det finns dock en tendens till att åka snålskjuts i detta fall: Det företag som fuskar och producerar mer än sin kvot, vinner på de övrigas bekostnad.

Att fixera priser är oftast enklare än att operera med kvantiteter – det behövs då bara i princip ett beslut – förutsatt att det finns något acceptabelt sätt att fördela kostnaderna mellan medlemmarna. För detta kan någon tumregel eller till och med en utomstående ”skiljedomare” användas. Även om detta inte nödvändigtvis ger ett optimalt resultat för alla inblandade, är det oftast ändå att föredra framför att man förlorar hela den nytta som ett kollektivt agerande ger möjlighet till. För en fackförening är t ex priset för högre löner att sysselsättningen för facket nuvarande och potentiella medlemmar minskar. Denna kostnad bärs i allmänhet helt och hållet av dem som går miste om sina arbeten. Det behövs alltså en mekanism för att bestämma vilka dessa är. Oftast används då senioritetsregler etc, eller också överlämnas beslutsrätten helt åt arbetsgivaren.

Som ett resultat av den komplicerade beslutsprocessen tenderar intresseorganisationernas dagordningar att bli mycket omfattande. Slutsatsen blir att

6. Intressegrupper fattar beslut långsammare än de individer eller företag de består av. Deras dagordningar och förhandlingsbord blir lätt överfyllda, och de fastställer priser oftare än kvantiteter.

Om intressegrupperna verkar i en miljö som ändras endast sakta spelar långsamheten i beslutsfattandet inte någon större roll. Ofta ändras emellertid omgivningen snabbt och plötsligt. Samtidigt hindrar långsamt beslutsfattande ekonomin från att hänga med i utvecklingen genom att utveckla innovationer som kunde öka tillväxttakten. Intresseorganisationer, som fackföreningar, håller också, genom att ”skydda jobben”, nere hastigheten i de strukturförändringar som blir nödvändiga när det ekonomiska klimatet ändras, som en följd av t ex innovationer eller framväxt av ”nyindustrialiserade länder” som tar över industriproduktion med början i den ”lättare” andan. Även om det i princip kan finnas en beredskap för anpassning innebär de komplicerade förhandlings- och beslutsprocedurerna att anpassningen kan fördröjas. Efter andra världskriget

byggdes den japanska och tyska industrin upp från grunden och var alltså toppmodern. Britterna, som hade kvar sin gamla industrikapacitet, hade inga möjligheter att följa den utveckling som var "inbyggd" i den nya industrikapaciteten. Härigenom hölls den brittiska tillväxttakten nere. Slutsatsen av detta blir att

7. Intressegrupper bromsar en ekonomis förmåga att införa ny teknik och omallokera resurser som en reaktion på förändrade yttre omständigheter. Därigenom sänker de den ekonomiska tillväxttakten.

När intressegrupper har fungerat en viss tid tenderar de att bli exklusiva. Ökas antalet medlemmar ökar risken att priset på gruppens "produkt" sjunker. Ett större antal medlemmar ökar beslutsprocessens komplexitet, och därmed kostnader, men bidrar allt mindre till att öka nyttan för gruppen. Bra exempel är läkar- och advokatsamfund som ofta arbetar för att begränsa utbildningen för respektive yrken. För att vara framgångsrik måste lobbyn nå en viss minimistorlek, men när den väl nått denna blir det i regel ett bättre resultat för de enskilda medlemmarna om inte gruppstorleken ökar. Paradexemplet är en härskande grupp som skapar en dynasti som utesluter nya medlemmar och som tillämpar endogama giftermålsregler (äktenskap bör äga rum mellan medlemmar i gruppen), vilket också håller antalet medlemmar nere. Dessa grupper går lättare att hålla samman om inte skillnaden i inkomster och värderingar är för stor. Nykomlingar släpps in i gruppen bara om de kan bidra till att den härskande klicken sitter säkrare i sadeln. Behovet av enhetlighet i värderingar, inkomster och andra egenskaper som skiljer gruppen från resten av befolkningen leder till social interaktion och selektiva sociala incitament, dvs

8. Så fort en intressegrupp är stor nog för att ha framgång utestänger, den nykomlingar och försöker begränsa skillnaderna i inkomster och värderingar bland sina medlemmar.

Intressegrupper använder sig av lobbying för att nå sina syften och samverkar på marknaderna. Inte sällan är de lierade med vissa politiska partier ("arbetarrörelsen", kopplingen mellan jordbrukarorganisationer och partier i den politiska centern osv). Därmed ökar komplexiteten i sam-

hället och ger starkare incitament till regleringar. Flera komplexa förhandlingslösningar uppstår. Ju mer komplexiteten ökar i samhället, desto mer ökar behovet av specialister som svarar för lobbying och regleringar. Dessa specialister kan lätt i sin tur utvecklas till ett särintresse som motarbetar avregleringar, och den byråkrati som krävs för att administrera regleringarna tenderar att öka personalbehovet inom den offentliga sektorn. En dynamisk process uppkommer, där regleringar ger upphov till försök att kringgå dessa, vilket i sin tur föder nya regleringar. Därmed ökar hela tiden de samhällsekonomiska kostnaderna för att ha ett regleringsmaskineri. Byråkratin växer. På marknaden ökar komplexiteten på motsvarande sätt genom att företagen samarbetar i en tidsödande beslutsprocess. De komplicerade beslutsprocesserna medverkar också till att man ogärna ändrar de överenskommelser som väl uppnåtts, med allt trögare anpassningsmekanismer som följd. Slutligen uppstår – när antalet intressegrupper och koalitioner växer samtidigt som regleringsaktiviteten och komplexiteten i ekonomin tilltar – en tendens att inte satsa på produktiva aktiviteter utan i stället på omfördelningar:

9. Det växande antalet intressegrupper gör regleringarna mer komplicerade, ökar statens roll, komplicerar överenskommelser och ändrar riktningen i samhällsutvecklingen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att alla de teser som Olson lanserar, tenderar att stödja hypotesen att stabila samhällen med långsamma samhällsliga förändringar har en benägenhet att bli allt mer uppbundna av ett nät av intressebevakning och omfördelningsmekanismer. Allt mindre energi läggs ned på att åstadkomma ekonomisk tillväxt och allt mer på att omfördela den existerande inkomsten.

Ett exempel – tätortsfavorisering

Fenomenet tätortsfavorisering som vi granskade i kapitel 7 erbjuder ett bra exempel på hur gruppintressen påverkar den ekonomiska politiken. Hur kommer det sig att landsbygdsbefolkningen finner sig i att diskrimineras? Redan Liptons analys innehåller vissa diskussioner om de politiska drivfjädrarna till tätortsfavorisering, men det är framför allt Robert

Bates som har utvecklat denna aspekt – främst med Afrika som forskningsobjekt – genom att utgå från teorierna om kollektivt agerande.

Bates argument löper i tre steg. För det första sätts livsmedelspriserna så lågt att det skadar landsbygdens intressen, för att resurser skall kunna kanaliseras till stadsnärings- och den offentliga sektorn. För det andra delar staten landsbygden i två grupper – den resursstarkare som drar nytta av tex subventionerade insatsvaror och den svagare, de fattiga bönderna, vilkas intressen motarbetas av politiken, och kan på detta sätt utnyttja en ”söndra och härska-strategi” som förhindrar bildandet av en enad front mot den förda politiken. För det tredje är kollektiva aktioner från böndernas sida svåra att genomföra, eftersom antalet bönder är mycket stort och de dessutom är utspridda på ett stort geografiskt område.

Till och med i Kina, som ofta – med rätt eller orätt – ses som ett land där bondebefolkningen utgjort basen för den politiska makten, har bönderna klagat över avsaknaden av kanaler för att göra sina röster hörda. Bland annat fripassagerarproblemet (det faktum att även sådana bönder som inte deltar i påtryckningar mot statsmakten drar nytta av eventuella effekter) hindrar då bönderna att gå till aktion. Däremot är stadsnäringsarna, speciellt industrin, ofta koncentrerade, vilket gör det lätt för dem att organisera sig. Statsbyråkraterna, slutligen, är för det mesta klart urbant inriktade, vilket tenderar att återspeglas i deras arbete.

Slutligen kan tätortsfavorisering vara ett misstag i den bemärkelsen att när det i en ekonomi existerar ett stort antal policyåtgärder som alla har allokerings effekter, är det svårt att klargöra vilka grupper som slutligen vinner och vilka som förlorar. Regeringen försöker ofta ge sken av att alla viktiga grupper subventioneras. Självfallet är det dock en logisk omöjlighet att alla skulle vara nettomottagare av subventioner.

Vilka möjligheter landsbygden har att göra sig gällande beror i hög grad på de specifika institutionella förhållandena. Ett system där flera partier konkurrerar med varandra (tex Costa Rica) ger bättre möjligheter för olika samhällskretsar att komma till tals. Av betydelse är också om man har ett system med en eller flera invalda i varje valkrets. Även i enpartistater kan dock bönderna göra sina röster hörda förutsatt att flera kandidater tävlar mot varandra. Det förefaller i alla händelser klart att statens beteende är av avgörande betydelse för om tätortsfavorisering uppstår eller inte. Detta beteende styrs emellertid i stor utsträckning av

samspelet mellan olika särintressen. Föreställningen om en neutral, välvillig stat, som ingriper i huvudsak för att rätta till olika snedvridningar av ekonomin, håller inte för en närmare granskning.

Slutsatser

Teorin om intressegruppers agerande förklarar många drag i det moderna organisationssamhället som traditionellt legat utom räckhåll för den ekonomiska teorin: Hur bestämmer intresseorganisationerna hur de skall agera? Varför kan partier och enskilda politiker förespråka snedvridande regleringar, trots att det är relativt lätt att visa att de är icke-optimala? Hur är det möjligt att kollektiva varor som efterfrågas inte alla kommer att produceras ifall inte staten går in som producent? Hur kommer det sig t ex att ingen förefaller att försvara de stora majoriteternas intressen, medan små nyckelgrupper kan driva sina särintressen effektivt och utan hänsyn till hur stora de samhällsekonomiska kostnaderna blir? Varför finns det en tendens att stabila samhällen med tiden verkar bilda allt mer ogenomträngliga nät av intressebevakning? I Olsons teorier används analysen av ovanstående och liknande frågor till att dra slutsatser om den makroekonomiska dynamiken i olika länder. En stabil miljö medför enligt honom att särintressena får tid att utveckla sina påverkningsmekanismer så att samhällsutvecklingen så småningom förstenas.

Olsons teori är dock kontroversiell. Å ena sidan är det lätt att finna exempel där resonemanget förefaller att hålla. Å andra sidan kan det inte vara likgiltigt hur den institutionella strukturen ser ut när samhället går in i en stabil period. Om denna struktur domineras av eliter vars huvudsakliga intresse är att se till att produktionsresultatet omfördelas till deras fördel, är resultatet ett annat än om det politiska systemet är fristående från särintressena och har möjlighet att hålla deras framstötter under kontroll. Följande kapitel ägnas bl a åt sådana frågor. I kapitel 11 skall vi formalisera effekterna av intressegruppernas agerande med hjälp av vår tvåvarumodell.

Litteratur

Olsons idéer finns dokumenterade främst i följande arbeten

Olson, Mancur (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press, Cambridge, MA, kapitel 1.

Olson, Mancur (1982): *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*. Yale University Press, New Haven, kapitel 3; sv övers *Nationers uppgång och fall*. Ratio, Stockholm 1984.

Olson, Mancur (1983): "The Political Economy of Comparative Growth Rates", i: Mueller, Dennis C (red): *The Political Economy of Growth*. Yale University Press, New Haven och London.

James Buchanan och Gordon Tullock är portalfigurerna framför andra i Public Choice-skolan. Det klassiska arbetet på området är

Buchanan, James M och Tullock, Gordon (1962): *The Calculus of Consent*. University of Michigan Press, Ann Arbor.

Det största namnet inom institutionell ekonomi är Douglass North, se North, Douglass C (1981): *Structure and Change in Economic History*. Norton, New York och London.

North, Douglass C (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, Cambridge; sv övers *Institutionerna, tillväxten och välbefindandet*. SNS Förlag, Stockholm 1993.

North, Douglass C och Thomas, Robert Paul (1973): *The Rise of the Western World. A New Economic History*. Cambridge University Press, Cambridge; sv övers *Västerlandets uppgång*. SNS Förlag, Stockholm 1993.

En kortfattad översikt av många av de idéer som diskuteras i detta och följande kapitel ges i

Poulson, Barry W (1994): *Economic Development. Private and Public Choice*. West Publishing Company, St Paul.

Diskussionen om lobbygruppers beteende baserar sig främst på

Frey, Bruno S (1984): *International Political Economics*. Basil Blackwell, Oxford.

Magee, Stephen P; Brock, William A och Young, Leslie (1989): *Black Hole Tariffs and Endogenous Policy Theory. Political Economy in General Equilibrium*. Cambridge University Press, Cambridge, kapitel 2.

Se även

Mayer, Wolfgang (1984): "Endogenous Tariff Formation", *American Economic Review*, vol 74.

Frågan om politisk stabilitet är ett hinder för ekonomisk utveckling i u-länderna diskuteras i

Goldsmith, Arthur (1987): "Does Political Stability Hinder Economic Development? Mancur Olson's Theory and the Third World", *Contemporary Politics*, vol 19.

Robert Bates idéer om tåtortsfavoriseringens politiska ekonomi redovisas i
Bates, Robert (1981): *Markets and States in Tropical Africa*. University of California Press, Berkeley.

11. Direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter

I föregående kapitel skisserade vi en teori för hur individer (eller företag) organiserar sig i intressegrupper, när det existerar kollektiva nyttigheter för gruppen som det går att få till stånd, t ex genom påtryckningar på regering och lagstiftare. Vi skall nu gå ett steg längre i analysen och se vilka de vidare ekonomiska konsekvenserna av detta kan bli. Intressegruppernas agerande för att utverka fördelar för medlemmarna går i anglosaxisk terminologi omväxlande under beteckningen *rent-seeking*, vilket skulle kunna översättas till privilegiejakt på svenska, och *directly unproductive, profit-seeking (DUP) activities* – direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter.

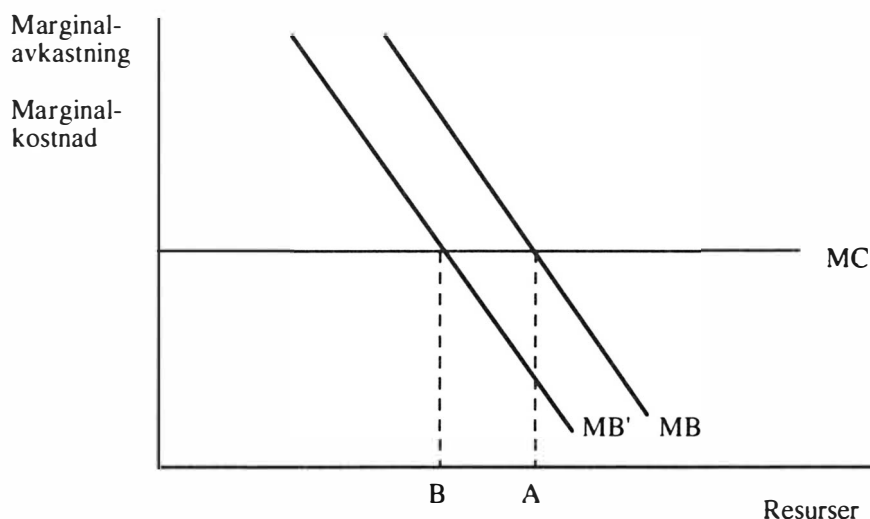
Kännetecknande för dessa aktiviteter är att intressegrupperna satsar resurser på att skaffa fram de för dem kollektiva nyttigheterna, och att detta i sin tur åsamkar kostnader för såväl grupperna själva som samhället i övrigt. Gordon Tullock har karakteriserat dessa aktiviteter som ett ”negativsummespel”. Vi såg i beskrivningen av Olsons analys i föregående kapitel att de kollektiva nyttigheterna inte kommer att produceras, om inte deras värde för *de individer* som arbetar för att få dem till stånd överstiger kostnaderna som samma individer drar på sig. Endast sådan lobbying som är privatekonomiskt lönsam kommer att bedrivas.

För samhället är situationen annorlunda. Intressegrupperna satsar resurser. Eventuellt konkurrerar olika grupper med varandra och någon grupp utgår som segrare, med ett för gruppen positivt nettovärde. Från samhällets synpunkt har emellertid inga nya varor eller tjänster skapats som ingår i medborgarnas nyttofunktion. I stället har resurser använts för att omfördela en redan befintlig kaka. Poängen är att denna kaka har krympt i omfördelningsprocessen, som en direkt följd av intressegruppernas agerande. Vinsten för den segrande gruppen mer än uppvägs av samhällets förlust. ”Politisk” konkurrens av detta slag är i regel förlustbringande för samhället.

Direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter och deras kostnader

Vilka kostnaderna för denna typ av aktiviteter är kan ses på olika sätt. Vi börjar med en partialansats. Låt oss dessutom se på tydligast möjliga exempel på fenomenet i fråga: stöld. Situationen illustreras i *figur 11.1*.

Figur 11.1. Kostnader för stöld

I figuren anger MB den potentiella marginella avkastningen på att investera en given mängd resurser, dvs tid och utrustning, i kriminell aktivitet. MC är den marginella alternativkostnaden som anger avkastningen på samma resurser i alternativ användning. Vi antar att denna alternativkostnad är konstant. MB-kurvan har negativ lutning, eftersom man kan anta att de lättaste stöldobjekten exploateras först. Kurvans avstånd från den horisontella axeln beror på vad andra medlemmar i samhället (inklusive den offentliga sektorn) investerar i brottsförebyggande åtgärder. Ju fler poliser samhället anställer, desto lägre ligger *t ex* kurvan.

I traditionell partialanalys, där en krona är en krona oberoende av vem som tjänar den, där omfördelningar från en grupp till en annan inte beaktas utan bara "dödviktsförluster" som ingen medborgare har någon glädje av, är stöld en ren transferering från den bestulne till tjuven. Inga välfärdseffekter uppstår.

Ovanstående resonemang verkar dock betänkligt, inte bara ur rättslig

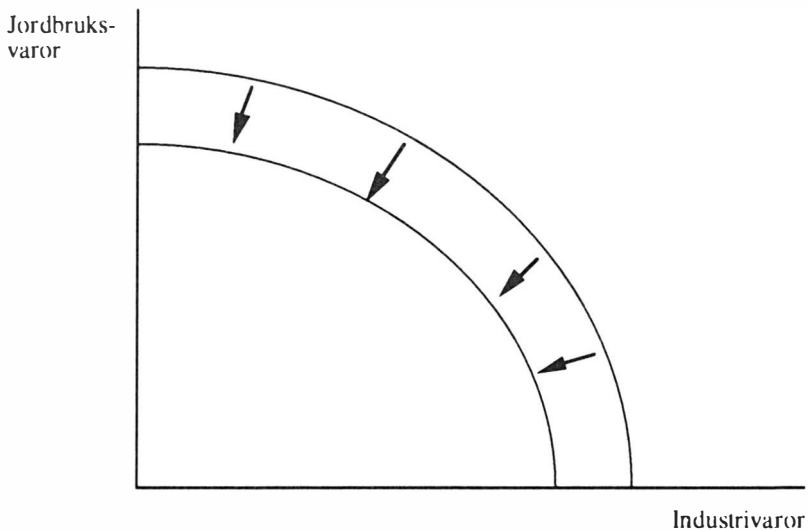
och moralisk synvinkel utan även ur ekonomisk. Anledningen till det senare är att stöld, och risken för stöld, leder till resursåtgång i samhället. Detta kan illustreras på flera olika sätt med hjälp av *figur 11.1*. Låt oss börja med att se på tjuvens situation. Den marginella avkastningen han kan få på sin brottsliga verksamhet ges av MB-kurvan, dvs kurvan för värdet av stöldens marginalprodukt. Mot detta har tjuven att ställa sin marginalkostnad (arbetstid samt kofot, ansiktsmask, luva, säck). På sedvanligt sätt kan vi hitta tjuvens optimala resursinsats där merintäkten av att fortsätta att stjäla sammanfaller med merkostnaden (punkt A). (En högre samhällelig insats för att förhindra brott skulle sänka kurvan till MB' och den optimala resursanvändningen för tjuven till punkt B.) Värdet av den transferering som tjuven på egen hand beviljar sig ges av ytan under MB-kurvan fram till A, men från detta måste vi dra tjuvens kostnader – ytan under MC-kurvan fram till A.

Tjuven är emellertid inte den ende som åsamkas kostnader. De medborgare som riskerar att utsättas för brottslig verksamhet kan på goda grunder förutsättas skydda sig (med hjälp av lås, larm, batonger eller tårgas). Ju mer som satsas i preventiva åtgärder, desto mer vinner det potentiella brottsoffret i termer av minskade förluster, men desto mer kostar det. Marginalnyttan kan antas vara fallande, eftersom de största riskfaktorerna – som olåsta dörrar – tas om hand först. (En större brottsförebyggande insats från samhällets sida förskjuter MB-kurvan för brottsoffret *uppåt*.) Offrets beslutssituation blir liknande den som demonstreras i *figur 11.1*. Det lönar sig att satsa på ytterligare preventiva åtgärder fram till den punkt där marginalnyttan och marginalkostnaden är lika stora.

Slutsatsen av ovanstående diskussion är att transfereringar av typen direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter inte är kostnadsfria för de inblandade parterna, även om de skulle vara det för ett samhälle som blundar för inkomstfördelningseffekterna. I vårt exempel lägger både tjuven och brottsoffret ner resurser på att åstadkomma respektive förhindra transfereringar. Fallet med de tullsökande och tullförhindrande aktiviteterna, som vi studerade i föregående kapitel, är en direkt parallell.

Tar vi steget över från partialanalys till ett allmänt jämviktsperspektiv uttrycks den direkta kostnaden för direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter av ett skift inåt av produktionsmöjlighetskurvan. Genom att förekomsten av stöld kräver att resurser satsas såväl på att genomföra

Figur 11.2. Produktionskapacitet och direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter

som på att förhindra stölden förskjuts ekonomins produktionsmöjlighetskurva inåt på t ex det sätt som visas i *figur 11.2*. De resurser som måste satsas på stölden och deras förhindrande kan inte användas till att producera jordbruks- och industrivaror, som är de varor medborgarna vill ha.

En indelning

Improduktiva aktiviteter har olika välfärdseffekter beroende på om snedvridningar förekommer eller ej: En improduktiv aktivitet kan, paradoxalt nog, öka välfärden i ekonomin. Jagdish Bhagwati skiljer mellan fyra kategorier improduktiva aktiviteter:

1. Utgångsläget (före aktiviteten) och slutläget är båda snedvridna. (SS)
2. Utgångsläget är snedvridet, men som följd av den improduktiva aktiviteten är slutläget fritt från snedvridningar. (SF)
3. Utgångsläget är fritt från snedvridningar men snedvridningar existerar i slutläget. (FS)

4. Utgångsläget och slutläget är båda fria från snedvridningar. (FF)

Den viktiga distinktionen är mellan kategorierna 1 och 2 (med snedvridningar i utgångsläget) å ena sidan och kategorierna 3 och 4 (inga snedvridningar i utgångsläget) å den andra. I det förra fallet *kan* de improduktiva aktiviteterna vara välfärdshöjande – även om detta inte nödvändigtvis är fallet – medan det är omöjligt i det senare fallet. Det förra fallet är ett typiskt exempel på en sk second-best-situation: Om vi redan har en marknadsimperfektion någonstans i ekonomin är det inte säkert att den optimala politiken är att eliminera alla övriga imperfektioner. I stället kan optimalitet förutsätta att någon annan snedvridning introduceras. (Jfr kapitel 1.) *Figur 11.3* ger några exempel på vilka typer av improduktiva aktiviteter som hör till respektive kategori. I figuren görs dessutom skillnad mellan legala och illegala aktiviteter.

Figur 11.3. Olika kategorier av improduktiva aktiviteter

1. SS		2. SF	
Legala	Illegala	Legala	Illegala
1. Intäktssökande	Undvikande av tullar,	Lobbying som	Lobbying som får
2. Premiesökande	smuggling	får bort tullar	bort tullar genom att
			muta politiker
3. FS		4. FF	
Legala	Illegala	Legala	Illegala
Tullsökande	Undvikande av tullar i en situation med optimala tullar i utgångsläget	Lobbying som inte resulterar i tullar	Stöld

Fall 1 (SS)

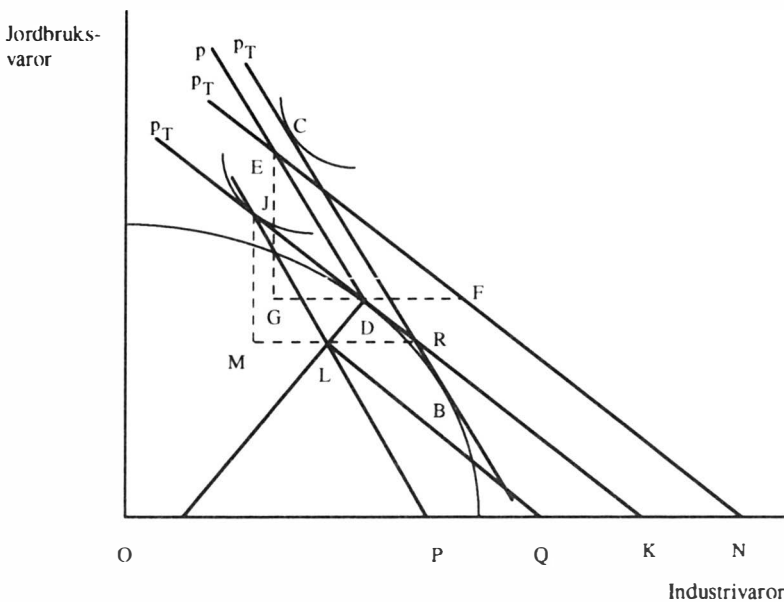
I det första fallet finns det snedvridningar såväl i utgångs- som i slutläget. Legala aktiviteter av denna typ är t ex intäktssökande, där påtryckningsgrupper försöker få del av de intäkter som genereras av en tull, och premie-

sökande, dvs importörer som försöker få importlicenser i det fall importen begränsas av kvantitativa importrestriktioner (och priset på varan pressas upp). Exempel på illegala aktiviteter i denna kategori utgörs av smuggling och undvikande av tullar av importörer. (De importörer som kan undvika tullar kan ju ändå sälja till samma pris som de som betalar tullarna.)

Intäktssökande

Låt oss se på fallet med intäktssökande och då specifikt på vad som händer då intressegrupper försöker lägga beslag på de intäkter som skapas av en tull. Detta avbildas i *figur 11.4* för en liten öppen ekonomi med givna varupriser. I en frihandelssituation producerar ekonomin i B och konsumerar i C. Införs nu en tull på jordbruksvaror vrids de inhemska relativa priserna till p_T och vi får produktion i D och konsumtion i E, på en lägre indifferenskurva (ej utritad) än den som går genom C. De tullintäkter som genereras mäts av distansen DF (i termer av industrivaror). Till internationella priser byts GD industrivaror mot GE jordbruksvaror. Läger vi på en tulländras prisrelationen till GF/GE, där tullsatsen utgörs av DF/GD. (Detta kan visas på följande sätt: Det relativa priset utan respektive med tull är

Figur 11.4. Intäktssökande

$$\frac{P_J}{P_I} \equiv p \quad \text{och} \quad \frac{P_J(1+t)}{P_I} \equiv p_T$$

Förhållandet mellan p_T och p blir då $1 + t$, där t är tullsatsen. Samma prisetförhållande kan emellertid uttryckas också i termer av figuren som

$$(11.1) \quad \frac{p_T}{p} = \frac{GF}{GE} \frac{GE}{GD} = \frac{GF}{GD}$$

Man kan då skriva

$$(11.2) \quad 1 + t = \frac{GF}{GD}$$

vilket ger

$$(11.3) \quad t = \frac{GF - GD}{GD} = \frac{DF}{GD}$$

Eftersom export och import måste vara lika stora i modellen får vi den reala tullintäkten som produkten av tullsatsen, t , och exportkvantiteten, GD , dvs $tGD = DF$.)

Tullintäkterna antas i detta fall återgå som en klumpsummetransferring (som inte påverkar beteendet) till konsumenterna när inget intäktssökande förekommer. Antag nu att intäktssökande aktiviteter äger rum och att "produktionen" av dessa kräver en insats av både kapital och arbetskraft. Om det råder konkurrens i intäktssökandet kommer K/L-kvoten att väljas så att kostnaderna minimeras för en given lön (w) och en given kapitalränta (r). Om produktionsfunktionerna är linjärt homogena bestäms, som vi redan vet (kapitel 2), den r/w -kvot som gäller för intäktssökarna, och därmed den optimala K/L-kvoten för sökandet, av varupriserna P_1 .

När intäktssökandet sker under konkurrens kommer vidare värdet av faktoråtgången för denna aktivitet att vara lika med de tullintäkter som finns att lägga beslag på, eftersom man fortsätter att söka så länge det finns tullintäkter att tjäna. Detta värde motsvarar alltså DF i figuren.

Intäktssökandet påverkar också produktionssidan. Resurser motsvarande DF tas ur produktionen av de bägge varorna. Ekonomin måste då

producera på en punkt innanför produktionsmöjlighetskurvan. Kapital och arbete tas ur varuproduktionen i förhållandet $(K/L)_{\text{Dup}}$ som bestäms av produktionsfunktionen för intäktssökande. Den räta linjen DL sammanbinder alla de produktionspunkter som väljs när faktorinsatsen i varuproduktionen successivt krymper i proportionen $(K/L)_{\text{Dup}}$. Argumentet baserar sig på Rybczynskis teorem. Enligt detta minskar, vid givna varupriser, i en modell där produktionsfunktionerna är linjärt homogena, produktionen av den vara som använder den krympande faktorn intensivt, medan produktionen av den andra varan ökar. Minskar tillgången på bägge faktorerna minskar produktionen av den vara som intensivt använder den krympande faktorn proportionellt sett mest. (Produktionen av den andra varan kan, men behöver inte, öka.)

Detta är lätt att se. Om den totala faktorintensiteten i ekonomin är K/L när inget intäktssökande förekommer, gäller att

$$(11.4) \quad \frac{K}{L} = \frac{K_I + K_J}{L} = k_I \frac{L_I}{L} + k_J \frac{L_J}{L}, \quad \text{där } k_I \equiv \frac{K_I}{L_I} \text{ och } k_J \equiv \frac{K_J}{L_J}$$

Om nu K krymper, sjunker värdet på vänsterledet. Men, som vi visade i kapitel 2, är också faktorpriser och faktorintensiteter givna om varupriserna är givna. Således ändras varken k_I eller k_J . Antag nu, som förut, att industrivaran är relativt kapitalintensiv, dvs $k_I > k_J$. För att även högerledets värde skall minska måste då L_I/L minska i förhållande till L_J/L . L_I måste öka och L_J minskas, men om inte k_I och k_J skall ändras måste också K_I minska och K_J öka. Detta innebär att produktionen av industrivaror måste minska och produktionen av jordbruksvaror öka.

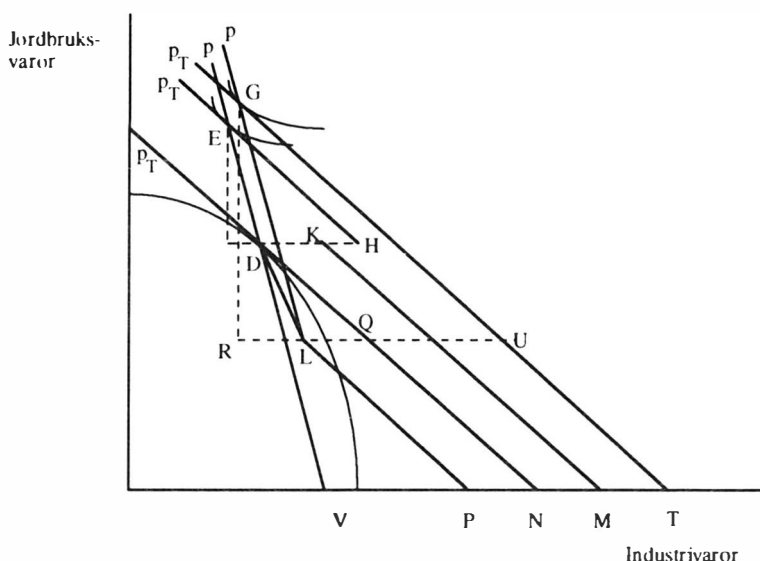
Antag i stället att både K och L krymper och att L (som i *figur 11.4*) krymper förhållandevis mer än K . Effekten fås lättast fram om man delar upp den i två steg. Det första består av hela krympningen av K och en proportionellt lika stor krympning av L . Detta minskar produktionen av bägge varorna proportionellt lika mycket. (Skalan på ekonomin krymper – en rörelse längs en rät linje (ej utritad) mellan D och O . Däremot förändras inte ekonomins struktur, eftersom varken produktionsmöjlighetskurvans form eller de relativa priserna har förändrats.) Härtill kommer en ytterligare minskning av L , som minskar produktionen av jordbruksvaror och ökar produktionen av industrivaror. Det är dock inte säkert att

denna ökning är tillräckligt stor för att ge en nettoökning av industriproduktionen. (I *figur 11.4* avbildas en situation där arbetskraften krymper mer än kapitalstocken, men där skillnaden i krympningstakt inte är tillräckligt stor för att industriproduktionen skall öka totalt sett.)

Efter denna utvikning kan vi gå tillbaka till *figur 11.4*. Krympningen av produktionen av jordbruks- och industrivaror äger rum utefter linjen DL, tills resurser motsvarande $QK = KN$ har förbrukats, dvs motsvarande hela tullintäkten. Konsumtionspunkten är J, som måste ligga där en världsmarknadsprislinje skär en hemmamarknadsprislinje (hemmamarknadsprislinjen genom D och K, eftersom $LR =$ tullintäkterna i slutläget och $LR = QK$). Handel äger rum till världsmarknadspriset p , och den nya produktionspunkten (efter intäkttssökandet) är L. LM industrivaror byts mot MJ jordbruksvaror. Välfärden har minskat, jämfört med både frihandelssituationen och situationen med tullskydd men utan intäkttssökande.

Intäkttssökande aktiviteter leder emellertid inte nödvändigtvis till att välfärden sjunker. Föregående resonemang gick ut på att tullintäkten i dess helhet absorberades av intressegrupperna. Vi skall nu se på det fall där hela intäkten inte blir föremål för intäkttssökande, utan endast en del. (Staten tillåter inte att hela intäkten går till lobbygrupper utan delar ut en del som en klumpsummetransferering.) Detta fall illustreras i *figur 11.5*.

Figur 11.5. Intäkttssökande då hela tullintäkten inte söks

Antag att kapital och arbetskraft tas ur produktionen – och används för lobbying – i sådana proportioner att produktionspunkten förflyttas längs linjen DL. Tullintäkten i utgångsläget är DH. Ett mindre belopp söks dock, t ex $DK = MN$ och realinkomsten sjunker med $MN = PN$. Vi finner den nya produktionspunkten i L och konsumtionspunkten i G, som ger högre välfärd än i utgångsläget. LQ av tullintäkten tillfaller intressegrupperna och $QU = NT$ går till konsumenterna som klumpsummetransferring. Efter införandet av tullen producerar ekonomin i D och konsumerar i E. För att en välfärdsökning skall komma till stånd är ett nödvändigt (men inte tillräckligt) villkor att intäktssökandet flyttar ekonomins produktionspunkt till en punkt till höger om världsmarknadsprislinjen genom D. Detta är möjligt om intäktssökandet är så arbetsintensivt att den nya produktionspunkten innebär en ökning av industrivaruproduktionen och en minskning av jordbruksproduktionen.

Premiesökande

Intäktssökande är ett exempel på en prisrelaterad improduktiv aktivitet. (Vinsten som kan sökas uppstår genom en direkt prisförändring.) Sådana aktiviteter kan emellertid också vara kvantitetsrelaterade. Ett exempel på det senare är premiesökande. Denna typ av improduktiv vinstsökande aktivitet blir aktuell t ex då staten väljer att reglera importen med hjälp av en kvantitativ restriktion i stället för att använda en tull. Detta ger upphov till en importpremie genom den knapphet på importvaran kvoten skapar. Premiens storlek bestäms av värdet på den tillåtna importen till inhemska priser och värdet mätt i internationella priser. Importpremien tillfaller den som får rätt att importera den kvoterade varan (i vårt exempel jordbruksprodukten). De som vill ha importlicenser är därför beredda att spendera resurser på att försäkra sig om att få dem.

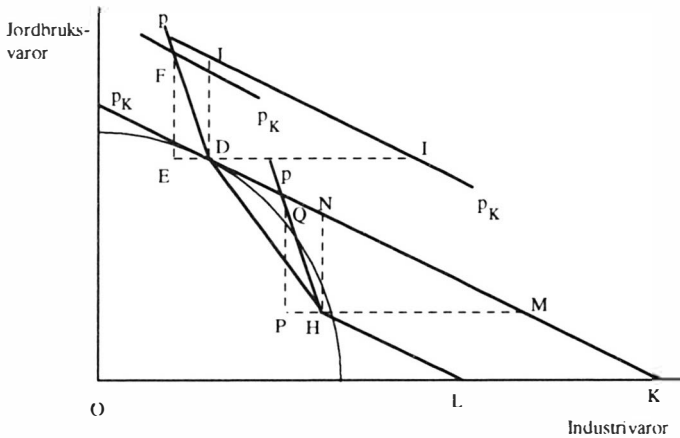
När man har att göra med kvantitetsrelaterade i stället för prisrelaterade improduktiva aktiviteter försvinner möjligheten till en ökning av välfärden som följd av aktiviteten, förutsatt att den improduktiva aktiviteten är den enda snedvridningen i ekonomin (förutom kvoten själv). Detta fall visas i *figur 11.6*.

Antag att ekonomin producerar i punkt D till de inhemska priser p_K som ges av kvoten på import av jordbruksvaror, EF. Detta ger en export av industrivaror på DE till världsmarknadspriset p , och konsumtion i punkt F, till inhemska priser.

att utrikeshandeln växte tills ekonomin kunde konsumera i en punkt på p-linjen genom J och H som ligger ovanför den indifferenskurva som går genom F. Detta förhindras emellertid av att importkvoten är given som $EF = IJ$. Premiesökande leder således till en entydig välfärdsförlust, och anledningen härtill är att en restriktion lagts på utrikeshandelns storlek.

I föregående fall förbrukades inte hela premien på den vinstsökande aktiviteten. Eftersom det är sannolikt att den premie som kvoteringen skapar blir föremål för konkurrens av flera vinstsökare är det dock mer sannolikt att sökandet fortsätter ända tills premiens hela värde har konkurrerats bort, dvs resurser spenderas i en omfattning som motsvarar hela premien. Detta fall visas i *figur 11.7*.

Figur 11.7. Premiesökande när hela premien konkurrerats bort

Resurser används på premiesökande i sådana proportioner att produktionspunkten rör sig längs linjen DH . Importkvoten EF motsvaras i termer av industrivaror av DI , vilket också motsvarar kvotens tullekivalent till inhemska priser ($JD = FE$ jordbruksvaror kan bytas mot DI industrivaror). Värdet av den produktion som ges av D uppgår i termer av industrivaror till OK . Det produktionsvärde som uppkommer när DI resurser läggs ner på premiesökande är $OL = OK - LK$, där $LK = DI$. För att finna den nya produktionspunkten rör vi oss mot nordväst från L , på en linje som är parallell med KD , tills vi skär DH -linjen i H . I H har $HM = LK$ resurser, i

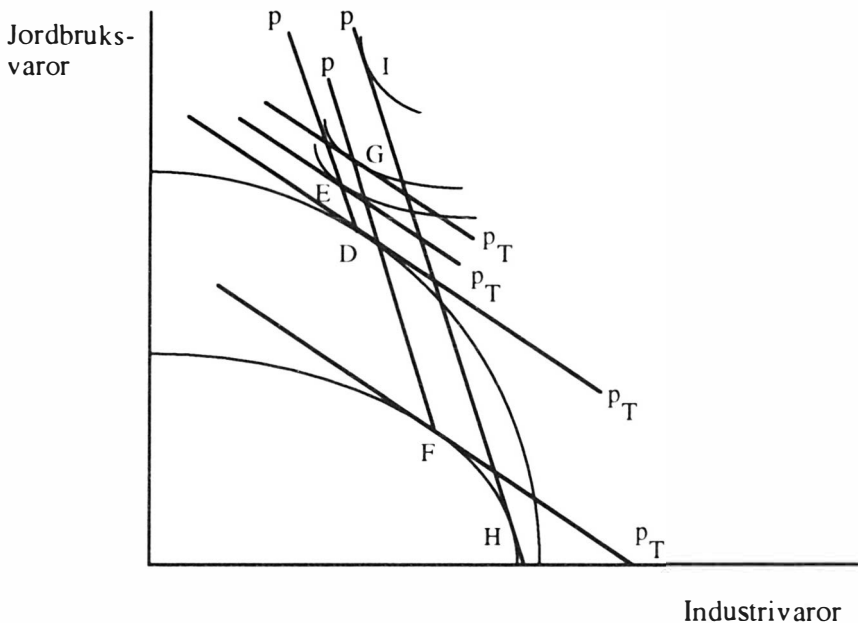
industrivaror räknat, förbrukats på premiesökande ($NH = FE$ i termer av jordbruksvaror). Ekonomin importerar den tillåtna kvoten $PQ = NH$ till världsmarknadspriser. Ur välfärdssynvinkel är detta sämre än det fall som illustreras i *figur 11.6* därför att mer resurser läggs ner på premiesökande.

Fall 2 (SF)

I fall två är initialläget snedvridet, men den improduktiva aktiviteten avlägsnar snedvridningen. Exempel på detta är lobbying som får bort tullar. (Detta kan eventuellt ske illegalt genom att intressegruppen mutar politiker.)

Även i detta fall kan välfärdshöjande paradoxer uppkomma. Effekten av en improduktiv aktivitet kan delas upp i: 1) effekten av aktiviteten vid en given snedvridning (detta är identiskt med fall 1) – positiv eller negativ, och 2) effekten av att snedvridningar försvinner – positiv. Det är alltså inte givet vilken nettoeffekten blir. Det fall där lobbying får bort en tull och välfärden, som en följd av detta, ökar illustreras i *figur 11.8*.

Figur 11.8. Lobbying som får bort en tull ökar välfärden

Låt oss börja i den tullskyddade situationen. Ekonomin producerar i D och konsumerar i E. Därefter satsas resurser på lobbying så att produktionsmöjlighetskurvan förskjuts inåt. Produktionen skulle då, om tullarna inte påverkas, äga rum i F och konsumtionen i G. Detta innebär en välfärdsökning. Lyckas dessutom lobbyen med sin målsättning att slopa tullen sker produktionen i H med konsumtion i I, till världsmarknadspri- ser. Den positiva effekten förstärks. En närmare granskning av figuren visar dock att detta inte är ett nödvändigt resultat. Hade kapital och arbetskraft använts av lobbyen i sådana proportioner att punkten F legat på en p-linje till vänster om den linje som går genom D, hade ett negativt nettoresultat kunnat uppkomma. (Den positiva effekt som avlägsnandet av tullen för med sig är otillräcklig för att uppväga den negativa effekten av att resurser läggs ned på lobbying.)

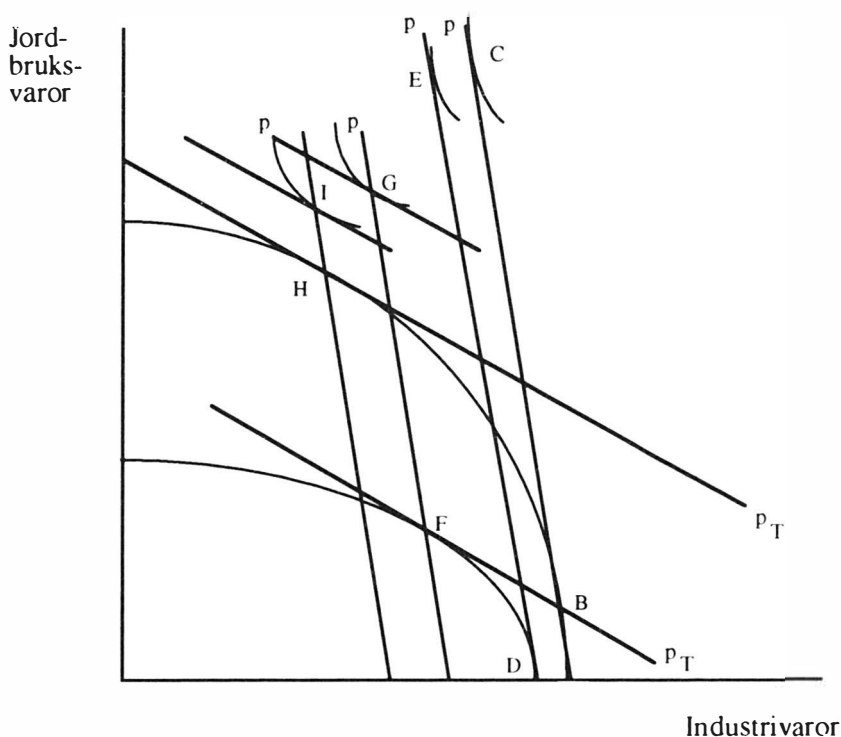
Fall 3 (FS)

I fall tre är den initiala situationen fri från snedvridningar, men sådana uppstår som ett resultat av de improduktiva aktiviteterna. Ett legalt exempel på denna typ av aktiviteter är när en branschorganisation använder resurser för att skaffa tullskydd åt branschen. Ett illegalt exempel är då det i utgångsläget existerar en optimal tull (jfr kapitel 4) och denna kringgås av importörerna. Tullen är då i slutläget inte längre optimal, eftersom mindre än den optimala tullen i genomsnitt samlas in. Här samverkar två negativa effekter: 1) förskjutningen av produktionsmöjlighetskurvan inåt som ett resultat av de improduktiva aktiviteterna; och 2) effekterna av snedvridningar när produktionsmöjlighetskurvan redan förskjutits.

Låt oss se närmare på fallet med *tullsökande*. Här är utgångsläget fritt från snedvridningar men inte slutläget. Detta illustreras i *figur 11.9*.

I utgångsläget råder frihandel, med produktion i B och konsumtion i C. Därefter uppträder en jordbrukslobby som satsar resurser på att få en tull på jordbruksprodukter. Produktionsmöjlighetskurvan förskjuts då inåt. Den direkta välfärdsförlusten av detta – så länge den önskade tullen inte har införts – ges av förflyttningen av konsumtionspunkten från C till E vid konstanta priser. Då tullskyddet införts ökar emellertid det relativa priset på jordbruksvaror till p_T . Den nya produktionspunkten blir F och konsumtionspunkten förflyttas från E till G. Utöver den förlust som upp-

Figur 11.9. Tullsökande

kommer vid produktionsmöjlighetskurvans förskjutning gör ekonomin den sedvanliga förlusten av att införa en tull.

De sammanlagda förlusterna av lobbying och tullskydd kan eventuellt vara mindre än de som skulle uppkomma om tullen lades på "exogent", dvs utan lobbying. Antag att vi som tidigare börjar i punkterna B och C och att en tull därefter läggs på som förflyttar produktionspunkten till H och konsumtionspunkten till I. I ligger på en lägre indifferenskurva än G och är alltså underlägsen från välfärdssynpunkt. Förklaringen till detta är att lobbying i det här fallet leder till en mindre försämring av resursallokeringen, dvs proportionerna mellan jordbruks- och industrivaruproduktion förändras mindre än då tullen kommer till stånd utan lobbying. Utgångsläget för att byta till sig jordbruksvaror på världsmarknaden är därmed bättre.

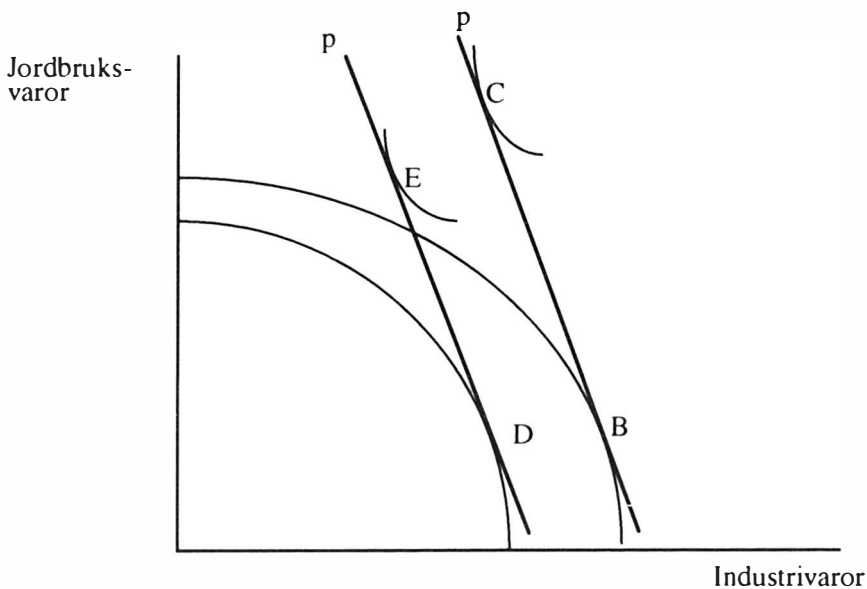
Det är dock att märka att det sista resultatet inte håller generellt. Vilket utfall som är det bästa har att göra med de faktorproportioner som lob-

byverksamheten kräver. I vårt exempel var lobbying en relativt arbetsintensiv aktivitet. Detta betyder att produktionspotentialen för jordbruksprodukter, som också är arbetsintensiva, minskar mer än för industriprodukter. En högre kapitalintensitet i lobbyverksamheten kan ändra produktionsmöjlighetskurvans form, så att välfärden i fallet med lobbying blir lägre än i fallet utan lobbyaktiviteter.

Fall 4 (FF)

I det sista fallet är såväl utgångsläget som slutläget fritt från snedvridningar. Ett legalt exempel på detta är när två lobbygrupper spenderar resurser för respektive mot tullskydd och inget tullskydd kommer till stånd. Stöld utgör ett illegalt exempel. För fallet med tullar illustreras situationen av *figur 11.10*.

Figur 11.10. Resultatlöst tullsökande

Eftersom lobbyingen förbrukar resurser, krymper produktionskapaciteten beträffande jordbruks- och industrivaror. Produktionsmöjlighetskurvan förskjuts inåt. Prisrelationen förblir emellertid oförändrad, eftersom tulllobbyn misslyckas i sitt uppsåt. Välfärden minskar följaktligen.

Slutsatser

Teorin om improduktiva vinstsökande aktiviteter ger oss en apparat för analys av de samhällsekonomiska konsekvenserna av intressegruppers och organisationers beteende. Gemensamt för sådana grupper och organisationer är det faktum att resurser förbrukas, som annars hade kunnat användas för att producera varor och tjänster som medborgarna efterfrågar. Vi har emellertid visat att de improduktiva aktiviteterna har entydigt negativa konsekvenser endast om initialläget saknar snedvridningar. I en "second-best-situation" där vi har snedvridningar från början är det möjligt att de får positiva välfärdseffekter, förutsatt att de bidrar till att minska felallokeringen i utgångsläget.

Vi skall i följande kapitel se på några exempel på direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter. Dessa exempel belyser vad som sker när politiker och statsförvaltning etablerar sig som en intressegrupp med målsättningen att tillfredsställa sina egna behov snarare än behoven i den stat de är satta att förvalta.

Litteratur

Startskottet för den systematiska forskningen kring privilegiejakt gavs av Krueger, Anne O (1974): "The Political Economy of Rent-Seeking", *American Economic Review*, vol 64.

Idéerna om improduktiva vinstsökande aktiviteter som ett negativsummespel diskuteras i detalj i

Tullock, Gordon (1980): "Rent Seeking as a Negative-Sum Game", i: Buchanan, James M; Tollison, Robert D och Tullock, Gordon (red) (1980): *Towards a Theory of the Rent-Seeking Society*. A&M University Press, College Station, Texas.

De samhällsekonomiska kostnaderna av transfereringar belyses i

Tullock, Gordon (1967): "The Welfare Costs of Tariffs, Monopolies, and Theft", *Western Economic Journal*, vol 5.

Den kategorisering av DUP-aktiviteter som återges i *figur 11.3* baseras på Bhagwati, Jagdish (1983): *The Theory of Commercial Policy. Essays in International Economic Theory*. Vol 1. MIT Press, Cambridge, MA, kapitel 17.

Analysen av de olika fallen av improduktiva vinstsökande aktiviteter stöder sig främst på

Bhagwati, Jagdish N och Srinivasan, T N (1983): *Lectures on International Trade*. MIT Press, Cambridge, MA och London, kapitel 30.

Rybczynskis teorem bevisas i snart sagt varje lärobok i internationell ekonomi, se t ex

Södersten, Bo och Reed, Geoffrey (1994): *International Economics*. 3:e upplagan. Macmillan, Basingstoke och London, kapitel 7.

12. Staten som intressegrupp: maktutövningens ekonomiska logik

Som vi sett i tidigare kapitel skapar statliga interventioner på marknaden ofta snedvridningar och övervinster som det lönar sig för särintressen att försöka lägga beslag på. Det finns också incitament för olika grupper i ekonomin att gå samman och försöka utverka fördelar genom att påverka staten att introducera snedvridande ekonomisk-politiska ingrepp.

I traditionell offentlig ekonomi uppfattas staten främst som en motspelare till särintressena, eller som en välmenande skiljedomare som, med helhetens intressen för ögonen, balanserar olika särintressen mot varandra. I ljuset av nyare teori om offentligt beslutsfattande framstår emellertid denna syn som naiv. I en värld av lobbygrupper finns det också fall där staten själv kommer att vara den dominerande intressegruppen. Detta sker antingen om en intressegrupp "kapar" staten och använder den för egen vinning, eller om en "autonom" stat, sporrad av makthavarnas ekonomiska incitament, börjar agera som ett särintresse. Även i mindre extrema fall finner man emellertid egoistiska drag i statens maktutövning. Vilka resultat en analys av statens roll kommer att ge beror dock på hur vi exakt definierar begreppet "stat". I vid bemärkelse är staten den organisation som bildats av medborgarna för att sköta gemensamma angelägenheter. I detta sammanhang avser vi emellertid med "staten" den politiska makteliten, inklusive den centrala statsbyråkratin, dvs de beslutsfattare som agerar i statens namn.

En central tes i den moderna politiska ekonomin är att statsmakten är sammansatt av individer som, något tillspetsat uttryckt, på samma sätt som alla andra ekonomiska aktörer strävar efter att maximera sin egen nytta i stället för samhällets totala nytta. En sådan stat omfördelar resurser i första hand för att trygga sin egen existens men också för att maximera makthavarnas ekonomiska fördelar. Ju mer makten koncentreras, desto större är i regel möjligheterna till missbruk.

Det är ändå svårt att finna ett entydigt samband mellan statstyp och

ekonomisk utveckling. Möjligheterna till missbruk av statsmakten kan givetvis utnyttjas i olika utsträckning. Mycket beror på vad det lönar sig för eliten att göra. Statliga ingrepp, som i sista hand är avsedda att gynna makthavarna, *kan* öka den samhällsekonomiska effektiviteten men behöver inte göra det. Om en åtgärd gör det svårt för regeringen att sitta kvar eller försämrar dess utsikter att dra ekonomisk nytta av systemet, kommer den inte att genomföras. Effektivitet och ekonomisk utveckling är inte nödvändigtvis de främsta målsättningarna för en "egoistisk" stat. De är bara ett bland andra tänkbara medel för att uppnå maximal nytta för makthavarna. Detta resonemang betonar betydelsen av de *incitement* beslutsfattarna konfronteras med. Vilka dessa är beror i sin tur på "spelreglerna" i ekonomin, dess institutioner.

Denna syn på staten ligger långt ifrån den traditionella, som betraktar staten som en välvillig – låt vara ibland dåligt informerad – exogen kraft i ekonomin. Samspelet mellan altruism och egoism i den offentliga sektorn är komplicerat och vilken aspekt som dominerar varierar med omständigheterna. Även om det sannolikt är alltför extremt att förneka förekomsten av idealism och osjälviskt arbete för det allmänna bästa, är det ett faktum att korruption, inkomstomfördelning till egen fördel och egoistiskt beteende hos politiker, tjänstemän och partier förekommer i varierande utsträckning i alla länder. Steget till en situation där privilegiejakten satts i system i statsförvaltningen och det politiska systemet är dock långt. I extremfallet har man en situation där statsapparaten huvuduppgift blivit att maximera den styrande klickens inkomster. I gengäld ger staten föga eller ingenting till allmänheten. Detta är en renodlad *plundrarstat* (kleptokrati), vars snedvridning av samhällsekonomin har starkt negativa effekter.

Synen på statens roll i ekonomin

Ekonomer har – åtminstone under de senaste hundra åren – haft en kliven syn på statens betydelse för ekonomins funktion. Att en statsmakt kan motiveras för att definiera och genomdriva egendomsrätter i samhället och producera kollektiva varor, som försvar och lag och ordning, är de flesta ense om. Hur staten fungerar, hur den optimalt borde fungera, och varför den fungerar som den gör i olika situationer har dock oftast

rönt förhållandevis lite uppmärksamhet. Man har lagt ned mycket arbete på att klarlägga mål och medel för den ekonomiska politiken och de faktiska effekterna av denna politik. Däremot har statens beteende sällan förklarats *endogen*. Ineffektiva åtgärder har vanligen setts som oavsiktliga följder av ofullständig information eller inkompetens, medan fungerande interventioner inte har rönt speciell uppmärksamhet utan har betraktats som "normala".

Redan "förklassikern" David Hume betonade att det finns skäl för att bygga in kontrollmekanismer i varje författning, därför att alla människor i sitt handlande vägleds av omsorgen om sitt eget bästa. De klassiska ekonomernas syn på statens agerande och institutionernas roll i ekonomin i allmänhet var också den ganska bred och nyanserad. Så konstaterar t ex John Stuart Mill att en konstitutionell regeringsform *a priori* kräver att man antar att politisk makt missbrukas, inte för att det alltid är så, utan för att det är den naturliga tendensen. Den senare, neoklassiska, synen på statens roll är mycket snävare. Den utgår dels från statens roll som övervakare av lag och ordning, dels från de implikationer i form av interventionsbehov som följer t ex av imperfekta marknader och externa effekter. En *minimalistisk* stat framstår som idealet. Neoklassikerna uppfattar också staten som en monolit: en "utomstående" beslutsfattare som konsekvent strävar efter att maximera samhällets välfärd.

Även i den keynesianska begreppsvärlden, där staten och dess interventioner har en avgörande betydelse, har staten spelat rollen av välmående "jultomte" som betraktas som en exogen agent i systemet. Det samma gäller i hög grad utvecklingsekonomin, även om de grenar av denna som är påverkade av marxismen har en mer nyanserad syn i detta avseende. (Staten ses dock av marxisterna främst som ett passivt verktyg och en förlängd arm för den styrande klassen, något som underlättar exploateringen av befolkningen. I planekonomierna i Östeuropa var staten ett verktyg för "proletariatets diktatur" men i ett samhälle utan klasskonflikter – det kommunistiska – skulle det inte behövas någon stat.)

Också inom utvecklingsekonomin har man främst diskuterat när interventioner är ändamålsenliga och när de inte är det, och långt mindre varför vissa stater gör bättre ifrån sig än andra. Under det första kvartssektlet efter andra världskriget var den interventionistiska politiken framgångsrik – åtminstone föreföll det så – och statens positiva roll i ekono-

min ifrågasattes därför sällan. En avgörande förändring av analysen av statens beteende ägde rum först senare, med framväxten av *public choice*-ansatsen på 1960-talet och den sk nya politiska ekonomin, en inriktning som på allvar tog fart först på 1980-talet.

Synen på hur och hur mycket staten bör intervensera i ekonomin har varierat starkt över tiden. Under den tidiga efterkrigsperioden sågs det som självklart att interventioner är önskvärda. Orsaken låg både i den keynesianska ekonomin, som kraftigt betonar statens roll för stabiliteten i ekonomin, och i den nya välfärdsekonomin, som identifierar de fall där marknadssystemet fungerar bristfälligt eller inte alls och där interventioner krävs för att lösa problemen. Till detta kom det faktum att Sovjetunionen och andra planekonomier till att börja med uppvisade höga tillväxttakter, vilket verkade tala för ett starkt statsengagemang i ekonomin.

Speciellt ifråga om u-länderna var den allmänna synen att illa fungerande marknader och "onda cirklar" förhindrade industrialisering och annan utveckling. Marknaden var problemet, inte lösningen. Konsekvensen av denna syn blev en stark betoning av statens roll. Utveckling kunde åstadkommas endast genom en samlad statlig insats, något som krävde såväl en stark offentlig sektor som omfattande interventioner i den privata sektorn. Doktrinen om importsubstituerande industrialisering växte fram, eftersom det hävdades att u-ländernas industrier inte på kort sikt skulle kunna hävda sig mot i-ländernas etablerade företag, om de inte skyddades. Nära förknippad med detta var användningen av planeringsmodeller, kombinerade med regleringar av priser, löner, investeringar och utrikeshandel. I socialistiska ekonomier ersattes marknaderna med planeringsmodeller i så stor utsträckning som det över huvud taget var möjligt.

Importsubstitutionspolitiken och den starka betoningen av planerad utveckling gav så småningom upphov till en allt starkare motreaktion. Även om det länge hade funnits enstaka kritiska röster mot planeringsfilosofin tog kritiken fart på allvar först på 1970-talet. En orsak var den teoretiska utvecklingen, som innefattade bl a idéerna om logiken i intressegruppernas beteende, framförda av främst Mancur Olson, *public choice*-skolan, teorin för rationella förväntningar och den sk neoklassiska motrevolutionen inom utvecklingsekonomin. En annan, kanske viktigare, orsak var det faktum att det empiriskt blev alltmer uppenbart att

importsstitutionspolitiken ledde in i en återvändsgränd. Även planeringstänkandet framstod som alltmer ohållbart. Problemen återspeglades i de (i stort sett misslyckade) försök till reformer som företogs främst i Ungern och Tjeckoslovakien. Så småningom sackade de renodlade planekonomierna efter alltmer och till slut bröt de helt samman.

Följden av dessa uppenbara exempel på en misslyckad statsledd utveckling blev att uppmärksamheten vändes från marknadsmisslyckanden till de problem som tenderar att uppstå som en följd av överambitiösa statsingripanden, "regeringsmisslyckanden" (*government failures*). Det verkade som om ekonomisk framgång kunde relateras till frånvaron av statsinterventioner snarare än till användningen av dem.

Under den allra senaste tiden har pendeln åter börjat svänga, bort från synen att den extremt minimalistiska staten är idealet om man vill uppnå en snabb ekonomisk utveckling. Till en del har den nyare forskningen kring institutionell ekonomi spelat in. Ett centralt resultat av denna har varit insikten om att ett fungerande marknadssystem förutsätter en infrastruktur av samhällseliga institutioner. Anledningen till omprövningen av det minimalistiska statsidealet är dock återigen främst empirisk. De mest framgångsrika ekonomierna under de senaste trettio åren, de ost- och sydostasiatiska länderna, är i de flesta fall inga bra exempel på minimalistiska stater. Det är också diskutabelt om dessa stater varit särskilt "välviliga". Många av dem har intervenerat starkt och målmedvetet i ekonomin och en del har varit direkt repressiva. Å andra sidan har staten varit svag och passiv i de flesta ekonomier i det forna Sovjetunionen och Östeuropa. Inte heller andra samhällseliga institutioner, "spelregler", har hunnit växa fram. Marknadsekonomin är därför renodlad. Ekonomin i dessa länder har emellertid inte alls utvecklats som man hade hoppats. I många fall är det svårt att över huvud taget se någon positiv utveckling.

Marknadsmisslyckanden och regeringsmisslyckanden är dock två sidor av samma mynt. Marknadsmisslyckanden, tillsammans med ambitionen att påverka inkomstfördelningen, ger regeringsinterventioner deras legitimitet. Samtidigt ger dessa interventioner ofta upphov till regeringsmisslyckanden. De ursprungliga målsättningarna kan undergrävas av sårintressen som jagar privilegier, och egennyttiga politiker och byråkrater kan driva interventionerna längre än vad som är samhällsekonomiskt optimalt. Dessutom kan röstmaximerande politiker producera "politiska

konjunkturcykler”, där t ex de offentliga utgifterna stiger före val för att värva röster åt regeringspartierna, utan hänsyn till att deras långsiktiga effekter kan vara tvivelaktiga. Regeringsmisslyckanden kan slutligen bero på direkt inkompetens och en tendens att försöka göra mer än resurserna medger. Bedömningen av marknads- respektive regeringsmisslyckandenas relativa betydelse är det som till stor del ligger bakom de olika uppfattningarna om vilken roll staten borde spela.

Sammanfattningsvis är det – med de erfarenheter vi har i dag – svårt att se ett klart samband mellan *graden* av statsintervention och framgång eller misslyckande i den ekonomiska utvecklingen. Douglass North har konstaterat att existensen av en stat å ena sidan är en förutsättning för ekonomisk tillväxt; å andra sidan är staten orsaken till de fall av ekonomisk nedgång som kan hänföras till mänskliga faktorer. Det räcker därför inte att se på staten som en exogen aktör. Detta betyder inte att analyser av exogent formulerade policyalternativ i och för sig är meningslösa, men för att förstå statens betydelse för den ekonomiska utvecklingen måste vi endogenisera den, vilket innebär att de incitament som styr den grupp individer som ”personifierar” staten måste granskas.

Det centrala begreppet då man endogeniserar staten, precis som då det gäller andra intressegruppers beteenden, är direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter (*rent seeking, DUP activities*). Staten är emellertid unik som ekonomisk aktör i den meningen att den inte bara reagerar på incitament. Den skapar också incitament för resten av ekonomin i och med att den bestämmer ekonomins ”spelregler”. Unik som organisation är den också på grund av dess lagliga monopol på att, vid behov, använda våld. Det som är betydelsefullt i detta sammanhang är å ena sidan vilka effektivitetskonsekvenser interventionerna har – vilket kan studeras med hjälp av traditionell teori – och å andra sidan varför olika typer av stater uppstår och varför staten beter sig på olika sätt i olika sammanhang.

Den äldre litteraturen kring *public choice*-problematiken framhävde främst de negativa sidorna av statlig maktutövning. Det verkar dock också finnas fall där erfarenheterna av statsinblandning varit goda. I fråga om utvecklingen i Ostasien råder större enighet om de ekonomisk-politiska variabler som främjar tillväxt, än om vilken den politiska miljö är som bäst lämpar sig för detta. Är t ex en auktoritär stat ett nödvändigt (men inte tillräckligt) villkor för utveckling? Samspelet mellan ekonomi och

politik är komplicerat och orsaksförhållandena går i bägge riktningarna. Alla marknadstransaktioner och statliga interventioner äger rum i en institutionell omgivning som – kanske över en mycket lång tid – skapat en viss incitamentsstruktur som beror på t ex rättssystemet som definierar och upprätthåller egendomsrätterna, de politiska strukturerna och de konstitutionella arrangemangen, samt förekomsten av privata organisationer, särintressen, karteller etc. Dessa påverkas i sin tur av vilken väg den ekonomiska utvecklingen tar, enligt principen ”försök och misstag”.

Olika statstyper

För att framgångsrika interventioner skall vara möjliga måste staten vara genuint villig att utveckla ekonomin och främja ekonomisk effektivitet. Det måste också vara möjligt att genomföra interventionsbeslut utan alltför stora kostnader för information och administrativa komplikationer. I annat fall blir staten ineffektiv trots goda avsikter. Även en välvillig stat kan fatta från effektivitetssynpunkt felaktiga beslut, därför att konsekvenserna av ett beslut inte behöver vara klara. Vidare kan statens ambitionsnivå vara alltför hög i förhållande till dess kompetens. Det är inte ovanligt att ekonomiska rådgivare har olika uppfattning om hur ett visst mål skall nås. Även om beslutet är det ”rätta”, kan de åtgärder som faktiskt vidtas få oväntade effekter på grund av transaktionskostnader som man försummat att ta med i beräkningarna.

Statstjänstemän har sällan incitament att fungera effektivt – i motsats till företag har statliga ämbetsverk oftast ingen lönsamhetsrestriktion – och de kan också ha egna målsättningar som avviker från de officiella. Dessutom kan de uppgifter som faller på statsbyråkratin vara för komplicerade med tanke på vad som krävs i termer av kompetens, samordning mellan olika myndigheter osv. Slutresultatet blir att den politik som i verkligheten förs kan skilja sig avsevärt från de officiella intentionerna. Ännu värre är det om interventionerna i sig själva är ett resultat av lobbying, där vinster kanaliseras till en viss intressegrupp till priset av effektivitetsförluster som är till nackdel för ekonomin i stort. Slutligen är det inte givet att staten alls motsvarar beskrivningen av en välvillig bevakare av det allmänna intresset. Den kan ha helt andra målsättningar än att främja ekonomisk effektivitet och utveckling, t ex att maximera de makthavan-

des välfärd. Interventionerna kommer då att återspegla detta. Om den statliga elitens intresse förutsätter ekonomisk utveckling kommer en sådan stat att vara utvecklingsinriktad, annars inte.

Enligt den nya politiska ekonomin har statstypen stor betydelse för hur utfallet av en aktiv interventionspolitik blir. Staten kan – enligt Deepak Lal och Hla Myint – vara av två slag, partisk och autonom. Den partiska staten kan vara antingen demokratisk eller auktoritär, medan den autonoma staten alltid är auktoritär, inriktad antingen på utveckling eller rovdrift. I vart och ett av fallen kan det vara lockande för makthavarna att via statsapparaten sko sig på medborgarnas bekostnad. Den fråga som då med fog kan ställas är varför inte alla stater utvecklas till regelrätta plundrarstater.

Douglass North skiljer mellan den *kontraktsbaserade* och den *exploateringsbaserade* synen på staten. För att ekonomisk utveckling skall vara möjlig måste det, enligt det förra synsättet, finnas samhällseliga "kontrakt" – explicita eller implicita – som definierar gällande egendomsrättigheter. Staten står som tredje part i varje kontrakt i sin egenskap av "domare" som garanterar och i sista hand genomdriver detta. Enligt detta synsätt blir staten ett "slagfält", där kampen förs om rätten att definiera egendomsrättigheterna på ett så förmånligt sätt som möjligt för den egna gruppen. Den exploateringsbaserade synen, å andra sidan, koncentrerar sig på hur de grupper som kontrollerar staten kan manipulera egendomsrätterna till egen fördel så att de mest lukrativa aktiviteterna monopoliseras för den regerande klicken. En variant av denna är det "klientelistiska" synsättet, som uppfattar intressegrupper som nätverk av individer som via dessa försöker skaffa sig personliga fördelar.

De två synsätten är emellertid inte alternativ utan kompletterar varandra. Skillnaden består – enligt North – i att våldspotentialen är relativt jämnt fördelad i det första fallet och ojämnt fördelad i det andra. En möjlighet är med andra ord att alla stater i själva verket är potentiella plundrare, men att plundrandet i vissa fall är ett enklare eller mer lukrativt alternativ än i andra. "Om den högsta avkastningen i en ekonomi härrör från sjöröveri kan vi förvänta oss att organisationerna kommer att investera i sådana färdigheter och kunskaper som kommer att göra dem till bättre sjörövarer". Det finns ingen anledning att tro att staten härvidlag *a priori* är olik andra organisationer.

Ett gemensamt drag hos alla typer av stater är att den statliga eliten strävar efter att hålla sig kvar vid makten, antingen genom att använda våld, genom att "köpa" stöd av mäktiga särintressen eller genom att med olika medel försöka vinna val. En gynnsam ekonomisk utveckling är ett sätt att hålla sig kvar vid makten, samtidigt som makt är en nödvändig förutsättning för att utöva en konsistent och långsiktig utvecklingsfrämjande politik.

Den partiska staten är ofta en svag och "mjuk" stat i den meningen att den tvingas att balansera mellan specialintressenas krav. Våldspotentialen är här relativt jämnt fördelad men kan tillfälligt väga över till någon grups fördel. Även om den grupp som för tillfället befinner sig vid makten kan räkna med villiga medlöpare är dessas lojalitet svag. De satsar på vinnare och byter läger så snart detta är till fördel för dem. Pranab Bardhan analyserar ett samhälle som domineras av starka särintressen i spelteoretiska termer. Utgången blir, enligt honom, ofta det som i spelteorin kallas "fångens dilemma", där varje grupp väljer policyalternativ som är icke-optimala ur helhetens synvinkel men skyddar gruppen från de allra sämsta utfallen. Bardhan tillämpar denna referensram för att belysa den ekonomiska utvecklingen i Indien, där ineffektivt resursutnyttjande, omfattande regleringar och långsam tillväxt, åtminstone tills nyligen, varit karakteristiska drag.

För en gynnsam ekonomisk utveckling är det viktigt att staten är tillräckligt stark och oberoende av särintressen för att kunna upprätthålla grundläggande egendomsrätter etc och se till att lagar och förordningar också i övrigt efterlevs. Det måste dock också finnas motverkande krafter som hindrar staten från att själv begå övergrepp. I den *demokratiska* staten sätts en gräns för möjligheten att plundra — även om detta knappast förhindras till 100 procent — av det faktum att makthavarna måste utsetta sig för allmänna val med jämna mellanrum. De omfördelningar som företas av en demokratisk stat har vanligen som mål att förbättra de regerande partiernas chanser att vinna följande val, vilket dock också medför ekonomiska fördelar, speciellt för partiledningen. Samtidigt måste man lägga sig ut för särintressena, vilket lätt skapar ett klientförhållande. En demokratisk stat är emellertid mer öppen och informationen löper bättre än i auktoritära stater, bland annat därför att massmedia har större friheter och därför att rättssystemet är åtskilt från det politiska systemet. Den

som missbrukar sin maktposition kan därför räkna med att sannolikheten att ställas till svars är stor. Det finns dock en gråzon som medger att makthavare berikar sig själva utan att ändå förlora sin legitimitet. Missbruk kan vara allmänt förekommande men ändå inte satt i system. North pekar på de inbyggda spänningar som finns mellan statens samhällsansvar och dess egna rationella beteende i belysning av de incitament den möts av. Olson framhåller i sin tur tendensen att de statliga beslutsfattarna lierar sig med specialintressen. Statens ansträngningar att vara väljarna till lags har setts som en orsak till den offentliga sektorns tendens att svälla ut i demokratiska stater.

I fortsättningen koncentrerar vi oss i huvudsak på auktoritära regimer. Detta görs emellertid främst för att tillspetsa argumentet. Många av de medel den auktoritära staten använder för att kanalisera medel till den styrande klickens egna fickor kan användas – i större eller mindre utsträckning – av vilken stat som helst.

Staten som plundrare

Den auktoritära partiska staten saknar de flesta av de mekanismer som förhindrar maktmissbruk som vi just räknade upp. Den ekonomiska och politiska makten blandas ihop och särintressen får – ofta via ekonomiskt inflytande – direkt inflytande över både lagstiftning och verkställande maktutövning. Eftersom det här finns flera konkurrerande maktcentra – i själva verket organiserade specialintressen i den mening som lanserades av Olson och som behandlades i kapitel 10 – är den styrande klicken dock ofta för svag för att hålla sig kvar vid makten tillräckligt länge för att kunna sätta plundrandet i system. Förr eller senare äger en statskupp rum och klicken ersätts av en annan. Politiken förändras sällan och stora resurser används såväl av makthavarna, för att de skall kunna sitta kvar, som av deras konkurrenter, för att de skall kunna ta över.

I den mån den auktoritära staten lyckas undertrycka alla konkurrerande maktcentra blir den en autonom stat. (Just möjligheten att sätta särintressena på plats är ett argument som ofta framförts som en fördel i utvecklingssammanhang. Begreppet "autonom" stat är dock relativt; inte sällan har "autonoma" stater utvecklat nära relationer t ex till storföretag.) Även denna typ av stat kan emellertid anta olika former. Å ena sidan

kan den utvecklas till en renodlad plundrarstat som koncentrerar sig på att maximera den styrande klickens inkomster utan att ge något i gengäld; å andra sidan kan resultatet bli en utvecklingsinriktad stat.

Den mest utpräglade typen av plundrarstat är uppbyggd kring en enda individ, står och faller med denne, och fungerar i sista hand för att maximera denna individs inkomster (François Duvalier i Haiti, Jean-Bedel Bokassa i Centralafrikanska Republiken, Mobutu Sese Seko i Zaire, Ferdinand Marcos på Filippinerna). En annan variant är uppbyggd kring en intressegrupp, t ex en etnisk grupp eller ett parti, och strävar efter att maximera gruppmedlemmarnas nytta. Detta kan ske genom att dessa får välbetalda statliga anställningar, via monopolrättigheter eller statlig upphandling. De som redan är inne i systemet arbetar för släktingar eller stamfränder. System som mer eller mindre påminner om detta har vi i t ex Zimbabwe och Brunei, även om inget av dessa länder är utpräglade plundrarstater. Över tiden kan privilegier koncentreras till den styrande gruppen via utbildning som då reserveras för gruppens medlemmar.

En mindre extrem variant av den sistnämnda typen av stat kan finnas i stater med en stark byråkrati, som arbetar för att maximera sin egen välfärd. I detta fall måste byråkraterna emellertid motivera sitt handlande för de politiska maktbärarna. Detta kan ske t ex genom att hänvisa till "nationellt intresse", "kulturell identitet" eller "social upprustning". Syftet är att öka den offentliga sektorns storlek, vilket ger byråkraterna högre lön, bättre karriärmöjligheter och högre status, även när de inte är korrupta.

Det är viktigt att inse att plundrarstaten i dess extrema form är ett – om också inte ovanligt – ytterlighetsfall. Praktiken visar att vi har en glidande skala i fråga om auktoritära stater. Från det renodlade plundrandet går skalan över totalitära regimer med starka inslag av rovdrift, men där staten ändå ger betydande bidrag till ekonomin i form av kollektiva varor etc (jämför t ex Indonesien under Suharto), till paternalistiska men till sin framtoning relativt välvilliga regimer som strävar efter att maximera välfärden för samhället i stort, men under restriktionen att regimen inte får rubbas och att etablissemangen har direkta fördelar i form av höga inkomster (Korea, Taiwan, fram till 1990-talet).

Det kan dock vara missvisande att a priori försöka bedöma en regim som mer eller mindre "välvillig". Få bedömare skulle i början av 1950-

talet ha sett Kuomintang-regimen i Taiwan, med dess historia som extrem plundrarstat i bakgrunden, som en utvecklingsinriktad stat. *Ex post* är detta emellertid en bedömning som de flesta skulle vara beredda att göra. Det är fullt möjligt att en regim som är ute endast efter att berika sig själv för en utvecklingsbefrämjande politik – av rent egenintresse. Det motsatta är lika tänkbart. Den intressanta frågan är varför vissa autonoma auktoritära regimer utvecklas till plundrarstater medan andra blir mer eller mindre utvecklingsinriktade. Ett, om än inte uttömmande, svar på denna fråga kan man få genom att granska makthavarnas ekonomiska incitament. Ett annat möjligt svar är att systemet blir känsligt för de makthavandes personliga kompetens. Låt oss se närmare på de ekonomiska incitamentens betydelse i sammanhanget.

Som vi tidigare konstaterade är staten den organisation som har "en komparativ fördel i våld"; staten kan alltid ta ut vad den vill av medborgarna med tvångsmedel. Våldsapparaten behövs också för att trygga plundrarregimens andra övergripande mål: att sitta kvar vid makten. Problemet är att användningen av tvång kan vara dyr eftersom polis, militär och fängelser är kostsamma att upprätthålla och utgifterna för dem minskar regimen nettointkomster. Till detta kommer risken att regimen störtas om den blir alltför betungande för medborgarna. I verkligheten är dock genuina revolutioner sällsynta. En större risk för regimen är att den antingen störtas av en konkurrerande klick eller en fraktion inom den existerande regimen. Slutresultatet i bägge fallen är vanligen en regim som fortsätter rovdriften tills den i sin tur störtas.

Den styrande klicken strävar alltså efter att maximera sina intäkter under restriktionen att den sitter kvar vid makten. Ekonomisk utveckling har härvidlag två fördelar. Å ena sidan ger den mer att fördela, också åt staten; å andra sidan ökar chanserna för att regimen skall kunna hålla sig kvar. Också en plundrarstat är intresserad av ekonomiskt välstånd. Alltför bryska metoder kan ge höga inkomster på kort sikt men har en negativ effekt på längre sikt därför att inkomstbasen förstörs. I praktiken är plundrarstatens tidsperspektiv emellertid ofta för kort för att det skall löna sig för den att satsa på långsiktig utveckling, speciellt om utgångsläget är dåligt. Beskattningssystemets (och därmed byråkratins) kvalitet spelar stor roll. Om det är svårt att beskatta och staten ändå vill maximera sina inkomster, är det enklare och billigare på kort sikt att försöka ta

ut det man kan ur ekonomin med grövre metoder. Paradoxalt nog kan en svag, partisk, stat vara skadligare för ekonomin än en autonom stat, eftersom den senare har bättre kontroll över systemet och lättare kan beakta totaleffekten av de ingrepp den gör.

En av de grundläggande uppgifterna för statsmakten är att definiera egendomsrätter och upprätthålla rätten att ingå och genomdriva kontrakt mellan ekonomiska aktörer. Dessa rättigheter är kollektiva varor som en privat producent varken vill eller kan producera, eftersom det inte går att ta betalt av användarna. Staten kan garantera att sådana rättigheter respekteras genom de möjligheter den har att vid behov bruka våld. Om egendomsrätten skyddas kan t ex individen inte godtyckligt berövas det han producerat. Det finns emellertid ingen garanti för att staten bevakar sådana egendomsrätter som uppmuntrar till effektivitet. I stället kan regelverket systematiskt användas för att producera inkomster åt staten, ofta med mycket stora effektivitetsförluster som följd. Rättsväsendet blir då ett passivt verktyg för staten och skillnaden mellan att stifta och tillämpa lagar blir diffus.

Godtycklig och hög beskattning av företag kan t ex leda till att dessa går under jorden och fungerar med hjälp av informella nätverk och höga transaktionskostnader. Plundrarstaten kan givetvis också använda sig av mer "traditionella" snedvridningar, som handelshinder, varvid inkomsterna delvis går direkt i de makthavandes fickor, men också ger fördelar åt inhemska företag. Dessa får då för detta dels lov att betala en del till statsapparaten som skatter eller mutor, dels har de utgifter i form av kostnader för lobbying.

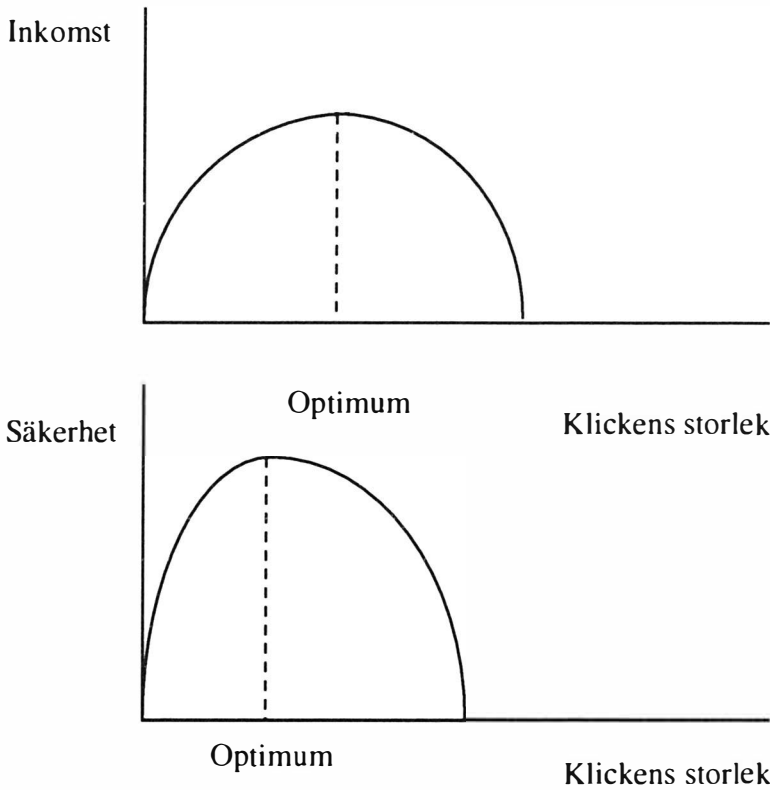
En diktator eller en styrande elit kan inte utgå ifrån att den statliga förvaltningsapparaten är lojal. Byråkratin kan i sin tur utgöra en eller flera rivaliserande intressegrupper. Makteliten måste då kunna hålla samman sin organisation, statsapparaten, samtidigt som allmänheten exploateras. För att detta skall lyckas måste tjänstemännen få en del av bytet. Vi har här ett s k principal-agentproblem som innebär att de styrande måste organisera ett regelverk och ett system för övervakning av tjänstemännen. De senare har dock sina egna preferenser och kan förväntas handla i eget intresse om de kan. Metoderna varierar mellan direkt utpressning – som när polisen stoppar böter för påhittade brott i egen ficka – och mutor. Man får därmed räkna med att de beslut som fattas på

central nivå ”späds ut” på vägen till genomförandet och att de inkomster som statsapparaten via sina interventioner genererar delvis hamnar i fickorna på tjänstemän på olika nivåer.

För att kunna maximera sina inkomster och ändå sitta kvar måste plundrarstaten optimera storleken på den klick som drar nytta av rovdriften. (Vi kommer att analysera optimeringsproblemet i detalj i kapitel 13.) Detta är problematiskt eftersom den optimala storleken med tanke på maximering av inkomsterna kan vara en annan än den optimala storleken med hänsyn till makthavarnas säkerhet. Ju större klicken är, desto mer inkomster kan pressas fram, men sannolikt i avtagande takt, medan kostnaderna för att driva in inkomsterna med största sannolikhet accelererar (eftersom de ”lättaste” inkomstkällorna utnyttjas först och därför att offren för plundrandet blir färre då plundrarna blir fler). Detta innebär att nettointäkterna börjar falla när en viss storlek på statsapparaten har uppnåtts. När storleken på klicken ökar, ökar dess möjligheter att hålla sig kvar vid makten. Också här finns det emellertid troligen ett optimum. När administrationens storlek ökar, ökar också riskerna för interna konflikter och intern fraktionsbildning som kan leda till att regeringen störas inifrån. Om det finns något slag av sammanhållande band mellan klickens medlemmar, t ex släktskap (som i fallet Saddam Hussein i Irak) eller etnisk grupp (vilket är vanligt i Afrika), minskar sannolikheten för en palatskupp dock vid varje given storlek på klicken.

Om den makthavande klickens optimala storlek sammanfaller med avseende på både inkomster och säkerhet för den sittande regeringen, är det i princip inget problem att välja rätt storlek på denna. Det är dock ingenting som säger att de bägge maximipunkterna skulle sammanfalla – tvärtom är det osannolikt. *Figur 12.1* illustrerar en situation där strävan att maximera intäkterna förutsätter en så stor administrativ apparat att säkerheten blir lidande. I Afrika kan man finna exempel på en sådan konstellation. Armén har här i det typiska fallet varit relativt stor i relation till de intäkter det går att få ut i länder med dåliga kommunikationer och utspridd befolkning. Palatskupper inom militären har därför varit vanliga. Filippinerna under Marcos är ett annat möjligt exempel. Där blev antalet ”insiders” så småningom stort och regimen stupade till slut på att den inte längre stöddes av tillräckligt många och inflytelserika medlemmar av klicken.

Figur 12.1. Optimal klickstorlek med avseende på inkomst och säkerhet

Den motsatta situationen kan emellertid också uppkomma, där inkomsten maximeras vid en så liten storlek på förvaltningen att denna har svårt att bita sig fast vid makten. Denna typsituation verkar illustrera flera fall i 1800-talets Latinamerika, där inkomstmaximering förutsatte en ganska liten klick, som därmed blev svag och relativt lätt att störta över ända för konkurrenter om makten. Detta skedde också, med följd att många länder i regionen präglades av en snabb omsättning av diktatoriska, vanligen militärbaserade, regimer med svag kontroll över det land de regerade. I t ex Thailand var situationen länge liknande – trots att landet knappast är ett riktigt bra exempel på en kleptokrati – i och med att makten oftast innehades av olika, ofta ganska små, arméfraktioner som var lätt utbytbara utan stora förändringar av den politik som fördes.

Rovdriftens teknik

Vilka möjligheter staten har att sko sig på medborgarnas bekostnad beror ytterst på vilka resurser makthavarna kan utnyttja i sin jakt på intäkter. Dessa resurser är av tre slag: tvångsmedel – som vi redan har berört – samt politiska och ekonomiska resurser. Staten behärskar definitionsmässigt polis- och militärväsendet. Den kan alltid i sista hand tillgripa våldsmetoder för att få sin vilja fram. Detta är emellertid dyrt, eftersom våldsmetoden måste finnas på plats och underhållas för att den skall kunna användas. Om den är det enda eller det huvudsakliga medlet att genomdriva regeringens påbud, måste den vara relativt stor. Inte minst därför blir även andra medel aktuella. Sådana medel är det emellertid ingen brist på i en plundrarstat.

I alla samhällen där det existerar regeringar existerar också privilegiejakt. I plundrarstater tillspetsas dock situationen i och med att de improduktiva aktiviteterna kommer att dominera beteendet hos både den offentliga och den privata sektorn. För den senare lönar det sig både att utnyttja de möjligheter till övervinster som staten skapar via olika snedvridningar, t ex handelshinder, och att aktivt arbeta för nya snedvridningar. För dessa möjligheter är det värt att betala någonting. Så länge värdet av privilegiet överstiger vad det kostar lönar det sig att betala. Den offentliga sektorn skaffar sig inkomster via snedvridningar antingen direkt (tullar, avgifter för licenser) eller indirekt genom att "sälja" privilegier till privata aktörer. Vem som exakt tar hand om vinsten beror på hur beslutsfattandet är delegerat. Licenser o dyl beviljas ofta på ganska låg administrativ nivå. Mutorna betalas då främst där, men kan till en del kanaliseras vidare uppåt i hierarkin. Direkt förskingring av offentliga medel är heller inte ovanligt.

Beskattningen är det viktigaste verktyget för plundrarstaten. Det som betyder något för staten i detta fall är inte beskattningens allokeringseffekter, vilka ju står i centrum för den traditionella analysen. I stället är det skatternas omfördelande effekt som är poängen. Inkomster omfördelas till den styrande klickan. Viktigt är också att kostnaderna för att uppbära skatterna och att kontrollera skatteobjekten blir så små som möjligt. Det centrala är ju att nettoavkastningen maximeras. Detta betyder att tullar och exportavgifter ofta är de viktigaste skatterna, eftersom t ex inkomstskatter är relativt dyra att administrera och förut-

sätter en stor (och någorlunda hederlig) tjänstemannakår. Jordbruket kan beskattas t ex via statliga marknadsföringsorgan, "marketing boards", som har ett uppköparmonopol, håller de priser som betalas åt jordbrukarna på en så låg nivå som möjligt och säljer produkterna vidare till ett högt pris. Mellanskillnaden tillfaller staten som vinst, såvida den inte absorberas av de "kostnader" som genereras inom ett korrupt och ineffektivt system.

I den mån inkomstskatter förekommer, administreras de inte sällan genom att beskattningsprivilegiet arrenderas ut, s k skatteförpaktning. Lokala hövdingar eller administratörer görs ansvariga för skatteindrivningen. Som belöning får de behålla en del av intäkterna. Också direkt konfiskering – t ex när medlemmar av den regerande klicken köper fast egendom till underpris – har förekommit i många plundrarstater.

Tullar möjliggör också ett annat sätt att tjäna pengar: smuggling. En tull medför höga inhemska priser. Smugglaren kan alltså lägga beslag på skillnaden mellan världsmarknadspriset och det inhemska priset. Om produkten i fråga är helt förbjuden att importera blir vinsten naturligtvis speciellt stor.

Handelshinder gynnar de grupper i samhället som drar nytta av importsubstituerande industrialisering samtidigt som regeringen kan tvinga dessa att betala för privilegierna. Eftersom det är lätt att hitta invändningar mot importsubstitution – en populistisk sådan är att storkapitalisterna gynnas – finns det dock skäl att tro att staten gärna försöker dölja vad den egentligen är ute efter via diverse skenmanövrer. Argumentet att importsubstitution är "sysselsättningsbefrämjande" är en sådan manöver. Kvantitativa eller s k icke-tariffära handelshinder är mindre genomskinliga än tullar och används därför med fördel om regeringen vill avledda allmänhetens uppmärksamhet från vad statsapparaten egentligen sysslar med.

Man kan också finansiera budgetunderskott med sedelpressarna. Den inflation som följer kan betraktas som en skatt – man köper reala resurser med pengar vars köpkraft snabbt försämras. Utländska lån är en möjlighet som har utnyttjats flitigt av plundrarregimer, trots att villkoren ofta är ofördelaktiga. Poängen är att låntagarna räknar med att inte själva betala tillbaka lånen som inte sällan via någon omväg kanaliseras till utländska bankkonton. Återbetalningen blir i regel en uppgift för framtida regering-

ar. Utvecklingsbistånd är ett ännu bättre alternativ än lån men kan sällan konfiskeras direkt av regimen, eftersom biståndsgivaren oftast övervakar hur medlen används. Det är dock ofta lätt att missbruka biståndsmedel t ex genom att betala överpris för varuleveranser och genom att ta ut "administrationsavgifter" av dem som skall ta emot hjälpen. Dessutom frigör hjälpen "egna" budgetmedel som är lättare att missbruka.

En annan möjlighet att dra in pengar till statskassan är att bevilja monopolrättigheter åt företagare som står makthavarna nära. En del av monopolvinsten behåller monopolisten själv, en del går till staten som "licensavgifter" och dylikt. Ett ökänt exempel ges av Ferdinand Marcos regim i Filippinerna, där staten systematiskt beviljade monopol åt familjemedlemmar, vänner och släktingar. Statlig upphandling är ett annat sätt att stödja "lojala" företag, oftast mot betalning under bordet.

Statliga anställningar kan användas på olika sätt i privilegiejakten. I en auktoritär stat som baserar sig på ett parti, en etnisk grupp etc är tilldelningen av lukrativa statstjänster det naturliga sättet att exploatera de inkomster som genereras av statsmaskineriet. I andra fall har statstjänster helt enkelt "sålts" till den som bjuder mest. I praktiken är det då vanligen fråga om att muta den tjänsteman som ansvarar för en viss utnämning. Följden blir inkompetens i förvaltningen i kombination med negativa incitament för de tjänstemän som trots allt är kompetenta.

Kostnaderna för plundrandet är mycket höga för samhällsekonomin. Inkomst- och förmögenhetsfördelningen blir starkt snedvriden. Resursallokeringen blir ineffektiv och effekterna på teknisk utveckling och långsiktig tillväxt negativa. Priserna snedvrids av subventioner och godtyckliga varuskatter och av t ex handelshinder och övervärderade valutor, realräntorna är inte sällan negativa osv. Till detta kommer risken för s k X-ineffektivitet, bristande kostnadseffektivitet i en given verksamhet.

En ekonomi med starka inslag av korruption och direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter ("DUP-aktiviteter"; se kapitel 11), där mycket resurser läggs ned på att trygga särintressenas privilegier, löper risken att fastna i ett tillstånd av fattigdom och stagnation. Om plundrandet är utbredd blir den förväntade avkastningen på produktiv verksamhet låg, vilket påverkar viljan att spara och investera negativt. Investeringarna tenderar att bli små i en plundrarstat, eftersom risken är stor att investeraren berövas avkastningen på sitt kapital. Speciellt oattraktiva blir inno-

vationsaktiviteter, eftersom riskerna där är höga även under normala förhållanden. Dessutom störs allokeringen av investeringar av det faktum att lönsamma investeringar inte kommer att vara attraktiva, eftersom de är intressantast för staten att konfiskera.

Företagen tvingas använda stora resurser och mycket tid på att genom DUP-aktiviteter skapa goda relationer till statsmakten och försummar därmed sin egentliga uppgift: att producera varor och tjänster och göra kostnadssänkande innovationer eller nya produkter. Det lönar sig också att ta in politiker och höga statstjänstemän som "partner" i företagen. Dessa fungerar som gynnare av företagets intressen i statsförvaltningen mot att de får en andel av företagets vinst. De offentliga investeringarna i infrastruktur etc tenderar att vara små, eftersom de inte ger en direkt avkastning utan genererar positiva externa effekter. Däremot är det attraktivt att investera i säkerhetstjänsten, polisen och armén, då dessa organisationer skapar direkta förutsättningar för plundring.

Utbildningsinvesteringarna tenderar att bli små. Den styrande klickens barn utbildas ofta utomlands. Vad gäller resten av befolkningen är utbildning ofta mest ett problem för makthavarna, eftersom det är lättare att behärska en okunnig befolkning än en välutbildad. Efterfrågan på utbildning är ofta låg eftersom avkastningen är låg. Det är viktigare att ha goda kontakter än att ha en examen. De utbildade emigrerar ofta.

Snedvridningar av ekonomin gynnar vissa intressegrupper men totalresultatet i termer av välfärd är oftast katastrofalt. Det gäller därför att hålla en missnöjd befolkning i schack. En metod är att regimen försöker dölja vad den egentligen sysslar med genom att t ex fiffla med statsbudgeten eller styra vissa inkomster och utgifter helt utanför denna. Systematiska försök att vilseleda befolkningen (och utländska biståndsgivare) beträffande makthavarnas verkliga målsättningar hör till plundrarstatens standardteknik. (Se kapitel 13 för en detaljerad diskussion.) Ideologi, ofta nationalistiskt eller religiöst färgad, är också ett billigare sätt att få befolkningen att samarbeta än att använda polis och militär. Dessutom har ideologi ofta använts för att få fram internationellt utvecklingsbistånd. Ideologi kan inte ses som en självständig faktor som påverkar statens val av policy, utan snarare som ett sätt att rationalisera egenintresset. Den förmår människor att bete sig på ett sätt som avviker från deras omedelbara intressen. I motsats till vapenmakt har dock ideologi en svaghet:

dess förmåga att övertyga tenderar att avta över tiden, speciellt som de ideologiska konstruktionerna brukar innehålla attraktiva framtidsvisioner. När dessa inte förverkligas blir det svårt att hålla entusiasmen uppe. Systemets legitimitet börjar ifrågasättas och det blir allt dyrare för makt-havarna att, med hjälp av t ex skolsystemet eller rena tvångsmetoder, upprätthålla det. Även i mindre frågor spelar marknadsföringen en viktig roll i plundrarstatens arsenal. De använda medlen skall "säljas" till allmänheten: genom att införa handelshinder "räddar man jobben" (men man säger inte att man samtidigt skapar övervinster som kan exproprieras av särintressen).

Faktorer som begränsar rovdriften

Vi har redan noterat att det finns de som hävdar att alla stater i grund och botten är plundrare. Det är – enligt detta sätt att resonera – bara förutsättningarna att extrahera inkomster som skiljer sig åt, eftersom restriktionerna på vad staten kan göra skiljer sig åt. Demokrati utgör en viktig sådan begränsning, eftersom den tenderar att begränsa den arsenal som står till förfogande för beslutsfattarna. Även auktoritära stater fungerar emellertid under olika restriktioner. En viktig sådan restriktion är att ju större del av ekonomin en plundrarstat kontrollerar, desto mindre blir dess incitament att skapa snedvridningar. (Vi har redan tidigare tillämpat samma logik, i kapitel 10.)

Antag att den styrande klickens har kontroll över 1 procent av nationalinkomsten. För att då vinna t ex en miljon genom inkomstomfördelning är man villig att tillåta att nationalinkomsten minskar med 100 miljoner, eftersom den förlust klickens själv skulle göra härigenom då troligen också uppgår till ungefär 1 miljon. Alternativt skulle klickens vinna en miljon om ekonomin stimulerades till att växa med 100 miljoner, men detta är i regel svårare eftersom det förutsätter ökad effektivitet och ökade investeringar. Om den regerande klickens i stället kontrollerar 50 procent av ekonomin kan en ökning av intäkterna med en miljon bara tillåtas leda till en minskning av nationalinkomsten med två miljoner. Incitamenten att snedvrida ekonomin är här mycket mindre. I ytterlighetsfallet kontrollerar staten 100 procent av ekonomin, och då försvinner incitamentet att snedvrida ekonomin helt. Detta antyder att de plundrare som klarar av att

hålla sig kvar länge blir mer "utvecklingsinriktade" eftersom det, efter hand som tiden går, kommer att ligga mindre och mindre i deras intresse att intervensera negativt i ekonomin.

En annan omständighet som sätter gränser för rovdriften är makthavarnas styrka att hävda sina intressen gentemot konkurrenter om makten, inhemska eller utländska. För att kunna sitta kvar behöver statsledningen tillräckliga resurser. Ju större våldspotential och ju större ekonomiska och politiska resurser makthavarna har i jämförelse med sina konkurrenter, desto större är möjligheterna att snedvrida ekonomin för egna syften. Regeringen behöver följaktligen stöd från inflytelserika grupper i samhället. Detta kan å ena sidan leda till ineffektiva egendomsrätter, t ex monopolrättigheter, som favoriserar dessa grupper, eftersom ett litet antal monopol är lättare för regeringen att övervaka än en mer decentraliserad ekonomisk struktur. Det finns dock fall där en stark ekonomi är ett nödvändigt villkor för att regeringen skall kunna hålla sig kvar vid makten. Ibland är det rentav fråga om hela statens och nationens existens. Nationell säkerhet och ekonomisk framgång blir då två sidor av samma mynt. Staten har i detta fall inte råd att väsentligt försämra ekonomins effektivitet. Taiwan och Sydkorea – stater som varit, och är, utsatta för ett ständigt yttre hot – hör till de bästa exempel man kan finna på auktoritära men utvecklingsinriktade stater.

Slutligen leder omfördelning av resurser som tillhör medborgarna till *transaktionskostnader* för makthavarna. Detta bidrar till att sätta gränser för plundrandet, eftersom det är nettointäkterna som är intressanta. För att genomföra resursomfördelningar måste explicita eller implicita kontrakt ingås mellan regeringen och medborgarna, om vilka de relevanta resurserna är, hur de skall mätas och på vilka villkor en del av dem skall överföras till staten. En administrativ apparat måste byggas upp för att hantera detta och för att kontrollera att "kontraktet" hålls. Detta leder till kostnader inte minst för att förvaltningsapparaten i sig själv ofta är korrupt. I så fall "försvinner" en stor del av intäkterna på vägen till statskassan. Med tanke på effektiviteten i ekonomin är det bäst om medborgarna kan förmås att foga sig frivilligt, eftersom det inte ligger ens i en plundrarstats intresse att ekonomin fungerar ineffektivt, om detta kan undvikas. Ofta är det effektivast att ingå (explicita eller implicita) kontrakt med intressegrupper i stället för med individer. Särintressena ges då

förmåner mot att de betalar något för dem. De förvandlas till en politisk resurs för regeringen.

Den produktiva plundrarstaten

Plundrarstaten reducerar effektiviteten i ekonomin bara då detta är det mest lönsamma alternativet. Det kan mycket väl vara lönsamt för en regim som är mest intresserad av att berika sig själv att reducera transaktionskostnaderna i ekonomin genom att stärka dess grundläggande institutioner. Ur helhetssynvinkel lönar det sig att en enda organisation – staten – specialiserar sig på att tillhandahålla dessa institutioner. Handel kan befrämjas t ex genom att man stiftar lagar som definierar ekonomiska rättigheter och skyldigheter. Handels- och bolagslagstiftning är exempel på detta. Lag och ordning är en annan central kollektiv vara som staten kan stå till tjänst med i utbyte mot inkomster. Det ligger inte alltid i regeringens intresse att slå fast spelregler som förlamar ekonomin. Även en stat som huvudsak är en plundrare kan finna det lönsamt att vara samhällsekonomiskt produktiv. Dels ökar de inkomster som staten sedan kan konfiskera, dels ökar sannolikheten för att de makthavande skall kunna hålla sig kvar på sina poster. Resultatet behöver dock inte bli optimalt ur helhetssynvinkel, eftersom det är statens inkomster som är det intressanta från beslutsfattarnas synpunkt.

Idén om den produktiva plundrarstaten kan illustreras med hjälp av en modell som konstruerats av Ronald Findlay och John Wilson. I denna modell produceras nationalinkomsten av en privat sektor. Staten beskattar denna sektor och använder åtminstone en del av skatteintäkterna (möjligen alla) till att producera kollektiva varor (lag och ordning, rättsväsende, infrastruktur) som ökar den privata sektorns produktivitet. Skatten antas utgå som en given procent av nationalinkomsten, och lönen i bägge sektorerna bestäms av arbetskraftens marginalprodukt i den privata sektorn.

Formellt ges nationalinkomsten av

$$(12.1) \quad Y = A(L_g)F(L_p, \bar{K}_p)$$

där L_p och $\bar{K}_p$ är arbets- och kapitalinsatserna inom den privata sek-

torn. Om ingen offentlig sektor existerar är $L_g = 0$ och $A = 1$. Genom att allokera arbetskraft (L_g) till produktion av lag och ordning, infrastruktur etc, kan emellertid staten öka den privata sektorns produktivitet, men i avtagande takt, dvs

$$A_L > 0 \quad \text{och} \quad A_{LL} < 0$$

Den totala tillgången på arbetskraft antas vara given:

$$(12.2) \quad L_g + L_p = \bar{L}$$

När $L_g > 0$ blir $A(L_g) > 1$. Samtidigt minskar arbetskraftsinsatsen i den privata sektorn. Den optimala allokeringen av arbetskraft får vi genom att maximera nationalinkomsten (12.1) med arbetskraftstillgången som restriktion:

$$(12.3) \quad dY = FA_L dL_g + AF_L dL_p = 0$$

där

$$(12.4) \quad dL_g = -dL_p$$

eller

$$(12.5) \quad FA_L = AF_L$$

Arbetskraftens marginalproduktivitet i den offentliga sektorn skall vara lika stor som i den privata. Detta bestämmer storleken på den offentliga sektorn i optimum: L_g^* .

Eftersom ingen marknad existerar för de tjänster den offentliga sektorn producerar måste sektorn skattefinansieras. I optimum räcker skatteintäkterna precis till att finansiera lönerna i denna sektor. Skatten är proportionell mot nationalinkomsten:

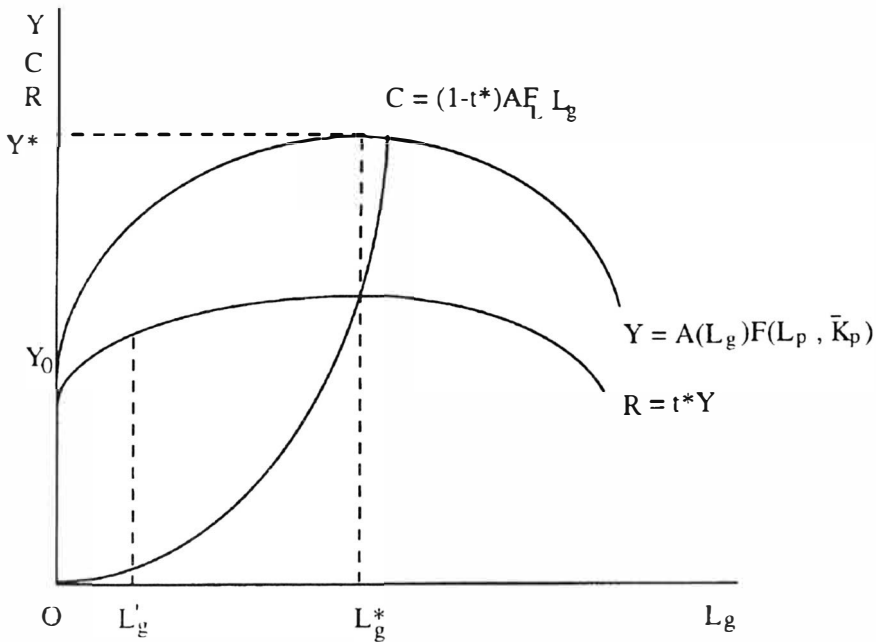
$$(12.6) \quad R = tY$$

På arbetsmarknaden råder konkurrens, så att lönen är lika med marginalprodukten. Arbetarna betalar också skattesatsen t . Den nettolön staten betalar i den offentliga sektorn blir därför $(1 - t)AF_L$ och den totala lönesumman i sektorn uppgår till

$$(12.7) \quad (1 - t^*)AF_L L_g^* = t^* Y^*$$

finansierad av skattemedel, där asteriskerna betecknar den storlek på den offentliga sektorn och skattesatsen som maximerar nationalinkomsten.

Figur 12.2. Optimal storlek på den offentliga sektorn

Problemet att hitta den optimala storleken på staten (den offentliga sektorn) illustreras i *figur 12.2*. Den nationalinkomst som uppkommer om ingen stat existerar, och således inga kollektiva varor produceras, är Y_0 . Om så den offentliga sektorn växer, ökar, vid en given skattesats, produktionen inom den privata sektorn, så länge som den produktionsökning som de kollektiva varorna ger upphov till överstiger den produk-

tionsminskning som uppkommer genom att arbetskraft lämnar den privata sektorn för att arbeta i offentlig regi, dvs fram till L_g^* i *figur 12.2*. En härskare som vill maximera nationalinkomsten skall välja den skattesats, t^* , som precis räcker till att finansiera L_g^* , varken mer eller mindre. Kurvorna Y och R som ritats ut i *figur 12.2* har ritats för just denna skattesats. Eftersom R är en given andel av Y når R sitt maximum vid samma offentliga sysselsättning som Y . Kostnadskurvan, C (löneutgifterna i den offentliga sektorn), stiger allt brantare med L_g eftersom den offentliga sektorn endast kan expandera om den bjuder upp lönen. Den skär intäktskurvan i dennas topp, dvs alla statsintäkter går åt till att finansiera de offentliganställdas löner.

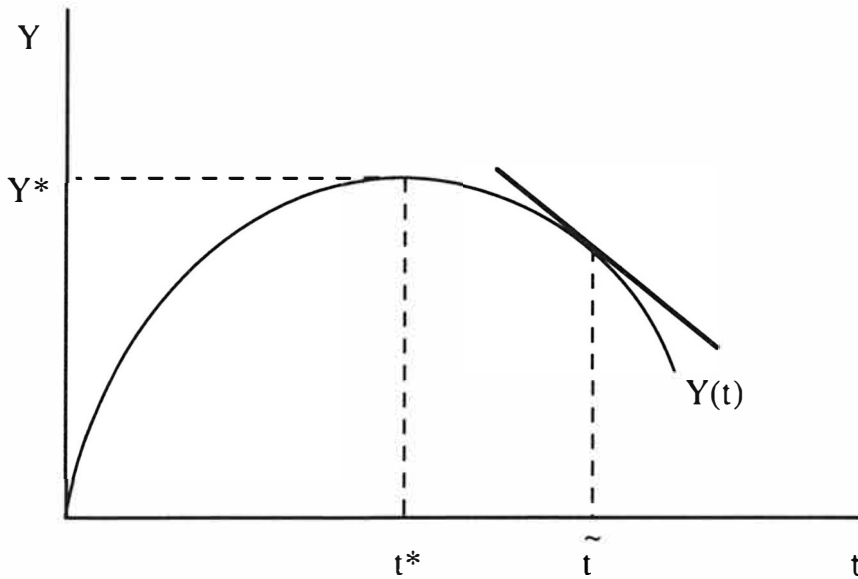
En kleptokratisk härskare har inga incitament att avvika från ovanstående beteende, förutsatt att han därefter kan konfiskera en lämplig del av produktionsresultatet, t ex $Y^* - Y_0$. Detta är vad han maximalt kan ta ut utan att riskera ett uppror. I vissa fall är emellertid även kleptokratiska härskare bundna av ett "kontrakt" med medborgarna som innebär att de inte kan ta ut mer än en given andel av nationalinkomsten i skatt (och inte kan konfiskera någonting). I så fall kommer den offentliga sektorn att bli för liten, även om skattesatsen skulle vara den optimala. Härskarens enda handlingsparameter blir då nivån på den offentliga sysselsättningen, som kommer att väljas så att intäktsöverskottet, $R - C$, maximeras, i L_g' , där endast en del av skatteintäkterna används till löner och resten hamnar i härskarens ficka.

Det existerar emellertid också en form av plundrarstat som strävar efter att maximera statsintäkterna. Typexemplet är nomenklaturen i de forna öststaterna som hade ett incitament att öka sysselsättningen inom den offentliga sektorn tills lönekostnaderna absorberade alla skatteintäkterna. Denna typ av plundrarstat kan "tämjas" i det fall den inte kan bestämma skattesatsen själv, genom att den senare fixeras till t^* , den nivå som maximerar nationalinkomsten. Detta leder då automatiskt till optimal storlek på den offentliga sektorn.

Får däremot byråkraterna själva bestämma skattesatsen kommer resultatet att bli en "för stor" statsapparat. Under antagandet att den offentliga sektorn vid varje skattesats får expandera tills den absorberar hela skatteintäkten, blir nationalinkomsten en funktion av skattesatsen. Detta illustreras i *figur 12.3*. Nationalinkomsten når sitt maximum när

en ytterligare höjning av skatten inte längre ökar inkomsten. Skatteintäkten, däremot, fortsätter att öka även efter denna punkt, fram till dess att en ökning som härrör från en högre skattesats givet nationalinkomsten balanseras av skattebortfallet genom att nationalinkomsten minskar.

Figur 12.3. Den intäktsmaximerande byråkratin

Formellt deriverar vi skatteintäkten, $tY(t)$ med avseende på t , vilket ger

$$(12.8) \quad Y = -tY_t$$

eller

$$(12.9) \quad Y_t(t/Y) = -1$$

dvs maximum ligger på den del av nationalinkomstkurvan (som funktion av t) som har negativ lutning och således till höger om Y^* , vid skattesat-

sen $\tilde{t}$, där inkomstens elasticitet med avseende på skattesatsen är lika med -1 .

Inte bara den statliga byråkratin utan alla arbetare, oberoende av om de arbetar i den statliga eller privata sektorn, har intresse av att den statliga sektorn blir stor. Arbetsstyrkan är given. Dess inkomst ökar därför med arbetslönen efter skatt $(1 - t)AF_L$. Denna lön ökar när den offentliga sektorn sväller vid en given skattesats:

$$(12.10) \quad \frac{dw}{dL_g} = (1 - t)(A_L F_L + AF_{LL} \frac{dL_p}{dL_g}) = (1 - t)(A_L F_L - AF_{LL}) > 0$$

Kapitalägarna har däremot klara incitament att begränsa den offentliga sektorns tillväxt efter en viss punkt. Även den givna kapitalstocken avlönas med sin marginalprodukt, så att

$$(12.11) \quad r = (1 - t)AF_K$$

och

$$(12.12) \quad \frac{dr}{dL_g} = (1 - t)(A_L F_K - AF_{KL})$$

r når sitt maximum när

$$(12.13) \quad A_L F_K = AF_{KL}$$

dvs när den ökning som genereras av en ökad insats av arbetskraft i den offentliga sektorn balanseras av den minskning som uppkommer genom att den offentliga sektorns arbetskraft hämtas från den privata sektorn. Kapitalägarna kommer inte att vara beredda att öka den offentliga selsättningen bortom denna punkt, vilket däremot arbetarna kommer att vara.

Det är betecknande att statsbyråkratin i många plundrarstater är större än i industriländerna. I många länder i Afrika ökade antalet anställda i den offentliga sektorn snabbt under de första åren efter självständigheten. (Modellens prediktion om en stigande lönenivå i den offentliga sektorn står sig dock inte så bra för Afrikas del.)

Den utvecklingsinriktade staten

Den föregående diskussionen antyder att statens inriktning på utveckling i hög grad är en ekonomisk, och inte ideologisk, fråga. Om det lönar sig bättre för makthavarna att vara utvecklingsinriktade blir detta en överlägsen strategi, åtminstone så länge det inte riskerar deras position. En framgångsrik statsledd industrialisering kräver å ena sidan en stark, autonom stat som förmår disciplinera den privata sektorn och inte underkastas särintressena. På argument som detta grundar sig vanligen idéerna om att ekonomisk utveckling kräver en auktoritär stat. En "stark" stat förutsätter också en stark och kompetent byråkrati.

Å andra sidan måste staten själv disciplineras. För att bli utvecklingsinriktad bör den själv vara beroende av ekonomins prestationsförmåga. Utsikterna och sannolikheten för en framgångsrik utveckling är en viktig faktor i sammanhanget. Om ett land är alltför fattigt och outvecklat för att det skall finnas utsikter till en positiv ekonomisk utveckling inom en rimlig framtid, är det sannolikt att plundraralternativet är mer attraktivt ur makthavarnas synvinkel. Vad som i det enskilda fallet kan ses som "rimligt" varierar med regeringens implicita tidsdiskonteringsfaktor, som i sin tur beror på hur länge den räknar med att kunna sitta kvar vid makten.

Argumentet verkar bestickande. Det finns dock fall som antyder att det inte är en patentförklaring. De ostasiatiska nyindustrialiserade länderna ("NIC-länderna") är ett bra exempel. Inget av dem ansågs ha goda förutsättningar till framgångsrik utveckling i slutet av 1950-talet. I stället var utvecklingsekonomernas favoriter i Asien Burma, Filippinerna och Syd-vietnam! *Ex post* vet vi nu att den förstnämnda gruppen av länder hör till de bästa exemplen på framgångsrik utveckling man kan hitta, medan förhandsfavoriterna åtminstone fram till helt nyligen hade stagnerat. En god förväntad tillväxtpotential räcker alltså inte alltid. Beslutsfattarna måste kanske också ställas inför en kris, ekonomisk eller politisk, som de måste klara av snabbt för att kunna sitta kvar.

En regim måste kunna avvärja hot inte bara från inhemska utmanare. Ibland är det externa hotet mot statens (och kanske till och med nationens) hela existens påtagligt. Ifall främmande stater hotar att ta över, dvs då det föreligger hot mot den nationella existensen, kan staten *tvingas* att bli utvecklingsinriktad. Ekonomin måste då vara stark för att hotet skall

kunna avvärjas. Goda exempel på detta är, som redan nämntes, de asiatiska NIC-länderna, som alla kom igång med sin utvecklingsprocess under starkt externt tryck. Även Japan, nästan 100 år tidigare, är ett exempel på samma sak. Utan det utländska hotet skulle det, speciellt i Taiwan och Korea, ha funnits alla förutsättningar för att en kleptokrati i stället skulle växa fram. Det handlade i sista hand om att hindra utlänningar från att överta egendomsrättigheter i ekonomin. Det externa hotet fungerar dock inte alltid. I Kina kollapsade staten praktiskt taget inför det yttre hotet vid ungefär samma tid som Japans frammarsch började bli uppenbar.

Slutsatser

Det är svårt att exakt precisera vilken som är statens roll i den ekonomiska utvecklingsprocessen. I varje fall är det klart att tendensen att se staten antingen som en rent positiv eller rent negativ aktör i ekonomin är ohållbar. Graden av interventionism – eller den offentliga sektorns storlek – tycks inte spela en avgörande roll. Inte heller verkar regimens grad av ”välvillighet” fälla utslaget. En statsapparat som byggts upp med goda avsikter att utveckla ekonomin kan bli ett effektivt instrument för rovdrift. Ett exempel på detta är Kwame Nkrumahs regim i Ghana, där Nkrumah själv var känd för idealism och omutlighet, men där systemet utvecklades till en typisk plundrarstat. Ett exempel på det motsatta finner vi t ex i Taiwan. Kuomintang-regimen hör till de mest utvecklingsinriktade i världen, men Chiang Kai-shek var inte känd för ”välvillighet”, särskilt inte under sin tid på det kinesiska fastlandet. I stället för elitens personliga välvilja verkar det snarast vara de ekonomiska incitament som staten möts av som blir avgörande för vilken typ av regim som växer fram. Framgångsrik utveckling verkar förklaras varken av *laissez-faire* eller av förekomsten av en interventionistisk stat. Staten och marknaden behöver varandra, och en positiv synergi i samverkan mellan stat och marknad förefaller att vara det som ligger bakom exemplen på framgångsrik utveckling.

Litteratur

Idén om att makthavarna maximerar sin egen nytta finns t ex i

Brennan, Geoffrey och Buchanan, James M (1983): "Predictive Power and the Choice of Regimes", *Economic Journal*, vol 107.

John Stuart Mills iakttagelser om missbruk av politisk makt publicerades i

Mill, John Stuart (1986): *On Liberty*. Peoples edition, Longman Green, London.

Humes idéer refereras av

Doshi, Tilak (1996): "Chaining the Leviathan", i: Tan, Kevin och Lam Peng Er (red): *Managing Political Change in Singapore. The Elected Presidency*. Routledge, London och New York.

Idéerna om marknadens tillkortakommande och behovet av statsplanering presenteras i t ex

Blomqvist, Hans C och Lundahl, Mats (1992): *Ekonomisk utveckling. En introduktion till u-ländernas ekonomiska problem*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 12.

För en diskussion om planekonomiernas problem, se

Isachsen, Arne Jon; Hamilton, Carl B och Gylfason, Thorvaldur (1994): *Omställning till marknad*. SNS Förlag, Stockholm.

Om marknadsmisslyckanden kontra regeringsmisslyckanden, se t ex

Lal, Deepak (1983): *The Poverty of "Development Economics"*. Institute of Economic Affairs, London.

Norths syn på staten som både källa och hinder för utveckling finns i

North, Douglass C (1979): "A Framework for Analyzing the State in Economic History", *Explorations in Economic History*, vol 16.

Indelningen av stater i olika typer går tillbaka på

Lal, Deepak och Hla Myint (1996): *The Political Economy of Poverty, Equity and Growth*. Clarendon Press, Oxford.

Distinktionen mellan den kontraktbaserade och den exploateringsbaserade synen på staten görs i

North, Douglass C (1981): *Structure and Change in Economic History*. W W Norton & Co, New York och London.

Tanken om att alla stater i grunden är plundrare finns i

Levi, Margaret (1988): *Of Rule and Revenue*. University of California Press, Berkeley.

Citatet om sjöröveri är taget ur

North, Douglass C (1997): *The Process of Economic Change*. UNU/WIDER, Working Papers, nr 128.

Bardhans analys av särintressen i spelteoretiska termer finns i

Bardhan, Pranab (1984): *The Political Economy of Development in India*. Basil Blackwell, Oxford.

Taiwan som exempel på en "ofrivilligt" utvecklingsinriktad regim beskrivs av Gunnarsson, Christer och Rojas, Mauricio (1995): *Tillväxt, stagnation, kaos*. SNS Förlag, Stockholm, speciellt kapitel 4.

Beskattningssystemets kvalitet och dess betydelse för hur utvecklingsinriktad en regim är betonas av

Aoki, Masahiko; Murdock, Kevin och Okuno-Fujiwara, Masahiro (1997): "Beyond The East Asian Miracle: Introducing the Market-Enhancing View", i: Aoki, Masahiko; Kim, Hyung-Ki och Okuno-Fujiwara, Masahiro (red) (1997): *The Role of Government in East Asian Economic Development*. Oxford University Press, Oxford.

Resonemanget om den styrande klickens optimala storlek baseras på

Lundahl, Mats (1985): "Government and Inefficiency in the Haitian Economy: The Nineteenth Century Legacy", i: Connolly, Michael B och McDermott, John (red): *The Economics of the Caribbean Basin*. Praeger, New York, omtryckt i Lundahl, Mats (1992): *Politics or Markets? Essays on Haitian Underdevelopment*. Routledge, London och New York.

Avsnittet om rovdriftens teknik bygger i huvudsak på

Lundahl, Mats (1997): "Inside the Predatory State: The Rationale, Methods and Economic Consequences of Kleptocratic Regimes", *Nordic Journal of Political Economy*, vol 24.

Lundahl, Mats (1997): "The Economics of Kleptocracy. Some Reflections on Underdevelopment and the Predatory State", i: Roy, Kartik C; Blomqvist, Hans C och Hossain, Iftekhar (red): *Development That Lasts*. New Age International Publishers, New Delhi.

Idén till exemplet om att det är lättare att omfördela inkomster än att skapa nya kommer från

Olson, Mancur, Jr (1982): *The Rise and Decline of Nations. Economic Growth, Stagflation and Social Rigidities*. Yale University Press, New Haven och London; sv övers *Nationers uppgång och fall*. Ratio, Stockholm 1984.

Findlays och Wilsons originalmodell finns i

Findlay, Ronald och Wilson, John D (1987): "The Political Economy of Leviathan", i: Razin, Assaf och Sadka, Efraim (red): *Economic Policy in Theory and Practice*. Macmillan, London.

Betydelsen av ett yttre hot för ekonomisk utveckling berörs t ex i

Gunnarsson, Christer och Rojas, Mauricio (1995): *Tillväxt, stagnation, kaos*. SNS Förlag, Stockholm, kapitel 3.

13. Plundrarstaten: Haiti och Dominikanska Republiken

Det traditionella argumentet för statliga ingripanden i utvecklingsprocessen vilar på tre fundament. Det första hävdar att när det inte existerar perfekta faktor- och varumarknader kommer marknadsmekanismen att misslyckas med att allokera resurser effektivt vid en given tidpunkt. Vidare kommer inte ens perfekta marknader att kunna garantera att ekonomin växer snabbt. Slutligen, även om prismekanismen av någon anledning skulle lyckas med att lösa såväl det statiska som det dynamiska resursallokeringsproblemet, kan detta inte, annat än av en ren slump, leda till en idealisk ("rättvis") inkomstfördelning.

De flesta u-landsregeringar har valt att inte helt lita till marknadskrakterna. Vi har i tidigare kapitel sett en rad exempel på detta. Interventioner, regleringar och planer har spelat en viktig roll i utvecklingsansträngningarna. På 1950-talet var detta självklart. "Alla antar, att staten måste ta ansvaret såväl för att initiera den övergripande planen som för att se till att den genomförs", skrev Gunnar Myrdal i ett inflytelserikt verk från denna tid. Detta omsattes i praktiken. Staten gjorde med jämna mellanrum upp planer för vad som skulle åstadkommas under den närmaste framtiden. Ofta innehöll dessa planer också en relativt detaljerad beskrivning av vilka medel som skulle användas. En rad funktioner som i utvecklade länder i stort sett lämnades åt privata initiativ – inklusive den direkta produktionen – togs över av staten. Kollektiva varor och fysisk infrastruktur var givna offentliga aktiviteter. Företagsamheten, såväl den inhemska som den utländska, reglerades. Privatpersoner och företag beskattades för att bereda utrymme för offentlig konsumtion, offentliga investeringar och transfereringar för att ändra inkomstfördelningen. Tillgångar, som jord, omfördelades.

Bilden av staten var positiv – med eller utan stöd från den ekonomiska doktrinen. Man bortsåg från att interventioner inte är kostnadsfria eller antog åtminstone att de kostnader som skulle uppstå var av en dignitet

som var klart underordnad de nyttoeffekter ingreppen skulle få. Att interventioner skulle vara kostnadsfria är naturligtvis inte sant. Vi har i det föregående sett upprepade exempel på motsatsen. Att perfekta marknader inte existerar innebär på intet vis att statliga ingrepp skulle lösa alla problem. Kostnader och nyttoeffekter måste beräknas såväl för marknadsalternativet som för de statliga ingripanden som i förstone kan framstå som önskvärda. Endast på denna grund går det att göra rationella val mellan system som på olika sätt är imperfekta.

Fullständigt centralt i detta sammanhang är vilka antaganden man bör göra om staten. Det bör av det föregående med all önskvärd tydlighet ha framgått att det på intet sätt är givet att staten är så altruistisk, opartisk, allvetande och omnipotent som planeringsförespråkarna förutsatte på 1950-talet. Tvärtom finns det all anledning att vid studiet av staten och dess ekonomiska roll, från fall till fall, kritiskt pröva vilka dess intentioner och förmåga är. I kapitel 12 diskuterade vi staten som en intressegrupp bland många andra, oftast den mäktigaste, och analyserade hur i extremfallet staten förfaller till en ren plundrarstat vars enda intresse är att omfördela inkomster och tillgångar från folkflertalet till den grupp individer som har den politiska makten. Vi gav också en rad exempel på sådana kleptokratier – plundrarregimer.

I detta kapitel skall vi fortsätta analysen av plundrarstaten. Avsikten är att ge två högst konkreta exempel på hur politiska plundrare uppträder och på vilka följder detta kan få för ekonomin i stort. Våra studieobjekt utgörs av de två grannländerna Haiti och Dominikanska Republiken, länder som, i varje fall tills helt nyligen, har karakteriserats av en politisk kultur där politiskt maktinnehav har setts som liktydigt med en "rätt" att krama så mycket som möjligt ur ämbetet i privatekonomiskt hänseende. "Vinnarna" har tagit så mycket de någonsin har kunnat och medborgarna har fått betala notan.

Plundrarstatens uppkomst

I såväl Haiti som Dominikanska Republiken har staten i regel i första hand utgjort en källa till rikedomar för de styrande och deras vänner. Det är inte möjligt att förstå den vändning politiken tagit i dessa länder utan att hålla detta faktum i minnet. Stabila politiska institutioner har haft

svårt att utvecklas. Politiken har saknat autonomi. Alla möjliga grupper har dragits in i processen. Haiti och Dominikanska Republiken har blivit praetorianska samhällen, dvs samhällen där alla möjliga grupper är politiserade: kyrkan, universiteten, byråkratin, fackföreningsrörelsen, företagen. Avsaknaden av stabila institutioner har lett till direkt – ofta våldsam – konfrontation mellan konkurrenterna om makten. Mekanismer för att mildra eller undvika sammanstötningar har saknats. Inga gemensamma uppfattningar om hur konflikter bäst bör lösas har existerat. Följden blev att den politiska processen i bägge länderna degenererade under 1800-talet, till den grad att såväl Haiti som Dominikanska Republiken fortfarande tvingas att dras med sviterna. Kleptokrater har styrt bägge nationerna under långa perioder.

Under 1800-talet karakteriserades politiken i Haiti och Dominikanska Republiken av tvära och våldsamma kast. Revolutioner, uppror, konspirationer och palatskupper hörde till vardagligheterna. De grupper som styrde var i regel inte starka nog att behålla makten under några längre tidsperioder. Deras politiska legitimitet framstod som låg, och den baserades i grunden endast på deras förmåga att bättre än andra, konkurrerande grupper utöva våld, och på denna förmåga baserades också plundringen av medborgarna.

Haiti på 1800-talet

Den haitiska staten hade redan från början starka drag av plundrarstat. Detta faktum kan härledas tillbaka till kolonialtiden. När Haiti blev självständigt 1804, efter tretton års frihetskrig, hade den nya nationella eliten värderingar som bar stark prägel av det koloniala samhället. Saint-Domingue hade varit Frankrikes rikaste koloni, och välståndet hade vilat på 450 000 slavars arbete. Att kolonisterna skulle ha utfört något eget kroppsarbete framstod som otänkbart. Denna attityd ärvdes av de nya styresmännen.

De första härskarna stod emellertid inför ett svårlöst problem. Befolkningen hade minskat med 140 000–150 000 från 1791, när upproret mot fransmännen inleddes, till 1805. Detta innebar att det fanns mer jord än någon kunde bruka. Samtidigt hade slaveriet avskaffats. Haitierna var fria. Fria bönder och fri jord är emellertid inte förenliga med en icke-arbetande härskarklass. Det var omöjligt för eliten att exploatera bönder-

na utan att binda dem till jorden. Att ta ut arrenden i en situation där bönderna lätt kunde flytta på sig och odla upp ny jord utan att besväras av pålagor var självfallet omöjligt. De första härskarna återgick därför till ett på tvång baserat plantagejordbruk. De forna slaverna bands till plantagerna och fick arbeta under militär övervakning.

Med början 1809 bröt emellertid plantagesystemet samman för gott. Den internationella marknaden för haitiskt socker hade krympt till följd av konflikten med Frankrike och den oro som följde under Napoleonkrigen. Samtidigt hade stora delar av kapitalstocken förstörts under befrielsekrigen och, som vi redan sett, arbetskraftens numerär minskat. Plantagejordbruk krävde såväl marknader som kapital och arbetskraft. År 1809 beslöt därför Alexandre Pétion, president i södra delen av det för tillfället delade landet, att börja fördela jorden till sina officerare och soldater. Tio år senare följde Henry Christophe, kung i norra delen, hans exempel. Under de följande decennierna dog plantagejordbruket successivt ut, och det bondejordbruk som fortfarande karakteriserar Haiti utvecklades.

Jordreformen fick paradoxala politiska följder. Eliten stod nu utan en arbetsfri inkomst, eftersom det inte gick att exploatera fria bönder som hade riklig tillgång till jord. Därför kom eliten och de med eliten konkurrerande grupperna (främst de svarta arméofficerarna) att inrikta sig på den politiska makten, eftersom denna var förenad med beskattningsrätt. Det politiska spelet degenererade till en privat kamp om de inkomster som statsapparaten kunde ge upphov till, och statsapparaten förvandlades till en maskin som genererade inkomster. Under 1800-talet, fram till den amerikanska ockupationen av Haiti år 1915, förblev politiken en angelägenhet för ett antal små klickar som alla hade samma mål: högsta möjliga privata inkomster.

Så småningom utbildades ett återkommande mönster. De som ville åt den politiska makten och inkomsterna rekryterade arméer som bestod av bondelegoknektar (s k *cacos*) och marscherade mot huvudstaden, Port-au-Prince, för att stötta den sittande presidenten och regeringen. Mellan 1843 och 1915 ägde över hundra mer eller mindre lyckade revolutioner, kupper och kupp försök rum. Under denna tid hade Haiti 22 olika presidenter. En enda lyckades sitta tiden ut. Fyra dog av mer eller mindre naturliga skäl under ämbetsperioden. De övriga sjutton störtades, med eller utan våld. Hur kan detta mönster förklaras?

Nyckeln till en förståelse av Haitis politiska 1800-talshistoria ligger i det faktum att de grupper som stred om makten var förhållandevis små. De representerade inga breda befolkningslager, utan försökte enbart skaffa sina egna medlemmar ekonomiska fördelar på andras bekostnad. Vi kan då tillämpa Mancur Olsons resonemang om små intressegruppers logik, det resonemang vi gick igenom i kapitel 10. Det var precis denna logik som med all önskvärd tydlighet gjorde sig gällande i Haiti efter 1843. Från det året fram till den amerikanska ockupationen övertogs makten av den ena klicken efter den andra. Var och en av dessa klickar, som hade lätt för att konstitueras sig eftersom de var små, gjorde sitt bästa för att tömma statens kassa, och om denna redan var tömd tvekade de inte att ta upp lån utom eller inom landet på i stort sett vilka villkor som helst.

Den till synes ändlösa serien av kupper, uppror och revolutioner illustrerar Gordon Tullocks tes att kupper och revolutioner så gott som aldrig motiveras av en önskan att förbättra situationen för majoriteten. Revolutioner strävar inte efter kollektiva vinster utan efter privata. För dem som organiserar resningarna är dessa vinster i regel mycket betydande, förutsatt att upproren lyckas. Medborgarna i gemen, å andra sidan, har mycket små personliga vinster att göra på att sticka ut nacken. I värsta fall kan de bli av med den. Kombinerar man detta resonemang med Olsons smågruppslogik blir det lätt att förstå varför inga genuina folkliga revolutioner ägde rum, utan politiken förblev en angelägenhet för ett fåtal. Glappet mellan individens vinst av att störta den sittande regeringen och gruppens var alldeles för stort, och lägger man till de risker för liv och lem en revolution innebar, var incitamenten för medborgarna att göra något helt försumbara. De föredrog att minimera kontakten med staten för att i görligaste mån slippa att tvångsrekryteras till armén och att betala skatt. Signifikativt nog deltog de så gott som enbart när de fick betalt för att göra det.

Det var inte konstigt att massorna hade svårt att uppbåda någon entusiasm. Efter 1809 kunde de enkelt tillfredsställa sina två hetaste önsningar: frihet och jord. Detta hade varit det som drev dem under befrielsekrigen 1791–1803. Därutöver stod lite att få. För de individer som var direkt engagerade i det politiska spelet var läget helt annorlunda. Lyckades de störta den sittande regeringen kunde de själva ta över dess plats vid köttgrytorna. De vinster som stod att få begränsades endast av den nya administrationens förmåga att legalt eller illegalt beskatta medborgarna.

Plundrarstaten som en klubb

I kapitel 12 berörde vi kortfattat hur en härskare i en plundrarstat står inför problemet att optimera storleken på den klick som skall få lov att dela de inkomster maktinnehavet genererar med honom. Haiti under 1800-talet erbjuder ett enastående studieobjekt i detta avseende. Vi skall därför härnäst explicit gå igenom den modell som bara antydde i kapitel 12. Denna modell fokuserar på härskarens val mellan inkomster och säkerhet.

Låt oss anta att härskaren har en nyttofunktion med två argument, hans privata inkomster och sannolikheten att han skall förbli vid makten:

$$(13.1) \quad U = U(Y, P)$$

där

$$U_Y > 0, U_P > 0, U_{YY} < 0 \text{ och } U_{PP} < 0,$$

dvs där marginalnyttan av såväl inkomster som säkerhet (sannolikheten att sitta kvar) är positiv men avtagande.

Härskarens problem är att han inte kan regera ensam utan är beroende av stöd från andra såväl för att fylla sina fickor som för att behålla makten. Han behöver en klick som ökar hans styrka, militärt och på annat sätt, men hur stor behöver denna klick vara? Härskaren har ett problem som är analogt med problemet att bestämma den optimala storleken på en privat klubb. Klickens storlek kommer att påverka båda variablerna i hans nyttofunktion. Den nettoinkomst han kommer att ha ges av skillnaden mellan hans bruttointäkter, R , och hans kostnader, C :

$$(13.2) \quad Y = R - C$$

Såväl bruttointäkterna som kostnaderna är i sin tur funktioner av klickstorleken, M :

$$(13.3) \quad R = R(M)$$

$$(13.4) \quad C = C(M)$$

Det är rimligt att anta att när storleken på den klick som stöder presidenten ökar, ökar också förmågan att beskatta medborgarna, men i avtagande takt, dvs $R_M > 0$ och $R_{MM} < 0$. Den marginalkostnad som uppstår när klickstorleken ökar kan däremot, på normalt sätt, antas vara stigande. Det blir alltmer kostsamt att rekrytera nya klickmedlemmar, så att $C_M > 0$ och $C_{MM} > 0$.

Även sannolikheten att sitta kvar vid makten kommer att variera med klickstorleken:

$$(13.5) \quad P = P(M)$$

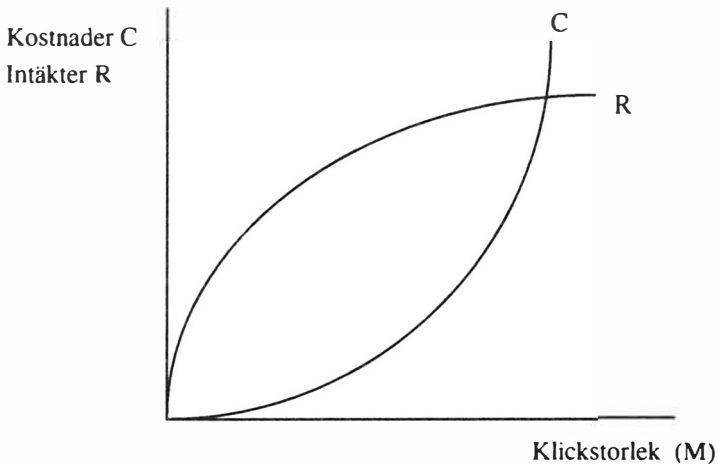
Precis som fallet var med nettointkomsten kan risken att förlora makten delas upp i två komponenter. Den första utgörs av sannolikheten att störtas av ett uppror iscensatt av konkurrerande klickar som står utanför maktetablisseringen. Denna sannolikhet sjunker troligen när storleken på den egna klicken ökar, men i avtagande takt. Den andra komponenten består av sannolikheten att bli avsatt genom en palatskupp, ledd av medlemmar av den egna klicken. Risken för detta slags konspirationer ökar troligen med klickstorleken, och i allt snabbare takt. Fraktioner bildas inom den härskande klicken och dessa blir allt svårare att kontrollera för härskaren ju större klicken är.

De antaganden vi gjort med avseende på inkomster och säkerhet genererar de upp-och-nedvända U-kurvor som avbildades i *figur 12.1*. Det är lätt att se varför kurvorna får denna form. Nettointkomsten utgörs av skillnaden mellan bruttointäkterna och kostnaderna vid varje given klickstorlek. Som *figur 13.1* visar, ökar denna skillnad kontinuerligt upp till en viss klickstorlek, för att därefter avta igen.

På samma sätt fås nettosannolikheten för att härskaren skall behålla makten genom att från en kurva som anger sannolikheten för att han skall kunna stävja utifrån kommande uppror, dra en kurva som anger sannolikheten för att han kommer att störtas genom en palatskupp. (Dessa bägge kurvor är analoga med intäkts- respektive kostnadskurvan.)

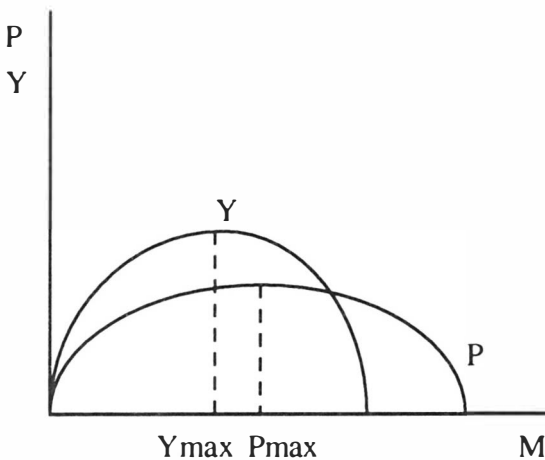
Vi konstaterade i kapitel 12 att endast av en ren slump kommer de bägge upp-och-nedvända U-kurvorna för inkomster och säkerhet att nå sina maximipunkter vid samma klickstorlek. I det generella fallet kommer den klickstorlek som är optimal ur inkomstsynvinkel att skilja sig från den säkerhetsmässigt optimala. Vilken av de två kurvorna som först når sitt maximum är en rent empirisk fråga. I det haitiska fallet verkar

Figur 13.1. Härskares kostnader och intäkter som funktion av klickstorleken

kurvorna ha haft det inbördes läge som avbildas i *figur 13.2*, där den maximala inkomsten nås före den maximala säkerheten. Vi skall strax komma tillbaka till varför det var så, men innan vi gör det skall vi se lite på det intervall i fråga om klickstorlek som ligger mellan de värden som ges av de bägge maximivärdena.

Figur 13.2. De haitiska härskares val mellan inkomst och säkerhet

I detta intervall tvingas härskaren välja om han på marginalen föredrar ökad säkerhet (större klickstorlek) eller ökade inkomster (lägre klickstorlek). Formellt finner vi den för honom optimala klickstorleken genom att derivera hans nyttofunktion (13.1) med avseende på klickstorleken, M , under det att vi utnyttjar (13.2)–(13.5), dvs vi maximerar

$$U[R(M) - C(M), P(M)]$$

Vi får då

$$(13.6) \quad \frac{dU}{dM} = U_Y(R_M - C_M) + U_P P_M = 0$$

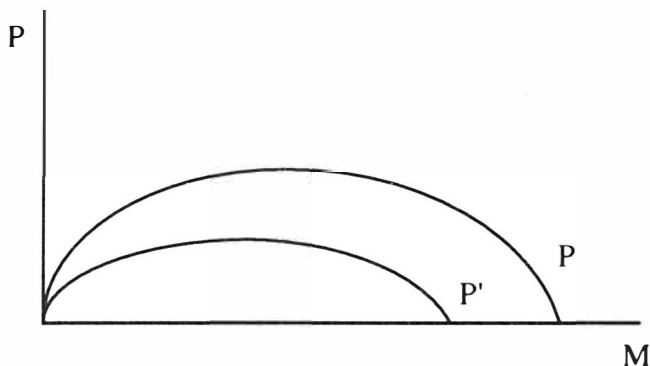
eller

$$(13.7) \quad U_P P_M = -U_Y Y_M$$

Den nyttovinst härskaren gör genom att sannolikheten för att han skall sitta kvar ökar genom att klickstorleken gör det, skall exakt balanseras av den nyttoförlust han gör genom att hans inkomster minskar.

Sannolikheten för att härskaren sitter kvar kan ändras även av andra skäl än att storleken på den styrande klicken ändras. Han kan t ex ha begått något övertramp som leder till en konspiration mot honom. Detta får till följd att P -kurvan skiftar nedåt på det sätt som visas i *figur 13.3*.

Figur 13.3. Effekten av en konspiration

Vetskapen om att en konspiration är på gång leder, vid varje given klickstorlek, till att sannolikheten ökar att en till klicken nyrekryterad person kommer att visa sig vara opålitlig (och således föredrar att förråda härskaren och ansluta sig till konspiratörerna). P-kurvan kommer att nå sitt maximum vid en lägre klickstorlek. Samtidigt kommer härskarens förmåga att samla in skatt att minska. R-kurvan i *figur 13.1* kommer att rotera neråt, genom att konspiratörerna, om de finns inom det politiska etablissemangen, i ökad utsträckning kommer att föredra att stoppa skatteintäkterna i egna fickor, eller, om de finns utanför, kommer att visa skattebetalarna att det existerar ett alternativ till den sittande regeringen och härigenom undergräva skattemoralen. Kurvans lutning kommer att minska vid varje given klickstorlek. Samtidigt kommer C-kurvan att rotera uppåt eftersom konspiratörerna, oberoende av var de finns, kommer att konkurrera med regeringen om stöd, vilket i sin tur kommer att öka marginalkostnaden för att rekrytera nya klickmedlemmar. Kurvans lutning ökar härigenom. Y-kurvan skiftar därför neråt på samma sätt som P-kurvan och når sitt maximum vid en lägre klickstorlek än tidigare. (Ytan mellan R- och C-kurvan kommer att "klämmas ihop" och det maximala avståndet mellan kurvorna kommer att ligga vid en lägre klickstorlek än tidigare.)

Skiften i P- och Y-kurvorna kommer att leda till en lägre optimal storlek på härskarens "klubb". Marginalnyttan av att rekrytera nya medlemmar sjunker såväl i säkerhets- som i inkomstermer räknat, samtidigt som marginalkostnaden för rekryteringen ökar. Härskaren hamnar i en situation där såväl hans säkerhet som hans disponibla inkomst är lägre än tidigare. Detta resultat förklarar i sin tur varför härskare har en tendens att genomföra utrensningar när rykten om en nära förestående kupp kommer i svang. Det pekar också på vikten av att skapa mekanismer som minimerar risken för att oväntade konspirationer, som försätter härskaren i en sämre position, uppstår.

Dessa mekanismer måste kunna läsa av härskarens omgivning för att på ett tidigt stadium kunna stoppa eventuella kuppmaakare, innan dessa blir för starka. Hemlig polis, paramilitära styrkor, spionorganisationer och andra repressiva organ vars styrka helst är oberoende av den regerande klickens storlek, kommer härigenom in i bilden. De är inte gratis, men det är ofta mycket billigare för härskaren att institutionalisera repressionen än att öka klickstorleken för att uppnå en viss säkerhetsnivå.

Samtidigt kan de bidra till att öka härskares skatteintäkter, i regel med oortodoxa metoder som saknar legal bas.

Det haitiska mönstret

Låt oss så gå över till att se på hur vår klubbmodell kan användas för att förklara det mönster som utbildades i Haiti under 1800-talet. Efter 1843, då president Jean-Pierre Boyer avsattes, degenererade den politiska processen. Maktinnehavet blev till ett maktinnehav för privata inkomsters skull, ett maktinnehav som lätt rättfärdigade de kostnader det medförde att göra uppror eller genomföra en kupp som störtade den sittande presidenten. Med tiden kom dessa attacker att alltmer få karaktär av engångsräder mot statskassan, en statskassa som tenderade att snabbt tömmas, vilket i sin tur gjorde att medarbetarnas lojalitet mot presidenten snabbt minskade.

Haiti under 1800-talet var vad man skulle kunna kalla en säkerhetsineffektiv stat. Härskarnas nettointkomstkurva nådde sitt maximum vid en lägre storlek på den härskande klicken än den kurva som angav sannolikheten för att sitta kvar vid makten. Det övervägande antalet presidenter mellan 1843 och 1915 koncentrerade sig på inkomstaspekten men var politiskt för svaga för att kunna sitta kvar annat än under korta perioder. Efter 1883 marscherade *caco*arméer mer eller mindre regelbundet mot Port-au-Prince, och presidenterna föll som kägglor från makten. Därefter plundrades statskassan, legoknektarna fick betalt och återvände därpå hem.

Haiti var emellertid ett fattigt land och statskassan var inte sällan i det närmaste tom redan innan upprorsarméerna hann fram. När så var fallet tvingades de nya makthavarna ta upp lån utomlands eller inom Haiti. Utländska lån förhandlades fram, till hutlösa villkor, 1874, 1875, 1896 och 1910 och sex inhemska lån placerades på marknaden mellan 1912 och 1914 (det senare året inte mindre än fyra stycken). Resurserna kunde dock inte ränsas hur mycket som helst. De haitiska 1800-talspresidenterna stod vid varje tidpunkt inför ett val mellan säkerhet och inkomster. Om de begränsade det antal personer som fick vara med och dela kakan, kastades de lätt ur sadeln. Till detta bidrog att *cacos* såg revolutioner som affärsverksamhet, inte som politisk verksamhet. De sålde sig till högstbjudande, vilka så gott som alltid var de som ännu inte hade makten.

Kostnaderna för att sitta kvar blev därför lätt höga. Att pressa skatteintäkter ur befolkningen var heller inte det lättaste. Eftersom den överväldigande majoriteten av presidenter som satt vid makten gjorde detta endast för korta perioder, brydde de sig aldrig om att skapa en effektiv statsapparat och skatteadministration. Enklast möjliga metoder användes, företrädesvis exportskatter och importtullar, eftersom dessa båda var lätta att samla in. I början av 1880-talet kom inte mindre än 98 procent av statsinkomsterna från dessa bägge källor. De indrivningskostnader som var förbundna med att utvidga skattebasen till att omfatta annat än handelsskatter skulle ha varit oöverstigliga. Att öka antalet klubbmedlemmar skulle inte ha hjälpt mycket.

De flesta presidenter föll därför snabbt från maktens höjder. Konsekvenserna av detta var sällan fatala. De som satt längre såg till att investera i ett säkerhetsnät: Faustin Soulouque (1847–59), Fabre Geffrard (1859–67), Lysius Salomon (1879–88), Florvil Hyppolite (1889–96), Tirésius Simon Sam (1896–1902) och Pierre Nord Alexis (1902–1908). Soulouque hade sina *zinglins*, en paramilitär terrororganisation, Geffrard spenderade stora summor på ett vidsträckt spionnätverk och hade dessutom en hemlig polis, Salomon använde sig av liknande metoder, Hyppolite regerade via ett system av krigsherrar (*deputés militaires*) på provinsnivå och Nord hade en *Police du Centenaire*. Åtminstone fem av sex av de ”långlivade” presidenterna gjorde således speciella ansträngningar för att sitta kvar. Samtidigt var de alla kleptokrater som såg statsinkomsterna som sina egna. De skilde sig från sina mera ”kortlivade” kollegor genom att de betonade säkerhetsaspekterna mer – men endast marginellt.

Dominikanska Republiken under 1800-talet

I Haitis grannland, Dominikanska Republiken, utvecklades under 1800-talet ett politiskt mönster som var mycket snarlikt det haitiska. Landet blev självständigt 1844, efter att sedan 1822 ha varit ockuperat av Haiti. Omedelbart bröt maktstrider ut. Presidentämbetet bytte innehavare 50 gånger mellan 1844 och 1930 och ett otal inbördeskrig och revolutioner ägde rum under denna tid. Den dominikanske historikern Frank Moya Pons menar att politik var den enda ”näringsgrenen” i landet förutom socker och tobak. Landets högsta ämbete innehades i regel av någon regi-

onal *caudillo* som förlitade sig på en armé som till största delen bestod av legoknektar.

En av de *caudillos* som slogs om makten vid århundradets mitt var Buenaventura Báez. Báez tvingades vid flera tillfällen gå i exil och tog då alltid statskassan med sig. Efter en tid brukade han återvända och så småningom manövrera sig tillbaka till presidentämbetet, vilket han innehade inte mindre än fem gånger. Hans metoder för att tillskansa sig pengar inbegrep utlandslån på hårresande villkor och sedelpressfinansiering. Báez främste politiske motståndare mellan 1844 och 1861 var Pedro Santana. Under denna tid var Santana president tre gånger och Báez två. Tillsammans höll de landet i ett tillstånd av så gott som oavbrutet kaos.

De *caudillos* som slogs om makten under 1800-talet sökte vanligtvis finansiellt och militärt stöd utomlands. Pedro Santana bad Spanien att åter annektera sin forna koloni och 1861 återupprättades den spanska överhögheten. Tre månader senare bröt emellertid en revolt ut och en gerilla började kriga mot spanjorerna. Detta krig pågick till 1865 när de spanska trupperna lämnade landet efter svåra förluster. Därefter fragmenterades den dominikanska politiken på samma sätt som i Haiti. Tidigare hade endast ett fåtal *caudillos* konkurrerat om makten. Genom gerillakriget kom dussintals militära ledare in i bilden. Dessa började slåss om presidentposten så snart spanjorerna gett sig iväg. Mellan 1865 och 1879 fick Dominikanska Republiken uppleva 50 uppror och 21 regeringar.

En viss politisk stabilitet inträdde med Ulises Heureaux (1882–99). Han var mer säkerhetsmedveten än de andra dominikanska 1800-talspresidenterna. Heureaux tvingade många av sina opponenter att gå i exil. Andra fängslades eller dödades. Han använde ett stort antal spioner och spenderade stora summor på säkerhet. Heureaux levde ett extravagant liv och för att finansiera detta försökte han, som Báez före honom, arrendera ut dominikansk mark till USA. Han tog också upp utlandslån som var så stora att han visste att han aldrig skulle kunna betala tillbaka dem. Slutligen tryckte han sedlar i stor skala. Heureaux överlevde ett stort antal attentatförsök innan han slutligen mördades 1899. När han dog var Dominikanska Republiken ett ruinerat land och den enorma utlandsskuld som han ackumulerat fick till sist som resultat att USA tog över de dominikanska tullhusen, 1905. Mycket lite av vad som kom från de lån Heureaux hade tagit upp hade använts för produktiva ändamål.

Efter Heureaux död fortsatte kampen mellan olika militära ledare. Åren 1903 och 1904 uppgick militärutgifternas andel av statsbudgeten till över 70 procent. Caudillismen skulle fortsätta att dominera dominikansk politik fram till den amerikanska ockupationen av landet 1916. När denna tog sin början var den dominikanska armén så dåligt tränad och utrustad att den inte klarade av att utan vidare slå ner ett uppror. Armén var snarast ett redskap i korruptionens och statskuppernas tjänst.

Trujillo och Duvalier

USA ockuperade Haiti mellan 1915 och 1934 och Dominikanska Republiken mellan 1916 och 1924. Den viktigaste följden av dessa bägge ockupationer var otvivelaktigt den omorganisation av den militära apparaten som ägde rum i båda länderna. De regionalt baserade privatarméerna avväpnades och avvecklades och i deras ställe infördes nationella gendarmerier, ett mellanting mellan en reguljär armé och en poliskår. Dessa kom snart att spela en avgörande roll för den politiska utvecklingen i såväl Dominikanska Republiken som Haiti. På ytan blev det politiska livet lugnare, men de nya arméerna kom att bereda vägen för en ny form av plundrarstat.

I Dominikanska Republiken gick Rafael Trujillos väg till makten via *Guardia Nationals* led, och när han väl hade blivit president använde Trujillo gardet till att krossa den politiska oppositionen. I grannlandet blev *Garde d'Häiti* gradvis den avgörande politiska aktören, fram till det ödesdigra året 1957 när den bidrog till att François Duvalier (Papa Doc) valdes till president.

År 1930 blev Rafael Trujillo president i Dominikanska Republiken. Han hade varit nationalgardets kommandant och i valkampanjen använt gardet för att genom terrormetoder tvinga sina politiska motståndare att dra sig ur striden. När han väl blivit president koncentrerade han all makt i sin egen hand och de regionala *caudillos* som opponerade sig mot hans regim eliminerades snabbt av *Guardia Nacional*. Trujillo skulle sitta kvar i över 30 år, tills han mördades, 1961.

Armén utgjorde ryggraden i den av Trujillo skapade statsapparaten. Dess storlek växte konstant. Under 1931 gick 11,5 procent av nationalbudgeten till armén och i slutet av 1950-talet hade denna siffra stigit till

50 procent. De militära lönerna var goda och armén åtnjöt ett antal speciella privilegier. Utöver armén höll sig Trujillo med en av honom själv skapad nationell poliskår som kunde användas för att slå ner uppror, ett hemligt underrättelseväsen, och ett antal andra spionorgan inom och utom landet.

För att gardera sig mot palatskupper och interna konspirationer organiserade Trujillo ständigt om militären, säkerhetstjänsten och byråkratin. Inga andra tilläts bygga upp en oberoende maktposition. Inom alla verksamhetsgrenar fanns spioner som rapporterade till diktatorn. För att kontrollera befolkningen i stort använde Trujillo sig också av en statsideologi. Utbildningsväsendet, forskningen, pressen, litteraturen och musiken ställdes alla i "Välgörarens" tjänst. De blev till rena indoktrineringsinstrument. Att kontrollera massorna på detta sätt var betydligt billigare än att släppa lös repressionsapparaten. Denna kunde reserveras för speciella tillfällen. Det råder inget tvivel om att metoden var framgångsrik. Bilden av Trujillo som landsfader (och inte som en hänsynslös diktator) försvann inte i och med hans död, utan hos många dominikaner bleknade den först efter ett antal år.

Trujillo var en särdeles framgångsrik plundrare. Han hade inga som helst skrupler angående vad statsapparaten kunde utnyttjas till. Detta i kombination med hans uppfinningsrikedom vad gällde plundringsmetoder skapade snabbt en enorm förmögenhet för Trujillo och hans familj. Så till vida blev det omöjligt att få ett statligt arbete utan att tillhöra, och betala 10 procent av inkomsten till, Trujillos parti (det enda tillåtna), och privata företag blev tvungna att betala till presidenten om de ville fortsätta verksamheten. Trujillo använde sig givetvis också av skatteapparaten, främst skatter på utrikeshandeln (kaffe och kakao). Dessa skatter måste betalas på förhand. Många producenter hamnade därför i trångmål och tvingades sälja sin jord till Trujillo.

Jordägarna tvingades dessutom sälja till underpris till Trujillo, såvida han inte tog över deras land med mer direkta metoder. Presidenten kom härigenom att kontrollera mellan 60 och 80 procent av all jord och dessutom 80 procent av all affärsverksamhet i huvudstaden, Santo Domingo. Härtill kom en rad monopolföretag kontrollerade av Trujillo. Statens resurser användes direkt för Trujillos privata ändamål. Centralbankens reserver och resten av banksystemets tillgångar användes för att bygga sockerfabriker, infrastruktur som mest betjänade hans egna egendomar etc.

Trujillo intresserade sig speciellt för sockersektorn, där han hade ett dominerande inflytande, och drog sig inte för att använda statliga medel för att utveckla sina egna affärsintressen. Fält röjdes och sockerfabriker och vägar byggdes. Finansieringen skedde med speciella statsmedel. Soldater och straffångar arbetade på plantagerna. Den stora anläggningen i Río Haina byggdes av tvångsarbetare under arméns övervakning och regeringen fick släppa till pengar för en avancerad vattenledning till ett annat sockerbruk.

Genom att utnyttja statsapparaten för egna syften kom Trujillo till sist att kontrollera mellan 65 och 85 procent av den dominikanska ekonomin. Han ackumulerade en förmögenhet, till stor del placerad i utländska banker, som uppgick till cirka 800 miljoner dollar när han dog 1961, att jämföras med Dominikanska Republikens BNP samma år: 634 miljoner.

I Haiti slog den amerikanska marinkåren ner de gamla *cacosarméerna* och skapade på samma sätt som i Dominikanska Republiken ett nationellt gendarmeri: *Garde d'Haiti*. Gardet hade emellertid en kommandant, Démosthènes Calixte, som för en tid såg till att militären höll sig borta från politiken. Calixte tvingades emellertid avgå 1938, och därefter blev gardet ett politiskt instrument. I mitten av 1940-talet rådde det inte längre något tvivel om att det var armén som ytterst bestämde hur länge en president kunde sitta kvar vid makten och köttgrytorna. Dumarsais Estimé, som valdes till president 1946, hade armén, som hade tvingat hans företrädare Élie Lescot att avgå, bakom sig, och när Estimé i sin tur fick lämna ämbetet var det överste Paul Magloire som blev hans efterträdare. Haiti hade förvandlats till en praetoriansk stat, där militären bestämde.

Militärens ökade betydelse innebar emellertid inte att plundrartraditionen hade gått förlorad. Tvärtom; den hade smält samman med den praetorianska staten. Den amerikanska ockupationsmakten hade gjort ett försök att städa upp inom den haitiska administrationen, men när de amerikanska trupperna hade dragits tillbaka stod det klart att försöket hade misslyckats. När väl Sténio Vincent (1930–41) hade valts till president slog 1800-talets plundrartradition åter igenom med full kraft. Vincent, Lescot (1941–46), Estimé (1946–50) och Magloire (1950–56) hade alla liknande åsikter om vad presidentmakten kunde användas till. Alla försökte (och en del lyckades) sitta längre än vad konstitutionen medgav. Ytterst var det emellertid armén som bestämde gränsen.

När François Duvalier (Papa Doc) valdes till president, med arméns stöd, 1957 var han fullständigt medveten om detta. Han rev ner den existerande maktstrukturen och byggde upp en ny struktur där alla trådar löpte samman i hans egen hand. Han kom att dominera politiken fullständigt, precis som Trujillo – till den grad att det var möjligt för honom att låta sin egen son, Jean-Claude (Baby Doc) efterträda honom i ämbetet (1971–86).

De förändringar som Papa Doc införde i den haitiska politiken hade inget att göra med de revolutionära löften han avgav under valkampanjen. Plundrarstaten försvann inte, utan endast den bas på vilken den dittills hade vilat. Precis som Trujillo genomförde Duvalier en fullständig utrensning av alla grupper och institutioner som möjligtvis skulle kunna bjuda hans regim motstånd: armén, den politiska oppositionen, kyrkan, näringslivet, massmedia, utbildningssystemet, administrationen etc.

Av speciellt intresse är Duvaliers pacifiering av armén. Precis som Estimé och Magloire hade han kommit till makten med arméns goda minne. Eftersom han förstod att armén lika lätt skulle kunna avsätta honom tvekade Duvalier inte att införa en politik som systematiskt omplacerade och pensionerade de högre officerarna, enligt samma mönster som Trujillo använt. Mer än 200 officerare avlägsnades under Papa Docs första elva år som president. När han 1964 formellt själv tog över det högsta befälet hade alla de högsta officerarna honom att tacka för sin befordran.

I stället för armén, som inte längre fungerade som en krigsmakt, skapade Duvalier en paramilitär styrka, de så kallade *tonton macoutes*, som användes för att terrorisera verkliga eller inbillade fiender. Tillsammans med den reguljära armén och polisen slukade *tonton macoutes* mellan 25 och 30 procent av de totala statsutgifterna. Utöver denna terrororganisation använde Papa Doc sig av voodooprästerskapet och de lokala, halvmilitära sherifferna, *chefs de section*. Bägge dessa grupper fick svära trohetsed till presidenten personligen och gentemot voodooprästerna framställde Papa Doc sig som en inkarnation av Baron Samedi, den *loa* (ande) som vaktar kyrkogårdarna. Slutligen skapade han en grumlig, ”revolutionär” ideologi: duvalierismen.

När han väl satt säkert vid statsrodret satte Duvalier igång med att privatisera statliga medel för egen räkning. En rad metoder praktiserades för att pressa fram pengar som kunde kanaliseras till statschefens fickor.

Skattepengar och biståndsmedel försnillades, avdrag gjordes på stats-tjänstemännens löner och affärsmän tvingades lämna "frivilliga" bidrag till behjärtansvärda statliga projekt. Till detta kom vanlig utpressning, stöld och konfiskering av egendom som tillhörde folk som misstänktes för oppositionella sympatier.

Resultatet var över måttan framgångsrikt. Medan Magloire tros ha stoppat undan mellan 12 och 28 miljoner dollar lär Duvalier ha samlat ihop mellan 7 och 10 miljoner *per år*, dvs totalt mellan 100 och 150 miljoner. Plundringen fortsattes framgångsrikt av hans son. När Baby Doc föll 1986 uppskattades hans förmögenhet till cirka 450 miljoner dollar och hans mors till inte mindre än 1 150 miljoner, att jämföras med en BNP på 2 150 miljoner 1986.

Att dölja sanningen

Vi har i det föregående implicit antagit att en kleptokrati agerar tämligen "öppet", dvs att den inte gör några egentliga försök att dölja vad den sysslar med. Detta är givetvis inte fallet i praktiken. Ett sätt att öka såväl inkomster som säkerhet vid en given klickstorlek består i att inbilla medborgarna att den styrande klicken egentligen ägnar sig åt att främja folkflertalets bästa eller att den åtminstone inte stjälar från medborgarna.

Olika slags ekonomisk politik i allmänhet framstår som olika tydlig för medborgarna. Det är klart vad vissa åtgärder syftar till, medan andra ingrepp kan ges olika tolkningar. Ett utmärkt exempel på detta ges av den svenska jordbrukspolitiken, som vi diskuterade i kapitel 5. Där koncentrerade vi oss på beredskapsmålet. Det viktigaste målet under efterkrigstiden har emellertid varit ett annat: inkomstmålet — att jordbrukarna skall garanteras en inkomst som är i paritet med vad andra, likvärdiga eller motsvarande (aldrig preciserade) grupper tjänar.

Detta mål kan nås på olika sätt. Det enklaste, minst snedvridande och för medborgarna klaraste är genom att ge jordbrukarna ett direkt inkomstillägg utan att kräva någon motprestation. Då kommer såväl produktion som konsumtion att äga rum till världsmarknadspriser, och skattebetalarna kan direkt se att det rör sig om en inkomstöverföring till jordbrukarna som de får betala. Den näst bästa politiken är en subvention av produktionen (lågprislinjen), eftersom denna vållar samhällsekonomiska

förluster endast på produktions- och inte på konsumtionssidan. Dess innebörd är emellertid mindre klar för skattebetalarna, eftersom den kan försvaras med en hänvisning till produktionsmålet: att syftet skulle vara att hålla produktionen på en viss nivå. Slutligen har vi högrislinjen – tullpolitiken – som snedvrider såväl konsumtion som produktion, men som har den klara politiska fördelen att de flesta medborgare inte direkt förknippar den med en inkomstöverföring från skattebetalarna till jordbrukarna.

Motsvarande resonemang kan – i ännu högre grad – tillämpas på plundrarstater. De metoder de tillämpar för att roffa åt sig är långtifrån alltid de för samhället billigaste. Plundrare styrs, som vi redan har sett, av helt andra hänsyn. Såväl sannolikheten att sitta kvar som inkomstens storlek kan ökas genom att använda metoder som effektivt döljer vad de egentliga målen är, även om dessa metoder blir extra kostsamma för samhället.

Detta kan enkelt infogas i vår tidigare modell. Låt oss anta att de olika alternativ som står till buds för att öka inkomster och/eller säkerhet kan rangordnas med avseende på hur svårt det är för medborgarna att genomskåda deras egentliga syfte, dvs efter deras respektive ”mörklägningsgrad” (O). Mörklägningsgraden bör i sin tur påverka såväl intäkter och kostnader som sannolikheten att härskaren skall sitta kvar, dvs i stället för våra tidigare (13.3), (13.4) och (13.5) får vi tre nya funktioner. På inkomstsidan gäller:

$$(13.8) \quad R = R(M, O)$$

där ett högre O representerar en dunklare politik, och där $R_O > 0$ och $R_{OO} < 0$, dvs mörklägning har avtagande avkastning, och

$$(13.9) \quad C = C(M, O)$$

med $C_O > 0$ och $C_{OO} > 0$, dvs marginalkostnaden för mörklägning är stigande. Dessa antaganden genererar en upp-och-nedvänd U-kurva för härskarinkomsten (Y) som funktion av mörklägningsgraden, analogt med vårt tidigare fall.

För sannolikheten att härskaren skall sitta kvar gäller:

$$(13.10) \quad P = P(M, O)$$

Huruvida analogin med klickstorleken gäller även här är mera diskutabelt. Å ena sidan kan man (enklast) argumentera för att $P_O > 0$ och $P_{OO} < 0$, dvs att sannolikheten för att sitta kvar ökar med mörkläggningsgraden, men i avtagande takt. Mer realistiskt är kanske emellertid att anta att ökad mörkläggningsgrad är en signal för dem som arbetar nära härska- ren att han ökar sina inkomster, och att de därför skulle anse det mera lönsamt att störta honom. I så fall håller analogin med klickstorleken och vi får ett P som funktion av O som också beskriver ett upp-och-nedvänt U . Härskaren kan då lura medborgarna men inte sina egna medarbetare. Vi får då i optimum:

$$(13.11) \quad U_P P_O = -U_Y Y_O$$

Den ökning (minskning) av säkerheten härskaren kan få genom att öka mörkläggningsgraden, balanseras av den minskning (ökning) av hans inkomster som detta leder till. (Skulle säkerheten öka monotont med mörkläggningsgraden kommer detta alltid att leda till ett optimumläge där ökad säkerhet fås till priset av minskade inkomster.)

Några haitiska knep

Vi skall avslutningsvis ge några belägg för hur mörkläggnings utnyttjats i praktiken, hämtade från Haiti. De allra flesta av Haitis presidenter har försökt dölja vilka deras egentliga mål har varit – med varierande framgång. Geffrard spenderade 20 000 dollar per år på att "uppmuntra konsten och vetenskaperna". Hans körtträkning betalades via budgeten för hans livvakter, och hans champagnenota betalades av det statliga sjukhuset. Avkastningen från två statsägda lantegendomar hamnade i hans egna fickor. Salomon "återanvände" skuldebrev utställda av *Banque Nationale*, som tvingades inlösa dem två gånger, och när saken uppdagades tystades den ner som ett "ofrivilligt misstag". Simon Sam förskingrade offentliga medel genom att "konsolidera" statsskulden. Mellan 1908 och 1915 pantsattes regelmässigt Haitis tullintäkter till politiska ledare, och när de amerikanska ockupationsmyndigheterna började gå igenom de

statliga avlöningslistorna blev de tvungna att stryka en rad anställda som antingen var "döda, inte arbetade eller var gravt inkompetenta".

Mörkläggningen och bedrägerierna fortsatte efter ockupationen. När Sténio Vincent 1938 fick ett större lån från den amerikanska Export-Import Bank för investeringar i infrastruktur, försökte den haitiska regeringen ta över den direkta kontrollen av utbetalningarna och tvinga det amerikanska företaget som kontrakterats för att utföra arbetet att anställa mer folk med goda kontakter i regeringskretsar. Lescot införde obligatoriska löneavdrag för "socialförsäkringar", avdrag som alla hamnade i hans egna fickor. Estimé använde den utställning som 1949 hölls för att fira 200-årsjubileet av grundläggandet av Port-au-Prince, och som kostade tre gånger så mycket som beräknat, för att fylla sin egen plånbok. Under Magloire påbörjades ett stort dammprojekt i Artibonitedalen, där dubbelt så mycket som planerat försvann i korrumperade fickor utan att ens projektets första fas löpte till ända. Stora vägarbeten och katastrofbistånd till orkandrabbade skapade ytterligare möjligheter att försvilla offentliga medel.

Papa Doc införde en rad nya knep i repertoaren. Viktigast var användningen av obudgeterade fonder. Det statliga tobaksmonopolet, *Régie du Tabac et des Allumettes*, drev in skatter på ett antal varor: tobak, tändstickor, socker, cement, mjöl, drycker, mejeriprodukter, choklad och söt-saker. Trots upprepade krav från Internationella valutafonden företogs aldrig någon kontroll eller revision av monolets räkenskaper. Pengarna gick å ena sidan till *tonton macoutes*, å andra sidan till familjen Duvalier. Därutöver gick medel som förts på statsbudgeten ofta till helt andra ändamål än de angivna.

Ett annat knep var att låta utländska intressen delta i "projektet" som antingen skattefinansierades eller betalades av statliga obligationslån. Dessa pengar delades helt enkelt mellan regeringen och de utländska företagen. Vid de tillfällen projekten faktiskt genomfördes finansierades de ofta flera gånger om, som t ex den nya flygplatsen. Ett annat lukrativt projekt var att organisera den årliga migrationen av haitiska sockerhugare till Dominikanska Republiken. Härigenom skickades halva den totala lönesumman, 6–8 miljoner dollar per år i början av 1960-talet, tillbaka till Duvalier och hans klick.

Duvaliers plundring organiserades så småningom i *Mouvement de Ré-*

novation Nationale, vars officiella ändamål var att förvandla den lilla byn Cabaret till en modellstad. Finansieringen inkluderade en fond för alfabetisering, ett obligatoriskt statligt lotteri vars vinnare förblev okända, "befrielseobligationer" för att finansiera den nya flygplatsen och ett obudgeterat ålderspensionssystem à la Lescot.

Efter Papa Docs död gick den haitiska plundrarstaten in i en fas av "fine tuning". En del av de gamla knepen fortsatte. De obudgeterade kontona förblev oreviderade och migrationen av sockerhuggare till Dominikanska Republiken fortfor att vara lukrativ. Biståndspengar förskingrades, precis som på Papa Docs tid. Detta blev riskfyllt efter hand som den internationella opinionen gentemot Haiti hårdnade. Duvalierklicken kom därför att använda sig av tre nya metoder. Den första bestod i privat affärsverksamhet av presidentfamiljen och dess nära vänner, ibland via bulvaner, i andra fall mera öppet. Presidentens svärfar, Ernest Bennett, gick 1975 in på kaffeexportmarknaden med en marknadsandel på 1,1 procent. Efter sju år var han den ledande exportören och 1986 hade han 40 procent av alla exportlicenser. Bennett var också inblandad i smuggling av bl a socker, ris, mjöl och bomullstextilier, med sin svärsons outtalade samtycke.

Viktigare var emellertid att Duvalierfamiljen kontrollerade statsföretagen. Detta öppnade dörren för en rad manipulationer som alla bestod i att skapa monopol på den inhemska marknaden. På traditionella offentliga tjänster, elektricitet, telekommunikation och flygtransport, tog man ut så mycket som marknaden tålde. Med början 1979 köpte eller etablerade så staten fem stora företag: sojabönlja, vetemjöl, socker (två företag) och cement. Inga av dessa blev någonsin företagsekonomiskt eller samhällsekonomiskt lönsamma, men de avkastade alla stora vinster för makthavarna.

Duvalierfamiljen hade praktiskt taget obegränsad tillgång till statsmedlen. Checker ställdes ut *in blanco*, till ett kontonummer inom statsförvaltningen, ofta utan mottagare eller helt enkelt till innehavaren. Alla statliga ministerier och företag drabbades: t ex finansministeriet, tobaksmonopolet, det statliga lotteriet, den statliga spelkommissionen, vetemjölföretaget, det statliga bilförsäkringsbolaget, telefonbolaget, elverket, cementfabriken, den statliga kreditbanken och skatteförvaltningen. Checker på upp till 6,8 miljoner dollar skrevs ut. Plundringen hade blivit helt hämningslös.

Slutsatser

Verkliga stater skiljer sig ofta avsevärt från de "stater" som återfinns i de ekonomiska läroböckerna. Detta är fallet inte minst i u-länder. Vi diskuterade i kapitel 12 hur staten i stället för att återspegla medborgarnas preferenser kan bli till en självständig politisk aktör, och hur detta i värsta fall är förbundet med uppkomsten av en ren plundrarstat, där de styrandes allt överskuggande intresse är att maximera sina privata inkomster. I detta kapitel har vi lämnat två konkreta exempel på sådana stater: Haiti och Dominikanska Republiken.

Haiti blev en plundrarstat eftersom de styrande inte klarade av att pressa ett överskott ur bönderna utan att tillgripa beskattning. Kontroll över staten var det som garanterade en arbetsfri inkomst för presidenterna och deras närmaste medarbetare. Samma mönster utvecklades i Dominikanska Republiken. I bägge fallen blev staten till en "klubb", vars storlek bestämde sannolikheten för att presidenterna skulle sitta kvar och storleken på deras inkomster. I båda länderna utbildades detta mönster under 1800-talet, ett mönster som har levt kvar långt in på 1900-talet. De flesta presidenter föll snabbt, eftersom de främst koncentrerade sig på inkomstaspekten, och de som satt längre hade det gemensamt att de utvecklade speciella metoder för att öka säkerheten, allt från terrororganisationer till ideologier. Inte minst förmågan att dölja de verkliga avsikterna var betydelsefull.

Litteratur

Citatet från Gunnar Myrdal är hämtat från

Myrdal, Gunnar (1957): *Economic Theory and Under-Developed Regions*. Gerald Duckworth, London.

Det empiriska materialet om Haiti och Dominikanska Republiken kommer från

Lundahl, Mats (1979): *Peasants and Poverty: A Study of Haiti*. Croom Helm, London, kapitel 6–8.

Lundahl, Mats (1983): *The Haitian Economy: Man, Land and Markets*. Croom Helm, London och Canberra, kapitel 14.

Lundahl, Mats (1992): *Politics or Markets? Essays on Haitian Underdevelopment*. Routledge, London och New York.

Lundahl, Mats (1993): *Kleptokrati, socialism och demokrati*, SNS Förlag, Stockholm, kapitel 5 och 6.

Lundahl, Mats (1997): "The Haitian Dilemma Reexamined: Lessons of the Past in the Light of Some New Economic Theory", i: Rothberg, Robert I (red): *Haiti Renewed: Political and Economic Progress*. Brookings Institution Press, Washington, DC.

Lundahl, Mats (1997): *Towards the Abyss? The Political Economy of Emergency in Haiti*. WIDER, Helsingfors.

Klubbmodellen är hämtad från

Lundahl, Mats (1985): "Government and Inefficiency in the Haitian Economy: The Nineteenth Century Legacy", i: Connolly, Michael B och McDermott, John (red): *The Economics of the Caribbean Basin*. Praeger, New York, omtryckt i Lundahl, Mats (1992), ovan.

Den utvidgning som dessutom inbegriper mörkläggning kommer från Danielson, Anders och Lundahl, Mats (1994): "Endogenous Policy Formation and the Principle of Optimal Obfuscation: Theory and Some Evidence from Haiti and Jamaica", *Comparative Economic Studies*, vol 36.

14. Från den perfekta ekonomin till plundrarstaten: snedvridningarnas interna logik

En central tes i den moderna nationalekonomin är att marknadssystemet automatiskt producerar den optimala resursallokeringen, förutsatt att det råder perfekt konkurrens på alla marknader. Detta är också utgångspunkten för denna bok. Avsikten med boken har varit att visa hur det då kommer sig att det teoretiska idealtillståndet oftast i verkligheten ersätts av ett system med omfattande snedvridningar – ofta initierade av ekonomisk politik – och vilka välfärdseffekter detta kommer att få. Den bärande analytiska ramen för boken är genomgående en enkel neoklassisk modell av allmän jämviktstyp.

Interventioner i resursallokeringen från statens sida är berättigade om de ovanstående villkoren inte är uppfyllda. I andra fall blir ingrepp snedvridande och bör i princip undvikas. Faktum är emellertid att staten i alla moderna ekonomier ingriper i resursallokeringen, även av skäl som inte direkt sammanhänger med avvikelser från den idealtypiska marknadsekonomin. Orsaken är vanligen att den inkomstfördelning som genereras av marknaden inte accepteras. Paretooptimalitet i allokeringen kan i princip förverkligas med vilken inkomstfördelning som helst. Vilken som är den ”rätta” inkomstfördelningen är emellertid långt ifrån entydigt, och olika grupper i samhället strävar efter att förändra de villkor på vilka ekonomin arbetar till sin egen fördel, med större eller mindre framgång.

Inkomstomfördelningar är svåra att genomföra utan att detta också får allokerings effekter. (Endast klumpsummetransfereringar har denna egenskap.) Därmed medför inkomstomfördelning politik oftast snedvridningar i ekonomin som en biprodukt, även om detta inte alls är avsikten. Man kan emellertid också lätt identifiera fall där idén bakom ingreppet är att skapa snedvridningar för att gynna en viss grupp i samhället på bekostnad av helheten.

Vi började med en genomgång av våra arbetsredskap i kapitel 2: linjärt

homogena produktionsfunktioner, produktionsisokvanter och faktorpriser, kopplingen av faktor- och varumarknader i en allmän jämviktsansats i boxdiagrammet, produktionsmöjlighetskurvan och dess härledning ur kontraktkurvan, samhälleliga indifferenskurvor och det entydiga sambandet mellan relativa varupriser, relativa faktorpriser och faktorintensiteter.

I kapitel 3 härleddes marginalvillkoren för optimal resursallokering, och vi visade att med perfekt konkurrens på alla marknader kommer dessa villkor att uppfyllas när ekonomin karakteriseras av fri handel och *laissez-faire*. Frihandel är ur välfärdssynvinkel överlägsen såväl ren autarki som en av tullar begränsad handel – förutsatt att de grupper som förlorar på handel kompenseras av vinnarna. Några invändningar mot frihandel – bristande flexibilitet och faktorprisstelhet – behandlades också. Modellen i kapitel 3 fungerar som den idealtyp eller måttstock som används vid analyser och i jämförelser av olika fall av snedvridningar.

I kapitel 4 introducerades olika typer av snedvridningar. Vi skilde mellan endogena snedvridningar, som förorsakas av marknadsimperfectioner i kombination med *laissez-faire*, autonoma snedvridningar som utgör oavsiktliga ”bieffekter” av ekonomisk politik och instrumentella snedvridningar, som är medvetet orsakade av ekonomisk politik.

Kapitel 4 koncentrerades på en genomgång av de endogena snedvridningarnas effekter och hur dessa kan elimineras. Vi fann att den optimala tekniken alltid är att direkt angripa orsaken till en snedvridning. De följande kapitlen går in på snedvridningar som introduceras via ekonomisk politik, avsiktligt eller oavsiktligt.

Kapitel 5 granskade en av de mest uppenbara källorna till snedvridningar i den svenska ekonomin, jordbrukspolitiken. Det är här fråga om en snedvridning som är instrumentell, dvs den har införts med avsikt. Jordbrukspolitiken analyserades här ur beredskapssynvinkel, dvs hur livsmedelsförsörjningen bäst kan tryggas vid en avspärrning. Eftersom målet har formulerats oklart i officiella ställningstaganden analyserades olika sätt att formulera beredskapsmålet. Det visade sig då att den högprislinje (tullskydd) som följts i Sverige bara i det undantagsfall där beredskapsmålet formuleras som en direkt importrestriktion är den optimala. Annars är den bästa lösningen ur effektivitetssynvinkel en kombination av skatter och subventioner, inte protektionism.

Instrumentella snedvridningar har också kommit till användning som en del av en utvecklings- och industrialiseringsstrategi i u-länderna. Kapitel 6 gick in på denna problematik. Också i detta fall har det varit fråga om att höja den inhemska produktionen på importens bekostnad. Tanken här har varit att nya industrier i u-länderna behöver tullskydd för att kunna överleva och växa sig konkurrenskraftiga. När detta skett var tanken att skyddsåtgärderna kan avlägsnas. I verkligheten fungerade strategin dock nästan aldrig som det var tänkt. Ett nätverk av regleringar byggdes så småningom upp med mycket stora effektivitetsförluster som följd. Industrier med komparativa nackdelar i stället för fördelar växte fram, medan de näringar som kunde varit konkurrenskraftiga på exportmarknaden ofta undertrycktes. Den industristruktur som finns kvar som ett arv efter importsubstitutionspolitiken har dock varit svår att förändra, inte minst därför att industrisektorn ofta representeras av starka sårbarheter.

En typ av snedvridningar, som delvis överlappar dem som införs av importsubstitution, är skatttätortsfavorisering. Dessa analyserades i kapitel 7. Termen, som anspelar på ett systematiskt gynnande av den urbana sektorn framför landsbygden, går tillbaka till Michael Liptons arbeten från 1960- och 1970-talet och diskussionen kring tätortsfavorisering har till inte ringa del rört frågan om sådan favorisering alls finns. Enligt Lipton yttrar sig tätortsfavoriseringen på olika sätt: via samhällets investeringar, via beskattningen och via manipulering av de relativa priserna till landsbygdens nackdel. Resultatet blir snedvridna varu- och faktorpriser med tillhörande välfärdsförluster. Vi visade, med hjälp av vår modell, att effekterna liknar importsubstitutionens.

Liptons teser har emellertid uppfattats som kontroversiella. Hans grundbegrepp är ofta oklara och hans hantering av empiriska data har rönt kritik för att tillrättalägga fakta så att de passar ihop med hans teser. Icke desto mindre anser många utvecklingsekonomer att det finns mycket att hämta i vad Lipton säger, men att hans idéer kräver precisering och utveckling.

Kapitel 8 avslutade diskussionen om snedvridningars effekter inom ramen för en marknadsekonomi. Kapitlet handlade om en snedvridning som – med en ekonomisk formulering – utgår från faktormarknaden men ytterst baseras på en idé om etnisk ojämlikhet, dvs rasdiskriminering. Det

sydafrikanska apartheidsystemet och dess föregångare fungerade som exempel.

Utvecklingen i Sydafrika kan indelas i tre skeden. I det första trängdes den svarta befolkningen undan från sina områden, eftersom de invandrande européerna behövde jordbruksjord. I det andra skedet tillkom en gruv- och industrisektor som kunde dra nytta av billig arbetskraft. Detta kunde tryggas genom att afrikanerna även fortsättningsvis trängdes ut ur jordbrukssektorn. Samtidigt reserverades emellertid en del av industriarbetena – till högre lön än i jordbruket – för ”fattiga vita” som trängts ut från jordbrukssektorn. I det tredje skedet hade afrikanerna koncentrerats till speciella områden som de fick lämna bara med speciellt tillstånd. Arbetskraften kunde då indelas i en outbildad och en utbildad grupp, men de arbeten som krävde yrkesskicklighet reserverades för vita. I flera fall innebar diskrimineringen inga direkta snedvridningar och i vissa fall inte ens ekonomiska fördelar för européerna. För att förklara ingreppen måste man då ta till icke-ekonomiska argument som den vita gruppens ”säkerhet”.

Kapitel 9 behandlade – som ett ytterlighetsfall – en situation där prismekanismen så gott som helt eliminerats: de socialistiska planekonomierna av sovjetisk typ. Även om en effektiv resursallokering rent principiellt är möjlig i en planekonomi, visade vi här att beslutsproblemet blir så komplicerat att det knappast finns möjligheter att lyckas i verkligheten. Strukturen karakteriseras av snedvridningar på nästan alla plan. Till detta kommer att planekonomin skapar andra problem, främst sådana som har med incitamentsstrukturen att göra och som alla talar emot att en planekonomi skall kunna vara lika effektiv som en marknadsekonomi. En del av planekonomins problem hade främst samband med dess ideologiska grundpelare, marxismen. Överbetoningen av varuproduktion på tjänsternas bekostnad hörde till dem. En tillämpning av vår modell visar att slutresultatet, vad gäller resursallokeringen, kan förväntas bli påverkat av i stort sett alla typer av snedvridningar som tidigare behandlats.

Kapitel 4–9 analyserade välfärdseffekterna av snedvridande interventioner i resursallokeringen och jämförde dessa interventioner med den ”perfekta” ekonomin i kapitel 3. Frågan uppstår då varför i praktiken snedvridande interventioner ofta företas trots att de inte är samhällsekonomiskt optimala. Förklaringen står att finna i det faktum att regeringar

sällan eller aldrig låter sitt handlande styras av sådana samhälleliga välfärdsfunktioner som traditionella läroböcker i ekonomi utgår från. De är i stället, på ett eller annat sätt, representanter för grupper och särintressen eller måste balansera sådana särintressen mot varandra. Den logik som styr dem utgår ofta mer från de beteendeantaganden som görs inom *public choice*-teori än från de antaganden som bildar grunden för välfärdsteori.

I kapitel 10 studerades, främst med utgångspunkt i Mancur Olsons arbeten om små gruppers rationalitet, vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att framgångsrika påtryckningsgrupper skall kunna bildas. De principer som reglerar dessa gruppers beteende analyserades, och vi visade att små grupper oftast har lättare att hävda sina intressen än stora, att de tenderar att arbeta för omfördelning av en given kaka hellre än för effektivitet och tillväxt, och att deras aktiviteter tenderar att skada samhällsekonomin.

I kapitel 11 granskade vi effekterna av lobbyaktiviteter med utgångspunkt i att dessa inte bara snedvrider resursallokeringen, utan dessutom slukar reala resurser. Flera fall av sådana direkt improduktiva vinstsökande aktiviteter, t ex intäkts-, premie- och tullsökande, gick igenom. Det visade sig – något oväntat – att effekterna av aktiviteterna är entydigt negativa bara när utgångsläget är fritt från snedvridningar. I annat fall kan påtryckningar, genom att förbättra resursallokeringen, medverka till att vi får en second-best-situation som ligger närmare välfärds optimum än (det snedvridna) utgångsläget. Nettoresultatet kan dock lika gärna bli en försämring, antingen därför att allokeringsvinsten uttraderas av den resursförlust som aktiviteterna åsamkar samhället, eller därför att resursallokeringen dessutom försämras.

Kapitel 10 och 11 utgick från att koalitioner av medborgare försöker påverka staten att intervensera till deras fördel. Kapitel 12 granskade möjligheten att staten själv fungerar som en intresseorganisation. Utgångspunkten var då att politiker och statsanställda strävar efter att, åtminstone delvis, främja egna intressen framför samhällets. Slutsatsen av analysen var att statens beteende kommer att bero på vilken incitamentsstrukturen är för den makt-havande eliten. Om det är till fördel för den att främja tillväxt och utveckling kommer den att göra det, annars inte. Staten kan samtidigt plundra befolkningen och genomföra åtgärder som ökar effek-

tiviteten i ekonomin. Vilka incitamenten är avgörs i sin tur av hur ekonomins institutioner är utformade, något som vanligen är ett resultat av en lång utveckling. Det verkar däremot inte finnas självklara samband mellan statens interventionsbenägenhet eller "välvilja" och den ekonomiska utvecklingen.

Kapitel 13, slutligen, illustrerade det allmänna resonemang som fördes i kapitel 12, med hjälp av två exempel på notoriska plundrarstater, Haiti och Dominikanska Republiken. Kleptokratin som styrelseform utvecklades i båda länderna redan under 1800-talet och detta olyckliga arv har styrt statens agerande även under stora delar av 1900-talet. Politik har varit ett sätt att skapa privatinkomster för de styrande, inte ett medel för att öka befolkningens levnadsstandard och välfärd. Små klickar har styrt länderna och gjort sitt bästa för att dölja att de plundrat folkflertalet.

Hur staten agerar är av central betydelse för hur ekonomin fungerar. Alla stater intervenerar i ekonomin, men de gör det på högst olika sätt. Den traditionella välfärdsteori som bildar grunden för de flesta av denna boks kapitel antar att staten har medborgarnas bästa för ögonen, att den därför både kan och vill korrigera de imperfektioner som kan uppstå på marknaderna och att när den själv introducerar snedvridningar detta sker för att nå något mål som befrämjar medborgarnas välfärd. Detta synsätt är emellertid ofta naivt och behöver korrigeras. Stater som måste balansera gruppintressen, eller åtminstone väga in sådana intressen i de politiska besluten, eller som har helt andra mål, t ex personliga rikedomar, kommer knappast att agera på det sätt som de traditionella läroböckerna antar. I stället riskerar vi att deras agerande skapar fler snedvridningar än de avskaffar eller korrigerar för. Detta gör i sin tur ekonomernas uppgift vanskelig. I stället för att postulera ett visst beteende tvingas vi empiriskt fastslå hur regeringar agerar, analysera deras bevekelsegrunder och dra slutsatser om hur deras beteende påverkar ekonomin och välfärden hos de människor som lever och arbetar i den.

Register

- Afrika 164, 267, 280
Ahluwalia, Montek 165
andra världskriget 122
apartheidsystemet 19f, 170ff, 312f
– avskaffande 186f
arbeten, reservering av 171
arbetskostnadsansatsen 192
arbetsmarknaden
– utträngning 178ff
arbetsmarknadspolitik, civiliserad
171ff, 175ff
arbetsvärdeläran 191
autonoma snedvridningar 75, 311
autonom stat 261, 263, 265
- Baby Doc – *se Jean-Claude Duvalier*
Baéz, Buenaventura 298
balanserad tillväxt 123
bantustans – *se hemländer*
Bardhan, Pranab 262
Barone, Enrico 193
Bastables test 125, 137
Bates, Robert 165f
Bennett, Ernest 307
beredskapsmålet i svensk jordbruks-
politik 102ff, 311
– absolut beredskapsmål 104, 110ff
– relativt beredskapsmål 104, 107ff
– som importrestriktion 104ff
– som kapitalrestriktion 104, 111ff
– vid begränsad teknisk flexibilitet
(marknadsmislyckande) 104,
114ff
- beskattning
– och jämlikhet 149f
– optimal 148f
Bokassa, Jean-Bedel 264
boxdiagram 25, 31ff, 311
Boyer, Jean-Pierre 296
Brunei 264
budgetlinje 30, 46ff
budgetrestriktion, mjuk 198
Burma 281
Byres, Terry 165
bytesvärde 191
- Calixte, Démosthènes 301
caudillos 298
Centralafrikanska Republiken
264
centralplanerade ekonomier, reformer
av prissystemet 194ff
central planering 11, 195
Christophe, Henry 289
Chiang Kai-shek 282
civiliserad arbetsmarknadspolitik
171ff, 175ff
Costa Rica 232
Currie, Lauchlin 162
cybernetik 194
- demokratisk stat 262
demonstrationseffekter 67
directly unproductive, profitseeking
(DUP) activities – *se nästa upp-
slagsord*

- direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter 21, 236ff, 259, 271
- indelning av 239ff
- intäktsökande 240ff, 314
- lobbying 240
- premiesökande 240, 245ff, 314
- smuggling 240
- stöld 240
- tullsökande 240, 249ff, 314
- undvikande av tullar 240
- Dominikanska Republiken 21, 286ff, 315
- DRS (Domestic Rate of Substitution, marginell substitutionskvot i konsumtionen) 58ff
- DRT (Domestic Rate of Transformation, marginell transformationskvot) 57ff
- Duvalier, François 264, 299, 302f, 306
- Duvalier, Jean-Claude 302f
- effektivitetsmål i svenskt jordbruk 102ff
- effektivt tullskydd 132ff
- ekonomisk effektivitet 9f, 227ff
- Ellis, Frank 152
- endogena snedvridningar 75, 311
- endogena tullar 216ff
- Engels lag 123
- England 224
- Estimé, Dumarsais 301
- Eulers teorem 50f
- exploateringsbaserad syn på staten 261
- export av fel vara 84ff
- exportbaserad utvecklingsmodell 136ff
- exportpessimism 123
- exportpromotion 136ff
- externa effekter 15ff
- faktorgenererade 92ff
- i produktionen 80ff
- negativa 15ff
- positiva 15ff
- fackföreningar 19
- faktordiagram 25, 28ff
- faktorgenererade externaliteter 92ff
- faktorintensitet 311
- faktorprisbildning, stelhet 69ff
- faktorpriser 311
- relativa 311
- samband faktorpriser–varupriser 49ff
- skillnader i 87ff
- snedvridning av 19
- faktorrörelser 66
- Filippinerna 264, 267, 271, 281
- Findlay, Ronald 275
- first-best 13f
- Frankrike 226, 288
- free rider-problem – *se snålskjutsproblem*
- frihandel
- dynamiska effekter 65ff
- konsumtionsförlust 84
- och faktororörighet 67f
- och stelhet i faktorprisbildningen 69ff
- specialiseringsvinst 84
- FRT (Foreign Rate of Transformation, internationell transformationskvot) 58ff
- fullständig konkurrens 11
- funktionell planering 195
- Geffrard, Fabre 297, 305
- Ghana 282
- government failure – *se regeringsmisslyckande*
- Government Relations (GR) 131

- Haiti 21, 264, 286ff, 315
 Harris–Todaro-modellen 157f
 Hayek, Friedrich von 193
 hemländer 171
 Heureaux, Ulises 298f
 Hume, David 256
 Hussein, Saddam 267
 Hyppolite, Florvil 297
 högrprislinje i svenskt jordbruk 101ff, 304

 importsubstitutionspolitik i
 u-länder 121ff, 312
 – intermediär produktion 131
 – investeringsvaror 131
 – konsumtionsvaruindustrin 131
 – och export 135
 – och inkomstfördelning 135
 – och jordbruk 135
 – och kapacitetsutnyttjande 134
 – och kapitalbildning 134
 – och lyxvaruindustrier 134
 – och sysselsättning 135
 – och tillväxt 133
 – och utlandsberoende 133
 – resultat av 126ff
 incitamentsproblem i
 planekonomier 197ff
 Indien 141, 164f, 262
 indifferenskurva 25
 – samhällelig 41ff, 311
 Indonesien 264
 Infant Industry Argument 124ff
 inkomstmål i svenskt jordbruk 102ff
 inlärningseffekter 125
 insatsvaror i planekonomier 199f
 institutionell ekonomi 212
 instrumentella snedvridningar 75, 100ff, 311
 internationell transformationskvot,
 FRT (Foreign Rate of Transformation) 58ff
 intransitivitet 42
 intressegrupper 211ff
 – staten 254ff, 314
 intäktssökande 240ff, 314
 investeringsvaror 66
 Irak 267
 isokostlinje 30

 Japan 224, 226
 jordbrukspolitik – *se svensk jordbrukspolitik*
 jordmarknaden, segregering 172ff
 Jugoslavien 195
 jämlikhet 9f
 – horisontell 10
 – vertikal 10
 jämvikt
 – varumarknader 48ff

 Kantorovitj, Leonid 194
 Kina 165, 232
 kleptokrati 255ff, 303, 315
 klumpsummeskatt 13
 kollektiva nyttigheter
 – och gruppstorlek 220ff
 – optimal storlek 220ff
 – suboptimering av 223f
 kollektivt agerande 211ff
 – tillämpning av 224ff
 konjunkturcykler, politiska 258f
 konspirationer 294f, 300
 konsumtionsförlust av frihandel 85
 kontraktkurva 32ff, 311
 kontraktbaserad syn på staten 261
 Korea 264
 Kuba 190

 Lal, Deepak 261
 Lange, Oskar 192f

- Latinamerika 164, 268
- Lescot, Élie 301, 306
- Lewis, Arthur 122
- linjärt homogen produktions-
funktion 25ff, 310f
- Lipton, Michael 141, 231ff, 312
- lobbying 20f, 212ff, 240, 314
 - för avskaffande av tull 248f
 - och ekonomisk effektivitet 227ff
 - uppkomst av 219ff
- lågprislinje i svenskt jordbruk
102ff, 303f
- länkeffekter
 - bakåtriktade 122
 - fiskala 122
 - framåtriktade 122
 - konsumtions- 122
- Magloire, Paul 301
- Marcos, Ferdinand 264, 267, 271
- marginell substitutionskvot i konsum-
tionen, DRS (Domestic Rate of
Substitution) 42, 58ff
- marginell transformationskvot, DRT
(Domestic Rate of Transforma-
tion) 57ff
- marknad
 - avsaknad av 17
 - försäkrings- 17
 - svart 152ff
 - termins- 17
- marknadsmislyckande 14ff, 258
- marknadssocialism 192
- Marx, Karl 190, 201
- mellanhänder, pålägg 86f
- mellanprislinje 102ff
- migrationskontroll 178ff
- Mill, John Stuart 256
- Mills test 125
- Mises, Ludvig von 193
- mjuk budgetrestriktion 198
- mjuk stat 262
- Mobuto Sese Seko 264
- monopol 14
 - naturliga 14
- moralisk risk (moral hazard) 17
- Moya Pons, Frank 297
- Myint, Hla 261
- Myrdal, Gunnar 163, 286
- negativa externaliteter 15ff
- negativt urval 18
- NIC-länder 281
- Nkrumah, Kwame 282
- nomenklatura 278
- Nord Alexis, Pierre 297
- Nordkorea 190
- North, Douglass C 259
- offerkurva 76ff
 - härledning av 76ff
- ofullständig konkurrens 14f
- Olson, Mancur 212ff, 224ff, 236,
257, 290, 314
- onda cirklar 257
- operativ plan 196
- optimal beskattning 148f
- optimumtull 78ff
- Ostasien 225
- den osynliga handen 11
- palatskupper 267ff
- Papa Doc – *se François Duvalier*
- paretooptimalitet 10f, 193, 310
- paretooptimum 11
- partisk stat 261f
- perspektivplan 196
- Pétion, Alexandre 289
- planeekonomi 20, 190ff, 197ff, 313
 - funktionsprinciper 190ff
 - insatsvaror 199f
 - snedvridningar 205ff

- utrikeshandel 202ff
- varubrist 200f
- överbetoning av varuproduktion 201
- planering
 - funktionell 195
 - sektoriell 195
 - territoriell 195
- planometrisk optimeringsansatsen 192
- plundrarstat 21, 255ff, 263ff, 310, 315
- begränsningar 273
- byråkratisk 278ff
- metoder 269ff
- mörkläggnings 303ff
- optimal storlek 291ff
- produktiv 275ff
- som en klubb 291ff
- uppkomst 287ff
- politiska konjunkturcykler 258f
- politisk ekonomi 9ff
- Port-au-Prince 289, 306
- positiva externaliteter 15ff
- praetoriansk stat 301
- premiesökande 240, 245ff, 314
- principal-agent-problem 266
- prisregleringar på jordbruksprodukter i u-länder 151
- prissystemreformer i centralplanerade ekonomier 194ff
- produktionsfunktion 25
 - linjärt homogen 25ff, 310f
- produktionsisokvant 28ff, 311
- produktionsmål i svenskt jordbruk 102ff
- produktionsmöjlighetskurva 25, 33ff
 - form 37ff
 - härledning ur boxdiagrammet 33ff 311
 - konvexitet 37ff
- produktionsteknik, ny 65f
- public choice-skolan 212ff, 257, 259, 314
- pålägg (av mellanhänder) 86f
- påläggsskolan 192
- rasdiskriminering – *se apartheid-systemet*
- reformer av prissystemet i centralplanerade ekonomier 194ff
- regeringsmisslyckande 258
- regimer, totalitära 264
- regional (territoriell) princip 196
- relativa faktorpriser 311
- relativa varupriser 25, 311
- rentseeking – *se direkt improduktiva, vinstsökande aktiviteter*
- reservering av arbeten 171ff
- resursallokering, trögheter 67ff
- rovdriftens teknik 269ff
- Rybczynskis teorem 185, 207
 - bevis av 243
- Saint-Domingue 288
- Salomon, Lysius 297, 305
- Sam, Tirésius Simon 297, 305
- samband faktorpriser–varupriser 49ff
- samhällelig indifferenskurva 41ff, 311
 - härledning av 43ff
- Santana, Pedro 298
- second-best 12ff, 18, 314
- Seers, Dudley 162
- segregering på jordmarknaden 172ff
- sektoriell planering 195
- skalavkastning 26
- Smith, Adam 11
- smuggling 240

- snedvridningar 9, 11, 74ff
 - autonoma 75, 311
 - endogena 75, 311
 - instrumentella 75, 100ff, 311
 - i planekonomier 205ff
 - klassificering av 74ff
 - på arbetsmarknaden 170ff
 - uppkomst av 211ff
- snålskjutsproblem 219ff
- Soulouque, Faustin 297
- Sovjetunionen 190ff, 195, 198, 200
- Spanien 298
- sparande 65
- specialiseringsvinst av frihandel 85
- stapelvaror 121ff
- staten
 - autonom 261, 263, 265
 - demokratisk 262
 - ekonomers syn på 255ff, 286f
 - exploateringsbaserad syn på 261
 - kontraktbaserad syn på 261
 - mjuk 262
 - olika typer 260
 - partisk 261f
 - som intressegrupp 254ff, 314
 - som plundrare 21, 255ff, 263ff, 269ff, 273, 275ff, 287ff, 291ff, 303ff, 310, 315
 - totalitära regimer 264
 - utvecklingsinriktad 281f
- stordriftsfördelar 26
- ströld 237ff, 240
- Suharto 264
- svart marknad 152ff
- svensk jordbrukspolitik 18f, 100ff, 311
 - högprislinje 304
 - mellanprislinje 102ff
 - lågprislinje 303f
- Sydafrika 19f, 170ff, 313
- Sydkorea 274
- Sydvietnam 281
- Taiwan 264f, 274, 282
- terminsmarknader 17
- territoriell planering 195
- Thailand 268
- Tjeckoslovakien 195, 258
- tonton macoutes 302, 306
- totalitära regimer 264
- transaktionskostnader 274
- Trujillo, Rafael 299ff
- trögheter i resursallokering 67ff
- tullar 64ff
 - effektiva 132ff
 - efterfrågan på 214
 - endogena 216ff
 - svenskt jordbruk 101ff
 - undvikande av 240
 - utbud av 214
- Tullock, Gordon 236, 290
- tullsökande 216ff, 240, 249ff, 314
- Tyskland 226
- tätortsfavorisering 19, 141ff, 231ff, 312
 - definition 142ff
 - i Afrika 164
 - i Indien 164f
 - i Kina 165
 - i Latinamerika 164
 - komponenter 145ff
 - kritiken mot 159ff
 - och beskattning 146ff
 - och effektivitet 143ff
 - och jordbruksinkomster 156f
 - och jämlikhet 144ff
 - och kredit 154
 - och marknadsföringstjänster 154
 - och migration 157ff
 - och offentliga investeringar 145f
 - och prispolitik 150ff
 - och växelkurser 153f

- Ungern 195, 258
- uppfostningstullar 123ff
- urban bias – *se tätortsfavorisering*
- USA 298f
- utrikeshandel
 - det grundläggande teoremet 60ff
 - i planekonomier 202ff
 - vinster av 56ff, 61ff
- utträngning på arbetsmarknaden 178ff
- utvecklingsinriktad stat 281f
- varubrist i planekonomier 200f
- varumarknader, jämvikt på 48ff
- varupriser 46ff
 - relativa 25, 311
 - samband faktorpriser–
varupriser 49ff
- varuproduktion i planekonomier,
överbetoning av 201
- Wilson, John 275
- Vincent, Sténio 301, 306
- Västtyskland 224
- X-ineffektivitet 271
- Zaire 264
- Zimbabwe 264
- Östeuropa 256

Ekonomin fungerar inte alltid på det sätt som förutsätts i traditionella läroböcker i nationalekonomi. Idealtillståndet kan i verkligheten komma att ersättas av ett system med omfattande snedvridningar, vilket minskar välfärden. Sådana situationer kräver oftast någon kombination av subventioner och skatter för att resursallokeringen skall bli den för samhället optimala. Denna bok beskriver hur man skall komma tillrätta med olika slags snedvridningar på varu- och faktormarknader. Det grundläggande resonemanget tillämpas därefter på en rad konkreta områden: svensk jordbrukspolitik, u-ländernas handelspolitik, tätortsfavorisering i tredje världen, apartheidsystemet i Sydafrika och socialistiska planekonomier där prissystemet helt satts ur funktion.

Författarna försöker också förklara varför dessa icke-optimala situationer uppkommer och diskuterar bl.a. intressegruppers påtryckningar på politiska beslutsfattare. Slutligen analyseras staten som självständig intressegrupp, inklusive det fall då staten degenererar till en ren plundrarstat, med exempel från Haiti och Dominikanska Republiken.

HANS C. BLOMQVIST är professor i nationalekonomi vid Svenska handelshögskolan i Vasa och MATS LUNDAHL är professor i utvecklingsekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm.

SNS
FÖRLAG

ISBN 91-7150-742-6

9 789171 507426